

Universita Karlova v Praze

Filosofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy – české dějiny

Eva Hyndráková

Mikuláš Adaukt Voigt a česká historická věda na konci 18. století

Mikuláš Adaukt Voigt and the Czech historical science at
the end of the 18th century

Disertační práce

vedoucí práce doc. Mgr. Marie Šedivá Koldinská, PhD.

2012

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

.....
Mgr. Eva Hyndráková

Obsah

Abstrakt	5
Abstract	6
Úvod	7
1. ŽIVOT	11
1. 1. Životopisné údaje	11
1. 2. Piaristé.....	16
2. ČESKÁ HISTORICKÁ VĚDA V DRUHÉ POLOVINĚ 18. STOLETÍ.....	19
2. 1. Osvícenství v Čechách – české osvícenství.....	19
2. 2. Učené spolky a společnosti v Čechách	34
2. 2. 1. Společnosti před Společností	36
2. 2. 2. Společnost nauk	38
2. 3. Historická věda v Čechách na konci 18. století	42
2. 3. 1. Historická věda pod vlivem osvícenství	42
2. 3. 2. Historie na universitě	45
2. 3. 3. České vlastenecké dějepiscectví.....	48
2. 3. 4. Osobnosti a kruhy.....	50
2. 3. 5. „Prvotní hybatelé“	53
2. 4. Učený salón.....	67
2. 4. 1. Západoevropský salón.....	67
2. 4. 2. Postavení ženy v českém salónu	69
2. 4. 3. Pražské salóny	71
3. DÍLO	77
3. 1. Voigtova bibliografie	77
3. 1. 1. V rukopise.....	77
3. 1. 2. Tiskem	77
3. 1. 3. Články v Abhandlungen Společnosti	79
3. 2. Voigtův vědecký zájem	83
3. 3. Voigtovy spisy.....	84
3. 3. 1. Ke slávě a cti národa. Effigies/Abbildungen.....	84
3. 3. 2. Svědkové síly naší vzdělanosti. Acta litteraria	108
3. 3. 3. Místo veřejné listiny. Abhandlungen der Privatgesellschaft	115
3. 3. 4. Opravdu výstižná zpráva. Schreiben an einen Freund	125
3. 3. 5. Poklady, které skryty hubí rez. Beschreibung der bisher bekannten Böhmischen Münzen.....	130
3. 3. 6. Vděčná oběť a pomník. Schau- und Denkmünzen	149
3. 3. 7. Císařský katalog. Nummi germaniae medii aevi.....	151
3. 3. 8. Obraz vývoje věd. Versuch einer Geschichte der Universität zu Prag	153
3. 3. 9. S přiměřenou úctou. Über den Gebrauch der Volkssprache bey dem öffentlichen Gottesdienste.....	156
3. 3. 10. Hledání ducha zákonů. Voigt versus Montesquieu	161
3. 3. 10. 1. Co je vlastně „duch zákonů“.....	161
3. 3. 10. 2. Duch českého zákonodárství	164
3. 3. 10. 3. Zákony prvních Čechů	164
3. 3. 10. 4. Zákonodárství posledních Přemyslovců.....	168
3. 3. 10. 5. Dobrý a zlý duch zákonů českých Lucemburků	170
3. 3. 10. 6. Poslední české zákony.....	173
3. 3. 10. 7. Příčiny a následky	174

3. 3. 11. Žádný pyšný mramor, žádné pyramidy. Gedanken über der Piaristen Verfassung und Lehrart.....	175
3. 3. 12. Za celý řád z vděčnosti. Životopis kardinála Ditrichštejna.....	177
3. 4. Exkurs – Balbín a Voigt, souvislost čistě nenáhodná	181
3. 4. 1. Bohemia docta jako předobraz Voigtových literárně historických spisů.....	182
3. 4. 2. Balbín a Voigt, učenci na rozhraní dvou epoch	190
4. OBRANA VLASTI JAKO NEJMARKANTNĚJŠÍ RYS VOIGTOVA DÍLA.....	192
4. 1. Vlastenectví v českých zemích.....	192
4. 1. 1. Zemské vlastenectví	192
4. 1. 2. Patriotismus české šlechty	195
4. 2. Národ.....	197
4. 2. 1. Počátky českého národního hnutí	197
4. 2. 2. Český národ v historiografii	201
4. 3. Jazyk	204
4. 3. 1. Osvícenská germanizace	204
4. 3. 2. Český jazyk jako hlavní národní znak.....	206
4. 4. Vlastenecké citění Voigtovo a jeho přátel.....	209
4. 4. 1. Voigt	209
4. 4. 2. Dobner.....	216
4. 4. 3. Přátelé ze Společnosti	218
4. 4. 4. Pelcl.....	219
Závěr	222
Použitá literatura.....	227
Archivní prameny.....	227
Staré tisky (do roku 1800)	227
Monografie.....	228
Články v časopisech a sbornících	231
Internetové zdroje (14. 5. 2012).....	235
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA.....	237

Abstrakt

Práce mapuje život a kariéru pozapomenutého osvícenského učenice Mikuláše Adaukta Voigta (1733 – 1787), literárního historika, jazykovědce a především zakladatele moderní české numismatiky. Z pramenů, literatury a Voigtových publikovaných spisů rekonstruuje vývoj jeho působení v české vědě, zabývá se jeho kontakty a vlivem přátel a mecenášů, významných kulturních osobností dané doby. Těžiště práce z chronologického hlediska spočívá v 70 a 80. letech 18. století, kdy Voigt vytvořil všechny své tiskem vydané spisy.

Voigtovo dílo je kladeno do kontextu kulturního vývoje v našich zemích v době pozdního osvícenství a především české historické vědy konce 18. století. Jako zásadní faktor, který formoval učeneckou kariéru Voigtovu i dalších učenců, je zmiňován tzv. učený salón, pořádaný hrabětem Františkem Antonínem Nosticem. V jeho domě se spolu s Voigtem scházelo společenství učenců, vzdělanců a mecenášů, z nějž postupem času vzešla oficiální česká Společnost nauk.

Pozornost je věnována také specifickému fenoménu, který na přelomu 18. století a v první polovině 19. století ovlivňoval kulturní a později i politický život společnosti, vlastenectví. Voigtovo vlastenecké cítění bylo největší hybnou silou jeho práce a svým nadšením leckdy ovlivnil i své přátele a spolupracovníky, proto jej můžeme oprávněně považovat za jednoho z předchůdců pozdějšího národního hnutí.

Abstract

The thesis deals with the life and career of a neglected scientist of the age Enlightenment, Mikuláš Adaukt Voigt (1733 -1787). He was a historian of literature, a linguist and mainly the founder of the Czech modern numismatology. Based on the archival sources, the bibliography and his own published works are described his activities in the Czech historical science, his contacts and the influence of his friends and patrons, who were important personalities of their epoch. The thesis focuses chronologically on the period from the 70s to the 90s of the 18th century.

Voigt's work is researched in the context of the cultural progress in the Czech Lands in the period of the late Enlightenment and in the context of the development of the Czech historical science at the end of the 18th century. In the thesis also the so called „learned salon“ is mentioned as the basic factor which formed Voigt's and his friends' careers and which was organized by Count František Antonín Nostic. In his house a fellowship of scholars, intellectuals and sponsors met and later they established the future Czech Society of Science.

The thesis is focused on one specific phenomenon, too, which had a big impact on the cultural and political life of all the Czech society at the turn of the centuries – on patriotism. Voigt's patriotism was the strongest moving force for his work. With his enthusiasm he greatly impressed his friends and collaborators, and therefore we can consider him one of the precursors of the following Czech national resurrection.

Úvod

Myšlenkou zpracovat téma z 18. století jsem se začala zabývat už před několika lety. Není to tak dávno, kdy zájemci o kulturní a vědecký život v Čechách 18. století měli jen omezené možnosti, jak získat nové informace. I když vycházela revidovaná vydání některých knih (připomeňme například Haubeltovo *České osvěcenství*¹), nových prací bylo stále pomálu. V posledních letech se tento stav naštěstí zásadně změnil a dnes tak můžeme čerpat z mnoha kvalitních a obsáhlých publikací, které zpracovávají širší i užší náměty z českého osvěcenství.

V záměru zpracovat biografii jednoho z opomíjených českých učenců konce 18. století mě utvrdila možnost využít dopisy Mikuláše Adaukta Voigta Gelasii Dobnerovi², které jsem měla k dispozici. Korespondence slibovala náhled do Voigtova myšlení a názorů, ale i do zákulisí vzniku jeho spisů a do fungování tehdejšího společenství učenců, které v poslední třetině století vykrystalizovalo do organizované podoby učené společnosti.

Mikuláš Adaukt Voigt je tradičně uváděn, pokud je tedy o něm vůbec zmínka, jako zakladatel české novodobé numismatiky. To je dáno především tím, že numismatická obec na svého „otce“ nezapomněla a výročí jeho úmrtí věnovala vědecké sympóziu s následnou publikací.³ Ostatní Voigtovo dílo, ve velké většině literárně historické, však nadále zůstává poměrně neznámé a opomíjené. Voigt sice nebyl vědeckou osobností formátu Bohuslava Balbína nebo Josefa Dobrovského, jeho práce si však svým rozsahem a důkladností rozhodně zaslouží naši pozornost a zájem.

Po Voigtovi se naneštěstí nedochovala téměř žádná pozůstalost. To málo, co po jeho smrti shromáždili jeho spolubratři v mikulovském klášteře, se v průběhu let zcela rozchvátilo a poztrácelo. Zmizely tak nejen rukopisy prací připravených k vydání, ale i ohromný soubor výpisků z pramenů a literatury, na kterém Voigt pracoval celý život, a zmizely tak i jakékoliv zápisky a poznámky osobního charakteru, které by pomohly odhalit Mikuláše Adaukta Voigta jako člověka, přítele a vlastence, nejen jako učenice prostřednictvím jeho díla.

¹ Josef HAUBELT, *České osvěcenství*, Praha 2004.

² Dopisy jsou uloženy v Národním archivu v Praze, 1. oddělení (M. Horákové, Praha-Dejvice), neseříděný fond Dobner, Gelasius.

³ Jiří Sejbal (ed.), *Mikuláš Adaukt Voigt, zakladatel české numismatiky. Sborník prací ze sympozia k 250. výročí narození M. A. Voigta*, Brno 1988.

Prozkoumání dochované korespondence sice nepřineslo očekávané informace osobního charakteru, bez výsledku však rozhodně nebylo. I když Voigtovy dopisy Dobnerovi obsahují jen menší množství jeho myšlenek a názorů na konkrétní záležitosti nebo osoby, jsou přesto neocenitelným vzhledem do každodennosti osvícenského učenice. Voigt zmiňuje různé události, které se týkají Dobnera osobně nebo celého řádu, jako byla návštěva papežského nuncia nebo příhoda s odloženým dítětem, které kdosi zanechal přede dveřmi koleje; často podrobně popisuje své nemoci, které ohrožují jeho život a brání mu v práci, a různé komplikace a nepřízeň okolí, kterou musel za svého vídeňského pobytu překonávat. Jeho názory na vlastenectví nebo současnou politickou situaci se v dopisech objevují méně často – tato stručnost a značná opatrnost je dána Voigtovou povahou – jak sám píše v jedné z předmluv, snaží se vždy co nejméně se někoho dotknout a vyvolávat konflikty. (Ve stejném duchu se ostatně nese celé jeho dílo, v recenzních *Acta litteraria* se záměrně k novým knihám nevyjadřuje a své jediné ostřejší kritické dílo vydal raději pod pseudonymem.) Údaje z matričních zápisů a korespondenci lze tak plným právem považovat za cenný doklad nejen k Voigtově životní a odborné dráze, ale i k poznání běžného života učeného duchovního na konci 18. století.

Původní koncepci, která měla Voigta představit jako člena spolku učených mužů, kteří se shromažďovali v tak zvaném nostickém salónu a z nichž brzy vzešla (téměř) oficiální Společnost nauk, bylo nutné v průběhu práce poněkud upravit. Ukázalo se totiž, že pramenná základna je silně omezena a doklady provozu pražského paláce, v němž hrabě František Antonín Nostic svůj učený salón pořádal, se nedochovaly. Rodový archiv Nosticů, v němž měly být uloženy také materiály k pražskému majetku Nosticů, je bohužel nekompletní: rodová pozůstalost uložená ve Státním oblastním archivu v Plzni⁴, do nějž připadla díky nostickému panství na Sokolovsku, obsahuje k jejich pražskému a středočeskému panství jen minimum dokladů; několik dalších drobností, vztahujících se většinou k mladším členům rodu, uchovává Archiv Národního muzea.⁵ Rodový archiv týkající se pražského paláce a středočeského pakoměřického panství býval uložen na nostickém zámku v Měšicích, ten však byl v květnových dnech roku 1945 vypleněn revolučními gardami. Podle místního kronikáře byly archivní materiály i knihovna – jako mnohé podobně nevinné

⁴ Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuku – oddělení zemědělsko-lesnických fondů a sbírek (5. oddělení), fond Rodinný archiv Nostitz-Rhienecků.

⁵ Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, fond H 42 z Nostic; Genealogická sbírka Rudolfa Vratislava z Mitrovic, fond CH 20 Nostic.

památky psané německy – zcela zničeny a tím byla patrně nenávratně ztracena i možnost rekonstruovat chod nostického salónu.

Jako doplněk k nově vytěženým materiálům a k sestavení základní konstrukce života Mikuláše Adaukt Voigta a jeho učených souputníků jsem využila starší literaturu, která se těmito osobnostmi zabývala. Základními pracemi jsou Voigtovy a Pelclovy biografie od Josefa Hanuše⁶ z počátku 20. století a pozdější životopisy Gelasia Dobnera či Josefa Dobrovského,⁷ případně některé časopisecké články zabývající se působením těchto osobností české osvětské vědy. K obecné situaci v Čechách na konci 18. století jsem využila publikace pojednávající o českém osvícenství obecně,⁸ podobně k alespoň částečné rekonstrukci chodu nostického salónu posloužily obecnější práce o šlechtických salónech (ačkoli se týkají spíše pozdějšího období⁹), o české osvětské šlechtě¹⁰ a o Společnosti nauk.¹¹

Prozkoumání Voigtova díla bylo poměrně snazší. Jeho vytištěné práce se zachovaly kompletní a jsou dostupné ve více exemplářích jak v knihovnách, tak v digitální podobě na internetu;¹² soupis jeho knižního díla je uveden v nekrologu v časopise Společnosti nauk¹³ a Voigtovo časopisecké působení uvádí Arnošt Kraus v knize o pražských časopisech.¹⁴ Voigtovo dílo je pochopitelně zmiňováno i v životopisných publikacích, hodnocení se ovšem místy zásadně liší vinou různé dobové atmosféry a přesvědčení autora biografie. Důkladná interpretace Voigtova díla přinesla další cenné poznatky o smýšlení tohoto učenice i o podobě a typické

⁶ Josef HANUŠ, *Mikuláš Adaukt Voigt, český buditel a historik*, Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění č. 32, Praha 1910; Josef HANUŠ, *František Martin Pelcel, český historik a buditel*, Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění III, č. 38, Praha 1914.

⁷ např. Josef HAUBELT, *Dějepisectví Gelasia Dobnera*, Praha 1979; Milan MACHOVEC, *Josef Dobrovský*, Praha 1964; Bedřich SLAVÍK, *Od Dobnera k Dobrovskému*, Praha 1975.

⁸ za všechny uvedme Pavel BĚLINA, Jiří KAŠE, Jan P. KUČERA, *Velké dějiny země Koruny české X*, Praha – Litomyšl 2001.

⁹ Milena LENDEROVÁ, *Francouzský salón 18. století. Pokus o uchopení problému*, Opera historica 4, 1995, s. 205 – 219; Milena LENDEROVÁ, Božena KOPIČKOVÁ, Jana BUREŠOVÁ, Eduard MAUR (edd.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009.

¹⁰ nejnověji Ivo CERMÁN, *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*, Praha 2011 – tato práce však vyšla tiskem až po dokončení většiny disertace.

¹¹ základní publikací k dějinám Společnosti nauk je dvoudílný spis Jaroslava PROKEŠE *Počátky české společnosti nauk do konce XVIII. stol.*, Praha 1938.

¹² <http://books.google.cz/>; <http://www.archive.org>; <http://dfg-viewer.de/>.

¹³ *Biographie des Adaukt Voigt, à S. Germano, von Franz Mart. PELZEL*, Abhandlungen der Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften, auf das Jahr 1787, oder Dritter Theil, nebst der Geschichte derselben, Prag und Dresden, 1788, s. 15 – 20; též Alexius HORÁNYI, *Scriptores piarum scholarum liberaliumque artium magistri*, Pars II, Budae 1809.

¹⁴ Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy 1770 – 1774 a české probuzení*, Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění č. 31, 1909.

formě, v níž tehdejší odborné spisy vycházely, ať už jsou to košaté dedikace pečlivě vybraným mecenášům, nebo nezbytné rozsáhlé předmluvy a poznámkový aparát.

Na závěr bych ráda poděkovala všem, kteří mě při práci podporovali a pomáhali mi radou a trpělivostí. V první řadě děkuji své školitelce doc. Mgr. Marie Šedivé Koldinské, PhD. a PhDr. Pavlu Bělinovi za vedení, ochotu a cenné rady, dále Mgr. Radomíru Bužkovi z Cyrilometodějské teologické fakulty University Palackého v Olomouci za významnou pomoc s latinským překladem korespondence a především své rodině za podporu a trpělivost. V neposlední řadě také děkuji svému zaměstnavateli Mgr. Pavlu Šafrovi, řediteli Jihočeského muzea v Českých Budějovicích, za umožnění několikaletého studia.

1. ŽIVOT

1. 1. Životopisné údaje

Mikuláš Voigt se narodil 14. května roku 1733 (Schaller ve svých *Kurze Lebensbeschreibungen* uvádí chybně rok 1732) v Horním Litvínově v severních Čechách. Jeho rodinný původ je poněkud nejasný: literatura – pokud jeho rodinu vůbec zmiňuje – uvádí, že byl synem chudého soukeníka, v matrice narozených Horního Litvínova¹⁵ je však v zápise jako otec uveden Anton Vogt (!), „Kartensetzer“¹⁶ in der Fabrig“, a v dalších záznamech je uváděn i jako „Kauffmann“.

Anton Vogt – jako Voigt se v matrice objevuje až od roku 1737 – přišel do Horního Litvínova s manželkou Annou Rosinou někdy krátce před rokem 1731. V předchozích letech o nich není v matrice Horního Litvínova žádná zmínka, objevují se až jako svědkové při křtech dětí Antona a Barbary Morgensternových; ti zas na oplátku chodili za svědky na křty jejich dětem. Anton Vo(i)gt byl Morgensternovým poprvé za svědka při křtu 10. 10. 1731. U křtu 13. 5. 1730 ani u předchozích se nevyskytuje, proto se dá poměrně přesně stanovit, že Voigtovi do Horního Litvínova museli přijít mezi květnem 1730 a říjnem 1731. Vzhledem k tomu, že v matričních záznamech o křtech se objevují jako manželé (v hornolitivínovské matrice oddaných se v letech připadajících v úvahu ke sňatku nevyskytují), museli přijít už jako sezdанý pár.

Je zvláštní, že Anton Vo(i)gt či jeho žena Anna Rosina byli svědky křtu a někdy i kmotry Morgensternovic dětí až do roku 1738, a Anton Morgenstern, „Spinnmeister“ (přadlácký mistr), byl Voigtovým za svědka ještě u křtu v roce 1740; pak se museli snad ve zlém rozejít, protože u dalších jejich dětí se už ani jeden jako svědek neobjevuje. Nabízel by se nějaký pracovní spor, protože evidentně oba pracovali ve valdštejnské textilce, ale v té době je Voigt už několik let uváděn jako obchodník.

¹⁵ SOA Litoměřice, Matrika Horní Litvínov 1684 – 1752, sign. 48/1, Matrika Horní Litvínov 1753 – 1770, sign. 48/2.

¹⁶ Název jeho profese je ve skutečnosti Kardensetzer, což by se dalo přeložit jako zasazovač štětěk do mykacího stroje – Jan JINDRA, *Česko-německý a německo-český technický slovník všech oborů*, díl II. Praha b. l. (1928), s. 489; někde se uvádí i seřizovač mykacího stroje, čili ten, kdo do něj zasazuje mykací štětky na drásání vlny – Peter A. SCHMITT, *Langenscheidt Fachwörterbuch Technik und angewandte Wissenschaften*, München 2004, s. 943, nebo Ferdinand Adolf WEBER, *Kritisch-Erklärendes Handwörterbuch der deutschen Sprache*, Leipzig 1842, s. 435. Podrobný popis jeho činnosti uvádí Friedrich Erdmann PETRI v příručce *Lehrbuch der städtischen Gewerbkunde für Gelehrten und Mittel-Schulen*, Leipzig 1807, s. 57 nn.

Otcovo jméno v průběhu let podstatně kolísá, stejně jako jeho profese. V prvním a druhém záznamu v matrice narozených (1733 a 1735) je uveden jako Anton Vogt, „Kartensetzer in der Fabrig“, v dalších záznamech (1737, 1738, 1740) je Anton Voigt, „Kauffmann allhier“, tedy zde v místě – ty poslední dva roky má ovšem jméno tvar Antoni Voigt. K roku 1742 se poprvé objevuje s prostředním jménem, tedy Anton Panthaleon Voigt (jméno Panthaleon dostali jeho synové narození 1735 a 1737, oba však krátce nato zemřeli); u posledního křtu v roce 1745 je to dokonce Johann Anton Pantalion Voigt.

Pochybnost, zda se jedná o stále stejného muže, vyvrací osoba jeho manželky Anny Rosiny, jejíž jméno (až na jednu výjimku, kdy je jmenována pouze jako Rosina) zůstává celou dobu beze změny. Anna Rosina je sice v záznamu o úmrtí uvedena jako „die Anna Rosina Vogtin“, ale to už by byla příliš velká náhoda, aby se pár let po jejich příchodu objevil v Horním Litvínově obchodník s podobným jménem Voigt a s manželkou jména stejného, jako měl Anton Vogt. Navíc jeho povolání „Kartensetzer“ se znovu objevuje ještě u předposledního dítěte v roce 1743.

Otázkou tedy zůstává, odkud Anton Vo(i)gt a jeho žena přišli. Vodítkem je matriční záznam křtu prvního Antona Panthaleona roku 1735. Jedním ze svědků je i Anna Catharina, „Frantz Vogts Einnehmer zu Jahnsdorff Eheliche Hausfrau“. Jiný Vogt či Voigt se ve zkoumaných matrikách pro Horní Litvínov mezi lety 1715 – 1770 neobjevil. Zajímavá je ovšem informace, kterou uvádí L. Schlesinger ve svém příspěvku k dějinám průmyslu v Horním Litvínově: podle něj po kupci Johannu Friedrichovi nastoupil do funkce hornolitevinského starosty roku 1748 další kupec, Anton Pantaleon Voigt, který podnikl dobrodružnou cestu do Levanty – což je mimochodem jedna z oblastí, kam se vyváželo sukno z valdštejnské manufaktury. Podle Schlesingera byla malba zachycující výjevy z této cesty umístěna v křížové chodbě poutního kostela v Mariánských Radčicích, kde už ale v současné době není. (Bohužel, autorův záměr informovat čtenářstvo o vztahu starosty s historikem Voigtem v dalším příspěvku zůstal nerealizován.)¹⁷

Nejstarší zmínka o vsi Horním Litvínově, respektive o jejím kostele, pochází z roku 1352 (jméno osady kolísalo společného označení pro „horní“ a „dolní“ část od Lutwinowa přes Litwinow, Leuthewensdorf, Lewtmansdorf, Leutmansdorf až

¹⁷ Ludwig SCHLESINGER, *Zur Geschichte der Industrie in Oberleutensdorf*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 3, 1865, č. 5, s. 133 – 148. Národní památkový ústav Ústí nad Labem, pod nějž radčický kostel spadá, žádnou takovou malbu neeviduje.

k Oberlautmansdorffu počátkem 16. století, kdy je poprvé zmiňován samostatně jako tvrz a poplužní dvůr s českým ekvivalentem Swrchni Litwinow; německý název se ustálil s malými odchylkami na Oberleutensdorfu). Roku 1715 – v té době tu bylo asi 20 domů – zde držitel panství hrabě Jan Josef Valdštejn založil velkou manufakturu na výrobu sukna, jednu z prvních v českých zemích. Pozval na své panství odborníky a řemeslníky z Nizozemí, Anglie i Německa, aby továrnu postavili a naučili místní soukeníky práci se stroji; na jeho žádost pak císař Karel VI. ještě téhož roku povýšil Horní Litvínov na městečko. V dosud bezvýznamné malé obci tak nastal bouřlivý urbanistický rozvoj. Roku 1787 už měla ves 206 domů, zatímco okolní obce se v tomto směru ani zdaleka nepřiblížily stovce. Většina místních obyvatel byla buď zaměstnaná v továrně, nebo byli samostatnými přadláky vlny či řemeslníky pracujícími v návaznosti na továrnu.¹⁸ Věhlas kvalitního zboží z manufaktury se brzy rozšířil v celém okolí i přes hranici do Saska a materiál se vyvážel i do vzdálených zemí. Už v roce Voigtova narození se tedy obec poměrně rychle rozrůstala.¹⁹

Chlapec dostal při křtu jméno František Mikuláš, respektive Franciscus Nicolaus (první jméno nikdy nepoužíval, neobjevuje se ani v literatuře) – čeština v jeho rodné vsi nebyla obvyklá, byl vychováván v německém jazykovém prostředí a česky se naučil až na piaristickém gymnáziu ve Slaném. Tady v letech 1741 – 1744 absolvoval první čtyři gymnaziální třídy. Na podzim roku 1744 byl nucen své studium na slánském gymnáziu předčasně ukončit: Řád zbožných škol a jeho myšlenkové ovzduší se mu zalíbilo natolik, že projevil přání do řádu vstoupit, což jeho otec neschvaloval. Aby syna od jeho záměru odradil, poslal jej do Chomutova na gymnázium k jezuitům, kde studium dvěma závěrečnými třídami ukončil.²⁰ Mladý Voigt se však svého přání nevzdal a po čase odešel do Litomyšle, kde pokračoval ve studiích na filosofické přípravce. Do řádu byl přijat 16. 10. 1747 pod řádovým jménem Adauctus Josephus Calasanctius à S. Germano; řádovým klerikem se stal ale až po dvou letech noviciátu, které strávil v Lipníku nad Bečvou a Staré Vodě, 15. 6. 1749.

¹⁸ A jistě velmi dobře věděli, že bez pracovní příležitosti v manufaktuře by se mnohým z nich vedlo daleko hůř. Vědomí toho se odráží i u Voigta, který v jednom se svých dopisů píše, že zpracováním Valdštejnovy sbírky „nalezl příležitost, jak se odvděčit přeslavnému domu Valdštejnů, z jehož bohatství jsem vzešel“. – Voigt Dobnerovi, Kosmonosy 27. června 1770.

¹⁹ SCHLESINGER, *Zur Geschichte der Industrie in Oberleutensdorf*, s. 135. O manufaktuře více Herman FREUDENBERGER, *The Waldstein Woolen Mill. Noble Entrepreneurship in Eighteenth-Century Bohemia*, Boston 1963.

²⁰ Podrobný popis podoby studia na piaristických gymnáziích podává Václav BARTUŠEK, *O studentech gymnázia ve Slaném, jeho učitelích a příznivcích v prvním období školy v letech 1658 – 1778*, in: O. Judlová, M. Dunder, *Almanach Gymnázia Václava Beneše Třebízského – 350 let, Slaný 2008*, s. 50 – 86.

Voigt už od raného věku prokazoval neobyčejné vlohy ke všem oborům, jimž se pak v řádu věnoval. Výborně mu šla řečtina, hebrejštiny a latina, po vstupu do řádu se věnoval matematice, teologii a kanonickému právu, jež dál studoval v Mikulově, filologii i filosofii.

Roku 1758 byl Voigt odeslán do Kirchberku v Bádensku, kde působil jako kazatel; jeho posluchači byli katolíci i protestanti. Tady se Voigt asi poprvé dostal do kontaktu s osvíceným, svobodomyšlným prostředím, takže – jak píše v jeho nekrologu F. M. Pelcl – se tu zbavil různých předsudků, které jeho spolubratři stále měli, a rozšiřoval si tu vzdělání. Roku 1761 byl přesunut zpět do Čech, kde působil na piaristických školách v různých městech: v Ostrově nad Ohří v letech 1762 – 66 vyučoval poesii a rétoriku, v letech 1766 – 67 a 1768 – 69 vedl filosofický kurs pro kleriky ve Slaném – tady mimo jiné i zkoušel studenty, řešil různé záležitosti a kontroloval účty.

Následujícího roku přešel Voigt na gymnázium v Kosmonosích, kde ve školním roce 1769 – 70 vyučoval filosofii a matematiku; k tomu si sepsal vlastní skripta.²¹ Psát učené spisy ale začal už za svého působení ve Slaném, psal hlavně matematická a filologická pojednání. Díky jednomu kázání, které pronesl v kapli pražské koleje, vzbudil pozornost jejího rektora Gelasia Dobnera.²² Patrně díky tomu, na Dobnerův podnět, byl v roce 1771 povolán do Prahy, kde v letech 1772 – 73 a 1775 – 6 zastával funkci vicerektora. Tehdy na sebe Voigt poprvé upozornil učenou veřejnost, když hned po příchodu do Prahy vydal své úvahy o nálezů pokladu v Podmoklech *Schreiben an einen Freund von den bey Podmokl (...) gefundenen Goldmünzen*.

V polovině sedmdesátých let dostal Voigt příležitost představit se císařovně. Jak uvádí Pelcl, popud k tomu dal jeden učený rabín, který se roku 1775 rozhodl přestoupit na křesťanství a s ženou, dětmi a svými bratry přišel za Voigtem, protože v něj měl důvěru jako ve vzdělaného a osvíceného muže. Hned následující rok prý Voigt přivedl nově přestoupivší ukázat císařovně, poreferoval jí prý o svých dílech, císařovna ho vlastnoručně obdarovala zlatou medailí a dovolila mu dedikovat jí jeden svazek svého popisu českých mincí. Stěží lze posoudit, jak dalece se skutečné události blíží Pelclovu popisu, nicméně faktem je, že Voigt byl 2. 12. 1776 jmenován

²¹ Filologické výklady – Compendium philologae patris Adaucti Voigt Scholarum Piarum Slanae alumnis ejusdem Ordinis tradice cum explicatore auctorum. MA, Řpi, kolej Praha, fol. 93, kn. 235.

²² Job Felix Dobner, řádovým jménem P. Gelasius a S. Catharina.

profesorem historie na universitě ve Vídni, následně kustodem universitní knihovny a správcem císařského mincovního kabinetu. Voigt sám v červenci toho roku v dopise Dobnerovi uvádí, že byl Ignácem Martinim osloven, aby se ujal místa profesora historie. Voigt nejprve odmítl místo přijmout s ohledem na to, že jako řeholník je zcela podřízen vůli představených, po Martiniho naléhání souhlasil s podmínkou, že bude moci dokončit své numismatické dílo. Jeho druhou podmínkou bylo, aby nemusel podávat žádost o přijetí, což by mohlo vzbudit podezření, že „žádal o nevímjakou výhodu pod záminkou neofytů“. Nakonec však baron Kressl prosadil veřejnou soutěž; Voigt obratem místo opět odřekl se slovy „nikdy nebudu soutěžit, abych svou pověst vystavil takové hře“. Tím pro něj, jak dále píše, celá věc sice skončila, pro Martiniho však podle výsledku nikoliv a Voigt opravdu na universitu nastoupil.²³

Ve funkci zůstal Voigt více než sedm let, v listopadu 1783 ji však musel nedobrovolně složit, nejspíše kvůli stále se horšícímu zdraví. Voigta dlouhé roky trápila vleklá nemoc, která se během jeho vídeňského působení ještě zhoršila a opakovaně se vracela. V březnu roku 1782 píše Dobnerovi: „Znovu jsem upadl do těžké a smrtelné choroby. Je to táž nemoc, kterou jsem byl v předešlém roce zahrán málem až na sám konec. Jen pozornou péčí lékařů jsem unikl nebezpečí smrti, avšak doposud mám tak málo sil, že se stěží dokážu pohnout a před Velikonocemi jsem se málem vůbec nevypotácel z pokoje“. V květnu pak zmiňuje „příšerné revma, které napadlo mou páteř a po deset dní mi nedovolilo pohnout pažemi.“²⁴ Podle některých zdrojů však musel místo opustit kvůli protestům universitních posluchačů, kteří si stěžovali na Voigtovu přílišnou důkladnost a suchopárnost přednášek; objevila se i myšlenka, že se stal nepohodlným kvůli svému odporu k radikálním josefinským reformám.²⁵

Roztrpčený a zklamaný se uchýlil ke svým bratřím do Mikulova, kde se opět vrhl do historického bádání; útěchou mu mohlo být, že tu měl k dispozici největší piaristickou knihovnu na sever od Alp. Život stárnoucího řeholníka v koleji nebyl snadný, především co se týče hmotného zajištění – v dopise J. A. Rieggerovi z posledního roku života si stěžuje, že za svou práci pro vydavatele dostává jen mizivý plat. „Ostatně udělal jsem to zdarma ze své lásky k vlasti. Toliko když má vlast dosud nechtěla brát ani malý ohled na mé zásluhy o ni v různých oborech: literatuře

²³ Voigt Dobnerovi, Vídeň 30. července 1776.

²⁴ Voigt Dobnerovi, Vídeň 2. března a 15. května 1782.

²⁵ PELCL, *Biographie des Adaukt Voigt*, s. 18; HANUŠ, *Mikuláš Adaukt Voigt*, s. 22.

o mincích, biografiích apod., tak teď mé pero je samo mým pluhem, který mě ještě musí udržet při klášterní šetrnosti nebo spíše potřebě; tak chci podpořit malým honorářem, abych uhradil alespoň nutné náklady za papír a výměnu dopisů, které si vyžádal pan vydavatel. Kde není odměny, není také žádného popudu k práci.“²⁶

Voigt byl přesto ve svých studiích neúnavný. Celé dny a noci trávil čtením a prepisováním – Pelcl v nekrologu uvádí, že Voigtova *adversaria*, výpisky z pramenů a literatury, obsahovala přes patnáct svazků a abecední rejstřík. Bez ohledu na zhoršující se nemoc pokračoval ve své vědecké práci pro soutěž vypsanou Českou společností nauk o duchu českých zákonů, která byla, krátce před jeho smrtí, Společností oceněna zlatou medailí. Současně pracoval na životním příběhu olomouckého kardinála Ditrichštejna, pokračoval v dějinách mincovnictví a v literárně historických studiích a takřka na smrtelném loži diktoval ještě spis o dějinách Židů v Čechách. Zemřel 18. října 1787 ve věku 55 let.²⁷

1. 2. Piaristé

Že se Voigt rozhodl právě pro piaristy, můžeme považovat za šťastnou shodu okolností. Řád zbožných škol byl v zemi relativně krátce, teprve sto let před Voigtovým narozením byl na pozvání kardinála Františka z Ditrichštejna povolán do Mikulova. V té době už v našich zemích měli pevnou pozici ve výuce jezuité, ale ti se soustředili spíše na mládež ze zámožnějších kruhů, piaristé byli naopak už od založení povoláni pro výchovu chudých dětí. Roku 1640 byla hraběnkou Frebonií z Pernštejna zřízena kolej v Litomyšli, jako druhá v Čechách vznikla roku 1658 díky hraběcímu rodu Martiniců kolej ve Slaném, především zásluhou kanovníka Ferdinanda Leopolda z Martinic a jeho bratra Bernarda Ignáce, nejvyššího purkrabí. Roku 1703 byla zřízena kolej v Benešově, kde působil Jaroslav Schaller,²⁸ po ní následovala roku 1752 Praha a pak další a další. O piaristické školy byl velký zájem, stejně jako o jejich absolventy, a to především ve šlechtických rodinách; vlivní šlechtici pak na oplátku pomáhali při zakládání dalších nových kolejí.

²⁶ Joseph Anton RIEGGER, *Ein paar merkwürdige Briefe, des um die Böhmische Geschichte so verdienten Piaristen, Adaukt Voigt. An den Herausgeber*, Archiv der Geschichte und Statistik 1792, s. 398.

²⁷ Voigtovy životopisné údaje uvádí již zmíněná Pelcova *Biographie des Adaukt Voigt* ve třetím svazku *Abhandlungen* a Hanušova biografie *Mikuláš Adaukt Voigt, český buditel a historik* z roku 1910, dále Jaroslav SCHALLER, *Kurze Lebensbeschreibungen jener verstorbenen gelehrten Männer aus dem Orden der Frommen Schulen*, Praha 1799, s. 151 – 154, a Eugen LEMBERG, *Sudetendeutsche Lebensbilder*, Reichenberg 1934, s. 240 – 242.

²⁸ P. Jaroslaus a S. Josepho.

Výuka ve Slaném začala roku 1666 – kromě gymnázia tu piaristé provozovali i teologickou a filosofickou řádovou přípravku. Hned od založení vybudovali knihovnu, která už po bezmála třiceti letech obsahovala 1096 svazků převážně teologického zaměření.

Piaristé se díky své školské působnosti významně podíleli na protireformaci. Zvláště v severních částech země, které měly geograficky blízko k luteránskému Sasku, nebylo soupeření o farníky jednoduché. Piaristé na obyvatele působili nenásilnou cestou, změnou smýšlení dětí ovlivňovali rodiče a díky svému zaměření na chudší vrstvy mělo jejich učení širokou působnost. Úcta k Panně Marii, která byla u piaristů na prvním místě, jim umožnila přitahovat mládež k víře i pomocí mariánských družin; postupovali však poměrně citlivě a nepotlačovali populární domácí světce sv. Václava a sv. Jana Nepomuckého.

Voigt prošel na piaristických gymnáziích šesti třídami, v nichž si osvojil latinu a základy řečtiny, katechismus a náboženství, poesii a rétoriku. Jak už bylo řečeno, ve Slaném absolvoval lehčí i těžší část první gymnaziální třídy (parva minor i major), druhou (principia), třetí (gramatica) a čtvrtou třídu (syntax), pátou a šestou (poesie a rétorika) vychodil u jezuitů v Chomutově. Snad se mu dostalo i výuky zeměpisu a dějepisu, která byla na piaristických gymnáziích běžná od poloviny století. Poté absolvoval filosofický ústav, který sloužil jako příprava na universitní studium teologie, medicíny a práv – začínalo se úvodem do logiky a disputatione, následovala fyzika i s pokusy, metafyzika, důkazy Boží existence proti „bludným naukám“ (jako byly tehdy rozšířeny deismus a panteismus), dále se přednášela etika, matematika, základy práva, v pozdějších letech se přidal přírodopis a jistá forma „občanské nauky“ o fungování státu, státním zřízení apod.

Studenti měli přístup do řádové knihovny, která většinou obsahovala kromě náboženské literatury a klasiků i knihy právnické, historické, zeměpisné, astronomické, fyzikální a přírodovědné, spisy o umění, o poesii, rétorice, a samozřejmě příručky pedagogické. Piaristé měli zájem o prohloubení pedagogické a vědecké činnosti svých svěřenců a podle osvícenských názorů rozšířili studia exaktních věd a výuku mateřštiny, kterou ostatně nařizoval císařský reskript z roku 1747.

Panovnice chtěla mít pochopitelně veškeré školství pod dohledem, proto v padesátých letech vydávala množství nařízení, stát zasahoval do výuky kontrolami a pak předepsáním potřebného vzdělání učitelům. Některé piaristické ústavy byly

zrušeny, například filosofický ústav v Litomyšli se zdál Vídni příliš moderní, takže byl od roku 1754 nucen pokračovat jako ústav soukromý, který však pořádal i veřejné disputace; v letech 1751 – 1752 se mezi diskutujícími objevuje i Voigt s matematickými a filosofickými tezemi.

Po polovině padesátých let působili mnozí příslušníci řádu zbožných škol jako vychovatelé ve šlechtických rodinách: František Hilarius Leibner u hraběte Schaafgotsche, Jan Maximus Bianky u hraběte Pachty, Daniel Emanuel Mikovec a Jan Remigius Hlavsa u Kolovratů, František Medardus Klobása u Černínů, Jan Valerius Tschepper u hraběte Thuna atd. Na přelomu padesátých a šedesátých let pobýval nějaký čas ve šlechtické rodině jako vychovatel i Dobner, v rodině hraběte Mansfelda.²⁹ Voigt podobnou funkci nikdy nezastával. Zemek a kol.³⁰ sice uvádí Voigta jako jednoho z vychovatelů synů hraběte Františka Antonína Nostice spolu s Josefem Jaroslavem Schallerem, Františkem Martinem Pelclem a Josefem Dobrovským,³¹ ale ani jinde v literatuře, ani v jeho nekrolozích či korespondenci se tento údaj už neobjevuje, jedná se tedy pravděpodobně o omyl autorů.

²⁹ Milan SKŘIVÁNEK, *K osvícenskému pojetí a výuce dějepisu ve světle rukopisů piaristické koleje v Litomyšli* (= Acta varia de scholis piis, sv. 1), Fakulta restaurování, Universita Pardubice 2008, s. 16 – 18, 22 – 23; Metoděj ZEMEK, Jan BOMBERA, Aleš FILIP, *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631 – 1950*, Prievidza 1992, s. 84 – 88, 103, 107.

³⁰ ZEMEK, a kol., *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 107.

³¹ Schaller působil u Nosticů jako domácí kaplan, vychovatel a knihovník v letech 1766 – 1771 a 1775 – 1809, Pelcl byl od roku 1769 až do roku 1793 nostickým hofmistrem a později knihovníkem a archivářem a Josef Dobrovský působil u Nosticů v letech 1776 – 1787 a znovu od roku 1790, vinou své duševní choroby už spíše jako jejich chránělec.

2. ČESKÁ HISTORICKÁ VĚDA V DRUHÉ POLOVINĚ 18. STOLETÍ

2. 1. Osvícenství v Čechách – české osvícenství

Větších prací o českém osvícenství, respektive o osvícenství v českých zemích, vzniklo během 20. století vícero, několik z nich však ovlivnilo pohled na situaci v druhé polovině 18. století zásadněji. Mezi ně můžeme počítat tituly *Národní muzeum a naše obrození* Josefa Hanuše (stejně jako jeho dvě biografie osvícenských historiků M. A. Voigta a F. M. Pelcla), *Josefinismus a jeho dějiny* Eduarda Wintera a především *České osvícenství* Josefa Haubelta. Jejich autoři nahlíželi na osvícenskou dobu z různých hledisek a každé z těchto pojetí významně ovlivnilo soudobé historické bádání o vývoji osvícenského myšlení v Čechách v 18. století.

Ve starším konceptu národních dějin, jehož ztělesněním byl Josef Hanuš, bylo osvícenství jen přípravnou fází pro národní obrození. Středem Hanušovy pozornosti byly především historiografické a literárněvědné dobové zájmy; přírodní vědy, které se v té době také mohutně rozvíjely, ponechává stranou. Podle tradiční starší představy bylo nositelem osvícenství blíže neurčené „měšťanstvo“ či „národ“, členové církve a šlechta pro ni nebyli vhodní – šlechta se nehodila kvůli nenárodnímu původu a literatura přímo církevní provenience se o osvícenství nezajímala.

Odlišné pojetí českého osvícenství přinesl Eduard Winter. Pro něj bylo osvícenství totožné s reformní činností Josefa II., a to především s náboženskými a církevními reformami. Winter ovlivnil další historiky natolik, že se spor církve a státu stal široce uznávanou nosnou linií celého bádání o osvícenství.³²

V poválečné české historiografii bylo (především zásluhou V. Husy) osvícenství redukováno na poddanská povstání, rozvoj manufaktur a druhé nevolnictví. Osvícenství bylo totiž z hlediska marxistické historiografie považováno za filosofii směřující k ateismu, téměř za předchůdce marxismu, který jen ještě nedospěl k třídní determinovanosti a historickému materialismu; proto se zájem přesunul od historiografie k přírodním vědám, zatímco osvícenská morální filosofie byla zcela potlačena. „Pravé“ osvícenství bylo jen materialistické a ateistické; bádání

³² Ivo CERMAN, *Osvícenství v českých zemích*, in: Marie Koldinská – Ivo Cerman (edd.), *Základní problémy studia raného novověku v českých zemích* (v tisku).

preferovalo francouzské materialistické myslitele, zatímco ostatní, kteří se nezabývali hospodářskými vztahy, pro něj zůstali idealisty. Normalizační marxistická historiografie považovala osvícenství za ideologii nastupující buržoazie, zatímco křesťanství bylo „ideologií feudalismu“.³³ Vědecké snahy tehdejších učenců a vzdělanců interpretovala zcela nově z třídního a ekonomického hlediska – z Dobnerova popírání existence Praotce Čecha dokonce udělala vzdor proti mocenským nárokům feudálů, kteří od Čechových družiníků odvozovali svůj původ. Zaměření na přírodní a technické vědy podporovalo interpretaci osvícenství jako cesty k vědeckému světonázoru lidstva. Vrcholem tohoto pojetí bylo Haubeltovo *České osvícenství*: osvícenství je podle něj proces vedoucí ke svržení nadvlády církve a náboženství, která brání svobodnému rozvoji přírodních věd.

Po roce 1989 se změnily jen používané termíny (raný novověk místo pozdní feudalismus, aristokracie místo feudální třída apod.), nová koncepce však neexistovala a ještě poměrně dlouhou dobu přetrvával marxistický stereotyp a dogmata (měšťanstvo jako vůdčí síla, šlechta a klérus naprosto potlačeny). Až v pozdějších letech se v souvislosti s příchodem zahraniční literatury začaly prosazovat změny, které do osvícenství vrátily aktivní úlohu šlechty, účast vzdělaných žen apod. Nové pojetí se snaží vymanit z tradičních mantinelů národního obrození, stejně nově je zkoumáno i židovské osvícenství, dosud naprosto opomíjené.

V současné době se ukazuje, že osvícenství není ani Haubeltovým svobodným bádáním o přírodních vědách, ani Hanušovým předstupněm národního obrození, ale Kantovým osvobozením z duševní nedospělosti, v níž člověk setrvává vlastní vinou – ne kvůli podruží církve či šlechty, ale kvůli své vlastní slabosti, pohodlnosti a nedostatku odvahy používat rozum. Immanuel Kant formuloval tento postulát v roce 1781 ve svém pojednání *Odpověď na otázku: Co je osvícenství?* Již v té době bylo osvíceným filosofům více než zřejmé, že nejtěžší bude donutit člověka překonat svou pohodlnost a naučit ho používat vlastní rozum.

Pojem osvícenství v kontextu dějin myšlení vychází z biblického osvícení Duchem Svatým. Myslitelé 18. století však na místo Boha postavili lidský rozum, čímž zahájili v podstatě duchovní revoluci – už dobové výklady pojmu se shodují v tom, že osvícenství je převratným procesem emancipace lidského ducha od

³³ CERMÁN, *Osvícenství v českých zemích* (v tisku).

tradičních návyků a konvencí.³⁴ Klíčovými pojmy se stal rozum a víra v jeho moc, kritičnost, svoboda projevu a vyznání, všeobecný pokrok postavený na vzdělání a výchově. Hlavním principem bylo odmítání tradic a autorit.³⁵ V průběhu 18. století začal ve vzdělané společnosti celé Evropy převládat názor, že nastává věk rozumu, že předchozí barokní doba byla temnem, kdy církev vírou a předsudky zatemňovala lidskou mysl; nyní však nadchází osvícené století, kdy se rozum posadí na jejich místo.

Emancipaci lidského rozumu napomohla i v Anglii formulovaná filosofie, která otřásla dosavadní mocí církve – deismus. Jeho hlavní zásadu definoval pro svou dobu tak příznačně Newton: Bůh-Stvořitel jako Velký mechanik a dohlížitel, který sice svět stvořil, ale jako prvotní hybatel ho pouze uvedl do pohybu a dál už nemá možnost do ničeho zasahovat, svět se řídí sám vlastními přírodními zákony.³⁶ Učenci katolické habsburské monarchie nebyli odpůrci osvícenství, když tento radikální názor odmítali, ale byli spíše stoupenci středního leibnizovsko-wolffiánského proudu, který vidí Boha jako aktivního, neustále činného tvůrce, který však už netvoří pomocí svého slova, nýbrž prostřednictvím člověka.³⁷ Pro panovníka (jako Jeho obraz) bylo povinností v tom Boha následovat, projevovat se také tvořivou prací, pomáhat Bohu v jeho snaze zajistit štěstí pro co nejvyšší počet lidí. Tato myšlenka, nazývaná teorií lineárního pokroku, podle níž může člověk skrze stále dokonalejší poznání docílit lepšího života, byla nejdůležitější myšlenkovou konstrukcí osvícenství.³⁸

Lidská společnost byla v té době vnímána jako výsledek zákonů a správných principů. Náprava společnosti byla tedy možná pouze jejich nalezením a prosazením.³⁹ Nekritická důvěra v nové poznání a ve vědění všeobecně vyústila v utopickou představu, že ve chvíli, kdy budou sociální a politické nešvary vědecky analyzovány, odpovědní jedinci přijmou s vděčností výsledky analýzy za své a začnou pracovat na nápravě. Z této myšlenky se odvozovala potřeba rozšířit vědění

³⁴ BĚLINA, KAŠE, KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české X*, s. 160 – 161.

³⁵ Jaroslav LORMAN, Daniela TINKOVÁ, *Předmluva*, in: Jaroslav Lorman, Daniela Tinková (edd.), *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství* (= Studie Ústavu českých dějin Filosofické fakulty UK 1/2008), Praha 2008, s. 10.

³⁶ BĚLINA, KAŠE, KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české X*, s. 163.

³⁷ CERMÁN, *Osvícenství v českých zemích* (v tisku).

³⁸ Jiří HRBEK, *Mezi Bohem a přirozeným právem. Příspěvek k legitimizaci osvícenského panovníka v politické teorii 18. století*, in: Jaroslav Lorman – Daniela Tinková (edd.), *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství* (= Studie Ústavu českých dějin Filosofické fakulty UK 1/2008), Praha 2008, s. 38.

³⁹ Ivo CERMÁN, *Josef II.*, in: Marie Ryantová, Petr Vorel (edd.), *Čeští králové*, Praha – Litomyšl 2008, s. 491.

do všech stavů, aby opravné snahy mohly proniknout do nejrozličnějších oblastí běžného života.⁴⁰ V dobových spisech proto zachytíme volání po reformě nevyhovujících poměrů od politiky a státní správy přes náboženský život až po technický rozvoj; hlavní snahou osvícenské reformní myšlenky bylo zajistit „co největší štěstí co největšímu počtu lidí“.⁴¹

Osvícenství se začalo prosazovat ve chvíli, kdy obyvatelstvo evropských států stálo na prahu vzniku občanské společnosti. V evropském kontextu se počátek osvícenství klade do náboženské krize kolem 1700, ta se českých zemí však příliš nedotkla. V té době lze hovořit snad jen o krizi katolické vzdělanosti, která ve 20. letech 18. století vedla k odlivu české šlechty na zahraniční protestantské university a ve 40. letech přiměla vládu k reformám vysokých škol, které zavedením politických věd, výukou zjednodušeného wolffiánského systému a přirozeného práva získaly praktičtější zaměření. Tím se ovšem pozice university vůči státnímu vlivu oslabila, stejně jako pozice církve, kterou stát z vyššího vzdělávání pomalu vytlačoval.⁴²

V prostředí habsburské monarchie se osvícenství ztotožňuje s obdobím vlády habsburských panovníků Marie Terezie a Josefa II. a jejich až převratnou reformní činností. Oba panovníci byli ve svém státnickém konání ovlivněni různými myšlenkovými proudy, které se v té době výrazněji projevovaly ve vzdělané společnosti: inspiračním zdrojem církevních reforem Josefa II. se stal jansenismus, teologický směr šířící se do Evropy z university v Lovani, který hlásal mimo jiné očištění církve od zbytečných rekvizit a přepychu, jako byla výzdoba chrámů a okázalost bohoslužeb, brojil proti řeholním řádům (hlavně jezuitům) apod. Mezi jeho velké vyznavače patřil mimo jiné zpovědník Marie Terezie P. Ignaz Müller a její osobní lékař Gerhard van Swieten, ale například i vídeňský světitel biskup Ambrosius Stock.

Na problematiku církve se soustředil i febronianismus, směr podobný francouzskému galikanismu, který obdivovala Marie Terezie. Vyšel ze spisu generálního vikáře v Trevíru biskupa Johanna Nikolause z Hontheimu, který ho vydal roku 1763 pod pseudonymem Justus Febronius (u nás byl vydán roku 1779 hlavně zásluhou již zmíněného císařovna lékaře van Swietena), a požadoval odstranění

⁴⁰ HAUBELT, *České osvícenství*, s. 145 – 146.

⁴¹ Ulrich IM HOF, *Evropa a osvícenství*, Praha 2001, s. 134 – 135.

⁴² CERMÁN, *Osvícenství v českých zemích* (v tisku).

světských pravomocí papeže. To by přivedlo církevní organizaci pod přímou správu státu. Horlivým vyznavačem febronianismu byl i rakouský kancléř Václav Kounic, který pak inicioval většinu církevních reforem Josefa II.⁴³

Josefovy církevní a náboženské reformy byly natolik zásadním zásahem do tradičního uspořádání, že si vysloužily pojmenování josefinismus (jež se občas zaměňuje s formou jeho vlády, tzv. josefinským absolutismem). Důkladnou studii této problematiky přinesl na konci 40. let Eduard Winter ve své knize *Josefinismus a jeho dějiny*, v níž autor josefinismem rozumí pokus o uvedení církve do jejího původního stavu jako všeobecně prospěšné instituce.⁴⁴

Josef II. nepřistoupil k duchovním reformám na základě čistě vlastních myšlenek, byl k nim inspirován reformním katolicismem, jehož vliv v druhé polovině 18. století rychle rostl. Reformní katolicismus se rozvinul již v první polovině století v Římě jako kombinace jansenismu s maurinskou učeností konce 17. století; jeho iniciátor Lodovico Antonio Muratori, správce knihovny vévody d'Este v Modeně, si dopisoval s Leibnizem a dalšími významnými učiteli o svobodě myšlení v náboženství, o pravé křesťanské zbožnosti ve srovnání s barokní okázalou pobožností a podobně. V okruhu habsburského dvora tyto myšlenky prosazoval osobní lékař císařovny Gerhard van Swieten, její zpovědník Ignaz Müller, světící biskup Ambrosius Stock a právník Karel Antonín Martini. Marie Terezie si nechávala od van Swietena radit i v otázkách reforem školství i církve, Martini se stal dvorním a státním radou v otázkách práva a vychovatelem císařských dětí, biskup Stock, byť jezuita, spolupracoval se Swietenem na změnách na teologické fakultě a stal se jejím ředitelem po velké Swietenově protijesuitské čistce.

Hlavním cílem van Swietenova kruhu, jenž se scházel každý týden v Müllerově „salónu“ na proboštství, bylo zlikvidovat moc jezuitského řádu. Van Swietenovi se podařilo citelně jej zasáhnout tím, že celé císařské rodině obstaral jansenistické zpovědníky. Za spojence si vybíral řády spojené se sv. Augustinem, jehož měli jansenisté v oblibě: premonstráty (jejich sídelní zemí byla Belgie, z níž jansenismus vzešel, a čeští premonstráti tam často studovali), augustiniány-eremity, kteří se drželi řehole sv. Augustina tak přísně, že je jesuité považovali za kacíře, a dominikány vycházející také ze sv. Augustina a Tomáše Akvinského, kteří se proti jesuitům

⁴³ BĚLINA, KAŠE, KUČERA, *Velké dějiny země Koruny české X*, s. 221 – 223, 229 – 230.

⁴⁴ Eduard WINTER, *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740 – 1848*, Praha 1945, s. VII.

stavěli od počátku.⁴⁵ Jansenistický novohumanismus se projevil také u řádu Zbožných škol. Piaristé sice kvůli odporu jesuitů mohli provozovat jen čtyřtřídní školy v menších městech, ale jejich soustavný zájem o vzdělání jim získal významné příznivce mezi šlechtou. Jejich prostřednictvím přicházelo do Čech protestantské osvěcenství, které transformovali pro katolické prostředí.

Josefinismus se jako důležitá fáze reformního katolicismu plně rozvinul již koncem 70. let. Panovník (resp. panovnice) už nevystupoval jen jako ochránce církve, ale i jako její správce, odpovědný za její vývoj; z toho pojetí vyšel Josef II. při své církevní reformě, kdy se pokusil vytvořit novou církevní strukturu, která by byla nezávislá na kurii a tím se stala státním nástrojem k dosažení blaha poddaných. Hlavní vlna reformních nařízení přišla po smrti jeho matky, kdy se konečně mohla uvolnit císařova státnická vůle; Josefovy snahy o církevní reformu překroutili jeho postižení odpůrci v dlouho tradovaný císařův odpor k náboženství a církvi.⁴⁶

Střední myšlenkový proud, k němuž inklinovali čeští osvícenci, byl kombinací několika názorů. Z Grotiovy a Hobbesovy teorie o přirozeném právu, jež je uloženo v lidském rozumu nezávisle na víře a zjevení a z něž vychází i přirozená pravda a spravedlnost, kterou musí panovník prosazovat, vytvořil německý právník a historik Samuel Pufendorf teorii společenských smluv jako mechanismů fungování státu. S jeho tvrzením, že samostatný stát je důležitější než forma jeho vlády a také než panovník, z čehož vyplývá jeho ideální pozice jako prvního služebníka státu, se ztotožňovala i Marie Terezie a doporučila ji synovi ke studiu.⁴⁷ Josef II. pak z Pufendorfovy teorie převzal stěžejní zásadu, že stát má zajišťovat blaho lidu, jeho mír a bezpečnost, a od německého filosofa Christiana Wolffa, jenž vyložil a systematizoval Leibnizovo učení, rozšíření této zásady, že panovník má právo zasahovat i do soukromí jednotlivce, samozřejmě v jeho vlastním zájmu.⁴⁸

Názorová pluralita se komplikovala také tím, že habsburský stát jako tradiční katolická monarchie navenek osvěcenství odmítal, což se projevovalo například v cenzuře, školských nařízeních a výchovných opatřeních. „Obranná“ politika státu se zaměřila hlavně na radikální osvěcenství, na volnomyšlenkáře, deisty a ateisty, proti nimž „bránila“ prostý lid. Šlechta se ovšem omezovat nenechala a čím dál více se

⁴⁵ WINTER, *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 14 – 15, 26 – 51.

⁴⁶ WINTER, *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 60 – 61, 97 – 101.

⁴⁷ HRBEK, *Mezi Bohem a přirozeným právem*, s. 41 – 44.

⁴⁸ Pavel BĚLINA, *Teoretické kořeny a státní praxe osvěcenského absolutismu v habsburské monarchii*, *Československý časopis historický* 29, 1981, s. 882.

obracela k Francii; ve veřejných funkcích se sice její představitelé oficiální politice státu přizpůsobili a podporovali ji, ale v soukromí evropské osvícenské myšlenky velmi obdivovali; mladí šlechtici často cestovali po Francii a hovořili přímo s filozofy.⁴⁹ Od svého domácího prostředí se však aristokraté neodvraceli, najímali osvědčené učence jako hofmistry, byli členy Společnosti nauk, využívali nové moderní metody a postupy (sociální péče, šířeji pojatá výchova, očkování apod.).

Od 70. let 18. století se u české šlechty začíná projevovat neobvyklá citovost, v dřívějších zpracováních nazývaná sentimentalismus, spojená s opět silněji prožívanou morálkou a mravní přirozeností vycházející z náboženství. Tato móda patrně měla svůj prvopočátek v Rousseauově *Julii čili Nové Heloise* a Goethově *Utrpení mladého Werthera*, v nichž autoři představují vskutku citlivé hlavní hrdiny. Zásadní je i ona dopisová forma, která přenesla citové prožitky do skutečné korespondence, ať už soukromé, nebo určené k veřejnému předčítání. Díky tomu čím dál větší prostor dostávaly ženy, neboť tato literární forma bývala označována za „ženský styl psaní“. Důležitou činností se stala četba a psaní pro zábavu, performativní literatura, která se předčítala ve šlechtických salónech. Otevřená – byť v rámci vybrané uzavřené společnosti – prezentace dopisů, deníků či intimních úvah psaných francouzsky znamenala počátek průniku soukromé a veřejné sféry.⁵⁰

V myšlenkových proudech pozdního osvícenství se projeví také metafyzické pochybnosti vyvolané jevy, které soudobá věda zatím nedokázala vysvětlit. Různé okultní teorie jako mesmerismus nebo teorie živočišné elektřiny našly živnou půdu především v zednářských lóžích; horlivě se pěstovaly například v Bornově lóži U tří korunovaných sloupů, kde se sdružovali hlavně členové budoucí Společnosti nauk. Ve svém závěru, začátkem 19. století, se osvícenství jako myšlenkový směr mění, kompaktní a uzavřený svět vědy se rozpadá do specializovaných oborů, technika převažuje nad morálkou, kterou se snaží udržet právě okultní vědy. S vývojem evropské politické situace zesílily také represivní tlaky státu, v jejichž důsledku se změnily i společenské návyky a způsob myšlení všeobecně. Osvícenství jako hybná síla pomalu odeznělo.⁵¹

⁴⁹ CERMÁN, *Osvícenství v českých zemích* (v tisku).

⁵⁰ K tomu více Ivo CERMÁN, *Empfindsame Briefe. Familienkorrespondenz der Adelligen im Ausgang des 18. Jahrhunderts*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526 – 1740)* (= Opera historica 11), České Budějovice 2006, s. 283 – 301, nebo Jiří KROUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770 – 1810*, Brno 2006.

⁵¹ CERMÁN, *Osvícenství v českých zemích* (v tisku).

Jak už bylo řečeno, podle tradiční historické interpretace byly nositelem osvícených myšlenek střední měšťanské vrstvy. Výsledky bádání poslední doby však dokazují, že vedle světských i duchovních učenců hrála při rozšiřování a pěstování tohoto duchovního hnutí nemalou roli vrstva vyšší čili šlechta;⁵² přesněji nikoliv vedle učenců, ale v součinnosti s nimi, neboť oba světy, učený a urozený, byly úzce provázány a často se i prolínaly. Nikdo nebyl vhodnějším kandidátem na přijetí nových názorů než majetní aristokraté, kteří díky svému dostatečnému hmotnému zajištění mohli cestovat, studovat na zahraničních universitách a budovat sbírky a knihovny.

Význačným rysem české šlechty druhé poloviny 18. století byl živý zájem o vědu a umění. Vzorem jí byla šlechta v Anglii, Francii či Německu, s níž navázala styky na svých cestách a studijních pobytech. Česká šlechta se pod vlivem styků se západoevropskými zeměmi v druhé polovině století odklonila od barokní a protireformační kultury a přijala nové smýšlení, jež se obracelo k humanismu a renesanci. Přijala i osvícenství vycházející z pokroku přírodních věd a vědy nejen podporovala, ale i sama pěstovala. Lehce přejímala evropské vzory a myšlení, a tak i její angažovanost v kulturním a vědeckém prostředí byla určována osvícenským utilitarismem: vše směřovalo ke snaze zajistit společné blaho, ať už veřejnou činností v úřadech, nebo alespoň zakládáním filantropických spolků a zednářských lóží. Aristokraté si také mohli dovolit zaměstnávat a podporovat nemajetné učence.⁵³ Podpora vědců, přinášejících nové poznatky, umožňovala využít je k všeobecnému prospěchu, přijímali tedy vzdělané muže jako hofmistry a vychovatele, umožňovali jim pokračovat ve vědecké práci a otevírali jim své knihovny a rodové archivy. Jejich prostřednictvím pak budovali prestižní obraz vzdělaného šlechtice, osvíceného mecenáše, který shromáždil učenost moderního světa a zpřístupnil ji svým bližním pro co největší užitek.

Četba a vlastnictví knihy byly dlouho výsadou nepočetné elity, soukromá učenecká knihovna se objevila až po polovině 18. století.⁵⁴ Jak dokládají dochované katalogy šlechtických knihoven a veřejných půjčoven, ale také úřední i soukromá

⁵² LORMAN, TINKOVÁ, *Předmluva*, s. 9.

⁵³ Claire MÁDLOVÁ, *Úloha šlechty v kulturním a intelektuálním životě Prahy*, in: Hana Svatošová (ed.), *Praha Mozartova. Kulturní a společenský život v Praze 1780 – 1800* (publikace k výstavě, Clam-Gallasův palác, 21. listopadu 2006 – 28. ledna 2007), Praha 2006, s. 44.

⁵⁴ Michael WÖGERBAUER, *Četbou k občanské společnosti. Knižní kultura a četba v Praze 1780 – 1800*, in: Hana Svatošová (ed.), *Praha Mozartova. Kulturní a společenský život v Praze 1780 – 1800* (publikace k výstavě, Clam-Gallasův palác, 21. listopadu 2006 – 28. ledna 2007), Praha 2006, s. 82 – 83.

korespondence, česká šlechta konce 18. století se orientovala na Vídeň, Lipsko a Drážďany jako velká středoevropská kulturní centra a vzhlížela k Francii. Česká šlechta byla multilingvní, ve společenském styku převažovala sice francouzština, ale v knihovnách měla francouzské, anglické a německé vědecké spisy ve vyrovnaném poměru. Vedle francouzských a německých se v aristokratických knihovnách objevovaly knihy i v jiných románských jazycích; české se vyskytovaly pouze okrajově.⁵⁵ Šlechta také disponovala mnohými kontakty ze svých cest a tak vlastnila i knihy, které byly obecnému lidu nedostupné.

Vedle aristokracie měli významné místo v osvěcenské kultuře i vzdělaní úředníci nižšího původu, kteří podobně jako měšťané vlastnili knihy především německé a latinské. Čeština co do četnosti zastoupení v knihovnách všeobecně zaostávala ještě za italštinou, jazykem náboženské literatury.⁵⁶ Učené spisy, vypracované na základě zpřístupněných šlechtických knihoven, své zdroje také náležitě vychvalovaly. Voigt na různých místech svých publikací opěvuje knihovnu biskupa Valdštejna, v druhém díle *Effigies* referuje o Ditrichštejnské knihovně v Mikulově, za „nejproslulejší“ označuje knihovnu hraběte Věžníka, Nostickou, Kinského, Bornovu, Fürstenberskou, Hartigovskou nebo Neubergovu.

Aristokraté se nejednou vědeckým zájmům sami plně věnovali. Vedle přírodních věd se šlechtici zabývali i historií, především z genealogického hlediska. Dobner, Voigt, Pelcl a další se snažili přivést šlechtu k dějepisu četnou agitací ve věnováních, předmluvách a úvodech ke svým spisům. Příkladem mohou být Pelcloy dedikace v *Effigies/Abbildungen*, kdy jsou jednotlivé svazky věnovány biskupu Emanuelu Arnoštovi z Valdštejna, hraběti Františku Kinskému, hraběnce Marii Alžbětě Nosticové, Marii Antonii Vratislavové a hraběti Janu Františku Kristiánovi Sweerts-Sporckovi. Pelcl v nich urozeným příznivcům dokazuje, že vědy šlechtu nehyzdí, obsáhle popisuje chvályhodný mecenát jejich předků a podsouvá jejich potomkům přesvědčení, že i jejich podpora věd a umění jim zajistí nehynoucí slávu – ve věnování hraběnce Nosticové v prvním díle píše Pelcl o Nosticích i Kolovratech jako o mužích nejušlechtilejšího českého rodu, podle jejichž vzoru se mají vychovávat děti, a ve druhém díle věnovaném hraběnce Vratislavové vynáší zájem českých šlechticů o vědu a jako vzory zmiňuje slavné francouzské dámy, které se

⁵⁵ MÁDLOVÁ, *Úloha šlechty v kulturním a intelektuálním životě Prahy*, s. 47.

⁵⁶ Josef PETRÁŇ, *Praha 1780 – 1800*, in: Hana Svatošová (ed.), *Praha Mozartova. Kulturní a společenský život v Praze 1780 – 1800* (publikace k výstavě, Clam-Gallasův palác, 21. listopadu 2006 – 28. ledna 2007), Praha 2006, s. 15 – 16.

stýkaly s učenici. Podobně vyznívá Voigtova předmluva k druhému dílu *Effigies/Abbildungen* o učené šlechtě v českých zemích. Voigt v ní nastiňuje historickou vzdělanost šlechty, jež byla v Čechách učenější než jinde a zvláště ve vlasteneckém dějepise; podobně jako Pelcl svým urozeným patronům zdůrazňuje, že šlechta je ozdobou vzdělaných národů a věda je ozdobou šlechty.

Dokladem toho, že tato neustálá agitace a podněcování se neminuly účinkem, je mimo jiné hojná účast šlechty ve Společnosti nauk. Jejimi faktickými zakladateli byli rytíř Ignác Born a hrabě František Kinský, biskup Valdštejn byl jmenován jejím vicepresidentem. Kníže Karel Egon z Fürstenberka, příznivec historického bádání, věnoval svou rozsáhlou knihovnu a sbírku přírodnin z části universitě, zčásti Společnosti (z ní později přešla do Národního muzea). Vlastnil také bohatou sbírku mincí a uměleckých děl, provozoval učený salón a bohatě podporoval učence a umělce. Společnosti propůjčil svůj palác ke schůzím a přispíval na vydávání jejího časopisu *Abhandlungen*. Z funkce nejvyššího purkrabí se roku 1784 zasadil o (částečné) uznání Společnosti jako veřejné instituce, za což byl jednomyslně zvolen jejím presidentem; dva roky na to dal na vlastní náklady razit medaile na paměť oficiálního vzniku Společnosti. Jeho příkladu následovali další šlechtici a počet urozených členů Společnosti rychle narůstal.

Také postupný nárůst stavovského a politického sebevědomí vedl vzdělané aristokraty k hlubšímu zájmu o dějiny jejich země, k zájmu o prameny v rodových archivech a knihovnách, vytváření kabinetů přírodnin, sbírek mincí a uměleckých děl. Šlechta se podílela i na vydávání pramenů k českým dějinám a různých historických prací, ať už inspirací, podklady nebo penězi. Mecenát pěstovaly i šlechtičny, zjevně pod vlivem módy francouzských salónů a jejich vzdělaných múz – a i ony se dočkaly nadšených chvalozpěvů, jak ukazují právě Pelcova věnování.⁵⁷

Nosticové ostatně patřili mezi nejvlivnější osvěcené šlechtické rodiny posledních tří desetiletí 18. století – a nebudeme patrně daleko od pravdy, když je budeme považovat za nejosvěcenější mezi osvěcenými. Hrabě, celým jménem František Antonín Josef Jan Nepomuk Václav Filip (1725 – 1794), byl vzdělaný muž se zájmem o kulturu a vědy. Vystudoval práva v Praze a v Lipsku a po účasti v bojích o rakouské dědictví ve čtyřicátých letech se začal věnovat úřednické kariéře. Brzy se stal radou nad apelacemi, zemským soudcem, tajným radou, guberniálním radou, nejvyšším

⁵⁷ Josef HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, Praha 1921, s. 123 – 129, 142 – 148.

hofmistrem a v letech 1782 – 87 nejvyšším purkrabím a prezidentem českého gubernia. Oženil se s Marií Alžbětou rozenou hraběnkou Krakovskou ovdovělou Libštejnskou z Kolovrat (1728 – 1815). Měli jedenáct dětí, z nichž se dospělosti dožili jen tři synové a jedna dcera.

Jako nejvyšší zemský úředník využil hrabě Nostic své pozice k odporu proti císařovým centralistickým snahám, když si po zrušení stavovského výboru, posledního zbytku české zemské samosprávy, vymohl právo svolávat neplacenou poradní komisi složenou ze zástupců stavů. Trvalé odmítání vídeňské politiky jej roku 1787 dovedlo až k rezignaci na svůj úřad, kterou podal nejspíš jen o málo dříve, než by byl odvolán.⁵⁸ Osvícenské myšlenky však neodmítal, naopak je s nadšením přijímal a aktivně se podílel na zavádění novinek – například na svém zámku v Měšicích, který nechal v letech 1767 – 75 moderně přestavět, jako první v Čechách instaloval hromosvod, jako první také nechal své děti očkovat proti neštovicím. Aktivně se zapojoval i do kulturního života; jeho nejznámějším počinem je zřízení divadla v Praze v roce 1783.⁵⁹

Neméně důležitý byl i jeho učený salón, v němž se po několik let scházeli přední čeští vědci a učenci, jako především Dobrovský, Dobner, Pelcl, Born a další. Vlastenecká atmosféra, která v salónu vládla, vycházela především z hostitele – hrabě podporoval veškeré patriotické snahy, hlavně na poli historie. Na Voigta jako začínajícího historika mělo toto uskupení učených mužů zásadní vliv. V dedikaci třetího dílu *Beschreibung* vyzdvihuje Nosticovy zásluhy o dobro vlasti a jeho zájem o české dějiny. V jeho rodině se mluvilo i česky, což Voigt potvrzuje v předmluvě k druhému dílu *Abbildungen*, když se zmiňuje o jednom již zemřelém hraběcím synovi, který česky uměl už ve dvanácti letech, což prý bylo u Nosticů běžné. Také Pelcl, vychovatel mladých Nosticů, ve věnování prvního dílu série hraběnce Nosticové píše o hodinách českého jazyka, které vedle jeho mladých chovanců občas navštěvuje i sama hraběnka.

Ignác Born pobýval u Nosticů poměrně často. Přestože se nenarodil na území Čech a nezdržoval se tu s příliš velkým nadšením, vlastenectví a pročeská atmosféra nostického salónu z něj udělala českého vlastence, pochopitelně ve smyslu zemském. Ignác Born pocházel ze saské rodiny usazené v Sedmíhradsku. Jeho otec

⁵⁸ Pavel BĚLINA, *František Antonín Nostic (historický portrét)*, Střední Evropa 42, 1994, s. 85 – 86.

⁵⁹ Romana BERANOVÁ VAICOVÁ (ed.), *Nosticové/Nostitz*, Krajské muzeum Karlovarského kraje, p. o., Muzeum Sokolov 2007, s. 12 – 13.

tam sloužil jako dělostřelecký důstojník a posléze se stal také báňským podnikatelem. Na tomto podnikání zbohatl, a tak jeho syn neměl nikdy žádné finanční problémy a mohl vést svobodný život nezávislého soukromého učenice. Mladý Born byl typickým obyvatelem habsburské monarchie: gymnázium vystudoval ve Vídni, právnická a montanistická studia absolvoval na pražské universitě, kde v šedesátých letech montanistiku i přednášel, a koncem šedesátých let se stal báňským radou nejdříve v Bánské Štiavnici, potom i v Praze. Když se oženil a získal v Čechách inkolát, zakoupil statek Sedliště u Tachova, kde si zřídil botanickou zahradu, několik mineralogických sbírek a podrobnou knihovnu o příbuzných oborech. V roce 1770 byl v Praze jmenován přisedícím mincmistrem. Na konci sedmdesátých let povolala císařovna Ignáce Borna do Vídně, aby uspořádal císařské přírodovědecké sbírky; při té příležitosti byl jmenován také dvorním radou pro mincovní a horní záležitosti. Popis císařského kabinetu vydal roku 1778. Za svého pobytu ve Vídni se Born aktivně podílel na činnosti místních zednářů, založil tam také lóži a stal se jejím velmistrem.⁶⁰

Born byl muž mnoha vědeckých zájmů. Nejvíce tíhl k přírodním vědám: kromě toho, že vystudoval práva, byl hlavně báňský inženýr, zakladatel moderní české mineralogie, paleontologie a petrografie. Při svém odborném působení navázal kontakty s evropskými učenici z různých oborů, o jejichž mezioborovou spolupráci se vždy (na svou dobu velmi předčasně) zasazoval, a sám se stal členem několika evropských učených společností a akademií. Byl zapálený osvícenec; pohyboval se v duchovním okruhu vídeňského profesora a osvícenského reformátora Josefa Sonnenfelse.⁶¹ Jeho mnohostranné zájmy jej proto vždy táhly do Vídně, Praha mu – alespoň zpočátku – připadala příliš provinční a úroveň vědy nedostatečná.

Své postavení učeného šlechtice využíval jednak k podpoře učenců (Pelcla pobídl k sepsání *Kurzgefasste Geschichte*, Voigta k vydávání *Effigies* a *Acta litteraria*), zároveň probouzel ve šlechtě zájem o vědy – hlavně přírodní, ale i historické – a o mecenát vědeckých snažení.⁶² Angažoval se více, než bylo zvykem, jak dokazuje jeho recenzní časopis *Prager gelehrte Nachrichten*, v němž se kromě hodnocení literárních děl objevovaly i články kritizující náboženský fundamentalismus a další „nešvary“ minulých dob, které se osvícenci snažili ostrou kritikou odstranit.

⁶⁰ *Ottův slovník naučný*, díl čtvrtý, Praha 1891, s. 392.

⁶¹ SLAVÍK, *Od Dobnera k Dobrovskému*, s. 48.

⁶² HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 112 – 114.

Born nešetřil práce ani peněz, Voigtovy *Abbildungen* podporoval finančně a přeložil i první díly z původně latinských *Effigies*. Přestože byl krátce po založení Soukromé společnosti nauk, u jejíhož zrodu stál vlastně také především on, povolán do Vídně, od české vědy se neodvrátil a dál podporoval vydávání jejího časopisu finančně i svými odbornými příspěvky.

Přechod mezi českým a vídeňským osvícenstvím vytváří Bornův přítel ze studií hrabě František Josef Kinský (1739 – 1805). Kinský prožil mládí v Tereziánské rytířské akademii ve Vídni, v Praze pak na Karlo-Ferdinandově universitě studoval u Jana Tesánka matematiku a po studiích nastoupil k apelačnímu soudu. Jeho náklonnost k vojenskému stavu způsobila, že za sedmileté války vstoupil dobrovolně k jezdecku. Jeho kvality zaujaly císařovnu Marii Terezii, takže byl brzy vyslán do Stuttgartu na tamější vojenskou akademii, aby podle jejího vzoru zreformoval vojenskou akademii ve Vídeňském Novém Městě. Roku 1778 byl Kinský jmenován místoředitelem novoměstské akademie a roku 1785 jejím vrchním ředitelem. V následujících letech dosáhl ještě čestných funkcí polního zbrojmistra a tajného rady.

František Kinský byl však především osvícený vzdělaný muž se zájmem o kulturu. Podporoval učence a vědecké snahy a spolu s Bornem stál u zrodu Společnosti. Zasloužil se také o vznik dnešní Národní knihovny v Praze, když po zrušení jezuitského řádu prosadil sloučení jezuitské knihovny v Klementinu s knihovnou Karlovy university a doplnil je vlastní rodovou knihovnou. Vedle toho se velmi zajímal o výchovu šlechtické mládeže, především vojenskou; k tomuto tématu sepsal i několik pojednání. Upozorňuje v nich na nutnou změnu výchovných zásad, nejlépe v duchu Komenského, vzorem jsou mu i Locke a Rousseau. V osvícenském duchu upřednostňuje dosažení určitých zásluh vlastní pílí nad zděděným postavením. Prosazuje rovnováhu tělesného a duševního cvičení a především názornou výuku v rodném jazyce. To je výrazným rysem jeho prací a Kinský tak bývá řazen mezi apologety českého národa. V podobném duchu jako Voigt mluví o tom, že když mateřskou řečí Francouzovi je francouzština a Němci němčina, že pro Čecha musí být mateřskou řečí čeština. Z toho analogicky vyplývá, že domácí historie by měla mít přednost před historií obecnou, protože Čech by měl nejlépe znát dějiny své vlasti. Na rozdíl od Voigta však Kinský neupadá do patetického vlasteneckého

nadšení, ani do protiněmeckých nálad, němčinu naopak obhájí jako řeč v našich zemích běžně používanou.⁶³

Asi nejvýznamnějším mecenášem a vzdělavcem té doby, jenž v sobě spojoval oba hlavní předpoklady k osvícenosti, byl litoměřický biskup hrabě Emanuel Arnošt z Valdštejna (1716 – 1789), štědrý Dobnerův a Voigtův podporovatel. Pocházel ze starobylého a významného šlechtického rodu; narodil se jako pátý potomek císařského komořího Jana Antonína Jáchyma Valdštejna. Jako nejmladší z chlapců byl patrně pro církevní dráhu určen už od dětství, ostatní bratři se věnovali politické a vojenské kariéře. První vzdělání získal na gymnáziu u pražských jezuitů v Klementinu, kde zřejmě vzklíčil i jeho zájem o přírodní vědy. Jako devatenáctiletý nastoupil v roce 1735 na Collegium Germanicum v Římě, kde se po šesti letech stal doktorem teologie. V Římě také získal kulturní rozhled a navázal důležité styky, které využíval až do pozdního věku.

Od roku 1743 začíná duchovní kariéra Emanuela Arnošta Valdštejna nabývat nových rozměrů. V tomto roce byl jmenován proboštem v Jindřichově Hradci, roku 1745 kanovníkem staroboleslavským a následujícího roku kanovníkem při pražské kapitule u sv. Víta. Jeho pečlivě vedené deníky z té doby vypovídají o povaze barokního vzdělance a kavalíra. Zajímal se o literaturu, umění, válečné novinky, politickou a společenskou situaci, ale i o klípky ze společnosti. Nezapíral ani svou sběratelskou vášeň a pravidelné sázení. Zaznamenával si i data svých kázání, která byla především v češtině a na něž byl patřičně hrdý. Roku 1756 se stal světícím biskupem pražským a 12. července roku 1759 byl císařovnou jmenován šestým litoměřickým biskupem.

Diecéze, těsně sousedící s převážně luteránským Saskem, potřebovala schopného správce, který by ji finančně a administrativně pozdvihl. Přestože byla nejmenším ze všech českých biskupství, její čelní představitel byl v hierarchii zemského kléru druhým mužem, hned po pražském metropolitovi. Během Valdštejnova episkopátu se diecéze úspěšně rozvíjela, biskup podporoval misijní, charitativní a nadační činnost, zakládal nemocnice a byl strůjcem mnoha stavebních podniků – do kapituly nechal zavést vodovod, založil zahradu a v Třebouticích nedaleko Litoměřic sobě a svým následníkům postavil letní sídlo. V biskupské

⁶³ SLAVÍK, *Od Dobnera k Dobrovskému*, s. 125; *Ottův slovník naučný*, díl XIV., Praha 1899, s. 243 – 244. K osobě knížete Kinského více Josef DVORSKÝ, *Český apologeta, generál František Josef hrabě Kinský, pedagog filantropismu*, Hranice nad Bečvou 1931.

rezidenci založil velkou knihovnu, ve které uložil dva svazky nejstarší rukopisné české bible. Valdštejn strávil ve funkci litoměřického biskupa celkem třicet let. Zemřel v prosinci 1789 ve věku sedmdesáti tří let.

Valdštejn byl ovlivněn pozdním jansenismem a v jeho duchu vykonával i svou pastorační činnost. Za nejdůležitější považoval vzdělání kněžích a jejich tolerantnost, proto podporoval reformu Josefa II. zavádějící sjednocenou výuku kléru a roku 1762 založil v Litoměřicích generální seminář.⁶⁴ Jeho zájem o společenské a přírodní vědy a bohaté kontakty s tehdejší vědeckou elitou ho přivedly do řad Soukromé společnosti nauk. Byl svými současníky všeobecně oceňován a v roce 1784 byl zvolen čestným viceprezidentem Společnosti. Mnohými darovanými rukopisnými i tištěnými díly ze své bibliotéky pomohl vybudovat základ knihovny dnešní Akademie věd.

Jeho sběratelský zápal se probudil nejspíš už v mladém věku. Při svém dvouměsíčním pobytu v Římě, který byl menší obdobou kavalírské cesty, navštívil mnoho míst s uměleckými sbírkami a kabinety; tyto exkurze dozajista zanechaly v mladém šlechtici mnoho dojmů. Proslulou se stala biskupova sbírka mincí. Jeho živý zájem o numismatiku se projevoval nejen množstvím odborné literatury v jeho knihovně, ale především v korespondenci, kterou vedl se svými agenty, kteří mu opatřovali další předměty do sbírky. Vedle numismatického materiálu měl biskup ještě sbírku sádrových odlitků antických gem a soubor fyzikálních přístrojů pro experimenty, a sbírku astronomicko-chronologických tabulek a geografických přístrojů. V litoměřické biskupské rezidenci shromáždil i rozsáhlou uměleckou kolekci. Při jejím budování se snažil navázat na sběratelskou a mecenášskou tradici místních biskupů, podařilo se mu zachovat i pozůstatek obrazárny svého předchůdce vévody Mořice Saského. V biskupském paláci se podle seznamu po Valdštejnově smrti nacházelo téměř šest set uměleckých děl.⁶⁵

Jedním z biskupových „agentů“ byl i Dobner a později Voigt, kteří mu ze svých bádání dodávali mince a jejich kopie a opisy archiválií. V šedesátých a sedmdesátých letech byla jeho sbírka a knihovna mezi učenici proslulá nejen pro svůj obsah, ale především proto, že je pro jejich vědecké bádání zpřístupnil – Voigtův *Beschreibung* vznikl na základě pořádání biskupovy numismatické sbírky, a, jak píše

⁶⁴ Ottův slovník naučný, díl XXVI., Praha 1907, s. 339.

⁶⁵ Adam ŠREJBER, *Heraldické konvoluty z knihovny Emanuela Arnošta hraběte z Valdštejna* (diplomová práce), Pedagogická fakulta UJEP, Ústí nad Labem, 2002, s. 16 – 22.

Dobner v létě roku 1759 P. Bonaventurovi Piterovi, kdyby nebylo valdštejské knihovny, ani on by se do edice Hájkovy kroniky nepustil.⁶⁶

2. 2. Učené spolky a společnosti v Čechách

Pro osvícence byla velmi důležitá sociabilita, sdružování s dalšími podobně smýšlejícími muži v uzavřených společenstvích, v nichž mohli dávat na odiv svou vzdělanost a intelektuálnost. Osvícení muži druhé poloviny 18. století byly členy řady společností, od mírně okultních zednářů přes kroužky stálých hostů populárních veřejných čítáren po čistě vědecké společnosti, které byly v podstatě výsledkem jejich kombinace. Počátky učených spolků však sahají do minulosti mnohem dále.⁶⁷

Počátkem evropského novověku začíná na hodnotě nabývat vzdělanost a rozhled. Důsledkem tohoto vývoje byl vznik tzv. akademií jakožto sdružení učenců, která pěstovala teoretickou vědu ne pro praktické účely, ale pro svůj zájem a zvědavost. Tradiční školní vyučování v nich nahradily přednášky a rozpravy, jež pak společnosti ve formě učených pojednání uveřejňovaly ve sbornících a časopisech, vypisovaly ceny na zpracování určitých témat a vydávaly větší vědecké práce, na něž prostředky autorů nestačily.

Akademie vznikaly nejprve v Itálii, větší proslulost získaly akademie v Paříži a v Londýně, založené ještě před polovinou 17. století. Tyto instituce, jež se staly vzorem dalším evropským učeným sdružením, se mohly rozvinout jen díky podpoře vlád jejich zemí. Společnosti většinou vznikaly ze soukromé iniciativy učenců jako nevelká sdružení, jimž se v určité fázi dostalo státní podpory, ať už formou finančního daru, nebo pravidelnou subvencí. Panovník či vláda na oplátku drželi nad akademií kontrolu. Na činnosti se obvykle podíleli hlavní měrou řádní členové, žijící v místě založení společností, zatímco „přespolní“, „dopisující“ mimořádní členové se účastnili spíše příležitostně, především svými příspěvky do časopisů – například J. A. Komenský, který si dopisoval s členy Royal Society v Londýně a připsal jí spis *Via Lucis*, jejím členem fakticky nebyl.

V rakouském mocnářství se situace vyvinula poněkud jinak. S návrhem utvořit státem podporovanou akademii podle pařížského a londýnského vzoru se obrátil na císaře Leopolda I. již v letech 1668 a 1669 Gottfried Wilhelm Leibniz. Měl v úmyslu

⁶⁶ Josef HANUŠ, *Počátky kritického dějepytu v Čechách*, ČČH 15, 1909, s. 279.

⁶⁷ Jiří KROUPA, *Antropologický obrat a umění v českých zemích kolem roku 1800*, in: *Mezi časy... Kultura a umění v českých zemích kolem r. 1800*, Praha 2000, s. 16.

založit říšskou instituci, Societas eruditorum Germaniae, jež měla mít sídlo ve Vídni a vydávat ústřední vědecký časopis pro celé území říše. V tehdejší době neměl jeho záměr šanci, byl příliš rozsáhlý a ani dvůr nebyl myšlenke sdružování vzdělanců příliš nakloněn. Téměř o půl století později, v roce 1713, Leibniz návrh znovu bezúspěšně opakoval. To už situace byla jiná, roku 1700 byla v Berlíně založena Braniborská společnost věd, jejímž prvním prezidentem se stal právě Leibniz. V průběhu druhé třetiny století vedle Královské bavorské akademie věd v Mnichově, založené roku 1759, postupně vzniklo několik dalších lokálních učených společností, takže se nakonec o celoříšské akademii přestalo mluvit. O rakouské akademii začala na začátku roku 1774 uvažovat císařovna Marie Terezie, jež chtěla ve vídeňské metropoli založit prestižní akademii jako centrální instituci mocnářství. Nakonec však akademie otevřena nebyla a nerealizoval ji ani Josef II.; důvodem byl nedostatek financí, ale zejména neochota vídeňské vlády, která neměla zájem zřizovat relativně nezávislou instituci.

V takových poměrech se učeným sdružením v provinčních metropolích pochopitelně mohlo dostat jen velmi malé podpory. Podněty v našich zemích vycházely z aristokratických salónů a zednářských lóží, kde se zejména od sedmdesátých let 18. století s osvícenským zaujetím diskutovalo o učených problémech. Ke znakům životního stylu stálých hostů salónů a členů lóží patřily cesty za poznáním, obzvláště se cenilo „přespolní“ členství v některé z velkých akademií a korespondence s evropskou intelektuální elitou. Tento styl převzala i česká šlechta.⁶⁸

Učený život se v Praze pomalu vzcháhal od 50. let 18. století, v souvislosti s reformou university, z níž začali vycházet absolventi s otevřenějším a modernějším světonázorem. Z evropského hlediska byla Praha centrem dálkového obchodu, dopravním a informačním uzlem, tradičním rezidenčním městem nejvyšších šlechtických i duchovenských vrstev. Jejich kumulace dala vzniknout soukromým uzavřeným okruhům společenského a kulturního života, zednářským lóžím, diskusním salónům přístupným i církevním a světským vzdělancům z měšťanských vrstev, vznikaly módní veřejné čítárny a otevřenější debatní kluby čtenářů novin v pražských kavárnách.⁶⁹ Nejvýraznějším projevem však byly poloveřejné

⁶⁸ Josef PETRÁŇ, *Královská česká společnost nauk. Místo České učené společnosti v dějinách a v proudu vědy*, Vesmír 74, 1995, č. 11, <http://www.vesmir.cz/clanek/kralovska-ceska-spolecnost-nauk>.

⁶⁹ PETRÁŇ, *Praha 1780 – 1800*, s. 13 – 14.

společnosti, jejichž předobrazem byly ony zmiňované evropské akademie. Při jejich vzniku měla, jak už bylo řečeno, rozhodující postavení šlechta.

V druhé polovině 18. století a během století následujícího vznikla její zásluhou v Čechách celá řada spolků a institucí. Prvním pokusem o učenou společnost v duchu evropského vývoje byla v roce 1746 Petraschova Společnost neznámých, ta však brzy zanikla; úspěšnější byla až po více než třiceti letech Soukromá, respektive Královská česká společnost nauk, z níž počátkem 19. století vzešlo Vlastenecké muzeum. Souběžně v Čechách působila Společnost ke zvelebení rolnictví a svobodných umění, reorganizovaná do C. k. vlastenecko-hospodářské společnosti, Soukromý spolek vlasteneckých přátel umění v Čechách, Spolek pro povznesení hudby, Průmyslová jednota a další.⁷⁰

Šlechta měla v těchto sdruženích hojnou účast, podobně jako v zednářských lóžích. Jedním z jejich předních členů byl Ignác Born, který se na čas stal i provinciálním velmistrem rakouských zemí; za svého pobytu v Čechách byl členem několika skupin učených mužů. Vědy měly své příznivce i mezi nejvyššími zemskými úředníky, jako byl například baron František Karel Kressl z Qualtenberka, předseda cenzurní komise a od roku 1789 český a rakouský kancléř, jenž se přátelil s Dobnerem či Seibtem, František Antonín Nostic, nejvyšší purkrabí, osvícený vzdělanec a podporovatel mnohých učenců, nebo Karel Egon z Fürstenberka, Nosticův předchůdce v úřadě purkrabího, který svou obrovskou knihovnu a sbírku přírodnin věnoval universitě a Společnosti nauk. Významným mecenášem byl také hrabě Eugen z Vrby a Freudenthalu, nejvyšší dvorský maršálek, jenž podporoval Dobnera v jeho ediční práci a Společnosti nauk věnoval značnou sumu na její vydavatelskou činnost.⁷¹ Mecenášů, podporovatelů i vážných zájemců o vědy a kulturní dění byla celá řada, z vyšší i nižší šlechty; bohatší měšťanské vrstvy se v této oblasti dosud neangažovaly, to je záležitost až následujícího století.

2. 2. 1. Společnosti před Společností

Předchůdci učených společností, i když dost vzdálenými, byly rytířské či šlechtické akademie, které fungovaly v rámci evropských universit i samostatně; oblíbená byla například šlechtická akademie v Turíně. Na evropských universitách

⁷⁰ HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 332.

⁷¹ HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 78, 128 – 129, 147.

probíhaly často i kursy pro šlechtice, budoucí důstojníky a úředníky. Pokus o založení podobné akademie na pražském Břevnově z roku 1744 však ztroskotal.

V českých zemských metropolích sice zájemci o učená sdružení nechyběli, nedostávalo se jim však prostředků z jiných než soukromých zdrojů, které pro dlouhodobé zajištění nemohly stačit. Svědectvím toho je krátký život olomoucké Societas eruditorum incognitorum. Jejím iniciátorem byl Josef svp. Petrasch, rodák ze Slavonského Brodu, pobočník prince Evžena Savojského, vzdělanec a polyglot. Na jeho podnět byla v Olomouci založena Společnost neznámých pro pěstování a šíření vědy. V březnu 1747 císařovna schválila stanovy Společnosti a hned na to vyšlo první číslo jejího časopisu Monatliche Auszüge alt- und neuer gelehrten Sachen, prvního vědecko-popularizačního periodika v českých zemích. Časopis vycházel pouze dva roky.

Zakladatelé Společnosti neznámých se snažili uchovat si přízeň Vídně a tak odsuzovali volnomyšlenkářství, ateismus a deismus, ale i středověký fanatismus a omezenost. Referovali o dílech největších učenců 17. a 18. století, po vzoru londýnské společnosti podporovali experimentální přírodovědu. Mezi dopisující členy patřil mimo jiné milánský knihovník a známý osvícenský myslitel Lodovico Antonio Muratori, nejbližší rádce císařovny Gerhard van Swieten, aktivně se na činnosti spolku podíleli především benediktinští historici Magnoald Ziegelbauer a Oliver Legipont, autoři neúspěšného pokusu o pražskou šlechtickou akademii.⁷² Členem společnosti byl i Theodor Antonín Taulow z Rosenthalu, jeden z prvních kritických dějepisců a zkušený archivář, jež působení v české dvorské kanceláři přivedlo ke starším českým pramenům a ty zase k (zemskému) vlastenectví a do Petraschovy Společnosti.⁷³

Jezuity, kteří vedli olomouckou universitu, jistě musela iritovat přítomnost členů konkurenčního benediktinského řádu, a jejich odpor byl jednou z příčin zániku Společnosti. Hlavní důvodem však byla závislost celého podniku na osobě svého zakladatele. Společnost za neustálého tlaku jesuitské cenzury několik let skomírala a dva roky po Ziegelbauerově smrti a Petraschově odchodu do zahraničí roku 1752 zanikla.⁷⁴

⁷² BĚLINA, KAŠE, KUČERA, *Velké dějiny země Koruny české X*, s. 430 – 431.

⁷³ HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 64.

⁷⁴ WINTER, *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 25.

2. 2. 2. Společnost nauk

Na počátku 70. let nastal v českých zemích čilý kulturní ruch, osvícenská publicistika se začala rozmáhat a objevily se nové pokusy o organizaci vědecké činnosti. Významným činitelem těchto nových aktivit byl Ignác Born. Born nebyl spokojen s téměř nulovým intelektuálním životem v Praze, již srovnával se sonnenfelsovskou osvícenskou Vídní a dalšími zahraničními metropolemi, s nimiž udržoval systematické kontakty.⁷⁵ Počátkem sedmdesátých let začal vydávat *Prager gelehrte Nachrichten*, které tiskl ve staroměstském nakladatelství Wolfganga Gerleho. Časopis vycházel pouze dva roky, ale do Gerlova knihkupectví si mezitím uvykla chodit hrstka zájemců, kteří si tam kupovali nebo půjčovali zahraniční odbornou literaturu, informovali se o nových pracích a diskutovali o nich. Tam se nejspíš zrodila myšlenka na založení učené společnosti, která došla svého naplnění při konzultacích s učenými přáteli v Nosticově salónu.⁷⁶

Přesnou dobu založení Soukromé společnosti v Čechách k povznesení matematiky, vlasteneckých dějin a přírodovědy, jak zněl její celý název, neznáme. Existuje několik verzí: objevuje se datum 1769, které je však poněkud nereálné, nebo rok 1771, kdy nastoupil kníže Fürstenberk do úřadu nejvyššího purkrabí a presidenta českého gubernia, což mělo za následek rozvoj věd a umění; Dobner ve své autobiografii uvádí rok 1774 a Pelcl ve Voigtově nekrologu ještě o něco pozdější. Důvodem zmatku je nejspíš to, že Společnost se už od počátku profilovala jako vyhraněná kompletní instituce s *Abhandlungen* jako svým oficiálním publikačním orgánem, jejichž první svazek vyšel roku 1775.

Born v jeho předmluvě přiznává inspiraci německými učenými společnostmi při universitách, především společností v Göttingen, která vznikla už roku 1750; Born sám byl členem učených společností v Londýně, Stockholmu, Sieně, Mnichově, Padově a Berlíně.⁷⁷ Českou učenou společnost založil patrně pod vlivem hraběte Nostice a dalších vlastenců scházejících se u Nosticů v salónu. Nemalou zásluhu na tom měli určitě Pelcl a také Voigt, jak se o tom zmiňuje Pelcl v jeho nekrologu. Proto se Společnost už od počátku hlásila k českému povědomí a přináležitosti k tradicím české minulosti, což se projevovalo ve vyznění *Abhandlungen* – brzy se v nich

⁷⁵ PETRÁŇ, *Praha 1780 – 1800*, s. 14 – 15.

⁷⁶ PETRÁŇ, *Královská česká společnost nauk*.

⁷⁷ PROKEŠ, *Počátky české společnosti nauk*, díl I., s. 8 – 12, 29 – 31, 36 – 37.

začalo mluvit o prvenství Čech co do vzdělanosti mezi ostatními rakouskými zeměmi.⁷⁸

Vedle přátel ze salónu Borna, Voigta a Pelcla se jako další původce uvádí Bornův blízký přítel ze studií František Josef Kinský, taktéž častý návštěvník nostického salónu. Kinský byl pro Borna skvělým „úlovkem“, jako příslušník vysoké šlechty a důležitý zemský úředník ji zaštiťoval daleko lépe než sám Born, který byl „jen“ rytířem.⁷⁹ Z podobného důvodu nesl první svazek *Abhandlungen* v úvodu portrét biskupa Valdštejna; Valdštejn byl také roku 1784 zvolen čestným vicepresidentem Společnosti a kdyby nebyl Praze příliš vzdálen a v pokročilejším věku, byl by po smrti knížete Fürstenberka zvolen i prezidentem. Za těmito kroky však nemůžeme hledat jen vypočítavost, Valdštejn byl uctíván nejen jako mecenáš a učenec, ale i jako vlastenec z českého rodu, hlásící se k české národnosti.⁸⁰

V září roku 1784 předstoupila před císaře Josefa II. delegace se žádostí o schválení nových stanov a reorganizaci Společnosti na oficiálním základě. Její snaha však vyšla téměř naprázdno, Společnost ztroskotala na pragmatickém přístupu josefinského osvícenství vůči vědě. Na žádost devíti členů pražské Společnosti o proměnu ve veřejnou, státem uznanou a chráněnou instituci odpověděla nejvyšší dvorní instance, že „doba k založení veřejné akademie věd ještě nepřišla“. Císař Josef II. alespoň na důkaz uznání zásluh členů Společnosti dovolil, aby jí byl ke schůzím propůjčen sál v Karolinu, uprázdněný po odstěhování universitní knihovny do Klementina.

Jasně a otevřeně formulované stanovisko způsobilo v Praze velké rozčarování, Společnost se však nevzdávala. Císař se sice vyjádřil spíše zamítavě, ale výslovný zákaz z Vídně nepřišel, představitelé Společnosti tedy v tichosti začali vystupovat jako oficiální instituce; prezident Karel Egon Fürstenberk nechal dokonce dva roky nato razit pamětní medaili u příležitosti audience u císaře. Fürstenberk a další významní šlechtici jmenovaní čestnými členy, prezidenty a viceprezidenty zajistili Společnosti příliv dalších šlechtických zájemců o vědy.

Společnost nauk zaměřila svou činnost nejen na výzkum přírodního bohatství krajiny, ale též na státoprávně orientované studium historie Českého království, což ve Vídni způsobovalo jistou rozmrzelost. To, že Leopold II. roku 1790 učenému

⁷⁸ HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 336 – 338.

⁷⁹ PROKEŠ, *Počátky české společnosti nauk*, díl I., s. 45 – 47.

⁸⁰ HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 89.

spolku dovolil, aby se nazýval Královskou českou společností nauk, bylo pouhým gestem panovníkovy dobré vůle, jimiž při politických jednáních s českými stavy nešetřil. Kromě jisté pocty z toho žádné jiné výhody ani zvláštní ochrana neplynuly a Společnost se dál musela financovat sama.

Mezi zakládajícími členy učené společnosti byli vedle Borna a Kinského zástupci humanitních oborů, spojujících historický zájem s filologickým, Josef Dobrovský, Gelasius Dobner, František Martin Pelcl a Karel Rafael Ungar, matematici Josef Stepling a Jan Tesánek a astronom Antonín Strnad, později se připojili přírodopisec Josef Mayer a jeho bratr Jan, lékař. Roku 1784 bylo řádných členů deset (Voigt už byl v té době kvůli své stále nepřítomnosti v Praze počítán mezi členy přesporní), do roku 1790 dosáhl počet členů osmnácti (čtyři mimořádní a čtrnáct přesporních) a stále se zvyšoval.

Společnost stanovila svůj vědecký program zprvu ve třech třídách, stanovy roku 1791 jej pak redukovaly do dvou tříd, fyzikálně-matematické a vlastenecko-historické. Členové společnosti se scházeli většinou jen v plénu k přednáškám a volné diskusi. Společnost vypisovala také ceny za řešení vědeckých problémů, zpočátku především přírodovědných; její sekretář Josef Dobrovský brzy převážil zájem k vědám humanitním, jak se ukazuje především na obsahové skladbě časopisu Společnosti *Abhandlungen*.⁸¹

Náklady na vydávání *Abhandlungen* platil u prvních tří čísel z větší části Born, stejně tak jako financoval první dva díly Voigtových *Abbildungen*. Born byl pilířem fungování Společnosti nejen finančně, ale především jako hybný duch. Po jeho odchodu do Vídně, podobně jako v případě Petraschova spolku, nastal ve Společnosti úpadek, došlo téměř k jejímu zániku; zachránila ji až reorganizace roku 1784. Té se ujala nová generace učenců, která vyšla z již reformovaných gymnázií a university, ovlivněna osvícenskými myšlenkami. Největší zásluhu měl populární pražský lékař Jan Mayer, nadšený přírodovědec a schopný organizátor, v jehož domě na Malé Straně se k učeným diskusím scházeli příznivci věd různého věku a stavu.⁸²

Abhandlungen se na rozdíl od předchozího Bornova časopisu *Prager gelehrte Nachrichten* soustředily výhradně na české prostředí. Témata příspěvků zahrnovala přírodní vědy a fyziku, dějepis, českou a slovanskou jazykovědu, památky, dějiny

⁸¹ PETRÁŇ, *Královská česká společnost nauk*.

⁸² PROKEŠ, *Počátky české společnosti nauk*, díl I., s. 59, 76 – 80.

literatury, statistiku a místopis českých zemí a další, čili poměrně úplnou vlastivědu v moderním kritickém duchu. Příspěvky byly většinou německy, protože latina už platila za antikvární a v odborných textech přežilou; jejím zastáncem byl jako jeden z mála Voigt, jenž ji preferoval jako jazyk přístupný zájemcům v dalších neněmeckých zemích, jako bylo Rusko nebo Polsko.⁸³ Někteří Voigtovi životopisci soudí, že Voigt měl k němčině odpor kvůli sílící germanizaci a pražským germanofilům, pravděpodobnější však je, že ji nerad používal prostě proto, že byl zvyklý psát především latinsky.

Téma soutěží vypisovaných Společností v rámci Abhandlungen se vybíralo poměrně složitě, členové Společnosti předkládali různé návrhy. Na rok 1786 byla soutěžní otázka vybírána jednak z oblasti hospodářských dějin (o zpracování a zužitkovávání surovin, o rozvoji českého průmyslu a obchodu a o překážkách dosažení jeho dokonalosti), jednak z věd humanitních – jako téma byly navrhovány historicko-politické dějiny Židů v Čechách, zda všechno zlo za husitských válek způsobili husité nebo také katolíci, jaké vynálezy a objevy byly učiněny v české vědě v minulosti, která forma vlády v českých dějinách byla pro Čechy nejšťastnější, o rozsahu moci papeže v minulosti Čech a podobně. Témata zrcadlí zájmy české historiografie konce 18. století ovlivněné osvícenským pragmatismem a snahou o prospěšnost. Nakonec bylo formulováno zadání Dějiny průmyslu a obchodu za hlavní cenu 25 dukátů a pamětní medaili, další cenu, medaili a 12 dukátů měla získat práce na téma Duch zákonů v Čechách v rozličných obdobích. Odezva na soutěž však byla poměrně slabá, přicházely práce nevyhovující zadání, které byly aspoň uveřejněny v Abhandlungen. Na téma duch českých zákonů přišly příspěvky dva, jeden z nich Voigtův – ten byl přijat poněkud rozpačitě (pro své příliš filosofické pojetí), patrně s ohledem na autora však byl otištěn také. Odměnu dostal Voigt za snahu, ne za vítězství v soutěži.⁸⁴

Společnost se koncem 80. let zásadně proměnila. Nová generace členů, která vystřídala starší zakladatelskou skupinu, nasadila nový směr i způsob práce. Kromě bratří Mayerů byl původcem změn především Josef Dobrovský. Jeho relativně radikálním názorům a svižnému stylu práce starší učenci nemohli stačit, a jistě ani nechtěli, přesvědčení o správnosti svých celoživotních postupů.

⁸³ HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 338 – 342.

⁸⁴ PROKEŠ, *Počátky české společnosti nauk*, díl I., s. 245 – 249, 254.

Tyto rozpory jsou dobře patrné na konfliktu Josefa Dobrovského s Gelasiem Dobnerem. Jejich spor se přenesl i na půdu Společnosti, jejíž členové se pomalu přikláněli na Dobrovského stranu – velkou ranou byl pro Dobnera přechod Pelclův, jež dokonce Dobner obvinil z krádeže nalezené kroniky. Těžko posoudit, co je pravdy na tom, že Dobrovský spolu s Ungarem zabránili publikovat Dobnerovi přednášku, kterou měl v rámci Společnosti, přestože byla kvalitnější než jiné práce, které už vydali; skutečností zůstává, že mladý Dobrovský nakonec dosáhl proti zasloužilému Dobnerovi silnějšího postavení. Na Dobrovského stranu pak přešla většina Společnosti, jež se ztotožňovala s jeho novými, přísnějšími vědeckými metodami, Dobnerovi zůstal věrný jen Voigt, také učenec starého ražení.⁸⁵ Snad lze považovat za útěchu, že se tou dobou oba už Společnosti vzdalovali. Voigt definitivně zakotvil v Mikulově, kde se věnoval dokončování svých větších projektů a do Abhandlungen už pravidelně nepřispíval, a Dobner ke konci 80. let fyzicky a duševně upadal natolik, že už neměl dost sil na obranu ani další vědeckou práci. Dobrovský jako řádně placený sekretář tak měl ve Společnosti volné pole působnosti, které mohl náležitě využít ve prospěch české vědy a literatury.

2. 3. Historická věda v Čechách na konci 18. století

2. 3. 1. Historická věda pod vlivem osvícenství

Hluboko do 2. poloviny 18. století zůstává v českých zemích nositelem vzdělanosti především duchovenstvo, světské i řádové. Řády ovládají školy a tím i vědu a literární produkci, ať už domácí, nebo recepci té zahraniční. Proto právě toto prostředí jako první přijímá nové myšlenky, odtud vychází pozdější obrozenský vědecký zájem – především historický, neboť v knihovnách a archivech klášterů bylo uloženo velké množství historických pramenů a pomůcek, k nimž laičtí badatelé neměli přístup.⁸⁶ Dosud převládající typ církevního, mnišského vzdělance, který bádá uzavřen za zdmi kláštera, však v josefinské době pomalu vymizel. Na jeho místo nastoupili universitně vzdělaní laici, kteří vědu pěstovali přímo na školách (profesoři), ve státní službě (právníci, inženýři, lékaři) nebo ve šlechtických rodinách (vychovatelé, knihovníci, archiváři, hospodářští úředníci). Většinou pocházeli

⁸⁵ Oldřich KRÁLÍK, *Josef Dobrovský a Gelasius Dobner*, in: Josef Dobrovský 1753 – 1953. Sborník studií k dvoustému výročí narození, Praha 1953, s. 372 – 377.

⁸⁶ HANUŠ, *Počátky kritického dějepytu v Čechách*, s. 277.

z vyšších venkovských a středních měšťanských vrstev, někdy i z nižší šlechty; po zrušení jezuitů se na universitě a v soukromých službách objevili ve větším počtu zástupci nižšího kléru a odchovanci církevních řádů.⁸⁷

Osvícenské myšlenky nejrazantněji ovlivnily Řád zbožných škol. Piaristé jako protiklad jezuitů se těšili přízni Marie Terezie, vídeňských osvícenců i šlechty a učenců, zatímco jezuité stále zřetelněji ztráceli obecné sympatie. Od poloviny 18. století roste počet piaristických škol i jejich obliba, hlavně mezi osvícenou šlechtou – navštěvovali je významní šlechtici i církevní hodnostáři (například kníže Clary, místokancléř české kanceláře ve Vídni, nebo osvícený královéhradecký biskup Jan Leopold Hay) – a roste i obliba vzdělaných piaristů jako vychovatelů a hofmistrů. Piaristický řád učence v jejich vědecké práci povzbuzoval a podporoval a jejich úspěchy se pak prezentoval; působení jeho členů v nejvýznamnějších šlechtických domech bylo pro řád tou nejlepší vizitkou. Gelasius Dobner vychovával knížete Jiřího Mansfelda, nostické syny vyučoval Jaroslav Schaller, piaristé působili u Wallisů, Kolovratů a mnohých dalších.

Nabídka na hofmistrování se nevyhnula ani Voigtovi. V jednom dopise Dobnerovi si posteskl, že se na něj obrátil hrabě de Bolza⁸⁸, který jej přemlouval, aby se ujal výchovy jeho syna. Voigt nabízené místo odmítl s tím, že byl svými představenými pověřen numismatickou prací, kníže však Voigtovi slíbil, že mu umožní v jeho práci pokračovat. „V Drážďanech prý budu mít v jeho pracovně dostatek času a prostředků k dokončení té práce. Zajistí prý, abych měl přístup do knihovny saského kurfiřta, která je přeplněna věcmi osvětlujícími české záležitosti spolu s vybranými bohatými numismatickými sbírkami, že prý budu mít volný přístup do knihovny Brühlovy a Bunaviovy⁸⁹ a do jiných, s nimiž se nemůže rovnat žádná z pražských knihoven. (...) Po několika letech bych prý doprovodil ‚Mladého‘ na vznešené akademie a řídil bych jeho studia. Mohl bych se s ním prý vydat i do jiných provincií a u příležitosti tolika cest bych se mohl vzdělat v kultuře všeho druhu!“ Kníže také hodlal hradit Voigtovi veškeré cesty do Prahy. Voigt by možná docela rád využil

⁸⁷ Antonín KOSTLÁN, *Josefínská vzdělanost a vznik Královské české společnosti nauk*, in: Hana Svatošová (ed.), *Praha Mozartova. Kulturní a společenský život v Praze 1780 – 1800* (publikace k výstavě Clam-Gallasův palác, 21. listopadu 2006 – 28. ledna 2007), Praha 2006, s. 31 – 32.

⁸⁸ Josef Bolza byl movitý neapolský bankéř, povýšený do šlechtického stavu, jehož manželka Marie Johana rozená hraběnka z Martinic byla majitelkou kosmonoského panství. Hrabě vybudoval nedaleko Kosmonos na břehu Jizery tkalcovnu a bělidlo, valchu, barvírnu a tiskárnu; místo bylo po svém zakladateli pojmenováno Josefsthäl – Josefodol. Manufaktura však nijak zvlášť neprosperovala. Hrabě ke konci života pobýval v Drážďanech, kde roku 1782 zemřel.

⁸⁹ Hrabě Albert Christian Heinrich von Brühl, důstojník a diplomat; Heinrich von Büнау, saský historik.

možnosti „věnovat se nejen numismatice, ale i dějinám vlasti a literatuře obecně“ za plného materiálního zajištění. Nakonec pokorně nechává rozhodnutí na vůli představených – „jí se také rád se podřídím, i kdyby se mi podmínky jakkoli zamlouvaly“.⁹⁰

Osvícenský racionalismus znamenal zásadní změnu pro celou tehdejší vědu. Nejmarkantněji se projevil ve vědách přírodních, jimž možnost experimentu otevřela dosud netušené obzory a jejich výsledky zpřístupnila praktickému využití; neméně výrazně ovlivnil také historiografii. V evropské historické vědě se kritický racionalismus prvně projevil už o století dříve, když se nizozemští jesuité pod vedením Jeana Bollanda při zpracovávání životů svatých soustředili i na jejich očištění od legendistických nánosů. Historickou kritiku posléze rozšířili na další narativní a úřední prameny a v rámci toho napadli i materiály francouzských benediktinů; výsledkem benediktinské obrany bylo šest knih o diplomacie Jeana Mabillona, které shrnovaly zásady kritiky pramenů.

Obě události nezůstaly bez odezvy ani v českých zemích. Podle nových zásad chtěli vydávat prameny k českým dějinám benediktini Josef Bonaventura Piter a Magnoald Ziegelbauer, pro nedostatek financí a podpory k tomu však nedošlo. Racionalistické dějepisectví, které v 18. století přivedlo ke skeptickému přehodnocení řady historických mýtů všechny evropské země, se tak v Čechách projevilo až v latinském kritickém vydání Hájkovy kroniky Gelasia Dobnera v 60. letech.⁹¹

Zcela novým jevem se v poslední třetině 18. století stalo zřizování veřejných čítáren novin, časopisů a knih, často spojených s půjčovnou a knihkupectvím. Vznik těchto zařízení byl podnícen rostoucím zájmem vzdělané veřejnosti, jež dychtila po informacích o dění doma i v zahraničí. Domácí žurnalistika nebyla dosud na dostatečné úrovni, proto čítárny nabízely především zahraniční periodika – zájemci mohli mít k dispozici přes sedmdesát různých titulů politických, zábavných i naučných.⁹² Touha po vědění přivedla movitější obyvatele také ke sběratelství. To přestalo být doménou nejvyšších vrstev, zvláště během rozprodávání majetků zrušených klášterů, jejich sbírek a knihoven; vedle knih a přírodnin byl poměrně velký sběratelský zájem o numismatický materiál.⁹³ Vědecký zájem, ať už pěstovaný

⁹⁰ Voigt Dobnerovi, Praha 25. září 1771.

⁹¹ BĚLINA, KAŠE, KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české X*, s. 439 – 440.

⁹² Jan NOVOTNÝ, *K počátkům novodobé nakladatelské činnosti a knižní kultury u nás*, in: *Mezi časy... Kultura a umění v českých zemích kolem r. 1800*, Praha 2000, s. 303.

⁹³ HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 360.

příležitostně četbou literatury, amatérsky v soukromých sbírkách nebo profesionálně na universitě, definitivně přesáhl tradiční církevní hranice.

2. 3. 2. Historie na universitě

Podle osvícenského utilitaristického myšlení bylo školství a výchova mládeže záležitosti zásadního významu. Moderní stát potřeboval poslušné a pracovité občany, proto výchova byla důležitější než vzdělání. I z tohoto důvodu nebylo vhodné nechat školy nadále mimo přímý dohled státu, navíc ještě v rukou církve, proto vláda prováděla od poloviny století další a další zásahy do organizace vyučování. Při zemském guberniu vznikly zemské školní komise a později vrchní školní ředitelství, v jejichž čele stáli správce experimentální kaplické školy Ferdinand Kindermann a profesor Jindřich Seibt.

Počátkem 70. let císařovna, respektive okruh jejích rádců, uvažovala o definitivním převedení škol do pravomoci státu, což bylo jednou z hlavních příčin zrušení jezuitského řádu. Z majetku jezuitů byl vytvořen školský fond pro financování další výuky a roku 1774 císařovna pro nižší školství vydala *Všeobecný školní řád*. Nejednalo se ještě o povinnou školní docházku, ta přišla až roku 1789, zatím bylo pravidelné vyučování dětí jen doporučováno. Na nejnižších stupních škol probíhala výuka v češtině, na měšťankách a normálních školách se vyučovalo německy.⁹⁴

Zásahům se nevyhnulo ani pražské vysoké učení. Karlo-Ferdinandova universita byla od obnovení plné činnosti po polovině 17. století typickou zemskou universitou, na níž většinu studentů i vyučujících tvořili obyvatelé českých zemí. Ani universita v Olomouci, po Karlově druhá nejstarší v Čechách, nepřekypovala nijak čilým mezinárodním ruchem. Osvícenské myšlenky tak v rámci akademické obce přicházely z daleko živějších nekatolických středoněmeckých vysokých škol v Göttingen a Halle, kde působil například Christian Wolff. Tamní osvícenci změnili zcela pojetí výuky, když středověkou scholastiku nahradili moderní filosofií, matematikou a přírodními vědami, místo latiny přednášeli německy a své lekce doprovázeli svobodnou diskusí. Tady načerpal inspiraci k reformám císařovnin blízký rádce Gerhard van Swieten a kruh jeho spolupracovníků.⁹⁵

Už v roce 1743 si císařovna v reskriptu posteskla, že pražská universita upadá, navštěvuje ji stále méně cizinců a domácí studenti raději studují za hranicemi, kde

⁹⁴ BĚLINA, KAŠE, KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české X*, s. 260 – 261.

⁹⁵ Ivana ČORNEJOVÁ a kol., *Dějiny University Karlovy 1348 – 1990*, díl II. 1622 – 1802, Praha 1996, s. 232 – 237.

mohou být ovlivněni nevhodnými myšlenkami. Osvícená panovnice proto iniciovala snahy o reformy, které by jednak vylepšily postavení university, jednak přivedly vysoké školství pod dohled státu. Záměr podřídit vzdělávání české mládeže státním zájmům nebyl zamýšlen jako represe vůči národu a potlačení jeho práv, ale jako potřeba unifikace a kontroly školství v intencích osvícenských idejí.

Na zásadnější změny však došlo až po polovině století. Jejich autorem byl již zmíněný van Swieten; využil k tomu celoevropský odpor vůči jesuitům, kteří ovládali vysoké školství ve všech katolických zemích kontinentu. Ještě v 50. letech 18. století měli jesuité v monarchii silné postavení, když úspěšně protestovali proti otevření veřejné piaristické školy v Litomyšli a zabránili vzniknout Dobnerovu tzv. politickému semináři, jenž by v Praze připravoval studenty ke vstupu na polytechniku. V následujících desetiletích se však situace obrátila. Osvícenská opozice k jezuitskému působení se projevovala i v jiných církevních řádech, zejména těch, které se přiklonily k Muratoriho učení – jednalo se především o augustiniány a benediktiny, za něž v Čechách vystupoval břevnovsko-broumovský opat Rautenstrauch.

Již počátkem 50. let byla na fakultách university zřízena funkce studijních ředitelů. To už byl zásah do práv jesuitů, proto byli řediteli jmenováni opět příslušníci řádu – ovšem ti progresivnější. Ředitelé měli jednou měsíčně svolávat a řídit vědecké shromáždění doktorů, takzvaný consessus litterarii nebo philosophici. Probírali na nich důležitá filosofická témata, diskutovali a přednášeli referáty; podle císařské instrukce tak měli vysvětlovat a odhalovat věci dosud nejasné a přispívat k obecnému prospěchu a povznesení vědy. Roku 1760 byla zřízena také česká zemská studijní komise za předsednictví hraběte Františka X. Věžníka, která měla řešit studijní, hospodářské a personálních záležitostí vysokých škol.

Po zrušení jezuitského řádu a předání vysokého školství do státní pravomoci roku 1774 se tedy Karlo-Ferdinandova universita stala výchovným ústavem pro oddané státní úředníky, s výukou sjednocenou s ostatními zeměmi monarchie. Okamžitě se ukázal jeden zásadní problém: nedostatek kvalitních vyučujících. Jesuité ovládali české školy už od roku 1622, po jejich odchodu je neměl kdo nahradit. Situaci sledovala zvláštní komise při guberniu, jíž předsedal František Antonín Nostic. Část jezuitských profesorů přešla do nižších škol nebo se stala soukromými šlechtickými preceptory, jiní začali působit jako kazatelé a zpovědníci. Někteří osvícení exjesuité na universitě zůstali, například Josef Stepling jako ředitel

filosofické fakulty, profesori matematiky Stanislav Vydra a Jan Tesánek a nemnoho dalších. Aby na universitě mohli působit i nekatolíci, zrušil císař Josef II. roku 1782 tradiční náboženské přísahy a povinné tridentské vyznání víry a nahradil je universální slavnostní přísahou (jež se s určitými obměnami používá dodnes). O dva roky později vydal nový studijní řád, který přinesl mimo jiné rozmnožení studijních oborů, povinné užívání předepsaných učebnic (pro snazší státní kontrolu výuky) a především němčinu jako vyučovací jazyk.

Filosofická fakulta přešla na němčinu hned od následujícího semestru. Na universitě se však vyučovalo i česky – ještě před ustavením Pelclovy katedry českého jazyka se v češtině vyučovala na teologii pastorační praxe pro řadové faráře a na lékařské fakultě porodnictví.⁹⁶ Založení samostatné katedry češtiny inspiroval Josef Dobrovský svou vlasteneckou řečí k císaři Leopoldovi při jeho návštěvě zasedání Společnosti roku 1791. Návrh sice dvorská komise zamítla, ale česká dvorská kancelář katedru nakonec zřídila. Františka Martina Pelcla jmenoval prvním profesorem české řeči a literatury už následující císař František II.; o funkce se ucházeli mimo jiné i Karel Ignác Thám nebo Jan Rulík. Pelcl při uvedení do úřadu přednesl apologetickou přednášku o užitečnosti a důležitosti českého jazyka (pochopitelně německy).

Čeština se na fakultě nestala povinným předmětem, ale mohli si ji zapsat studenti i z jiných fakult a docházet směla i neakademická veřejnost. Pelcl přednášel třikrát týdně, věnoval se jednak mluvnici, jednak literatuře – „podle vlastního zpracování a příkladů z českých klasiků“. V letech 1793 a 1795 vydal podle Dobrovského návrhu latinský výklad skloňování a německy základy české gramatiky; rozpracoval také velké dějiny české literatury jako učebnici, ale ty už dokončit nestihl. Ohlasy veřejnosti byly více než nadšené, ovšem posluchačů se na katedře zapsalo poměrně málo (byl mezi nimi například Josef Jungmann).

Po smrti Josefa II. se v rámci odporu k jeho reformní činnosti zvedl odpor i ke školským reformám. Vedle toho narůstaly i národní požadavky, ty se však na státními předpisy svázané universitě tolik neprojevovaly, snad jen prostřednictvím Společnosti, jež sídlila v Karolinu.

Ve srovnání s předchozím stoletím prodělala Karlo-Ferdinandova universita od 50. let 18. století velké množství změn. Přicházela reforma za reformou, nové obory

⁹⁶ ČORNEJOVÁ a kol., *Dějiny University Karlovy*, díl II., s. 45 – 52, 103 – 104.

se objevovaly a mizely nebo se stěhovaly mezi fakultami. Nabyté postavení si universita dlouho nepodržela, s rostoucím strachem z pronikání revolučních myšlenek z Francie rostly na přelomu století ve vládních kruzích obavy, zda se na filosofické fakultě nešíří protináboženské revoluční myšlenky. Svobodný osvícenský duch začal být opět omezován.⁹⁷

Zrušení jesuitského řádu přineslo učené veřejnosti ještě jedno zásadní přilepšení: rozšíření universitní knihovny. Universitní knihovna v Karolinu vznikla ve 20. letech 17. století. Zhruba po sto letech, roku 1726, se otevřela veřejnosti, obohacena šternberskou rodovou knihovnou. Šternberský odkaz se však do Karolina nevešel celý, prostory byly už delší dobu nedostačující a problém nevyřešila ani přestavba v roce 1768. Po zrušení jesuitského řádu měly knihovny kolejí nejprve zůstat k dispozici zbylým jesuitským gymnáziím, kolejní budovy však byly brzy převedeny armádě. Knihy nakonec putovaly do Klementina. O sloučení jesuitské a universitní knihovny se uvažovalo hned od počátku, ale provedení se stále komplikovalo právě kvůli prostorům v Karolinu. Situaci vyřešil až hrabě Kinský, jenž císařovně nabídl doplnit obě knihovny i svojí sbírkou knih, pokud zůstanou v Klementinu. Návrh byl schválen roku 1777. V Klementinu se tak soustředily knihovny z dvanácti zrušených jesuitských kolejí a šesti rezidencí, universitní knihovna přestěhovaná z Karolina a Kinského majorátní knihovna, která přinesla novou osvícenskou literaturu z Francie, Anglie a Německa, včetně Diderotovy *Encyklopedie* a několika ročníků lipského učeného časopisu *Acta eruditorum*. Uprázdňený sál v Karolinu dostala roku 1784 k dispozici Společnost.⁹⁸

2. 3. 3. České vlastenecké dějepisectví

Reformy poslední třetiny 18. století, především uvolnění cenzury, umožnily obrovský nárůst vědecké literatury. Podle vídeňských vzorů vycházejí učené časopisy, na pražské universitě působí vídeňští profesori; přesto se situace v obou metropolích lišila. Hlavní odlišností českého osvícenství byla převaha učenců, zatímco ve Vídni byli nositeli nových myšlenek politici a vzdělanci; příznačně ne ve Vídni, ale v Praze vznikl první osvícenský učený časopis *Prager gelehrte Nachrichten* i první učená společnost.

⁹⁷ ČORNEJOVÁ a kol., *Dějiny University Karlovy*, díl II., s. 52 – 54, 117, 132.

⁹⁸ ČORNEJOVÁ a kol., *Dějiny University Karlovy*, díl II., s. 203 – 214.

Tereziánské a josefínské reformy čeští učenci zpočátku vítali, protože prolomily náboženské bariéry a cenzuru, zmodernizovaly školství a tím uvolnily vědu pro další vývoj. Česká věda však byla na rakouském oficiálním osvícenství poměrně nezávislá. Nejvýznamnější učenci působili na volné noze, mimo státní osvícenský utilitaristický systém, který potlačoval historismus a návrat k zemským tradicím; byli to převážně členové duchovenstva, které mělo dlouhou tradici historického bádání.

Kolem poloviny 18. století se v českých vzdělancích začalo probouzet vlastenectví. Postupem času zesílilo v pracích historiků, které přinášely doklady o dávné velikosti národa. Rodilí Němci jako Dobner či Voigt začali pracovat na povznesení českého národa (který ovšem pojímali jako společenství všech obyvatel země). Gelasius Dobner, pocházející z pražské německé rodiny, se podle svých slov styděl, že české prameny vydávají zahraniční učenci místo domácích, a zároveň že české dějiny jsou zapleveleny spoustou výmyslů a omylů, proto se pustil do jejich očisty, aby očistil i národ. Podobně František Martin Pelcl, který začínal jako osvícenec ve vídeňském stylu, se brzy přiklonil k českým dějinám; jejich příklad ovlivnil i Josefa Dobrovského.

Vzory české historické práce však musíme hledat už v dřívějších dobách. Byli jimi především Bohuslav Balbín a Pavel Stránský. Balbína velmi obdivoval Dobner, vyšel z něj František Pubička, Voigtovi byly při vydávání *Effigies/Abbildungen* předobrazem Balbínova *Bohemia docta*, na Balbína odkazují i literárně historické práce Ungarovy a Dobrovského. Pelcl vydal Balbínovu *Rozpravu*, i když jej více inspirovala Stránského *Respublica Bojema*.

Tehdejší historická a filologická literatura je přes svoji latinskou a německou formu česká obsahem i obrannými a buditelskými tendencemi. Historici byli prodchnuti myšlenkou slavného národa s bohatou kulturní i politickou minulostí a upínali se k ní jako k záruce lepší budoucnosti – zejména v době, kdy povědomí o někdejší vysoké kulturní úrovni země bylo minimální, jak ve vlasti, tak i v cizině.

Stejně jako česká historická a literární tradice byla podceňována i čeština jako selský jazyk, kterým mluví pouze venkovské obyvatelstvo.⁹⁹ Od poslední třetiny století totiž ve vědeckých pracích začala nad latinou převažovat němčina, jednak vlivem centralizace, jednak sousedních německy mluvících zemí, kde už v té době němčina získala status vědeckého jazyka. Němčinu užívala ve svých *Abhandlungen* i

⁹⁹ HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 312 – 329, 349 – 351.

Společnost nauk; čeština nebyla vhodným jazykem už proto, že nebyla řečí ani vzdělců samých, ani vyšší vrstvy, zemské vlády a administrativy. Přesto se ozývaly hlasy nabádající k jejímu užívání. Jako jeden z prvních pro ni horoval Voigt v předmluvě k prvnímu dílu *Abbildungen* – pod vlivem toho, že v Rusku a Polsku se národní jazyky v odborné literatuře občas objevovaly. Josef Dobrovský později dokonce analyzoval jazyky v odborných publikacích v průběhu staletí a dospěl k závěru, že i když Čechové v 15. – 17. století napsali ze všech slovanských národů ve své řeči nejvíce knih, v 18. století je předstihli Poláci, a Rusové je již brzy předběhnou také, „zatímco Čechové budou jen tiše stát“.¹⁰⁰

Z této situace vyrostly v české historiografii obranné tendence. Ve Voigtově díle se soustavně objevují v podstatě od počátku, český národ brání už v prvním příspěvku do *Neue Literatur* roku 1771 a pak průběžně v celých *Effigies/Abbildungen* i *Actech*. Pročeská agitace nebyla určena pouze cizincům, ale především krajanům, kteří si z neznalosti libovali v němčině a v módě všeho cizího. Učenci doufali, že se obyvatelé českých zemí rozpomenou na kulturní velikost vlastního národa a vrátí se k vlasteneckému smýšlení a české řeči. Historické a filologické práce propojováním minulosti s přítomností a odhalováním bývalé slávy národa rozšířily obecný zájem o historii; její znalost se stala pro vlasteneckého vzdělance povinností, četla se i těžkopádná Dobnerova kritika Hájkovy kroniky, populární byl Voigtův *Beschreibung* a *Abbildungen*, Pelclovy *Kurzgefasste Geschichte* a Dobrovského spis o české řeči a literatuře. V zemské šlechtě se podařilo posílit vlastenectví, její zájem o historické a literární památky a především sběratelské touhy, z nichž posléze vykrystalizovala potřeba veřejné instituce, muzea, které by zprostředkovalo sbírky badatelům i veřejnosti.¹⁰¹

2. 3. 4. Osobnosti a kruhy

Nápadným rysem českého vědeckého osvícenství bylo sdružování učenců kolem jedné výrazné osobnosti v opozici k jiné podobné skupině; většinou se jednalo o členy redakce jednoho časopisu. Dvěma výraznými protipóly poslední třetiny 18. století byla skupina učenců kolem Ignáce Borna a jeho Prager gelehrte

¹⁰⁰ Jaroslav VÁVRA, *Osvícenská éra v česko-ruských vědeckých stycích* (= Studie ČSAV 10), Praha 1975, s. 68 – 70.

¹⁰¹ HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 352 – 355.

Nachrichten, později Společnosti, která podporovala Dobnerovy názory proti druhé skupině stojící za Neue Literatur, Pubičkovi a Seibtovi.¹⁰²

V době prvních apologií českého národa a řeči v Čechách vycházelo jen malé množství učených časopisů, proto se polemiky odehrávaly v samostatných spisech. Vydávání knih však bylo drahé a pro potřeby diskuse příliš pomalé, proto se polemiky počátkem 70. let 18. století přesunuly do nově vzniklých časopisů. V té době však už větší spory doznívaly, se stejnou intenzitou přetrvávala jen nevraživost vyvolaná Dobnerovým popíráním Praotce Čecha. Jeho příznivci a odpůrci se soustředili kolem redakcí časopisů Prager gelehrte Nachrichten a Neue Literatur. Prager gelehrte Nachrichten stály už od počátku na Dobnerově straně, zastávaly zásadně osvícenské stanovisko a podporovaly Dobnerův názor na nutný pokrok české vědy. Neue Literatur se osvíceným myšlenkám bránila, jejím programem byla „církev a vlast“ ve smyslu dynastického rakouského vlastenectví a hlavně konzervativnost.¹⁰³

Někteří čeští učenici publikovali souběžně v rakouských, německých a dalších zahraničních časopisech, čímž v zahraničí zvyšovali povědomí o české vědě a kultuře. Jejich snahy nezůstaly bez ohlasu, např. Herder byl ve svém zkoumání národů ovlivněn Dobnerovými, Pelclovými a Dobrovského příspěvky ke slovanské historii. České učence tyto odezvy motivovaly k další práci i národnímu sebevědomí a zároveň jim získávaly úctu veřejnosti, především ve vzdělaných šlechtických kruzích.¹⁰⁴

Učené časopisy v českých zemích vznikaly podle anglických a především německých vzorů, proto také byly zpočátku svým smýšlením německé. Průlom znamenal kritický časopis německého žurnalisty Christiana Löpera Neue Literatur, který začal vycházet v červnu 1771. Löper slíbil čtenářům pravidelné fundované recenze českých učených spisů, úroveň recenzí však byla natolik špatná, že ostatní členové redakce pod vedením universitního profesora etiky Seibta vedení časopisu převzali a Löpera z něj odstranili.

Nové vedení hodlalo podle programové stati v pátém čísle časopisu informovat čtenáře o starších českých spisech, knihovnách, sbírkách, universitních přednáškách apod. Autorem stati byl pravděpodobně Voigt, který v časopise publikoval pod šiframi K a X. Nejspíše to byl také on, kdo se v recenzi Dobnerovy kritiky Hájka zprvu

¹⁰² HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 122.

¹⁰³ Milan KUDĚLKA, *Spor Gelasia Dobnera o Hájkovu kroniku* (= Rozpravy Československé akademie věd, roč. 74, seš. 11), Praha 1964, s. 37 – 38.

¹⁰⁴ HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 347 – 348.

postavil proti zpochybnění Praotce Čecha a kritice kroniky – tu však hájí jako literární památku, nikoli z hlediska serióznosti pramene. Dobnera naopak oceňuje za to, že jeho poznámky a rozborů budou užitečné budoucím historikům.

Od šestého čísla tak v Neue Literatur pod Voigtovým vlivem narostl podíl recenzí starší české literatury, objevuje se chvála učenosti dávných předků. A nejen mužů: Voigt zde rozebírá například *Parthenicon Westoniae*, dílo učené Angličanky, která kdysi žila v Praze. Zde Voigt poprvé vyjadřuje svůj kladný názor ke vzdělání žen, o němž se ve svém dalším díle zmiňuje ještě několikrát. Na jiném místě chválí češtinu jako mnohotvárný jazyk, do nějž se díky tomu výborně překládá z řečtiny, a pochvalně mluví i o nekatolické kralické bibli, respektive její ryzí češtině a skvělém slohu.

Ve svém zaujetí pro minulost Voigt odmítal módní románovou produkci a předkládal čtenářům v náhradu knihy „z doby otců a praotců“, jejichž četbu považoval za nezbytnou pro inspiraci k nové tvorbě. Tímto historizujícím přístupem se brzy dostal do sporu s progresivnějšími členy redakce, jejichž cílem bylo naopak hájit současnou českou literární produkci a vyrovnat ji té německé. Z časopisu nakonec odešel po výsměšné reakci opata Rautenstraucha na české spisy z období renesančního humanismu; jejich obhajoba jej přivedla na myšlenku vydávat *Acta litteraria a Effigies/Abbildungen*, aby popřel názory, že Čechové v minulosti neměli vyspělou literární kulturu.¹⁰⁵ Voigt se soustředil na historickou literaturu, na český humanismus, zatímco Seibtovi schöingeisti chtěli psát o moderní literatuře. Uzavřel se v české minulosti a odmítal všechno nové, hlavně německé – v této podpoře domácí tradice proti vnějším vlivům se projevuje jeden z nejdůležitějších kořenů českého obrození.¹⁰⁶

Neue Literatur zanikla v únoru následujícího roku. V té době už její pozici přebral konkurenční Prager gelehrte Nachrichten, založené čtvrt roku po Neue Literatur. Vycházely v tiskárně Wolfganga Gerleho, „dvorního“ vydavatele spisů Ignáce Borna a jeho přátel, kteří stáli i za Prager gelehrte Nachrichten. Bornův časopis se v protikladu k Neue Literatur zavazoval kritizovat právě nedostatky domácí tvorby, aby tím zvýšil její úroveň; zároveň hodlal bránit rakouskou vědu a literaturu před odsudky ze zahraničí. Členové redakce chtěli zůstat v anonymitě, aby mohli psát objektivně a vyhnuli se nátlaku. Hned od počátku tak mohli odmítnout

¹⁰⁵ KRAUS, *Pražské časopisy*, s. 19 – 23, 30 – 31, 72 – 73, 36 – 40.

¹⁰⁶ LEMBERG, *Sudetendeutsche Lebensbilder*, s. 241.

recenzovat náboženskou literaturu a divadelní hry, což bylo hlavní náplní první verze Löperova časopisu. Autoři článků psali pod šiframi: Born měl nejspíš šifru O a X, resp. Xb, Pelcl se označoval Mz (jako Martin Franz), zkratka Nb patřila Pelclově a Bornově společné práci. Pro Voigta však už žádná šifra nezbývá – nejspíše byl Pelcovi inspirátorem, možná s ním psal pod jednou šifrou, ale daleko pravděpodobněji do Prager gelehrte Nachrichten nepřispíval vůbec, protože v té době pracoval na *Effigies*, *Actech* a *Beschreibung*.¹⁰⁷

České vlastenectví podložené historickou tradicí v Prager gelehrte Nachrichten zastupovali jen Born a Pelcl, ostatní recenzenti měli k Čechám vztah nanejvýš geografický.¹⁰⁸ Časopis až nekriticky vychvaloval reformy, josefinismus a především názory osvícenského státoprávního myslitele Josefa Sonnenfelse, pod jehož vlivem vše posuzovaly z osvícenského hlediska prospěchu a užitečnosti státu. Prager gelehrte Nachrichten zanikly také poměrně brzy, v září 1772, po kritice dvorního vydavatele Trattnera; Born redakci raději rozpustil, než by odvolal názory své a svých spolupracovníků. Je pravděpodobné, že časopis by se stejně o mnoho déle neudržel, redakce se už pomalu rozpadala kvůli různorodým zájmům učenců.¹⁰⁹

2. 3. 5. „Prvotní hybatelé“

Pojďme se teď podívat na ony osobnosti, kolem nichž se otáčela česká historická věda druhé poloviny 18. století. Není náhodou, že jeden z nejdůležitějších činitelů českého osvícenského dějepisu byl členem Řádu zbožných škol. Piaristé cíleně vytvářeli historickou kontinuitu svého působení, proto se příslušníci řádu v české provincii často věnovali i české historii a z jejich řad vzešlo nezanedbatelné množství učených historiků. Job Felix Dobner, řádovým jménem Gelasius à S. Catharina, vstoupil do řádu v roce 1736, jedenáct let před Voigtem. Vystudoval v Hornu filosofii a teologii, pak působil nějaký čas ve vídeňské piaristické koleji. Jeho zásluhou zůstaly při dělení piaristické zaalpské provincie všechny české a moravské koleje pohromadě a nepřipadly do provincie rakouské; snad proto musel odejít z Vídně. Od roku 1748 pobýval v Mikulově, Lipníku a Kroměříži, v roce 1752 byl přeložen do Prahy.¹¹⁰ Do roku 1764 působil jako vychovatel u knížete Mansfelda, poté byl jmenován rektorem nové koleje, u jejíhož vzniku stál. Ve funkci setrval do

¹⁰⁷ KRAUS, *Pražské časopisy*, s. 35 – 51.

¹⁰⁸ Jan STRAKOŠ, *Počátky obrozenského historismu v pražských časopisech a Mikuláš Adaukt Voigt. Příspěvek k historii protiosvícenské reakce v národním obrození*, Praha 1929, s. 50.

¹⁰⁹ KRAUS, *Pražské časopisy*, s. 42, 61.

¹¹⁰ ZEMEK, BOMBERA, FILIP, *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 242 – 246.

roku 1778 a během té doby působil i jako asistent piaristického provinciála s pravomocí pro Čechy, za což získal po svém odchodu titul a práva exprovinciála. Roku 1772 byl přijat císařovnou, jež mu udělila titul c. k. historiografa a doživotní penzi.

Po svém příchodu do Prahy vyměnil rétoriku a kázání za historický výzkum. Není pravděpodobné, že by tak učinil z pocitu vlastenectví, dějinami se začal zabývat spíše v souladu s posláním řádu – i když nezkoumal dějiny obecné nebo církevní, ale výlučně české. Jednou z pohnutek snad mohla být i skutečnost, že se o dějiny zajímali vysocí církevní hodnostáři jako biskup Valdštejn, arcibiskup Příchovský, Vokoun ad.¹¹¹

Dobner stál v druhé polovině 18. století za všemi kulturně významnými událostmi; do osmdesátých let patřila do jeho okruhu většina učenců, jejichž definitivní odliv způsobil až růst popularity Josefa Dobrovského. V 70. letech měl Dobner také velký okruh příznivců a mecenášů, na prvním místě s biskupem Valdštejnem. Přátelil se s řadou učenců, archivářů i šlechticů, kteří mu – podle Valdštejnova příkladu – dali k dispozici své knihovny a archivy. Množství košatých dedikací a ponížených oslavných projevů, které se objevuje v jeho spisech a korespondenci, však neznamena, že by se Dobner těšil vřelé přízni všech osob v nich zmiňovaných – dedikace a poklony byly spíše naopak snahou urozené dobrodince oblomit, aby mohl proniknout k jejich soukromým materiálům.¹¹²

Velké pozdvižení vyvolal Dobnerův latinský překlad a kritické zhodnocení Hájkovy Kroniky české, *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Bohemorum*. Kamenem úrazu se stalo Dobnerovo zpochybnění existence Praotce Čecha a jeho družiníků. Marxistické dějepisce (především Josef Haubelt a Milan Kudělka) udělalo z Dobnera osamělého bojovníka proti feudální třídě: mnohé rody odvozovaly svůj původ od družiníků Praotce Čecha, jehož existenci Dobner popíral, a údajně proto vypukl proti jeho tvrzení tak silný odpor. Ve skutečnosti šlechta, která po polovině století začínala přijímat osvícenskou racionalistickou filosofii, sama měla zájem postavit svou genealogii na racionálnější a vědečtější základy.

Kromě toho Hájek odvozuje od Praotce Čecha celý národ, vznik šlechtického stavu jako celku klade až do panování kněžny Libuše a počátky rodové držby majetku ještě dál – tedy mimo jakoukoli souvislost s družinou Praotce Čecha.

¹¹¹ Milan KUDĚLKA, *Gelasius Dobner*, Věstník Čs. akademie věd 2, 1969, s. 207 – 208.

¹¹² KRÁLÍK, *Josef Dobrovský a Gelasius Dobner*, s. 367, 377.

Družiníky za předky současné šlechty uvádí až Balbín v úvodu genealogie Gutštejnů z roku 1665, v němž zmiňuje některé rody, které přišly s Čechem už jako šlechtici. Podobně se vyjadřuje v genealogii Kolovratů ze stejné doby, a vrcholem jsou jeho *Miscellanea*, kde odvozuje původ všech evropských panovnických rodů i české šlechty od sv. Ludmily a knížete Bořivoje.

Dobnerovým původním cílem vlastně kritické přehodnocení Hájkovy kroniky až tak úplně nebylo. Po zemřelém spolubratru Viktorinovi a Santa Cruze převzal pokračování latinského překladu s tím, že jej pouze dokončí a doplní poznámkami, biskup Vokoun však Dobnerovu kritickou snahu podnítil tvrzením, že je třeba Hájka očistit od výmyslů a báchorek. Jako první vydal Dobner roku 1761 předběžné pojednání, *Prodromus*, kde v jednom rozsáhlém komentáři popírá příchod Čechů z Chorvatska, jakož i existenci Praotce Čecha samotného; původ kmene Čechů klade Dobner k černomořským Zichům. Ze zpráv v Kosmově *Kronice české a Dějinách* Prokopia z Kaisareie také dokládá, že Čechové neměli vévodu a aristokracii, ale demokratické zřízení.¹¹³

Proti Dobnerovi se okamžitě zvedl odpor. Jeho nejhorlivější protivníci, jezuité Václav Prokop Duchovský a František Pubička, však nebyli prvotními původci sporu: v pozadí stál kníže Jabłonowski, polský emigrant usídlený v Lipsku. Pro něj byla existence praotce Čecha zásadní jako legitimizace jeho bratra Lecha a tím celého polského národa. Jabłonowski ovládal kulturní prostředí Lipska i tamní učené časopisy, které publikovaly jeho spisy a kritiky Dobnerovy práce.¹¹⁴ Kritické reakce „čechistů“ obhajovaly především existenci Praotce Čecha a jeho družiny, z níž odvozovali původ národa. Nejrozsáhlejší polemiku vydal sekretář pražské biskupské konzistoře Duchovský roku 1765 pod názvem *Lucifer lucens, non urens*. V ní dokazuje nutnou existenci Čecha i šlechty podle dokladů z jiných pramenů a z dobových státoprávních a politických názorů, které volnou společnost nepovažovaly za samostatnou formu politické organizace.¹¹⁵

Třetí část *Annales* vydal Dobner ve stejném roce, takže na *Lucifera* nemohl reagovat. Opakuje v něm tak své stanovisko, které vyložil o dva roky dříve v předmluvě k druhé části, kde hájil své závěry proti obecné polemice. Dobner zde poprvé shrnul svoje metodické postupy do zásady, že rozhodující je odlišit pravdu od

¹¹³ Ivo CERMAN, *Gelasius Dobner a česká šlechta. Proměny šlechtické genealogie ve věku osvícenství*, in: Václav Bůžek, Pavel Král (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007, s. 88 – 94.

¹¹⁴ LEMBERG, *Sudetendeutsche Lebensbilder*, s. 237.

¹¹⁵ CERMAN, *Gelasius Dobner a česká šlechta*, s. 94 – 96.

nepravdy a vyložit dějiny ze spolehlivých pramenů; zároveň zkritizoval své odpůrce, že důvěřují Hájkovi kvůli jeho tradiční oblíbenosti a nikoli kvůli jeho pravdivosti. Dobner tu nevypisuje ucelený systém metodických postupů své historické práce, ale vybírá ty, které mohou prokázat oprávněnost jeho nedůvěry k tradici a nutnost kritického přístupu k nim. Své vzory k tomu vidí v Itálii, Německu a především ve Francii, u bollandistů a Mabillona, ale i německého filosofa Leibnize.¹¹⁶ Podle něj je třeba rozumově zvolit tu nejpravděpodobnější hypotézu a stejným způsobem vybírat i z historických svědectví. Jeden očitý svědek je lepší než stovka pozdějších zpravodajů, úřední pramen je úplnější než vyprávěcí, veřejnoprávní dokument je věrohodnější než soukromý pramen.¹¹⁷ Dobner také znal práce všech významných soudobých evropských historiků, znal jistě i Montesquieua, i když ten byl v Rakousku do 60. let 18. století zakázaný, a Voltaira, jehož pojetí historie se přiblížil svým širokým záběrem, zahrnujícím kulturu a literaturu.¹¹⁸

Odpověď *Luciferovi* Dobner otiskl ve čtvrtém pokračování *Annales* z roku 1767, v němž opět formuloval mnoho svých metodických zásad. Odmítá tu slepou důvěru k tradici a požaduje spolehlivý historický důkaz; brání se proti osočování z odrodilství a nevlastenectví tím, že očištěním dějin od směšných omylů získá národ o to více cti.¹¹⁹ Jak už bylo řečeno, i když ve svém kritickém rozboru popřel prapůvod šlechty od Čechových družiníků a tím i její odvěké právo pozemkové držby, nikdo ze šlechticů se proto tomu nebouřil. Naopak se mnozí z nich během sporu za Dobnera postavili. Dobner také jednotlivé díly *Annales* dedikoval šlechticům spojeným nějakým způsobem s piaristy.¹²⁰

Dobner měl spoustu plánů a úkolů, které rozděloval mezi své „žáky“, jimiž se obklopil – snad i ve snaze zajistit si podporu proti svým kritikům. Počátkem 70. let se za něj postavili Voigt, Born a Pelcl v *Prager gelehrte Nachrichten*, byl chválen a obdivován v mnoha učených spisech. V 80. letech se ocitl na vrcholu popularity; idylu narušil až Dobrovský, když souběžně s Dobnerem vydal Balbínova *Bohemia docta* (oba dva postupovali skrze prostředníky – za Dobnera to byl Karel Rafael Ungar, za Dobrovského P. Candidus). Následovala oboustranná kritika vydání a výpady, další a další pře. Projevily se v nich patrně i osobní neshody, kvůli nimž se na stranu

¹¹⁶ KUDĚLKA, *Spor Gelasia Dobnera o Hájkovu kroniku*, s. 6 – 7.

¹¹⁷ BĚLINA, KAŠE, KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české X*, s. 443.

¹¹⁸ HANUŠ, *Počátky kritického dějezpytu v Čechách*, s. 296.

¹¹⁹ KUDĚLKA, *Spor Gelasia Dobnera o Hájkovu kroniku*, s. 13.

¹²⁰ CERMAN, *Gelasius Dobner a česká šlechta*, s. 98 – 99.

Dobrovského přidal Pelcl, jenž začal Dobnerovi konkurovat vydáváním nejstarších pramenů. Neochvějně věrný zůstal jen Voigt – na Dobrovského stranu se začala pomalu obracet i Společnost.

Důvody tohoto přeskupování příznivců jsou poměrně zřejmé. Dobner byl stárnoucí kabinetní učenec uzavřený do obsáhlých latinských spisů, zatímco mladší a dravější Dobrovský využíval časopisů a příležitostného tisku, kde na Dobnera pravidelně skrytě i otevřeně útočil. Dobner jeho veřejné výpady neopětoval, vyjadřoval se jen k obsáhlejší reakcím publikovaným v časopiseckých článcích a větších spisech. Polemiky s Dobrovským paradoxně udělaly Dobnerův styl zajímavější a čtivější – vyvolaly potřebu sevřené argumentace fakty, která Dobner jinak rozptyloval do mnoha stran komentářů.

Hlavní Dobnerovou zásluhou o české moderní dějepisectví je to, že se odvrátil od kronikářské tradice a začal pracovat s dobovým domácím diplomatickým materiálem, využíval i zprávy zahraničních analistů, numismatický materiál apod. Shromáždil rozsáhlou sbírku pramenného materiálu (obsahovala přes deset tisíc listin), kterou důkladně roztřídil. Dokonce rozpracoval i registář, sto let před prvním vytištěným registářem Erbenovým a Emlerovým.¹²¹ V letech 1764 – 1785 vydal v šesti svazcích kritickou edici pramenů k české historii *Monumenta historica Bohemiae nusquam antehac edita*; diplomatář z obrovského množství pramenného materiálu k českým dějinám, který už dříve z klášterních archivů nashromáždili benediktini Oliver Legipont, Magnoald Ziegelbauer a především rajhradský opat Josef Bonaventura Piter, zůstal nerealizován.¹²² Kritická edice Hájka, která vycházela v letech 1761 – 1786, zahrnuje také šest svazků; Dobner v ní dospěl pouze do roku 1198. Vedle toho publikoval v Bornových *Abhandlungen* články o počátcích křesťanství, slovanské bohoslužbě, o mladším původu cyrilice, o českém překladu bible apod.

Dobner se v české historiografii stal průkopníkem západního způsobu kritické historické práce. Přes všechny výhrady a spory byl Dobrovský jeho pokračovatelem; jako most mezi nimi působil Voigt se svým humanistickým zájmem o literaturu a literární historii. Ve filologii se Voigtův zájem o staré písemnictví, jeho *Effigies* a *Acta* staly základní kameny české literární historie.¹²³ Voigt pokračoval v Dobnerových

¹²¹ KRÁLÍK, Josef *Dobrovský a Gelasius Dobner*, s. 369 – 380.

¹²² LEMBERG, *Sudetendeutsche Lebensbilder*, s. 235.

¹²³ HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 330.

stopách i v práci s materiálem a jeho shromažďováním a vytěžováním, méně však už v kritické interpretaci pramenů, kdy se nechával strhnout svým vlasteneckým cítěním.

Je však dlužno říci, že Dobner byl v pomocných vědách historických v podstatě laik (nikoli v tom špatném slova smyslu) a vedle toho byl omezován i svou vírou a příslušností k řádu – nikdy by například nevěřil v možnost falsifikace duchovními, jako tomu bylo v případě zakládací listiny břevnovského kláštera, o niž se přel s Dobrovským.

Dobnerův konflikt s Dobrovským byl konfliktem dvou světů, starého typu zapáleně obhajujícího tradici a kritického nového typu, který za každou cenu prosazuje čistou pravdu podepřenou důkazy. To se projevilo právě v tomto případě. Roku 1740 vydal břevnovskou zakládací listinu Magnoald Ziegelbauer, a od té doby se těšila neustálému zájmu učenců. Dobner obhajoval její pravost; Dobrovský s ním zprvu souhlasil, ale později po osobním prozkoumání došel k závěru, že jde o falsum z 13. století, a Dobnerově víře v poctivost duchovních osob se vysmál. Navíc brzy poté deklaroval svůj záměr vydávat spolu s Pelclem diplomatář, což byl původně Dobnerův záměr; pro Dobnera to znamenalo těžké rány a brzy se z toho roznemohl.

Roku 1783 vystoupil Dobrovský proti Hájkovu Janu Nepomuckému a díky možnosti studia pramenů ke 14. století prokázal jeho neexistenci a záměnu za Johánka z Pomuku, zavražděného kvůli kladrubskému opatovi. Dobner obratem napsal obhajobu sv. Jana a jeho mučednictví kvůli zpovědnímu tajemství a spor o opata považuje za oficiální zástěrku celé události. To byla pochopitelně hypotéza přinejlepším krkolomná a Dobnerovi rozhodně důvěryhodnosti nepřidala.

Dobrovský v tomto případě uplatnil zásadu osvícenské kritiky, že nejstarší pramen je nejdůvěryhodnější, a získal tím nad Dobnerem vědeckou převahu. Z tohoto hlediska Dobrovský celkově představuje vyšší stupeň kritiky – žádá originály ke zkoumání a odmítá přepisy listin vydané tiskem, s nimiž Dobner pracoval bez pochybností, srovnává rukopisy písařů, velký důraz klade na jazykovou stránku, kterou využívá pro dataci pomocí spolehlivě datované Dalimilovy kroniky (čímž mimochodem položil základy pro poznání historického vývoje češtiny).¹²⁴

Dobner se jako historik pohyboval na pomezí dvou epoch. Pracoval v osvícenském duchu pod vlivem bollandistů a maurinů, ale psal stále v barokním stylu disputací a těžkopádného slohu.¹²⁵ Dobner byl umírněný osvícenec, který

¹²⁴ KRÁLÍK, *Josef Dobrovský a Gelasius Dobner*, s. 376 – 386, 409.

¹²⁵ LEMBERG, *Sudetendeutsche Lebensbilder*, s. 236.

sympatizoval s reformami Marie Terezie. Ztotožnil se s osvícenskou kritičností ve vědě, radikálnější osvícenské názory však u něj nenajdeme. Pod vlivem Balbína, Rosenthala a Pitera, a také politických tendencí šlechty i vlastního studia českých dějin, v Dobnerovi narostla láska k českým dějinám, ale i národu a jazyku – třebaže pocházel z německé rodiny a česky se naučil teprve za svých studií v Kosmonosích. Studium dějin vlasti považoval za nejužitečnější činnost; při všeobecném pranýřování během sporu o Praotce Čecha se utěšoval tím, že svou práci vykonává pro dobro a čest vlasti. Svým krajanům často vytýkal nezájem o české spisovatele a staré české památky, v odpovědi *Luciferovi* hlásá své přesvědčení, že povinností vlasteneckého historika je, aby z lásky k vlasti a vědě vymýtil z českých dějin všechno, co přidaly pozdější doby, a tím uchránil národ před posměchem ze zahraničí.

Dobnerovo vlastenectví je o něco více národní než zemské. Vždy píše „my Čechové“, češtinu považuje za řeč „naší vlasti“, obhazuje Slovanů proti Němcům a obviňuje některé německé analisty, že zamlčují významné činy Slovanů. Jeho dílo vykazuje stejné nadšení pro vlast a její dějiny jako pro vědu a vědeckou pravdu, neúnavnou píli a energii; mnohem více spisů, než se mu podařilo vydat, zůstalo pouze v rukopise. Dobner svým dílem uvedl naši vědeckou literaturu opět do evropského proudu a obrátil na Čechy pozornost vzdělané ciziny.¹²⁶

Voigt byl Dobnerovým žákem, následovníkem i přítelem. Dobner stál za Voigtovou vědeckou kariérou – a i kdyby ne za celou kariérou, byl určitě oním prvotním hybatelem, který Voigta nasměroval k historii a otevřel mu díky svým kontaktům mnoho cest k vědeckému bádání. Přestože Voigta zpočátku zajímala především experimentální fyzika a matematika, přeorientoval se brzy pod Dobnerovým vlivem na dějepisectví a literární historii. Dobner byl pro Voigta jednoznačně nejdůležitější osobou. Byl mu učitelem a podněcovatelem, doporučoval mu témata k bádání a pomocí svých kontaktů s učiteli a vzdělanci mu k nim otevíral cestu. Zprostředkoval mu také přístup do sbírky biskupa Emanuela z Valdštejna, kvůli jejímuž zkoumání požádal Voigt o přeložení do Prahy. V Praze se tak Voigt díky Dobnerovi dostal do úzkého kontaktu s Ignácem Bornem, spřátelil se s dalšími historiky a vzdělanci Františkem Martinem Pelclem, Františkem Faustinem Procházkou, Karlem Rafaelem Ungarem (brzy se ale ve zlém rozešli) a Václavem Fortunátem Durychem, sblížil se s rytířem Janem Františkem Neubergem, dostal se

¹²⁶ HANUŠ, *Počátky kritického dějepisu v Čechách*, s. 297 – 298, 435 – 438, 451.

do přízně hraběte Františka Josefa Kinského a biskupa Emanuela z Valdštejna.¹²⁷ S Dobrovským se nijak zvlášť nespřátelil – snad kvůli jeho osobním sporům s Dobnerem, snad i proto, že Dobrovský byl jezuita; důležitým činitelem byl patrně i velký věkový rozdíl a Dobrovského sebevědomí a průbojnost, jež pokorný a poslušný řeholník Voigt nemohl chápat ani akceptovat.

Jiným významným Dobnerovým žákem byl František Martin Pelcl, ten se však na rozdíl od Voigta nakonec od Dobnera pracovní odvrátil a spojil se s Dobrovským, jehož styl a metody mu vyhovovaly více. Pelcl pocházel z poněmčené rodiny rychnovského soukeníka. Po gymnaziálních studiích u piaristů v Rychnově a jezuitů v Hradci Králové odešel do Prahy studovat filosofii; musel se živit sám, proto přijal místo vychovatele u hrabat Šternberků. Roku 1769 přešel do rodiny Františka Antonína Nostice, kde ho očekávaly velmi výhodné podmínky: roční plat 500 zlatých, byt a strava zdarma a široké možnosti historického studia. Po čase se Pelcl oženil se s dcerou správce nostického statku v Hliňanech, v nostických službách však setrval i nadále; po získání profesury českého jazyka na universitě mu Nosticové poskytli byt na Kampě a penzi 250 zlatých, kterou po jeho smrti pobírala jeho vdova.

Souběžně s Pelclem působil u Nosticů jako učitel Jaroslav Schaller, který k nim přišel o několik let dříve. Pelclovou zásluhou se do nostických služeb vrátil Dobrovský: Pelcl mu v druhé polovině 80. let často psal o svém působení v nostickém domě, informoval jej o rodinných událostech a osobních novinkách v hraběcí rodině a doporučoval mu, aby do nostických služeb opět vstoupil, sliboval Dobrovskému zaopatření a klid na práci, a třeba i možnost zisku nějakého obročí na nostických panstvích.¹²⁸ Jistě to nebyl jen Pelclův nápad, známí učenci dodávali lesku nostickému domu i učenému salónu; Nosticova prestiž stoupala, když se na něj obraceli i další šlechtici s žádostmi o zodpovězení historických a genealogických dotazů.

Za více než třicet let vědecké práce sepsal Pelcl na třicet historických studií a větších monografií; svůj nejznámější spis, *Kurzgefasste Geschichte der Böhmen*, napsal roku 1774 pro výuku svých urozených žáků. Spolupracoval s Bornem při vydávání *Prager gelehrte Nachrichten*, kde recenzoval historické práce, v *Abhandlungen* Společnosti otiskl několik studií, přispíval do různých zahraničních

¹²⁷ HANUŠ, Mikuláš *Adaukt Voigt*, s. 6 – 7.

¹²⁸ Josef JOHANIDES, *František Martin Pelcl (1734 – 1801) život a dílo. Soupis základních pramenů a literatury*, Rychnov nad Kněžnou 1981, s. 45.

časopisů.¹²⁹ Poměrně rozsáhlá byla i jeho ediční činnost, vydal Balbínovu *Rozpravu*, *Chronicon Magni Elenhardi* nebo Vratislavovy *Příhody* v české i německé verzi.

Nesmíme zapomenout ani na Voigtovy *Effigies/Abbildungen*, na nichž se s ním Pelcl podílel už od počátku a po Voigtově odchodu do Vídně celý projekt převzal. I když první dva latinské svazky *Effigies* přeložil z latiny do němčiny Born, je více než pravděpodobné, že dál v němčině pokračoval Pelcl sám, přestože němčina nebyla jeho rodnou řečí. Pelcl se německy naučil až v dospělosti a v němčině používal četné bohemismy. Proto vždycky zdůrazňoval, že je Čech (německá pojmenování „Czechen“ a „Böhmen“ považuje za ekvivalenty, ne však už ve spojení „Deutsch-Böhmen“). Ve svých dějinách uvádí, že obyvatelé Čech jsou potomky slovanského národa, který se svou řečí a mocí rozšířil tak jako žádný jiný národ. Pelcl tak vlastně nepsal dějiny země, nýbrž národa; první zpracování českých dějin z tohoto hlediska bylo přitom vždy přičítáno až Palackému.¹³⁰ Pelcl ostatně drží několik dalších prvenství: patřil k první generaci osvícenských historiků, byl prvním profesorem češtiny, ale především v pobělohorské době prvním historikem-neknězem; jako první sepsal dějiny národa, jako první je dovedl skoro do současnosti a jako první je vydal i v češtině.¹³¹

Z jeho dalších prací byly nejrozsáhlejšími monografie o Karlu a Václavu IV. Pelcl jejich dobu velmi obdivoval, Václava IV. vždy bránil před dobovým přizviskem Líný, které ve svých historických pracích používal i Voigt.¹³² V těchto biografiích je dobře patrný vývoj historického poznání pod vlivem osvícenské filosofie: náboženská tolerance obhájí husity zavržené pro kacířství, snaží se na ně nahlížet objektivně a obrací se od tradice k pramenům; postupně je husitství hodnoceno stále kladněji, až z něj národní obrození učinilo nejslavnější kapitolu českého středověku.

Pelcl v *Kurzgefasste Geschichte* postupně rehabilituje Jana Žižku a husity, hodnotí je jako ryzí osvícenec, když ignoruje teologickou stránku celého hnutí a příčiny jeho vzniku hledá jednak v úpadku mravů duchovenstva, jednak ve slabé vládě Václava IV. a jeho zbrklých církevních reformách. Mistra Jana Husa líčí jako králem tiše podporovaného kazatele, který zprvu horlil pouze proti úpadku mravů a

¹²⁹ Květoslava HAUBERTOVÁ, *O archivářské činnosti F. M. Pelcla. Příspěvek k vývoji rodinného archivu falknovských Nosticů*, Sborník archivních prací XXV, 1975, č. 2, s. 340 – 343.

¹³⁰ Ferdinand SEIBT, *Franz Martin Pelzel und der Ursprung des böhmischen Dilemmas*, in: Eduard Mühle (ed.): *Mentalitäten – Nationen – Spannungsfelder. Studien zu Mittel- und Osteuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Beiträge eines Kolloquiums zum 65. Geburtstag von Hans Lemberg*, Marburg 2001, s. 77.

¹³¹ JOHANIDES, *František Martin Pelcl*, s. 5.

¹³² SEIBT, *Franz Martin Pelzel und der Ursprung des böhmischen Dilemmas*, s. 79.

který až teprve po seznámení s Viklefovými spisy upadl do kacírství. Podobným způsobem je vyobrazen i Jeroným Pražský a oběma Pelcl vyslovuje obdiv za jejich statečnost. Husovy činy navíc předkládá svým současníkům jako obdobu jejich současných snah – odmítání autority papeže, snahy o podřízení církve státu apod.

Při popisu bojů a pustošení země odsuzuje stejným dílem obě strany za ničení a násilnosti, pomalu však čím dál více straní husitům: postupně přestává dělit strany na husity a katolíky, ale vidí v nich Němce, Zikmundovy žoldnéře, a Čechy, kteří jen bránili své domovy, vlast a náboženství. Toto poměrně radikální pojetí Pelcl v 90. letech částečně opustil, když v posledním dílu *Nové kroniky české*, kterou již nestihl vydat, husitství zase více odsuzuje – názor změnil nejspíš pod dojmem zavraždění královské rodiny za francouzské revoluce a v husitství vidí lidovou vzpouru podobného druhu.¹³³

Pelcl psal mnohem čtivěji než Dobner a Voigt. Snažil se v první řadě o popularizační syntézu dějin, proto také psal v jazyce přístupnějším širšímu čtenářstvu. S oběma učiteli jej vázaly dobré vztahy, pracovní i osobní, svým příklonem k Dobrovskému si však svého učitele znepřátelil. Když ve spolupráci s Dobrovským vydal kritickou edici nejstarších českých kronik v rámci *Scriptores rerum bohemicarum*, považoval to Dobner, jenž sám podobnou ediční řadu připravoval, za osobní útok. Pelcl v dopise z ledna 1780 rajhradskému převorovi Alexiovi Halbrichovi píše, že ho Dobner obvinil ze znevažování jeho díla, on sám si toho však není vědom, naopak vždy o Dobnerovi psal s úctou.¹³⁴ Dobner prý také tvrdil, že Pelcl ve *Scriptores* vydal jím objevené dílo Krabice z Weitmile, které mu ukradl.¹³⁵

S Voigtem zůstal Pelcl v dobrém vztahu patrně až do konce, i když je možné, že Dobnerem ovlivňovaný Voigt se od něj mohl trochu odtáhnout (v druhé polovině 80. let, po Voigtově návratu z Vídně, však Dobner rychle duševně scházel a na ovlivňování už patrně neměl sil¹³⁶). Po spolupráci na *Abbildungen* Pelcl s Voigtem očividně stále počítá, v dopise Dobrovskému ze září 1786 doporučuje Voigta přibrat jako spolupracovníka k ediční práci. Na podzim následujícího roku se opět

¹³³ Jiří RAK, *Protiosvětská reakce v pojetí husitství u F. M. Pelcla*, Husitský Tábor 8, 1985, s. 195 – 203.

¹³⁴ JOHANIDES, *František Martin Pelcl*, s. 61.

¹³⁵ LEMBERG, *Sudetendeutsche Lebensbilder*, s. 237.

¹³⁶ Pelcl Dobrovskému v letech 1787 a 88 píše, že Dobner „nápadně schází“, „začíná ztrácet paměť a v hlavě má úplný zmatek“; „jen vegetuje, nemá již paměti, ani rozumu“. – Vincenc BRANDL, *Život Josefa Dobrovského*, Brno 1883, s. 57.

v dopisech Dobrovskému zmiňuje, že jakmile se dozvěděl o špatném Voigtově stavu, zařídil, aby Společnost nauk poslala Voigtovi odměnu za jeho soutěžní spis *Über den Geist der böhmischen Gesetze*; v následujícím listě si pak posteskl, že odměnu od Společnosti Voigt utratil za víno, čímž si přivodil brzkou smrt.¹³⁷ To, že autorem Voigtova nekrologu byl právě Pelcl, jen potvrzuje stálost jejich přátelství.

Pelcova osobní ani vědecká pozůstalost se bohužel nedochovala. Jeho rodina po jeho smrti rozprodala knihovnu i nashromážděné materiály, zachovaly se pouze zlomky, které se dostaly knihoven děčinských Thunů. Žádné podrobnosti nejsou známy ani o jeho archivářském působení u Nosticů, v jejich rodovém archivu se nedochoval žádný doklad o Pelcově pozici zaměstnance, žádná smlouva ani doklady o služném.¹³⁸ Pelcova přijatá korespondence zmizela vinou nevhodného uložení, zachovaly se jen jeho dopisy v některých pozůstalostech adresátů, jako právě u Dobrovského – ani těch však není mnoho, protože během svého spolupůsobení u Nosticů si oba učenci pochopitelně nepsali.¹³⁹

Na opačné straně, v opozici k takzvaným borniánům a dobneriánům, stála skupina přátel a příznivců profesora krásných věd Karla Jindřicha Seibta. Seibt byl Voigtovým vrstevníkem, gymnázium vychodil u piaristů v Kosmonosích, vstoupil však do jezuitského řádu. Ve studiích pokračoval na universitě v Praze a v Lipsku, kde navštěvoval přednášky z filosofie a práva; leibnizovsko-wolffiánská filosofie ho ovlivnila natolik, že se do Prahy vrátil přesvědčen o nutnosti reformy vysokoškolského vyučování.

V lednu 1763 proto podal žádost o zřízení přednášek z krásných věd. K žádosti připojil rozsáhlý nástin jejich obsahu. Výuku dělil na čtyři části: v té první zamýšlel pojednat o krásných vědách obecně, jejich původu, dělení, přínosu pro mravnost a blaho státu a o hlavních estetických kategoriích, ale také o filosofii, historii včetně pomocných historických disciplín a německé poezii. Druhý oddíl byl věnován německému řečnictví, třetí dějinám učenosti a čtvrtý přirozené, nikoli, jak výslovně zdůraznil, teologické mravouce. Seibtův návrh do značné míry odpovídal představám císařovna rádce Gerharda van Swietena, dokonce je přesahoval, protože zahrnovali i obory, které se v Praze dosud nevyučovaly.

¹³⁷ JOHANIDES, *František Martin Pelcl*, s. 42.

¹³⁸ Doklady nebyly nalezeny ani v Nostickém rodovém archivu, uloženém v západočeském oblastním archivu, ani v Nosticovské a Kolovratské sbírce v Archivu Národního muzea. Negativní výsledek potvrzuje také HAUBERTOVÁ, *O archivářské činnosti F. M. Pelcla*, s. 339.

¹³⁹ JOHANIDES, *František Martin Pelcl*, s. 5 – 6.

Seibt zahájil výuku v listopadu 1763, a jako první od třicetileté války spolu s dvěma dalšími profesory přednášel na jezuity ovládané pražské filosofické fakultě německy. Roku 1766 byl jmenován také profesorem církevních dějin v katolickém semináři, kde působil až do zrušení řádu. Do stavu fakulty byl oficiálně zařazen až o dva roky později a veřejným a řádným profesorem krásných věd a etiky byl jmenován počátkem roku 1771. Následujícího roku se stal i členem nově zřízené pražské studijní komise, která řídila universitu, a přisedícím v cenzurní komisi.

V roce 1775 byl Seibt jmenován ředitelem humanitní větve filosofické fakulty, jako nadřízený řediteli matematické, fyzikální a astronomické větve Josefu Steplingovi, a souběžně mu byl svěřen i dohled nad gymnaziálním školství v zemi; vrcholem jeho akademické kariéry byla hodnost rektora, které dosáhl roku 1783. Nahromadění důležitých funkcí mu umožnilo prosazovat své osvícenské představy ve větším rozsahu.

Seibt byl nadšeným osvícencem, obdivoval učením Wolffa, Humea, Voltaira nebo Montesquieua. Jeho racionalismus ovlivnil i Dobrovského, jenž u něj studoval – tady má nejspíš původ jeho historický criticismus a skepse. Těžiště Seibtových přednášek spočívalo v teoretických výkladech a praktických cvičeních, jejichž prostřednictvím si měl posluchač osvojit řečnické a literární dovednosti v německém jazyce, ale zabýval se i neslovesnými druhy umění a obecně estetickými otázkami.¹⁴⁰

Mezi jeho žáky a příznivci byl například státní rada František Karel Kressl z Qualtenberka, Swietenův spolupracovník, po jehož smrti Seibt převzal předsednictví studijní komise. Přátelil se i s Ignácem Müllerem a Karlem Antonem Martinim, v redakci *Neue Literatur* mu pomáhal benediktinský opat František Štěpán Rautenstrauch, ředitel pražské teologické fakulty. Mezi „seibtiány“ se počítal i nejvyšší purkrabí Karl Egon Fürstenberk. Ve svých osobních sporech s Fürstenberkem využil Seibta apelační president František Věžník: shromáždil množství důkazů proti Seibtovi a roku 1778 vyvolal proces, v němž obvinil Seibta, že dává svým žákům zakázané knihy.¹⁴¹ Seibt také vydal kromě několika řečí o krásných vědách a morálce knihu katolického čtení a modliteb; okamžitě následovalo nařčení, že tím chce zanést mezi obecný lid nevhodné myšlenky. Seibtovým

¹⁴⁰ Tomáš HLOBIL, *Počátky výuky estetiky na hlavních universitách rakouské monarchie (1763 – 1805)*, Aluze. Revue pro literaturu, filosofii a jiné 3, 2007, s. 91 – 93.

¹⁴¹ WINTER, *Josefinismus a jeho dějiny*, s. 70 – 77.

vídeňským přátelům se však včas podařilo doporučit spis císařovně, která za něj Seibta dokonce odměnila.¹⁴²

Seibtovou zásluhou se německý jazyk kultivoval a začal se rozšiřovat mezi obyvatelstvo prostřednictvím literárních děl. Brzy se stal módou u zámožného měšťanstva a profesionálních úředníků a začal pronikat i mezi šlechtu.¹⁴³ Voigt se používání němčiny nebránil, sám vydal v němčině své stěžejní dílo o českém mincovnictví a i sérii o významných českých literátech a učencích nechal pro lepší dostupnost čtenářům přeložit do němčiny. Byl ale přesvědčen, že pro odborné spisy je stále vhodnější latina, jazyk učenců a duchovních (zvláště když ještě v jeho době se tyto kategorie takřka dokonale překrývaly). Lehce pochopíme i jeho odpor k Seibтови, když uvážíme, že novou německou literaturu si oblíbila právě mládež, již by Voigt rád obrátil ke klasickým dílům a k literatuře české.

Samostatnou kapitolou, osobností stojící mimo kruhy a zájmové skupiny, je Josef Dobrovský. Zdálo by se, že tento učenec již do sféry Voigtova působení nepatří – byl o dvacet let mladší, s Voigtem se nejspíš nijak zvlášť neznali a rozhodně nebyli v užším styku, nemluvě o přátelství či názorovém spříznění. Přesto je Dobrovského činnost důležitá pro dokreslení Voigtova postavení na hraně starého a nového světa dějepisectví, kde Voigtova práce, jeho metody a názory představují propojení mezi Dobnerem a Dobrovským.

Dobrovský jde dále než jeho současníci. Hájí osvícenské právo na rozum a vědecké poznání, obdivuje racionalismus. Do české literatury vstoupil s novým kritickým a skeptickým pohledem, v protikladu ke slepému historismu Dobnerovu a Voigtovu. Dlouho stál mimo hlavní proud českého vlasteneckého snažení – v Dobnerově duchu, ale dovedeném téměř k dokonalosti, sloužil především vědě a pak teprve vlasti.¹⁴⁴

Dobrovský vstoupil do jezuitského řádu rok před jeho zrušením. V roce 1776 se stal vychovatelem u Nosticů a do roku 1787 vyučoval čtyři hraběcí syny matematiku a filosofii. U Nosticů zahájil svou historickou a filologickou dráhu, když se pustil do textové kritiky Bible.¹⁴⁵ Jeho mládí a sebevědomí a především touha po odhalení ryzí pravdy mu přivodila nepřízeň až nenávist některých učenců. Po vydání prvních čísel

¹⁴² *Ottův slovník naučný XXII*, Praha 1904, s. 789 – 790.

¹⁴³ BĚLINA, KAŠE, KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české X*, s. 144.

¹⁴⁴ STRAKOŠ, *Počátky obrozenského historismu v pražských časopisech*, s. 219 – 225.

¹⁴⁵ František KUTNAR, Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 1997, s. 159.

časopisu *Böhmische Literatur*, v němž zkritizoval dříve vycházející časopisy za jejich přílišnou zahleděnost do minulosti na úkor nové literatury, následovala ostrá reakce správce univerzitní knihovny Karla Rafaela Ungara, jenž ho obvinil z povýšenosti a samolibé kritiky všech ostatních – a mnozí zasvěcení čtenáři s tím souhlasili. Dobrovský se (na popud Pelclův i Nosticův, jehož prestiže se útok na Dobrovského také dotýkal) zkusil bránit už ve smířlivějším duchu, Ungar však v polemice neustával. Spor nakonec za pár let utichl, Dobrovský ostatně musel s Ungarem vycházet na univerzitní půdě i ve Společnosti.¹⁴⁶

Dobrovského práce je příkladem pečlivého dodržování zásad objektivního poznání historické skutečnosti na základě rozsáhlé kritiky pramenů. Dobrovský byl analytik, základem jeho práce je textová kritika, ale kombinuje ji i s kritikou obsahu. Vedle poznání pravdivé skutečnosti pro něj bylo důležité tuto skutečnost také bez předsudků a zkreslování sdělit, ať už se dotkne kohokoliv. Jazyk a literaturu považoval za součást historického dění, obojí se vyvíjí v čase a v souvislosti s dějinnými změnami; chronologickým postupem zkoumání Dobrovský odhaluje propojenost a vývojové fáze, jako první zdůrazňuje periodizační předěly dějin jako příchod křesťanství, husitství, stavovské povstání apod.¹⁴⁷

Dobrovský si vytvořil podobných protivníků a odpůrců povícero, na universitě i v jiných učených kruzích. V tom se opět ukazuje rozpor přechodu staršího a nového pojetí historické práce: středověká erudice s množstvím citací proti volnému myšlení, prostý popis materiálu proti rozumové analýze. Dobrovský měl pravdu v tom, že časopisy jako *Acta litteraria*, *Neue Literatur* nebo *Prager gelehrte Nachrichten* ve své podstatě vědeckými časopisy nebyly¹⁴⁸ (Voigtova *Acta* ještě o to méně, že měla jen jediného autora, tudíž o časopis nešlo ani formálně). Dobrovského osvícenecké nadšení a důkladnost, jeho věku neodpovídající sebevědomí a ostrá kritika stagnujících heuristických metod nutně musela starší zasloužilou vědeckou generaci popudit. Dobrovský pohrdal jejich vtáním se v maličkostech a bazírování na detailech, chtěl zkoumat větší celky a souvislosti, například český jazyk a literaturu ve spojení s dějepisem, zeměpisem, slavistikou apod.; chyby skutečně ostatním vytýkal příliš diktátorsky, ale díky tomu, že byl přesvědčen o své pravdě a neustoupil, mohl vědu posunout do dalšího stádia.

¹⁴⁶ *První výroční zpráva c. k. státního gymnasia na Král. Vinohradech za školní rok 1895*, Praha 1896, s. 24 – 26.

¹⁴⁷ KUTNAR, MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 159 – 163.

¹⁴⁸ *První výroční zpráva c. k. státního gymnasia na Král. Vinohradech*, s. 26.

2. 4. Učený salón

Ve Voigtově vědecké kariéře, a vlastně i v celkovém vývoji české historické vědy, sehrál svou roli učený salón jako místo kontaktů, podnětů a vzájemné inspirace. Tento fenomén přišel do našich zemí ze západní Evropy, kde byl už po delší dobu neodmyslitelnou součástí společenského styku na úrovni; v poslední třetině 18. století, kdy se učené salóny staly módou i u nás, už v oblasti svého původu prošel několikerou transformací.

2. 4. 1. Západoevropský salón

Salón jako středisko konverzace vznikl původně v Itálii, svého vrcholu však příznačně dosáhl ve Francii, středisku a vzoru evropské módy. Už od počátku měl salón několik podob – býval především literární, filosofický či politický. Salón nahrazoval média v dnešním slova smyslu, vytvářel veřejné mínění, formoval vkus, rozhodoval o oblíbenosti uměleckých děl, filosofických škol i jednotlivců.

Salón tvořila adresa a konkrétní osoba. Ve Francii měl salón jedno výrazné specifikum, totiž že v jeho čele stála většinou žena – tato tradice se utvářela už od 16. století. V Paříži byly navzájem si konkurující salóny preciózek; salóny se provozovaly i mimo Paříž, na zámcích i ve městech, střediskem salónů se později stalo královské Versailles. Salóny vedly manželky významných mužů i dámy nezávislé, paní de Lafayette, paní de Sévigné, paní de Maintenon, pozdější žena Ludvíka XIV.; nejslavnějším byl salón markýzy de Pompadour, kde se diskutovalo o literatuře, vědě, umění, hrálo se divadlo a provozovala hudba.

Francouzské salóny prošly ve svém vývoji během 18. století třemi fázemi. Ve 30. letech měly podobu soukromé konverzace a domácích plesů, přítomnost literátů a učenců nebyla nutná, ale byla častá. Po polovině století salóny už v duchu osvícenství hostily účastníky bez ohledu na společenské postavení; pokrokové salóny, které se kolem roku 1780 stále více soustředily na politiku, vlastně myšlenkově připravily francouzskou revoluci. Od 50. let přicházeli do salónů slavní filosofové a myslitelé: do salónu paní de Geoffrin chodil Rousseau, Voltaire, Montesquieu, Hume, d'Alembert a další tak zvaní Encyklopedisté (paní de Geoffrin totiž Encyklopedii finančně podporovala), ale i malíři, literáti, cizí diplomaté (například rakouský velvyslanec Václav Antonín Kounic) a panovníci (pozdější polský král

Stanislav Poniatowski, během své návštěvy Francie sem zamířil i císař Josef II. nebo švédský král Gustav III.).¹⁴⁹

Každý francouzský salón měl svou múzu – hostitelku a pořadatelku salónu. Múze po boku stávalo orákulum, nejvýznamnější návštěvník, většinou učenec, filosof, který udával směr konverzaci, vybíral témata a hosty a pomáhal paní domu s organizací večera. Pojmy múza a orákulum se užívaly až po polovině 19. století, poprvé se objevily v knize *Žena 18. století* bratrů Goncourtů z roku 1862. V této knize také najdeme už zmíněné rozdělení salónů na tři generace.

Múza nemusela být nutně mladá a krásná, jak dokazuje slavný salón paní Geoffrin, postarší vdovy. Většinou jí byla zchudlá šlechtična; ve třetí generaci už urozenost ani nebyla nutná. Kouzlo múzy nebylo v oblečení, kráse ani koketnosti (i když to samozřejmě nebylo na škodu), ale v duchaplnosti, schopnosti vést konverzaci, udělit slovo všem pozvaným a korigovat názorové střety. Múza musela být především vzdělaná a sečtělá, často sama literárně činná – dámy psaly memoáry, mravoučné spisy a pojednání o sociálních problémech, někdy i romány. Návštěvníkům nevadil ani leckdy nejasný původ múzy, ani její bouřlivá milostná minulost; tato tolerance byla příčinou a zároveň důsledkem volné a duchaplné konverzace.

První salóny ještě překypovaly pohoštěním, postupem času se od něj pomalu upouštělo. Některé hostitelky byly totiž natolik chudé, že měly nanejvýš na šálek čaje pro každého hosta; návštěvníkům to však nevadilo, protože do salónu chodili za duchovní potravou.¹⁵⁰ V salónech se mluvilo o katastrofách, atentátech, novinkách z tisku, výtvarném umění, literatuře, psychologii nebo cestování, předčítaly se nové knihy, povídky, filosofické spisy a dramata, občas se řeč stočila i na sociální otázky, na utrpení chudých, dětí v nalezincích a nemocných v ústavech. Diskuse bývaly mnohdy i poměrně ostré, ale vždy v mezích zdvořilého chování. Konverzace se neomezovala jen na zásadní témata, návštěvníci s oblibou pomlouvali ministry, královy milenky, pomlouvaly se i konkurenční salóny. Rivalita mezi hostitelkami samozřejmě existovala, dámy kromě pomluv soupeřily o hosty i tím, že určovaly návštěvní hodiny na stejnou dobu jako jiné salóny. Návštěvníci často docházeli do

¹⁴⁹ LENDEROVÁ, *Francouzský salón 18. století*, s. 205 – 208.

¹⁵⁰ Milena LENDEROVÁ, *Na obou březích Seiny. Francouzské salóny 18. století*, Dějiny a současnost 6, 2011, s. 30 – 32.

několika salónů najednou a po smrti jejich velitelek přesidlovali do jiných, které nezřídka vedly dámy „vyučené“ v salónech svých předchůdkyň.

Salóny druhé a třetí generace už byly radikálnější, zhusta se diskutovalo o politice a mnohde vládly i ostré protirežimní názory. Konverzace však nebyla jedinou náplní těchto setkání, často se také tančilo a hrály se společenské hry, řešily se hlavolamy a provozovaly různé technické hříčky; někdy se salón proměňoval ve vědecký kabinet, v němž se hosté bavili fyzikálními a chemickými pokusy.

Složení salónů bylo různorodé. Jejich osazenstvo tvořila šlechta, duchovní i třetí stav, Francouzi i cizinci, zdraví i postižení (ovšem jen lehce), lidé poznamenaní různými skandály či nemanželským původem. Příznačné je, že mezi hosty bylo jen málo žen – postarší múzy učených salónů se obávaly mladší konkurence.¹⁵¹

V devadesátých letech francouzská salónní kultura silně upadla. Během poslední třetiny století zemřela většina francouzských filosofů, salóny třetí generace už jen politikařily a nekriticky obdivovaly vše anglické, a na provozování větších setkání nezbývaly peníze už ani šlechtě. Umírají i zavedené hostitelky a nové už nejsou, protože dámy se věnují spíše rodině a dětem než sebevzdělávání a bohatí měšťané se obracejí k přírodě, což bylo důsledkem módního Rousseauova učení. Během revoluce salóny téměř zanikly; za císařství se znovu obrodily a pokračovaly po celé 19. století, ale už v jiné podobě a především bez vůdčí role ženy.¹⁵²

2. 4. 2. Postavení ženy v českém salónu

V českém prostředí bylo postavení ženy naprosto odlišné. V salónech se někdy objevovaly i manželky hostitelů, ale spíše ve funkci paní domu než múzy. Třebaže byly sečtělé a zajímaly se o kulturu, nijak aktivně se na veřejnosti neprojevovaly, až na občasný mecenát. Snad jim bránila starost o dobrou pověst – i ve Francii se na múzy nahlíželo skrz prsty – spíše však proto, že to prostě nebylo zvykem.¹⁵³

Reformace sice přinesla posílení významu ženy díky zvýšení významu manželství, žena však stále byla ve všech ohledech slabší než muž. V 18. století se objevily první racionálně podložené diskuse o postavení žen, které vyšly hlavně ze šlechtického prostředí: žena-šlechtična má k vedení domácnosti k dispozici služebnictvo, má tím pádem více svobody, tedy času se vzdělávat; kromě toho nezanedbatelným příkladem byly ženy, které se projevíly jako schopné panovnice.

¹⁵¹ LENDEROVÁ, *Francouzský salón 18. století*, s. 211 – 213.

¹⁵² LENDEROVÁ, *Na obou březích Seiny*, s. 33.

¹⁵³ MÁDLOVÁ, *Úloha šlechty v kulturním a intelektuálním životě Prahy*, s. 49.

Tato vzdálená předzvěst ženské emancipace však byla záležitostí západoevropských zemí, především Francie, české šlechtičny nebyly zvyklé na možnost seberealizace, byly zdrženlivé a obrácené k rodině.¹⁵⁴

V tom je pochopitelně muži podporovali, i ti osvícení. Osvícenci vítali vzdělání žen pouze do té míry, která nepřekročila práh jejich domácnosti; ženy se sice mohly účastnit debat ve společnosti, ale pouze jako doprovod mužů, a jakmile nějaká žena tuto hranici překročila, čekal ji odpor a odmítnutí. Bylo to dáno i tím, že ženy dosud neměly přístup k řádnému vzdělání, přípustná byla pouze domácí četba knih a morálních časopisů. Vzdělané ženy tak sice existovaly, ale bylo nepředstavitelné, že by své vzdělání uplatnily v praktickém zaměstnání. Jejich úlohou bylo postarat se o rodinu a domácnost, vzdělání byl jistý bonus pro manžela. To ostatně potvrzovala i osvícenská věda, podpořená Rousseauovým učením, jenž v *Emilovi* předkládá světu přirozenou podřízenost ženy a nabádá k výchově dívek k poslušnosti.¹⁵⁵

Výuka dívek ve školách se stala běžnou až koncem století. Vzdělávací patent Marie Terezie z roku 1775 obsahoval výjimky pro dívky, které nemusely chodit do smíšených tříd, pokud si to rodiče nepřáli; čistě dívčích škol byl jen zlomek. Teprve v 90. letech začaly vznikat také školy pro dívky z lepších kruhů, řada zámožnějších rodin však veřejným školám nevěřila a raději najímala domácí učitele. Dívky se věnovaly čtení a psaní, náboženství a hudbě, od matky se učily vést domácnost a ručním pracem, malovaly a trochu počítaly. Existovaly samozřejmě i klášterní školy pro šlechtičny a bohatší měšťanky a od první poloviny 19. století soukromé vzdělávací ústavy. Jako výjimku lze uvést počín hraběnky Marie Walburgy Truchsess-Walburg-Zeil, jež v roce 1787 založila na svém panství ve slezském Kuníně vzdělávací ústav pro dívky, šlechtičny i měšťanky, s vlastní knihovnou a kabinetem přírodnin.

Koncem 18. století začaly také šlechtické dívky cestovat po Evropě za poznáním. Na cestách si procvičovaly jazyky, načerpané historické a geografické znalosti, učily se orientovat v umění a získávaly obecnější rozhled. I díky tomu se počátkem následujícího století začaly objevovat obhajoby vzdělání žen i u nás, pochopitelně zejména u aristokracie, jež byla ovlivněna západoevropským prostředím. Veřejné aktivity žen se však ještě dlouhou dobu omezovaly pouze na

¹⁵⁴ LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích*, s. 33 – 34.

¹⁵⁵ Kristina STRACHOVÁ, *Morální časopisy pražského osvícenství* (diplomová práce), Jihočeská universita v Českých Budějovicích 2010, s. 55 – 56; Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století) III.*, Praha 2006, s. 253 – 254.

charitu a kulturní mecenát – urozené dámy byly donátorkami církevních a řádových staveb a výzdob zámků, podporovaly malíře, ale i literární nebo historiografickou činnost.¹⁵⁶

2. 4. 3. Pražské salóny

Podobné salóny jako ve Francii vznikaly po celé Evropě, německé a rakouské země nevyjímaje. Na rozdíl od kulturních a politických salónů francouzských se salóny v německém prostředí nesly v duchu osvícenských zásad a filosofie. Jeden z prvních německých salónů vznikl už ve 20. letech 18. století v Lipsku, později prosluly především berlínské salóny; ani zde se však ženám nedostávalo tak velkého prostoru pro vyjádření jako ve Francii. Doba zdaleka ještě nedozrála ani k náznaku rovnoprávnosti pohlaví, rozhodně za tím nemůžeme hledat cílenou snahu o ženskou emancipaci – ve Francii prostě v tu dobu převládl ženský princip natolik, že si ženy mohly dovolit prosazovat se alespoň tímto způsobem.¹⁵⁷

V českých zemích se frankofilní šlechta shlédla ve francouzském typu salónu. Salón pořádala a účastnila se ho nejen aristokracie, ale i neurozené osobnosti českého kulturního života. Konverzuje se běžně o všemožných tématech, důležitou pozici v hovoru mají vědecké poznatky a čím dál více i česká historie. Salón se postupně i v českém prostředí stal základní formou společenského styku; nemůžeme však v našich podmínkách očekávat kopii francouzského modelu s přesně stanovenou organizací, dny a hodinami konání, úzkými vztahy mezi členy, korespondencí nebo specializací na určitá témata a pravidelnými hosty. České salóny dlouhou dobu znamenaly spíše jen soukromé koncerty a divadelní představení.¹⁵⁸ Přesto se s postupujícími změnami evropského myšlení staly podle francouzského vzoru středisky osvícenství, proticentralistické politické opozice a patriotismu, třebaže nikdy nedosáhly takové nezávislosti na oficiálním smýšlení a svobodomyšlnosti jako jejich západoevropští předchůdci.¹⁵⁹

Pražské salóny konce 18. století se blížily francouzským předrevolučním salónům. Česká zemská šlechta, z jejíchž salónů vzešly všechny vlastenecké kulturní, vědecké a hospodářské spolky, svým zájmem o jazyk a českou kulturu předznamenala první fázi národního obrození. Na konci 18. století se však

¹⁵⁶ LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích*, s. 88 – 92, 496.

¹⁵⁷ LENDEROVÁ, *Na obou březích Seiny*, s. 30.

¹⁵⁸ MÁDLOVÁ, *Úloha šlechty v kulturním a intelektuálním životě Prahy*, s. 48.

¹⁵⁹ HANUŠ, *František Martin Pelcel*, s. 5.

v salónech ještě mluvilo téměř výhradně francouzsky a německy, čeština byla výjimkou – první opravdu český salón vznikl až ve 30. letech 19. století.¹⁶⁰

Věděnímilovní muži, aristokraté, profesoři, učenci, důstojníci, vychovatelé a úředníci se scházeli u knížete Egona Fürstenberka, prvního presidenta Společnosti, u hraběte Eugena z Vrba, Františka Kinského, Františka Šternberka-Manderscheida, Salma nebo Lažanského, presidenta hospodářské společnosti, u MacNevenů či rytíře Neuberga. Velkou popularitu měl salón vedený Františkem Antonínem Nosticem, který jako odchovanec lipské university smýšlel moderně a osvícensky. Vedle šlechtických salónů se kolem přelomu století objevily salóny čistě učenecké, do nichž však šlechta také docházela, jako byl například salón lékaře a přírodovědce Jana Mayera a jeho bratra Josefa, profesora medicíny. Fürstenberský salón byl orientován spíše provídeňsky, zatímco u Neuberga fungoval vlastenecký literární salón, němž se scházel František Martin Pelcl s bratry Thámy a Krameriem a spolu plánovali založení společnosti pro pěstování češtiny, předchůdkyni pozdější Maticе české. Během roku se salóny nezdřídka stěhovaly se svými hostiteli na letní sídla na předměstích a venkově.¹⁶¹

Nejvýznamnějším pražským osvícenským salóneq poslední čtvrtiny 18. století, alespoň z hlediska významu učenců v něm angažovaných, byla pravidelná shromáždění v nosticovském paláci na Malé Straně. Jejich duší, iniciátorem a hostitelem byl hrabě František Antonín Nostic-Rieneck. Hrabě získal právní vzdělání na universitách v Praze a v Lipsku. Ve 40. letech se zúčastnil bojů o rakouské dědictví a po válce nastoupil úřední kariéru; musel ji však na čas přerušit a kvapně opustit Prahu, když v souboji zabil svého soka. Po uklidnění situace a návratu začal brzy postupovat z jednoho významného úřadu do druhého. Roku 1773, po výnosu císaře Josefa II. o zrušení jezuitského řádu, byl František Antonín Nostic jako císařský dvorní komisař pověřen dohledem nad jeho naplněním v rámci obou pražských kolejí. Nejen císařovna, i její syn Josef II. si hraběte vážil a jmenoval jej do mnoha úřadů. Roku 1774 se Nostic stal nejvyšším lenním správcem království českého, nejvyšším zemským hofmistrem, nejvyšším purkrabím a prezidentem

¹⁶⁰ LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích*, s. 325 – 326.

¹⁶¹ MÁDLOVÁ, *Úloha šlechty v kulturním a intelektuálním životě Prahy*, s. 48; HANUŠ, *František Martin Pelcel*, s. 126.

královského zemského gubernia; mimoto jej císař roku 1783 vyznamenal křížem svatoštěpánského řádu.¹⁶²

Hrabě se aktivně zapojoval do kulturního života. Významná byla jeho stavební činnost: na počátku 80. let vycítil všeobecnou potřebu většího divadelního domu a nechal svého dvorního stavitele Antona Haffeneckera postavit na Starém Městě pražském nové divadlo, které bylo dokonce větší než vídeňský Burgtheater. Nezanedbával ani své mimopražské statky, v blízkosti Jindřichovic u Sokolova vystavěl pro svou ženu rokokový lovecký zámek Favorit (původně nazvaný Més idées), rodné sídlo v Měšicích u Prahy nechal svého oblíbeného stavitele v letech 1767 – 75 přestavět na elegantní reprezentativní zámek a výzdobu interiérů svěřil Václavu Bernardu Ambrožovi (Ambrozzi). Tady si hrabě jako správný osvícenec nechal nainstalovat první hromosvod v Čechách.¹⁶³

Neméně pozornosti věnoval také svému pražskému malostranskému sídlu. Raně barokní palác vznikl roku 1675 na místě dvou domů; roku 1735 přibyla štuková výzdoba, ozdobné vikýře a balustráda s Brokofovými plastikami. Další oprava proběhla o dvacet pět let později, tehdy vznikl bohatý rokokový portál, jehož autorem byl nejspíš opět Haffenecker, autor stavby Nostického divadla. V průběhu opravy byly také zmodernizovány interiéry, vystavěno nové široké schodiště a Ambrozzi vyzdobil prostory freskami s mytologickými náměty. Roku 1761 Nosticové přikoupili další pozemek a rozšířili palácovou zahradu až na Kampu; bývalá koželužna v zahradě se v letech 1791 – 98 stala domovem nemocnému Dobrovskému.¹⁶⁴

Návštěvníci nostického domu se mohli kochat cennou sbírkou obrazů, plastik z alabastru, dekorativního a figurálního porcelánu, byla tu celá řada hodin a hodinek, drahých kamenů a velký soubor mincí a medailí.¹⁶⁵ Základem obrazárny byla sbírka z nostického zámku v Sokolově a pozůstalost Františka Antonína Berky z Dubé; najdeme v ní práce předních českých barokních malířů Václava Vavřince Rainera, Karla Škréty i vlámských mistrů. Patří k nim také Jan Michael Millitz, oblíbený portrétista

¹⁶² Richard ŠÍPEK, *Pražská majorátní knihovna hrabat z Nostic a Rienecka*, Zprávy památkové péče 66, 2005, č. 1, s. 32.

¹⁶³ <http://www.muzikus.cz/klasicka-hudba-jazz-clanky/Italska-opera-18-stoleti-v-Praze-Praha-1786-Jednou-se-tu-snad-budou-na-ulici-davat-cele-opery~29~prosinec~2008/>.

¹⁶⁴ Václav LEDVINKA, Bohumír MRÁZ, Vít VLNAS, *Pražské paláce. Encyklopedický ilustrovaný přehled*, Praha 2000, s. 209 – 211.

¹⁶⁵ Pozůstalostní inventář Františka Václava Nostice z roku 1765 uvádí mimo jiné zlaté, stříbrné pozlacené a stříbrné medaile za více než 22 kop zlatých, převážně římské stříbrné mince v celkovém počtu 3234 kusů a 2315 kusů různých dalších „románských“ medailí. – SOA Plzeň, pob. Nepomuk, Rodinný archiv falknovské větve Nostitz-Rienecků 1364 – 1945, kniha 71, inv. č. 1282, sign. L14.

nejen Nosticů, ale i Černínů, Chotků, Kinských a Valdštejnů, který v 60. letech namaloval ve Vídni protějškové podobizny Františka Antonína a jeho choti.¹⁶⁶

Velkým lákadlem pro učené hosty jistě byla především nostická knihovna. Nostická knižní sbírka byla podobně jako další tehdy existující šlechtické knihovny nedílnou součástí osobní reprezentace šlechtice – dokládala kulturní rozhled, zcestovalost a jazykové schopnosti svého vlastníka a svou nákladností a rozsahem nepřímo také zámožnost rodu. Vlastní fond nostické majorátní knihovny dnes tvoří 14 000 kusů; zhruba 3400 svazků jsou tisky do roku 1600, 4800 svazků tisky ze 17. století, v 18. století přibylo na 3200 knih a 2300 ve století následujícím.¹⁶⁷ V knihovně převažovala teologická a právní literatura, zastoupeny byly přírodní vědy, dějiny, lékařství a geografie (především několik edic Ptolemaiových spisů). Z přírodovědných knih je nejpočetněji zastoupena literatura astronomická. Asi nejvzácnějšími exempláři nostické knihovny byla vzácně iluminovaná Guttenbergova Bible z roku 1455 a autograf Mikuláše Koperníka s vlastnickými přípisky Jana Amose Komenského.

Hrabě také zdědil po předcích překvapivě bohatou „kunstkómu“, do níž kromě numismatické sbírky patřilo i větší množství matematických, geometrických a optických přístrojů či sbírka exotických přírodnin.

Knihovnu za života Františka Antonína Nostice spravoval František Martin Pelcl, který byl od roku 1770 hraběcím bibliotékářem. Spolu s Jaroslavem Schallerem knihovnu nově uspořádal a knihy opatřil grafickým heraldickým exlibris; zpracoval také katalog 8824 svazků podle oborů i abecedy. Vedle Pelcla a Schallera využíval nostickou knihovnu především Josef Dobrovský, další vychovatel hraběcích synů. Díky působení trojice těchto osvícenců vydávala nostická knihovna skrze jejich práci své poklady širší vzdělané veřejnosti a zároveň svými bohatými sbírkami bádání umožnila a podporovala.¹⁶⁸

Zůstává otázka, zda i Voigt patřil do oné úzké skupinky učenců, kteří měli do nostické knihovny přístup. Ve své korespondenci s Dobnerem se o nostické knihovně nezmiňuje a z celkového vyznění jeho způsobu práce, kontaktů a snad i povahy

¹⁶⁶ Květa KŘÍŽOVÁ, *Nostický palác – příspěvek k historii interiérů a sbírek*, Zprávy památkové péče 67, 2007, č. 5, s. 389 – 393.

¹⁶⁷ Podle téhož inventáře byly v knihovně zastoupeny staré tisky (Antiquitates), slovníky, dopisy, poesie, genealogie, geografie, cestopisy, filosofické, právní a matematické spisy, a velké množství knih dějepisných, lékařských, politických a teologických. – SOA Plzeň, pob. Nepomuk, Rodinný archiv falknovské větve Nostitz-Rienecků 1364 – 1945, kniha 71, inv. č. 1282, sign. L14.

¹⁶⁸ ŠÍPEK, *Pražská majorátní knihovna hrabat z Nostic a Rienecka*, s. 29 – 31, 33.

můžeme předpokládat, že nebyl zdaleka v takové hraběcí přízni, jako jeho přítel Pelcl. Voigt byl podle všeho občasným návštěvníkem v nostickém salóně a účastnil se učených debat; snad si mohl nějaké knihy vypůjčit nebo mu je dodával Pelcl, to už je ovšem čirá spekulace nepodložená byť sebemenším náznakem. Voigta jistě Nosticova rodová knihovna zajímala, stejně jako jeho numismatická sbírka; v dedikaci třetího dílu *Beschreibung* Františku Antonínu Nosticovi sice vychvaluje jeho snahy o osvětlování vlasteneckých dějin a nauky o mincích, „k jejichž podpoře slouží vybraná knihovna a bohatá sbírka mincí“, stejně jako projevy milosti vůči Voigtovu řádu, není však zřejmé, zda Voigt směl v nostických sbírkách bádát či zda je dedikace snahou otevřít si do nich cestu.

Jak už bylo řečeno, hrabě František Antonín Nostic byl vzdělaný osvícený muž, ovlivněný svými studii v zahraničí. Angažoval se i v kulturním a vědeckém životě, financoval stavbu divadla, sbíral mince, obrazy a knihy. Salón v jeho paláci byl střediskem nejlepších učenců a nejznámějších pražských osvícenců – Pelcl, Dobrovský a Schaller působili v domě jako vychovatelé, docházel tam Stepling, Dobner, rytíři Neuberg a Born, hrabě Kinský, baron Kressl a mnozí další. Hrabě se cítil být vlastencem, jak ilustrují dedikace učených spisů, které oslavují jeho snahy pro dobro vlasti, a nelibě nesl vídeňský centralismus; celá jeho rodina uměla alespoň trochu česky, především děti, které češtině vyučoval Pelcl (to opět dokládá dedikace, tentokrát Pelclova, hraběnce Marii Alžbětě Nosticové v prvním díle *Abbildungen*).¹⁶⁹

U Nosticů se scházeli lidé různého smýšlení, a tak se například jezuita Josef Stepling mohl setkávat se svobodomyšlnými příznivci Ignáce Borna. Born byl ve styku s pražskou šlechtou i učenici a byl jim nezdárka jakýmsi prostředníkem. Born byl ve společnosti všeobecně oblíbený pro svého bystrého ducha, vzdělanost a vybrané chování, byl proto zván do všech učených společností.¹⁷⁰ Nejčastěji však pobýval u Nosticů, kde se spřátelil s biskupem Valdštejnem a hrabětem Kinským. Vlastenectví a celá pročeská atmosféra nostického salónu z Borna na čas učinila českého vlastence, který svůj kapitál a podnikavost přenesl od „prorakouských“ Prager gelehrte Nachrichten k Voigtovým vlasteneckým *Effigies/Abbildungen* a *Acta litteraria*.¹⁷¹ Přítomnost Voigta, Kinského a Borna, stejně jako v hraběcích službách dlouhodobě připoutaných tří učených mužů Pelcla, Schallera a Dobrovského,

¹⁶⁹ HANUŠ, *František Martin Pelcel*, s. 6.

¹⁷⁰ BRANDL, *Život Josefa Dobrovského*, s. 16.

¹⁷¹ HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 112.

vypovídá jednak o spíše soukromém charakteru salónu, protože i oni tři byli jakýmsi „pány domu“; jednak ukazuje na přípravnou fázi vzniku Společnosti nauk.¹⁷²

V nostickém salóně se sice praktikovalo vlastenectví a nadšení pro českou řeč a dějiny, mluvilo se však francouzsky a německy. Čeština se ozývala je výjimečně, jak potvrzuje sám Pelcl, pozdější profesor české řeči a literatury, v jednom dopise Dobrovskému: „Po obědě přišel baron Kressl ke mně a mluvil se mnou česky, což mi úplně cizí připadalo.“¹⁷³

Zde měl podle původního záměru následovat bližší pohled na provoz a fungování nostického salónu. Jeho realizování však znemožnil nedostatek archivního materiálu. Jak potvrzuje měšický pamětník, archivář a kronikář Vladimír Novák, nostický rodinný archiv zahrnující pražské a středočeské nostické majetky, který byl uložen na měšickém zámku, byl v porevolučních dnech roku 1945 „svévolně zničen – dán do sběru – rukou osvícených revolucionářů“. Ve fondu uloženém v Nepomuku nejsou kromě soupisu výplat zaměstnanců z 60. let, posledního pořízení Františka Antonína Nostice a již zmíněného pozůstalostního inventáře k pražskému paláci žádné další materiály; podobně jsou na tom i fondy Archivu Národního muzea, Archivu hlavního města Prahy a další archivy. Snad se někdy v budoucnu podaří objevit další informace a podklady, které by nám umožnily více poznat prostředí aristokratických učených salónů v Čechách na konci 18. století, o nichž zatím víme tak málo – a tím pádem i doplnit tuto kapitolu, která bohužel zatím vyznívá poněkud do ztracena.

¹⁷² MÁDLOVÁ, *Úloha šlechty v kulturním a intelektuálním životě Prahy*, s. 48 – 49.

¹⁷³ HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 84.

3. DÍLO

3. 1. Voigtova bibliografie¹⁷⁴

3. 1. 1. V rukopise¹⁷⁵

Adaucti Voigt e Scholis piis Epistola ad Joan. Bapt. Schmidt Caes. Reg. Prof. Historiae ecclesiast. Vienna missa 1777.

Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen nach chronologischer Ordnung. V. svazek.

Acta Litteraria, III. svazek.

3. 1. 2. Tiskem

Schreiben an einen Freund, von den bey Podmokl einen in der Hochfürstl. Fürstenbergischen Herrschaft Pürglitz gelegenen Dorfe in Böhmen gefundenen Goldmünzen. Mit einer Kupfertafel. Prag bey Höchenberg und Compagnie. 1771.

Beschreibung der bisher bekannten Böhmischen Münzen nach chronologischer Ordnung, nebst einem kurzen Begriff des Lebens der Münzfürsten, und anderer, auf welche die geprägt worden; mit eingestreuten historischen Nachrichten von dem Bergbaue in Böhmen, ausgefertigt von Adauctus Voigt a St. Germano, Priester des Ordens der Frommen Schulen. Mit Kupfern. Prag, im Verlage der Gerlischen Buchhandlung. Band I. 1771 – 72; II. 1773; III. 1774; IV. 1787.

Effigies virorum eruditorum atque artificum Bohemiae et Moraviae, una cum brevis vitae operumque ipsorum enarratione. Pragae, in officina libraria Wolffgangi Gerle. Pars I. 1773; II. 1775.

Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler, nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken. Erster Theil, Prag, bey Wolfgang Gerle, Buchhändlern, 1773; Zweyter Theil, Prag, bey Iohann Karl Hraba, der H. H. Stände im Königreiche Böhmen Buch drucker, 1775; Dritter Theil, Prag, bey Iohann Karl Hraba, der H. H. Stände im Königreiche Böhmen Buch drucker, 1777; Vierter Theil, Prag, gedruckt in der k. k. Norbalschulbuch druckerey durch

¹⁷⁴ Karl Adolf Franz FISCHER, *Verzeichnis der Piaristen der deutschen und böhmischen Ordensprovinz*, München 1985, s. 29 – 30; Hedvika KUCHAROVÁ, *Poznámky k řádové výuce v Čechách a na Moravě v 17. a 18. století*, <http://www.vosaspsektrizik.cz/piariste/4.htm>; *Biographie des Adauct Voigt, à S. Germano, von Franz Mart. Pelzel*, s. 15 – 20.

¹⁷⁵ Tyto tituly uvádí Pelcl ve Voigtově nekrologu jako nevydané; Voigtova pozůstalost se nedochovala.

Matthäus Adam Schmadl, Factor 1782.

Acta litteraria Bohemiae et Moraviae. Recensuit atque edidit Adauctus Voigt a S. Germano cler. reg. piarum scholarum, Volum. I. in VI. partibus. Pragae, in officina Wolfgangi Gerle, 1775;¹⁷⁶ Volumen II., Pragae, in officina Wolfgangi Gerle, 1783.¹⁷⁷

Adaucti Voigt Priesters des Ordens der frommen Schulen *Versuch einer Geschichte der Universität zu Prag.* Erster Abschitt. Aus dem zweyten Theil der Abhandlungen einer Privat gesellschaft in Böhmen. Prag, bey Wolfgang Gerle, 1776.

Schau- und Denkmünzen, welche unter der glorwürdigen Regierung der Kaiserinn Königin Maria Theresia geprägt worden sind. Erste Abtheilung./Médailles frappées sous le regne glorieux de l'impératrice reine Marie Therese. Partie I. Wien, in der Johann Paul Kraußischen Buchhandlung. 1782.

Nvmmi germaniae medii aevi qvi in Nvmmphylacio Caesareo Vindobonensi adservantvr. Eos ordine chronologico disposvit, descripsit, et vbi opvs fverat, illvstravit Adavctvs Voigt cler. reg. schol. piar. art. lib. et philos. doctor prof. p. o. historiae vniversalis et litterar. in vniversitate Vienn. et bibliothecae eivsdem vniversitatis cvstos. Pars prior. Viennae, svmptibvs Ioannis Pavli Kravs. 1783.

Uiber den Gebrauch der Volkssprache bey dem öffentlichen Gottesdienste. von Nikolaus Richter. Wien, gedruckt bey Franz Anton Kroyss, 1783.

Ueber den Geist der Böhmischen Gesetze in den verschiedenen Zeitaltern. Eine Preisschrift von Adauct Voigt, ehemaligen K. K. Lehrer der Litterar-Geschichte, Kustos der Kaiserl. Bibliothek in Wien, und Mitglied der Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Herausgegeben von der Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Dresden, 1788. In der Waltherischen Hofbuchhandlung.

Adauctus Voigts Priesters des Ordens der frommen Schulen, der Philos. Doktors, ehemal. Lehrers der Universalhist. Kustos der Bibliothek zu Wien, Mitglieds der böhm. Gesellsch. der Wissenschaften etc. *Leben Franz Fürsten und Kardinals von*

¹⁷⁶ Hraba vytiskl jednotlivé části prvního svazku samostatně pod hlavičkou Pragae, typis Ioannis Caroli Hraba, inclyti Regni bohemiae d. d. statuum typographii, A. 1774. Gerle je v následujícím roce sloučil do jednoho svazku s identickým titulním listem a svými nakladatelskými údaji.

¹⁷⁷ Jednotlivé části opět vycházely samostatně (teď už ale u Gerleho): I. a II. 1776, III. a IV. 1777, V. 1782 a VI. 1783.

Dietrichstein. Mit Anmerkungen und einem Anhang von Fulgentius Schwab
Priester aus dem Orden der frommen Schulen. Leipzig, bei Georg Joachim
Göschen, 1792.

3. 1. 3. Články v Abhandlungen Společnosti¹⁷⁸

*Untersuchung über die Einführung, den Gebrauch, und die Abänderung der
Buchstaben und des Schreibens in Böhmen*, von Adaukt Voigt, Vicerektor der
frommen Schulen zu Prag. Erster Band, 1775, s. 164 – 199.

*Von dem Alterthume und Gebrauche des Kirchengesanges in Böhmen von
Ebendemselben*. Erster Band, 1775, s. 200 – 221.

Adaukti Voigt Priesters des Ordens der frommen Schulen *Versuch einer Geschichte
der Universität zu Prag*. Erster Abschnitt. Von der Stiftung der Universität bis zu
ihrer durch Johann Huss veranlassenen Zerstreuung (J. 1348 – 1409). Zweyter
Band, 1776, s. 287 – 391.¹⁷⁹

Ueber den Kalender der Slaven, besonders der Böhmen, von Adauktus Voigt,
Priester des Ordens der Frommen Schulen, und öffentlichen Lehrer der
Geschichte auf der kais. kön. Universität zu Wien. Dritter Band, 1777, s. 99 – 130.

Nachricht von merkwürdigen böhmischen Mäcenaten, und einigen ihnen sowohl von
einheimischen als auswärtigen Schriftstellern dedicirten Büchern von Adauktus
Voigt Priester des Ordens der frommen Schulen, und k. k. öffentlichen Lehrer der
Universal- und Litterargeschichte auf der Universität zu Wien, wie auch ersten
Vorsteher der Universitätsbibliothek im weltlichen Fache. Sechster Band, 1784, s.
325 – 363.

Adaukt Voigts, aus den frommen Schulen, *Abhandlung über die Naturgeschichte
Böhmens*. (Eine Preisschrift, welche das Accesit erhalten.) Abhandlungen (...) auf
das Jahr 1785, s. 43 – 104.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Plný název časopisu zněl Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen, zur Aufnahme der
Mathematik, der vaterländischen Geschichte, und der Naturgeschichte. Zum Druck befördert von
Ignatz Edlen von Born, Herrn auf Altedlitzsch, Inchau, etc. der kais. Akademie der Naturforscher/der
Akademien der Wissenschaften zu London/Stockholm/Sienna/München/der Ackerbaugesellschaft zu
Padua/und der Gesellschaftnaturforschender Freunde zu Berlin Mitglied. Im Verlage der Gerlischen
Buchhandlung. Po změně názvu Společnosti název zněl Abhandlungen der Böhmisches Gesellschaft
der Wissenschaften, auf das Jahr ... nebst der Geschichte derselben.

¹⁷⁹ Voigtovy dějiny university vydal Gerle téhož roku také jako samostatnou publikaci.

¹⁸⁰ Podle FISCHEROVA *Verzeichnis* vyšlo také v Born's physikalischen Arbeiten II., Wien 1786.

Jako první, jak už bylo řečeno, publikoval Voigt roku 1771 *Schreiben an einen Freund von den bey Podmokl (...) gefundenen Goldmünzen*. Krátký spisek podával zprávu o senzačním nálezu velkého množství zlatých keltských mincí, který se uskutečnil v červnu toho roku. Ve stejném roce vydal Voigt první díl svého stěžejního díla, *Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen nach chronologischer Ordnung*, jež se rozrostlo do čtyř svazků a jeho vydávání se protáhlo na šestnáct let (první tři díly vyšly rychle za sebou, vytištění čtvrtého dílu se Voigt už nedočkal a pátý díl zůstal v rukopise). V následujících letech se Voigt soustředil především na vlastní vydavatelskou činnost, od roku 1773 vydával jednak spolu s Bornem a Pelclem *Effigies virorum eruditorum* (v paralelním německém překladu pod názvem *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler*), které po dvou letech převzal Pelcl celé, a souběžně literárně historický „časopis“ *Acta litteraria Bohemiae et Moraviae*, v němž recenzoval především starší česká literární díla.

Roku 1775 začal Voigt přispívat do Bornových *Abhandlungen der Privatgesellschaft* kratšími, většinou opět literárně historickými či jazykovědnými studiemi. Hned prvního roku vydávání *Abhandlungen* v nich uveřejnil studie o zavádění a používání písma a o vývoji kostelního zpěvu v Čechách, další rok vydal jednak v *Abhandlungen*, jednak i samostatně dějiny Karlovy university, a roku 1777 následoval článek *Ueber den Kalender der Slaven, besonders der Böhmen*. V té době už začalo Voigtovo působení na universitě ve Vídni, které ho patrně zaneprázdnňovalo natolik, že další spisy vydal až počátkem osmdesátých let – roku 1782 *Schau- und Denkmünzen, welche unter der glorwürdigen Regierung der Kaiserin Königin Maria Theresia geprägt worden sind*, a 1783, krátce před odchodem z pozice profesora historie, *Nummi Germaniae medii aevi* – popis císařské numismatické sbírky, jejímž správcem po několik let byl. Ještě téhož roku vydal pod pseudonymem Nikolaus Richter spis *Uiber den Gebrauch der Volkssprache bey dem öffentlichen Gottesdienste*.

Poslední léta před smrtí trávil Voigt v ústraní v piaristické koleji v Mikulově. I když bojoval s nemocí, ve svém badatelském úsilí nepolevil. Když v roce 1787 vydal ředitel pražské piaristické normální školy Jan Liehne (Gotthardus a S. Vito) anonymní kritiku piaristického řádu¹⁸¹, Voigt na ni ještě těsně před smrtí odpověděl – také

¹⁸¹ *Uiber der Unterricht und heutige Bildungsart der Jugend, über das Schulwesen und dessen Verfassung samt einem Versuche eines systematischen Schulplanes mit Anmerkungen*, Prager Neustadt 1784.

anonymně – obranou nazvanou *Gedanken über die Verfassung und Lehrart der Piaristen*. V té době už dokončoval své poslední velké dílo, *Ueber den Geist der Böhmischen Gesetze in den verschiedenen Zeitaltern*. Téma práce zadala roku 1785 Společnost jako soutěž s peněžní odměnou a Voigt se svým pojednáním inspirovaným francouzskou filosofií cenu získal. Jeho vydání se už ale nedočkal, kniha vyšla na náklady Společnosti až roku 1788 v Drážďanech.

Část Voigtova díla zůstala v rukopise. Především je to pátý díl *Beschreibung*, který obsahoval mince významných českých rodů a osobností, a třetí pokračování *Acta litteraria*. Podle Pelclova nekrologu další dvě pojednání, *Geschichte der Juden in Böhmen* a *Geschichte der wilden Stiftungen und Armenanstalten in Böhmen*, měla být uveřejněna v šestém svazku Rieggerových *Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen*. Proč se tak nestalo, osvětluje Riegger ve svém dalším časopise *Archiv der Geschichte und Statistik* z roku 1792, kde na stranách 396 – 403 otiskuje dva Voigtovy dopisy z posledního roku jeho života. Voigt s Rieggrem jednal o otištění některých svých pojednání právě v *Materialien*, kvůli jeho rychle se zhoršující nemoci a následné smrti k naplnění jejich záměru nedošlo. V dopise z 2. ledna 1787 Voigt přenechává Rieggerovi „cele k vašemu upotřebení a libosti“ spis o nadacích a chudinských ústavech – u něj Riegger poznamenává, že spis je velmi neúplný a lze z něj použít velmi málo¹⁸², což následně učinil ve druhém svazku v článku s názvem *Etwas von den Stiftungen für die Armen in Böhmen*.¹⁸³

V dalším dopise z května stejného roku rozepisuje Voigt Rieggerovi svůj plán zpracování dějin piaristického řádu. Historickou část měl už v té době téměř hotovou a pracoval na popisu vnitřních předpisů řádu a pospolitého života jeho členů, zabýval se přípravou učitelů a způsobem výuky na všech stupních piaristických škol; kromě toho měl v úmyslu připomenout i význačné muže, kteří se zasloužili o řád v české provincii, a jejich spisy. Sám jej už nestihl vydat, o to se postaral provinciál Xaverius Frise, jenž o tom psal Rieggerovi po Voigtově smrti v lednu následujícího roku. Provinciál podle svých slov shromáždil Voigtovy písemnosti (což byl kupodivu celkem problém, jen pár měsíců po Voigtově smrti musel kompletovat jeho pojednání ze „sem a tam rozptýlených papírů“), dějiny řádu dokončil a nechal vydat prostřednictvím svých brněnských přátel. Evidentně jde o knihu *Gedanken über der*

¹⁸² RIEGGER, *Ein paar merkwürdige Briefe*, s. 397.

¹⁸³ *Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen*, II. Heft, Prag und Leipzig 1787, s. 317 – 378.

der Piaristen Verfassung und Lehrart, kterou Pelcl v nekrologu datuje ještě před Voigtovu smrt; provinciál si tedy velmi pospíšíl.

Provinciál Frise se v dopise zmiňuje i o posledním Voigtově pojednání, životopise kardinála Ditrichštejna. V souvislosti s jeho vydáním se vyskytly komplikace, kdosi údajně knížeti Ditrichštejnovi namluvil, že obsahuje skutečnosti, které by knížecímu domu uškodily, a kníže jej odmítl piaristům vrátit k vydání. Provinciál však považuje tento spis za Voigtovo nejkrásnější dílo a tak žádá Rieggera o radu, zda by spis nemohl získat pomocí Společnosti nauk. Tato strategie byla zjevně úspěšná a spis po čtyřech letech, v roce 1792, životopis na náklady Společnosti vyšel.

Podle Pelclova nekrologu vydal Voigt ještě knihu *Hilarii Litomericensis s. ecclesiae pragensis decani Disputatio cum Joanne Rokyczana coram Georgio, rege Bohemiae, per quinque dies habita anno 1465*, která vyšla v Praze v roce 1775 u Jana Karla Hraby. S největší pravděpodobností se jedná o Pelclův omyl, protože vydavatelem je podle dedikace Benedikt Václav Strahl, klerik. Snad ji Pelcl připsal Voigtovi proto, že je dedikována biskupu Valdštejnovi; žádná jiná indicie edice k Voigtovi neukazuje.

Na závěr se ještě vraťme k již zmiňovaným Voigtovým dopisům Rieggerovi. V dopise z května mu Voigt posílá seznam svých článků, které by se mohly hodit pro *Materialien*. Předkládá dvacet pět návrhů a jistě to nebylo vše, co měl připraveno k téměř okamžitému vydání. Témata jsou různorodá: zeměpisný popis Čech, dřevoryty a mědiryty v zemských deskách, proč je česká literatura tak málo známa v zahraničí, o českém zemědělství, lodní dopravě, manufakturách a obchodu, návrh učených dějin Čech, o horlivosti Čechů pro svou řeč, o rozdílech ve zvycích slovanských a německých Čechů, o vzájemném odporu mezi Němci a Čechy a jeho příčině, o měšťanském řemesle v Čechách, o vlivu bývalých různých sekt na státní systém, o dosazování radů pražského města, o odívání, národních jídlech a nápojích, o učených cestách Čechů, o různých typech českých hudebních nástrojů (rukopis tohoto pojednání zaslal provinciál Rieggerovi kompletní, takže jej Riegger mohl doplnit a otisknout v sedmém sešitu *Materialien*), o české heraldice, o jménech české šlechty, postřehy o české řeči a její podobnosti s jinými slovanskými jazyky, o příjezdech králů do Čech, o částečně oprávněných, částečně vymyšlených obviněních Židů v Čechách a jejich nestranné dějiny (ty Riegger plánoval otisknout v šestém svazku *Materialien*, jak uvádí Pelcl, z nějakého důvodu k tomu však

nedošlo), o inkvizičních soudech atd. Za tímto výčtem připojil Riegger emotivní poznámku: „Jakých důležitých a zajímavých příspěvků bychom se mohli od tohoto muže nadát a jistě očekávat. – Stále ještě oplakávám smrt toho poctivého učenice.“¹⁸⁴

3. 2. Voigtův vědecký zájem

Přestože je Voigt znám především jako numismatik, a jak ještě poznáme, literární historik a lingvista, na počátku svého působení v piaristickém řádu měl zcela jiné zájmy. Už od mládí zřetelně projevil talent na jazyky, kromě rodné němčiny a češtiny, jíž se naučil za studií, výborně ovládl řečtinu, latinu a hebrejštinu. V rámci řádu jako učitel přednášel teologii, kanonické právo, poesii a rétoriku a vedl filosofický kurs pro starší kleriky. Jeho zájmem však byla matematika a fyzika. Jím se zabýval patrně i mimo své povinnosti, díky čemuž byl v letech 1769 a 70 určen k jejich výuce na piaristickém gymnáziu v Kosmonosích. Se zřetelným nadšením o tom referuje Dobnerovi v dopise z 27. června 1770 a zároveň mu slibuje, že jakmile svůj úkol dokončí, bude mu cele k dispozici pro zpracování sbírky mincí biskupa Valdštejna.

Dějiny nejspíš Voigta zajímaly souběžně také, i když asi především ty literární, o čemž vypovídá jeho znalost klasických jazyků i náplň jeho výuky. Přestože se kvůli Dobnerovu požadavku vlastně musel své oblíbené vědy vzdát, ani na okamžik nezaváhal a neprotestoval, jako řeholník byl uvyklý pokoře a poslušnosti. Svě nasměrování k numismatice přijal jako další úkol od představených řádu a věnoval se mu se stejnou pílí jako čemukoliv jinému, čím byl kdy pověřen.

Po seznámení s pražským okruhem učenců se Voigtovi otevřely další možnosti. Ve zpracovávání dějin českého mincovnictví nikdy neustal, intelektuální prostředí pražské vzdělané společnosti, kontakty s vysoce postavenými zájemci o vědy i možnosti, které skýtaly bohaté knihovny šlechtických mecenášů, rozšířily jeho učené zájmy o českou literární historii a posléze díky tomu i o jazykovědnou problematiku češtiny. Poznenáhlu sílící vlastenecké cítění v nejvyšších šlechtických kruzích, vyvolané omezováním stavovských práv a svobod ze strany rakouské centralistické vlády, přivedlo i Voigta k zapálené obhajobě kulturní vyspělosti českých zemí a práv na jistou výlučnost a respekt v rámci habsburské monarchie. Pomocí historické vědy bojoval jako jeden z prvních za uznání českého národa – i když v jeho době pochopitelně míněného jako souhrnu obyvatel českých zemí bez ohledu na etnický

¹⁸⁴ RIEGGER, *Ein paar merkwürdige Briefe*, s. 399 – 402.

původ – a množství spisů, které za svou nedlouhou kariéru historika vydal, svědčí o jeho opravdovém nadšení a zápalu, ať už pro vlasteneckou věc, nebo pro vědu samotnou. Takovou pílí, vytrvalostí a důkladností, které se v jeho díle odrážejí, se v dějinách historiografie mohl pochlubit jen málokdo.

3. 3. Voigtovy spisy

3. 3. 1. Ke slávě a cti národa. *Effigies/Abbildungen*

Projekt *Effigies/Abbildungen* se ve Voigtově mysli rodil patrně relativně krátkou dobu. Vzhledem k tomu, že do Prahy přišel na samém začátku 70. let a první část série, latinsky psané *Effigies virorum eruditorum*, vyšla o dva roky později, nerozmýšlel se nijak dlouho. Podle Voigtova životopisce Josefa Hanuše byl ve skutečnosti iniciátorem vydávání *Effigies* podnikavý Born¹⁸⁵, i když nosnou myšlenku projektu, tedy snahu obhájit starší českou literaturu (a kulturu a vědu vůbec) před pochybovači i proti sílící germanisaci, můžeme asi cele přisoudit Voigtovi. Je pravděpodobné, že Born podobnou vlasteneckou myšlenkou veden nebyl, i když v té době byl už pod vlivem hraběte Kinského a hlavně v českém duchu vedeného nostického salónu.

První portréty českých a moravských učenců sestavil Voigt v latině. Není jasné, kdo se podílel na překladu do němčiny. Překládal s největší pravděpodobností Born, i když v úvahu by připadal i Pelcl; potvrzeno to však nemáme ani v korespondenci, ani ve Voigtových předmluvách v *Abbildungen*.¹⁸⁶ V předmluvě k prvnímu dílu zmiňuje Borna jako muže, „jehož pobízení vděčí toto dílo nejvíce za svůj vznik a dokončení, neboť nešetřil ani náklady, ani silami, aby vytvořil dílo tak přínosné cti českého národa; s ním spolupracoval z těch samých ušlechtilých důvodů pan Franz Pelzel, hofmistr pánů synů jeho excelence pana hraběte z Nostic.“¹⁸⁷ Z Voigtovy reakce na kritiku německého časopisu *Merkur* v předmluvě k druhému dílu však ani nevyplývá, že by latinský text převedl do němčiny sám – na svou obranu při obvinění, že odsuzuje své krajany, kteří píší německy, uvádí jako příklad „Popis českých mincí a jiné spisy, které jsem napsal a vydal v němčině; které – když to smím říci bez

¹⁸⁵ HANUŠ, Mikuláš *Adaukt Voigt*, s. 37.

¹⁸⁶ Jako jistou informaci to uvádí Eugen Lemberg v *Sudetendeutsche Lebensbilder* s odkazem na recenzi na straně 447 prvního svazku Voigtových *Act*, tam je však Born uveden pouze jako vydavatel německé verze *Effigies*. – LEMBERG, *Sudetendeutsche Lebensbilder*, s. 242. Naopak Johann Schlenz uvádí, že autorem německého překladu je Pelcl. – JOHANN SCHLENZ, *Gelehrtenbriefe an den Leitmeritzer Bischof Em. E. Reichsgrafen von Waldstein*, MVGDB 51, 1913, s. 462.

¹⁸⁷ *Abbildungen*, 1. díl, předmluva, s. XXXIX.

ješitnosti – sami Němci chválili pro čistotu a kvalitu slohu“.¹⁸⁸ Jisté je, že Born i Pelcl s Voigtem úzce spolupracovali a Pelcl pak, po Bornově a Voigtově odchodu do Vídně, vydávání *Abbildungen* převzal.

Effigies,¹⁸⁹ původní latinskou verzi, tvoří dva díly, které vyšly v Gerlově nakladatelství v Praze v letech 1773 a 1775. První díl je věnován biskupovi Emanuelu Arnoštovi z Valdštejna, druhý hraběti Františku Josefu Kinskému, dvěma výrazným podporovatelům a mecenášům tehdejší české vědy. Autorem dedikací není Voigt, nýbrž Born, což potvrzuje jeho zásadní roli v pozadí vzniku celé série. Dedikace také nemají tradiční formu oslavné tirády a projevů vděčnosti, jsou to v podstatě stručné „profesní“ životopisy obou osobností, Born vypisuje jejich funkce a kariérní postup, studia, zásluhy o veřejné blaho, vědy a umění, především prostřednictvím mecenátu. U Valdštejna zmiňuje jeho rozsáhlou knihovnu i sbírku českých mincí a vyzdvihuje biskupovu přízeň, kterou prokazuje učencům; proto Born „jménem těch, kteří se svým způsobem přičinili o dovršení tohoto díla, rád věnuje tyto biografie a podobizny vzdělců a umělců Čech a Moravy muži, jenž se nesmrtelně zasloužil o náboženství, vlast, vědu a umění, nejen z důvodu těchto jeho veřejných zásluh, ale také z důvodu soukromého, jako veřejnou památku na jeho vzdělanost a pozornost.“ V případě hraběte Kinského zdůrazňuje jeho předky a rodovou kontinuitu, ale i vzdělanost a laskavé jednání s učiteli, a především založení Českého musea spolu s knížetem Fürstenberkem. Born mu věnuje druhý svazek *Effigies* jako „svému ctěnému příteli a druhu ze studií“.

Brzy po vyjití prvního dílu *Effigies* o tom Born biskupa Valdštejna informoval dopisem.¹⁹⁰ V něm jakoby obhajuje troufalost autorů, tedy sebe a Voigta, že si dovolili svazek biskupovi věnovat bez jeho vědomí, ale podle svých slov to považovali za jediné možné, jelikož „na špici českých učenců nemůže stát jiný muž, než ten, který v našich časech tolik přispěl k osvícení národa, který má tak široké znalosti ve všem, co náleží k učenosti, který je ozdobou naší vlasti a látkou k obdivu budoucími staletími“. Zároveň k této květnaté chvále předesílá, že nemohou být podezříváni z pochlebování nebo prospěchářství, protože „chvalořeči, které autoři mají tu čest veřejně předložit Vaší Excelenci, jsou hlasem všech vlastenecky smýšlejících mužů v Čechách“.

¹⁸⁸ *Abbildungen*, 2. díl, předmluva, s. XXV.

¹⁸⁹ *Effigies virorum eruditorum, atque artificum Bohemiae et Moraviae, una cum brevi vitae operumque ipsorum enarratione*. Pragae, in officina libraria Wolfgangi Gerle. I. 1773; II. 1775.

¹⁹⁰ Born Valdštejnovi 4. 3. 1773. – SCHLENZ, *Gelehrtenbriefe an den Leitmeritzer Bischof*, s. 465.

Německá verze, *Abbildungen*,¹⁹¹ se od svého předobrazu lehce liší, především v dedikacích, které oslovují jiné osoby a jejichž autorem je Pelcl. Co se týče medailonů osobností, obsah obou dílů se shoduje, stejně jako předmluvy, které jsou v obou verzích i stejně datovány. Věnování prvního dílu *Abbildungen* náleží hraběnce Marii Alžbětě Nosticové.¹⁹² Po dost květnatém úvodu Pelcl píše, že hraběnka „není zvyklá číst kvůli tlachání, ale kvůli rozumu a srdci“ a přechází k vyjmenovávání českých učenců, historiků a umělců, dále zdůrazňuje, že se „nestydí mluvit dnes řečí knížete Přemysla ze Stadic, knížete svatého Václava, a jejich následovníků králů Vratislava, Otakara a Karla IV.“, a dokonce že má „mezi hodinami cvičení vašich velmi nadějných synu, mých žáků, svou vlastní“. To vše je prý důvodem věnovat první díl série právě jí jako pomůcku při ušlechtilém plánu vychovat ze svých synů spravedlivé občany. Pelcl hraběnce slibuje, že v dalších pokračováních budou uvedeni jednak prapředci jejích synů po otci i matce, Nosticové i Kolovratové, kteří pěstovali vědy a mecenát (což se ovšem nestalo – Nosticové jsou v životopisech zmíněni jen párkrát ve vedlejších rolích a Kolovrat se zde neobjevil ani jeden), jednak „muži z nejušlechtilejšího výkvětu Čech, kteří vynikali také v bohatství znalostí“, jejichž příkladu bude hraběnka používat, aby synům dokázala, že i šlechtic se může zabývat vědami. Pelcl ještě připojuje menší sebe prezentaci (autoři prý „raději ukazují, co jiní napsali skvělého, než aby vnucovali světu své vlastní průměrné spisy“),¹⁹³ a pak už následuje předmluva.

V prvním díle *Effigies* ji tvoří čtyřicetistránkové Voigtovo pojednání *Předmluva o pokroku a osudech věd a umění v Čechách*, v *Abbildungen* je název rozšířen o jejich počátek; na třiceti třech stranách v ní Voigt podává přehled vývoje učenosti na našem území. Zahajuje pozoruhodným zamyšlením o podobnosti mezi počátkem a úpadkem učenosti a vznikem a zánikem států: obojí vzniká jakousi nepatrnou náhodou, rostou obohacovány a podporovány stykem se sousedními národy a jejich příkladem, až se samy nakonec odváží důležitých kroků a svou pílí a šikovností dosahují vysokého stupně dokonalosti; vinou oněch náhod, které omezují jejich slávu

¹⁹¹ *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler, nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken. Erster Theil, Prag, bey Wolfgang Gerle, Buchhändlern, 1773; Zweyter Theil, Prag, bey Iohann Karl Hraba, der H. H. Stände im Königreiche Böhmen Buch drucker, 1775; Dritter Theil, Prag, bey Iohann Karl Hraba, der H. H. Stände im Königreiche Böhmen Buch drucker, 1777; Vierter Theil, Prag, gedruckt in der k. k. Norbalschulbuch druckerey durch Matthäus Adam Schmadl, Factor 1782.*

¹⁹² Marie Alžběta hraběnka Nosticová, rozená Krakovská z Kolovrat (1728 – 1815), manželka Františka Anonína Nostice.

¹⁹³ *Abbildungen*, 1. díl, druhá a třetí strana dedikace.

a vážnost, však nedostoupí vrcholu a upadají někdy tak náhle, že po nich často nezůstane ani stopy.

Ještě než ale Voigt přistoupil k výkladu, považoval za nutné uvést na pravou míru „pár všeobecných letitých předsudků, které nejsou pro čest národa přínosné“. Prvním z nich je představa nemravné hrubosti a nevědomosti našich prapředků, kteří osídlili Čechy – tu vyvrací tvrzeními, že staří Čechové zřídili po svém usazení republiku, kterou ubránili proti původním obyvatelům i sousedním národům, a že vedle toho dokázali obdělávat půdu, vyhloubit doly a provozovat obchod na základě smluv s okolními státy, a že měli vlastní bohoslužbu, i když byla „pověrečná a falešná“; pokud by Čechové byli takovým národem, za jaký jej považují i mnozí čeští dějepisci, pak by bez zákonů a poslušnosti k vůdcům „divoce bloudil podle své vlastní vůle jako jiné barbarské hordy“.¹⁹⁴

Dalším předsudkem, který Voigt napadá, je představa, že Čechy (Böhmen) byly při příchodu Čechů (Czechen) neobydlená neúrodná divočina. Tento omyl vyvrací na základě Liviových a Tacitových spisů, kteří uvádějí jako původní obyvatele „udatný keltský národ“ Bójů (v té souvislosti uvádí Voigt etymologický vývoj latinského názvu Čech), kteří byli časem přemoženi a vyhnáni Markomany (tady zase uvádí Ptolemaiem zmiňované Marobudum a navrhuje několik možných lokací). Tímto Voigt dokládá, že první Čechové nenašli zemi pustou, ale museli z ní původní obyvatelstvo vyhnat.¹⁹⁵

Po vypořádání se s předsudky tedy mohl Voigt konečně ukázat, jak Čechové „do dnešní doby vyspěli, jakého pokroku dosáhli ve vědách, a jaké významné muže vychovali nebo přitáhli v každém pokolení“.¹⁹⁶ Svůj nástin vývoje začal náboženskou vědou, kde neopomněl zmínit Budeč jako školu pohanského náboženství a různých čarodějných umění. (Voigt s jistou logikou vyvozuje, že čarodějnictví mohlo být zástěrkou pro výuku filosofie a základů politiky – praxe skrývat tyto vědy byla údajně u „modlářských“ národů obvyklá, aby kněží a vůdci dosáhli u národa úcty.) Pak následuje příchod křesťanství z Moravy a Bavorska, moudré rozhodnutí biskupů povolit mše v národním jazyce, dokud nebude latina zavedena na školách, stavba klášterů a zakládání křesťanských obcí. Poměrně podrobně popisuje vznik

¹⁹⁴ *Abbildungen*, 1. díl, předmluva, s. X.

¹⁹⁵ Kupodivu zde Voigt neuvádí svou teorii o Markomanech usazených v pohraničních horách, v nichž sídlí jejich potomci dodnes, s níž přišel ve svém posledním velkém spise *Über den Geist der böhmischen Gesetze* – pravděpodobně k této myšlence dospěl až později během své dějepisné práce.

¹⁹⁶ *Abbildungen*, 1. díl, předmluva, s. XII.

universitních teologických studií, jejich popularitu i odliv studentů za „nepokojů viklefistů“, založení nové katolické vysoké školy jako protiváhy a jejich sjednocení po bělohorské porážce. Ke každé důležité události uvádí jména učených účastníků dění.

Druhým oborem, jehož vývoj Voigt čtenářům předkládá, je právo a zákonodárství. Navazuje zde na své předchozí tvrzení o vyspělosti slovanského kmene Čechů a nepochybuje, že si vedle náboženství přinesli i vlastní zvykové právo, které se postupně podle potřeb rozvíjejících se obchodních vztahů a sousedských sporů vyvinulo v práva zemská a městská (tyto názvy uvádí v češtině). Zároveň si Voigt nenechal ujít příležitost rýpnout si do „některých krajanů“¹⁹⁷ ze severních Čech, kteří před domácími zákony dali přednost německému právu; spolu s cizinci, protěžovanými mnohými knížaty, kterým české zákony vzaly jejich výhody. Dále Voigt uvádí významné zákony, zákoníky a právníky, ať už domácí nebo cizího původu.

Další méně obsáhlá část je věnována lékařství a opět obsahuje výčet význačných lékařů. Následují filosofická studia, obsáhlejší matematika s velkým množstvím učených matematiků a astronomů (což je pochopitelné, matematika byla Voigtovým prvotním vědeckým zájmem, než byl nasměrován na kariéru historika) a konečně přichází to nejdůležitější, „nejkrásnější a nejpůvabnější věda“, z jejíhož „šťastnějšího nebo nebdalejšího zpracování se obvykle posuzuje vkus národa“¹⁹⁸ – básnictví. Voigt začíná od nejstarších duchovních zpěvů jakožto mistrovských dokladů obliby poesie u prvotních obyvatel naší vlasti; mnohem větší zalíbení prý projevovali Čechové od doby, kdy se seznámili s latinou. Opět následuje výčet básníků a literátů, ale i dějepisců, kteří prokládali svá historická díla i řečí vázanou v latině a češtině, ale i němčině nebo řečtině. Vyzdvihuje zde také roli urozených mecenášů, panovníků i šlechty, která „spojovala odedávna učenost a lásku k vědám se statečností a přednostmi jejich původu“ a nalézala potěšení „v obcování s múzami“.¹⁹⁹ Od krasomluvy je čtenář plynule převeden k teologickým sporům, při nichž právě rétorické schopnosti hrály důležitou roli v boji proti různým „bludným učením“,²⁰⁰ která se do Čech vplížila koncem středověku, především proti Husovi a jeho příznivcům. Ve výčtu slavných mužů jsou sice uvedeni zástupci obou protikladných stran, ale pochopitelně ve výrazném nepoměru.

¹⁹⁷ *Abbildungen*, 1. díl, předmluva, s. XVIII.

¹⁹⁸ *Abbildungen*, 1. díl, předmluva, s. XXVI.

¹⁹⁹ *Abbildungen*, 1. díl, předmluva, s. XXVIII.

²⁰⁰ *Abbildungen*, 1. díl, předmluva, s. XXIX.

Největší část předmluvy zabírá dějepisectví. Tady Voigt hned v úvodu přesvědčeně tvrdí, že v této disciplíně „Češi předčili všechny slovanské kmeny“,²⁰¹ protože zatímco první historiografické spisy ostatních pocházejí nejdříve z 12. století, my už máme z roku 990 Kristiánův *Život sv. Václava* a ze stejné doby anonymní životopis sv. Vojtěcha. Pak následují jména dalších dějepisců od Kosmy přes Hájka po Balbína a nakonec i Dobnera, který „vysvětlil tak přesně naše domácí dějiny skrze historické, chronologické, genealogické, heraldické a kritické poznámky ke svému vydání Hájka“.²⁰² Tento zběžný výčet hodlá Voigt podle svých slov rozšířit v literárních dějinách Čech a Moravy, které zamýšlí v budoucnu vydávat – pravděpodobně měl na mysli *Acta litteraria*, jejichž dva svazky vydal v letech 1774 a 1783.

Následuje další důležitá „krásná věda“, znalost jazyků. Každý národ se snaží svou řeč zdokonalovat a zkrášlovat, aby byla nakonec dovedena k nejvyšší dokonalosti. Voigt zdůrazňuje, že naše česká řeč žádnému ze sousedních jazyků příliš neustoupila – čeština zněla na soudech, kdo neuměl česky, neobdržel v Čechách inkolát atd. – a tím se před zhruba dvěma sty lety dostala na vysoký stupeň dokonalosti. Tehdejší díla nenechávají podle Voigta na pochybách nikoho znalého více jazyků, že „česká řeč ve srovnání s jinými evropskými řečmi nezaostává ani v bohatství, půvabu a důrazu slov, ani v případných výrazech a způsobech řeči, naopak mnohé překonává“. V tomto místě Voigt rozhorleně vystupuje na obranu češtiny proti cizím i domácím posměváčkům, kteří „kromě jejich trošky němčiny nemohou žvatlat nijak jinak“²⁰³ a nepřesvědčí je ani jména slavných českých autorů, protože o nich nikdy neslyšeli, ani skvělé překlady antických autorů, protože nepovažují češtinu za řeč toho schopnou. „Rozumní mužové nám snad spíše budou předhazovat dnešní úpadek a nyní módní zanedbávání naší mateřštiny. To však je důsledek zkaženého vkusu, a předsudků (...); starým opovrhovat, opravdovou důkladnou učenost nahradit hrátkami a vtipnými hrami, dát přednost cizím věcem před domácími a cizí řeči před vlastní. Jak moc si přeji, a jak moc si musejí všichni opravdoví učenci přát se mnou, abychom, co se týče výuky řeči, chtěli následovat příkladu Polska a Ruska!“²⁰⁴

²⁰¹ *Abbildungen*, 1. díl, předmluva, s. XXX.

²⁰² *Abbildungen*, 1. díl, předmluva, s. XXXI.

²⁰³ *Abbildungen*, 1. díl, předmluva, s. XXXII.

²⁰⁴ *Abbildungen*, 1. díl, předmluva, s. XXXIII.

Po tomto jazykově vlasteneckém vzepětí se Voigt opět vrací k popisům, uvádí pěstování klasických jazyků a němčiny, překlady slavných děl („krásné německé překlady francouzských knih, které vyhotovily hraběnky Šporkovy, Františka Eleonora a Aloisie Kajetána“²⁰⁵), stručně, ale nadšeně uzavírá dějinami architektury, malířství, sochařství a hudby, vždy s výčtem slavných jmen. Na samotný závěr předmluvy pak nastiňuje plán vydávání dalších dílů *Abbildungen* a jejich obsah. Zmiňuje se i o vzniku myšlenky tohoto díla („vlastenecky smýšlející mužové přemýšleli, jak je pro čest národa škodlivé, že zásluhy našich starých českých učenců zůstávají skryty, a že o těchto zasloužilých mužích nejsou shromážděny zprávy a nejsou ve známosti“) a uvádí jména těch, kteří se o jeho vydávání zasloužili – na prvním místě rytíř Ignác Born a hned vedle něj František Martin Pelcl, díky jehož „píli, kterou tento učený muž vynaložil na opatření různých pozoruhodných zpráv a životních okolností učenců, se tomuto dílu dostalo nemalé části jeho dokonalosti“. Pak následují jména dalších učenců, sběratelů a znalců, včetně „otců ze Societatis Jesu“.²⁰⁶

Vědom si nedostatků celého projektu, brání ho Voigt už předem. Počítá s tím, že někomu se nebude líbit přílišná stručnost životopisů, jinému rytiny, sloh či gramatika; autoři však tyto výtky přijímají, „v žádném případě se nenechali navádět svou samolibostí, aby si mysleli, že je jejich práce bez chyby; nenutí ji také čtenářům jako vzor slohu nebo umění, ale vydávají ji jen jako příspěvek k literárním dějinám jejich vlasti“.²⁰⁷

Druhý díl série je věnován hraběnce Vratislavové z Mitrovic²⁰⁸ a Pelcl tu nešetří chválou na urozené dámy, které vynikaly jak vlastní učeností, tak podporou soudobých vzdělanců a umělců. Pro příklad uvádí známé Francouzky, ale jako domácí protiváhu vyjmenovává některé příslušnice nejvyšší šlechty z „dlouhého soupisu“ šlechtíčen, který by mohl čtenářům lehce předložit. Chválou a obdivem zahrnuje i hraběnkou Vratislavovou pro její zásluhy o šíření vlasteneckých dějin a podporu umění, i pro snahu o vlastní vzdělávání a její široké znalosti.

Na téma učené šlechty navazuje Voigt v předmluvě. Druhý díl *Effigies*, stejně jako *Abbildungen*, zahajuje o něco skromnější *Předmluva o učené šlechtě Čech a Moravy* na třiceti čtyřech, resp. dvaceti šesti stranách. Voigt se v ní zabývá pro

²⁰⁵ *Abbildungen*, 1. díl, předmluva, s. XXXVI.

²⁰⁶ *Abbildungen*, 1. díl, předmluva, s. XXXIX – XL.

²⁰⁷ *Abbildungen*, 1. díl, předmluva, s. XLI.

²⁰⁸ Marie Antonie (1732 – 1803), rozená hraběnka Kinská, manželka Františka Adama Vratislava z Mitrovic.

většinu učenců někdy až životně důležitou záležitostí, totiž snahou přesvědčit domácí šlechtu, že vzdělanost a učenost není urozenosti na škodu: „šlechta je ozdobou každého vzdělaného národa; vědy jsou však ozdobou šlechty“.²⁰⁹ V důsledku toho je pro šlechtice téměř společenskou i vlasteneckou povinností nejen vzdělávat sebe a své potomstvo prostřednictvím učených hofmistrů a vychovatelů, ale i podporovat samostatně působící učence v jejich vědeckém snažení.

Na podporu si Voigt bere příklady z minulosti a celou předmluvu věnuje „zásluhám české šlechty o učenost“.²¹⁰ Začíná od panovníků, jejichž příklad působil na celý národ, a tak ani přední šlechtici nezůstávali v mecenátu pozadu. Tady Voigt vkládá krátký popis výchovy urozených chlapců doma s hofmistry i na veřejných školách a pražské universitě, o jejíž slávě se s chutí rozepisuje; nezapomíná ani na university ve Francii a Itálii. U všech těchto typů vzdělání opět vypisuje jména zúčastněných šlechticů. Poté opět následuje systematicky uspořádaný výpis učenců, kteří se zasloužili o náboženství, právo, lékařství, filosofii, matematiku a „krásné vědy“; k tomu přidává jména zasloužilých mecenášů. Dva odstavce Voigt věnuje jednak ženám, jednak „předčasným učencům, kteří už za svého dětství prokazovali neotřesitelné důkazy své učenosti“.²¹¹

Na samotný závěr předmluvy si Voigt neodpustil (i když to podle svých slov psal především „na naléhání svých spolupracovníků, na jejichž náklady bude vydání těchto *Abbildungen* vytištěno“²¹²) reakci na recenzi, která se objevila v pátém svazku Wielandova časopisu *Der Teutsche Merkur* dva měsíce před vytištěním tohoto dílu *Abbildungen*.²¹³ Rozhořčeně se brání především proti nařčení, že se nechal příliš unést láskou k vlasti a přeceňuje své krajany – dokazuje to Merkurovu recenzentovi odkazem na dobové zprávy zahraničních autorů, které nemůže nikdo obvinít ze zaujatosti. Proto má plné právo považovat Čechy za „první mezi okolními národy, kteří opět pozvedli vědy v těchto končinách“: „tuto lásku ke své vlasti a krajanům bych nikdy nezapřel; budu na ně více pyšný, tak jako si každý spravedlivý muž odedávna bral za povinnost ukazovat toto nadšení pro vlast“.²¹⁴

²⁰⁹ *Abbildungen*, 2. díl, předmluva, s. I.

²¹⁰ *Abbildungen*, 2. díl, předmluva, s. I.

²¹¹ *Abbildungen*, 2. díl, předmluva, s. XXI.

²¹² *Abbildungen*, 2. díl, předmluva, s. XXIII.

²¹³ *Der Teutsche Merkur*, Des Fünften Bandes Dritter Stück, Weimar März 1774, s. 334 – 335. Autor recenze anonymní.

²¹⁴ *Abbildungen*, 2. díl, předmluva, s. XXIV.

Další výtkou byla Voigtova stížnost na upadající úroveň češtiny. Voigt se ohrazuje s tím, že tuto stížnost má společnou s mnohými úctyhodnými patrioty, ale rozhodně to neznamena, že by odsuzoval své krajany, kteří píší německy – to dokládá to svým popisem českých mincí a dalšími spisy, které vydal v němčině a „které – když to smím říci bez ješitnosti – sami Němci chválili pro čistotu a kvalitu slohu“. Nejvíce jej však rozhořčilo, že „Merkur upírá Čechům místo a hlas na Parnase, když nikde nenarazili na mistra německé řeči, aby k němu chodili do školy. Je tedy také Angličanům, Francouzům, Vlachům a jiným národům, které v Německu nestudovaly díla tak zvaných krasoduchů a beletristů, přístup na Parnas zakázán? – Zdá se mi, že každý národ by měl na Parnase mít své vlastní místo; a Apollón a múzy rozumějí všem řečem.“²¹⁵ Pro příklad ještě uvádí ceněné autory nejen německých básní, ale i latinských, kteří stojí v úctě na Parnase latinském.

Je třeba dodat, že tato kritická recenze v Merкуру nebyla zas tak kritická, jak se Voigtovi v jeho obranném zápalu zdálo. Na začátku dokonce její autor vychvaluje krásu tisku a čistotu rytin, především ale pěkné provedení biografií, které „nás neobyčejně potěšilo a bylo pro nás překvapivým, šťastným jevem“; vyjmenovává také všechny uvedené spoluautory a pomocníky. Ohrazuje se, ovšem poměrně mírně, až proti Voigtovu tvrzení, že Čechové byli v podpoře věd vždy na prvním místě, a osočuje Voigta, že považuje ve svém rozhorlení kvůli zanedbávání české řeči „Němce a ty ze svých krajanů, kteří se snaží německou řečí, za podezřelé“. Voigtovu prudkou reakci způsobilo zřejmě to, že mu recenzent předkládá H. Seibta a další, kteří se zasloužili o své krajany tím, že „jim vychvalovali a ozřejmovali lépe postavenou německou řeč a v ní vytvořená mistrovská díla. Toto musejí Češi studovat, když dnes chtějí dosáhnout místa a hlasu na Parnase“. Na závěr pak jen krátce poznamenává, že hudební skladatel Gluck, kterého Voigt uvádí mezi významnými Čechy, pocházel ve skutečnosti z Falce – tuto očividnou skutečnost Voigt ve své reakci v tichosti pominul.

Věnování i předmluvu k třetímu dílu *Abbildungen* už sestavil pouze Pelcl. Díl dedikoval Janu Františku Kristiánovi hraběti Schweerts-Sporckovi; v intencích předchozích dílů opět zdůrazňuje, že „je známo ze zkušenosti, že vědy a umění kvetou nejvíce v oněch zemích, kde jsou chráněny a podporovány šlechtou“,²¹⁶ a uvádí některé šlechtické rody, které prosluly svým mecenášstvím. Pochopitelně

²¹⁵ *Abbildungen*, 2. díl, předmluva, s. XXV – XXVI.

²¹⁶ *Abbildungen*, 3. díl, první strana dedikace.

nechybějí Šporkové, Nosticové, Valdštejnové, Kinský, Pachta, Kressl či z Vrbna, špičky tehdejšího kulturního života a, což bylo důležité, i státní správy, „Nostitzinen“ a „Wratislawinen“ jako zástupkyně ženského šlechtického mecenátu a nakonec i Bornové; „pouze jejich podpoře a ochraně vděčíme jak za skvělá a důležitá díla naší doby, tak i za plody opravdové učenosti“.²¹⁷ Oslovený hrabě Schweerts-Sporck prý sám na Pelcla naléhal, aby ve vydávání *Abbildungen* pokračoval, proto dává tuto knihu pod jeho ochranu.

Poté se Pelcl v předmluvě omlouvá čtenářům, že nebude následovat další literárně historické pojednání, protože jejich autor byl v předchozím roce povolán do Vídně na katedru dějin a je příliš zaneprázdněn, než aby se mohl podílet na tomto pokračování; také další z autorů, Ignác Born, „nám byl odňat do Vídně, kde mu bylo uloženo popsat císařský kabinet přírodnin“,²¹⁸ takže veškerá práce zbyla na Pelcla. Své povinnosti předložit čtenářům v předmluvě literární téma se zhostil tím, že na třiceti stranách vypsál rektory Karlovy university od jejího založení do dnešních dob a jejich krátké životopisy, a jako doplněk připojil přepisy latinských listin z okruhu císaře Karla IV. (text Zlaté buly, různá nařízení pro vyučující i studenty university a seznam dalších císařových spisů), proložené stručnou zmínkou o učencích a umělcích u císařského dvora, a arcibiskupa Arnošta z Pardubic (doklad o funkci profesora teologie, nařízení vylepšující stav university atd.). Pokračování tohoto tématu Pelcl slibuje do čtvrté části *Abbildungen*, jejichž plán vydávání podle svých slov nijak neměnil.

Čtvrtý díl, věnovaný Kryštofu Heřmanovi z Trautmannsdorfu,²¹⁹ sestavil Pelcl podle svých slov po nadšeném přijetí doma i za hranicemi, kterého se dostalo prvním třem dílům série. Na začátku patnáctistránkové předmluvy uvádí jména svých pomocníků a spolupracovníků, kteří přispěli Pelclovi potřebnými údaji, a přináší slíbené dodatky k předchozím svazkům, k prvním kronikám a kronikářům a doplňující informace k některým osobnostem nalezené v análech apod.

Pelcl v předmluvě přetiskuje i část pochvalné recenze z časopisu *Auserlesene Bibliothek der neuesten deutschen Litteratur*, který vycházel v letech 1772 – 1781.²²⁰

²¹⁷ *Abbildungen*, 3. díl, druhá strana dedikace.

²¹⁸ *Abbildungen*, 3. díl, předmluva, s. I.

²¹⁹ Kryštof Heřman hrabě von Trautmannsdorf und Weinsberg, v letech 1767 – 1789 opat kláštera v Teplé u Mariánských lázní.

²²⁰ *Auserlesene Bibliothek der neuesten deutschen Litteratur*, Lemgo, in der Meyerschen Buchhandlung. Recenze prvního a druhého je v 9. svazku (1775, s. 153 – 159), recenze třetího dílu, o níž mluví Pelcl, vyšla ve 14. svazku (1778, s. 49 – 61).

Tento časopis, vydávaný Meyerovým knihkupectvím ve vestfálském Lemgo, otiskoval krátké i delší anonymní recenze a anotace nedávno vyšlých odborných a naučných spisů. Recenze prvních dvou svazků *Abbildungen* byla otištěna nedlouho po vyjití druhého dílu v roce 1775. Recenzent nešetří chválou už od samého počátku: „S údivem a ohromením prolistovali jsme toto dílo, které svou typografickou krásou tolik vyniká nad všemi ostatními díly tohoto typu, která vycházejí jak v Německu, tak snad i v Anglii a Francii. (...) Musíme přiznat, nic jsme nečekali méně, než že Čechy, kde jsme tušili sotva první paprsky vkusu a lásky ke krásným vědám, které dokonce ani osvícenou část Německa neozařují tak dlouho, nás ostatní Němce zahanbí takovýmto velkolepým způsobem.“ Následně otiskuje velkou část Voigtovy předmluvy k prvnímu dílu a popisuje obsah obou svazků. Autor recenze oceňuje, že nebyli opomenuti ani kacíři a židé, „což ovšem není v protestantských krajích nic zvláštního; avšak jejich uvedení v knize, která vyšla v Praze, slouží jako příklad také tam všeobecně přítomné tolerance.“ Co jej však zaráží, je přísný odsudek Jana Husa – vidí za ním tlak katolické církve na autora medailonu a podivuje se nad tím, že „naši osvícení autoři mohli tak lhostejně vyprávět o takovéto ostudě své církve“. Na závěr vyslovil recenzent přání, aby autoři životopisů umožnili čtenářům poznat učence i z jeho lidské stránky, jeho povahu, životní okolnosti či důvody, které je vedly ke vzdělávání.

Auselesene Bibliothek reaguje také na kritiku v časopise *Der Teutsche Merkur*, proti níž se tak ostře ohrazoval Voigt v předmluvě k druhému dílu. Na rozdíl od Merkura tento recenzent autory *Abbildungen* v jejich vlastenectví podporuje a poukazuje na to, že i přes to dokázal autor životopisů ocenit německé učence, včetně samotného Wielanda. Kromě toho považuje Voigtův styl za vkusný a „podle nejlepších německých vzorů“. Vychvaluje také krásu mědirytin, které „podávají, tak jako celé dílo, očividný důkaz, že Čechové jsou v krásných uměních nemnoho za námi“. Při té příležitosti časopis nabádá německé učence, aby po vzoru *Abbildungen* sestavili spis o nejslavnějších německých učencích, kteréžto dílo by jistě bylo „ke cti autorů i národa“.²²¹

Je otázka, jestli Voigt a Pelcl tento článek znali. Pelcl možná ano, když cituje další recenzi *Abbildungen* v tomto časopise, ale na druhou stranu by ve své předmluvě pravděpodobně uvedl i část z recenze první. Je pravděpodobné, že o nich

²²¹ Auserlesene Bibliothek, 9. Band, 1775, s. 153 – 159.

věděl i Voigt; protože se už ale dalších svazcích *Abbildungen* nepodílel, není známa jeho reakce. Lze předpokládat, že pokud by psal i předmluvu třetí části, rozhodně by v ní zmínil slova o zahanbení Němců Čechy a recenzentovu podporu svého vlasteneckého cítění proti Merкуру; velmi pravděpodobně by se ohradil proti útoku na církve v případě Husova životopisu a označení Čech za protestantský kraj.

Recenze třetího dílu *Abbildungen*, otištěná ve 14. čísle *Auserlesene Bibliothek*, oprávněně chválí Pelclovo nové pojetí, které bylo na rozdíl od Voigtova širší a záživnější: „nevypráví více pouze, kde se jeho hrdina narodil, kde chodil do škol, kde studoval, jaké úřady pak zastával, jaké vydané a nevydané spisy zanechal atd., ale líčí nám také, tak často jak jen mohl, jeho osobní charakter, jeho dobré vlastnosti a cti; a člověk s radostí shledá, že ti mužové, které představuje, jsou stran jejich srdce tak vzácní, jako stran jejich hlavy“. (Je velmi pravděpodobné, že k této změně byl Pelcl inspirován právě tou první recenzí v *Auserlesene Bibliothek*.) Poté recenzent vypisuje jména všech učenců a umělců, kteří jsou v knize uvedeni, a aby podpořil svá slova chvály, přetiskuje na téměř deseti stranách skoro celý životopis Prokopa Diviše, včetně důkladného popisu Divišova bleskosvodu; rád by tím „přiměl nějakého lidumila nebo vrchnost, aby nechala takovýto prospěšný přístroj vyrobit a vztyčit ve svém okolí. Jak mnoho by se tím mohl člověk zasloužit o své spoluobčany, i kdyby tím jen byly mnohé slabé duše zbaveny trýznivého strachu, který jim tak často ztrpčuje krásné roční období!“

Závěr výňatku, který Pelcl ve své předmluvě přetiskl, by snad ještě více než Pelcla potěšil Voigt. Věta „toto zůstává stále dílem, které nás ostatní Němce zahanbuje“, ²²² byla tou největší pochvalou, o niž Voigt usiloval už počátečními částmi *Abbildungen* – i když by patrně tak úplně nesouhlasil s označením „nás, ostatní Němce“.

Podívejme se nyní na skladbu celého díla. První části *Abbildungen*, které sestavoval Voigt, měly těžiště v osobnostech působících od 12. do 15. století a především v době pobělohorské, Pelcl se naopak soustředil na dobu humanistickou a na osobnosti skoro současné, ty tvoří skoro celou čtvrtinu posledního dílu. Sám k tomu podotýká, že je daleko potřebnější zaznamenat pro další generace zprávy o učencích, kteří proslavili Čechy v tomto století, než o těch, kteří žili ve starších časech – ti mají náhrobky s historickými nápisy a tehdejší básníci na ně sepsali

²²² *Auserlesene Bibliothek*, 14. Band, 1778, s. 50 – 55.

chvály a žalozpěvy. Když dnes zemře schopný muž, bude pouze pohřben a poručen Bohu; proto je mnohem obtížnější poskládat život učence, který žil před 50 lety, než jiného ze 16. století. „Kdo bude po sto letech vědět,“ ptá se Pelcl emotivně, „o našem Scrinicim, Weingartenovi, Divišovi, svp. Petraschovi, Schorovi, Hammeschmiedovi a jiných víc než pouhé jméno, když je nezařadíme do našeho díla?“²²³

Z oborů, které popisování učenci pěstovali, je v *Abbildungen* nejčastěji zmiňována historická a literární práce, především básnictví. Poměrně často jsou zde uváděni teologové a filosofové, lékaři a přírodovědci, stranou nezůstala ani Voigtova oblíbená matematika, fyzika a mechanika, najdeme tu právníky, malíře i sochaře. I když se oba autoři snažili přitáhnout k podpoře věd šlechtu, moc příkladů jejich učených předků jí dát nemohli, šlechtici tvořili vždy maximálně třetinu uvedených osobností. Největší skupinou, co se týče původu, byli měšťané a svobodní obyvatelé země; u těch několika poddaných autor nikdy neopomněl zdůraznit osvícenost jejich pána, který je milostivě propustil z poddanství, aby se mohli věnovat vědě. V naprosté většině pocházely předkládané osobnosti z Čech, jen v posledním díle je jejich podíl vyrovnaný s obyvateli Moravy, Slezska a dalších vedlejších zemí. Příslušníci jiných národností, kteří se ale, jak Voigt zdůrazňuje v předmluvě prvního dílu, nesmrtelně zasloužili o vědy a umění v Čechách, jsou v každé části zastoupeni jen několika málo osobami – s výjimkou posledního dílu, do nějž Pelcl zařadil oblasti původu poměrně vyrovnaně.

Také v otázce vyznání a církevní příslušnosti převažuje podle očekávání katolická víra. Nejméně nekatolíků uvádí Pelcl ve čtvrté části, naopak nejvíce v předchozí třetí – v ní předkládá čtenářům osobnosti převážně předbělohorské, zatímco ve čtvrté části, jak už bylo řečeno, jsou hojně zastoupeny osobnosti 18. století. Ve Voigtových prvních dvou dílech je poměr katolického a nekatolického vyznání stabilní, nekatolíci u něj tvoří čtvrtinu až třetinu. Častá je pochopitelně také příslušnost k řádu a kněžská služba. Jako výjimky je s patřičným důrazem uvedeno několik málo konvertitů, kteří odvrhli bludné učení a přiklonili se k pravé víře.

Společným jmenovatelem celé série je naprostá výjimečnost uváděných osobností. Všichni byli podle autorů neuvěřitelně nadaní, svou moudrost a schopnosti projevovali už od útlého mládí, za studií dělali tak obrovské pokroky, že rychle předčili všechny své spolužáky a leckdy i učitele, a zanechali po sobě úžasná

²²³ *Abbildungen*, 3. díl, s. 163 – 164.

díla zhotovená výjimečně skvělým slohem. Těmito superlativy nešetří především Voigt v prvních dvou dílech, Pelcl je už přeci jen poněkud střízlivější. Voigt ve svém svatém nadšení a horlivé snaze ukázat světu (a hlavně Němcům), jakým byli Češi kulturním a vznešeným národem už od nejstarších dob, zachází ve vychvalování příliš daleko, v tom byla kritika Merkuru oprávněná.

Stejně jako zmínka v přetištěné recenzi o větší pestrosti pokračování. Voigtovy podobizny se odvíjejí v podstatě stále stejným způsobem a brzy začne být jejich čtení poněkud jednotvárné. Snad si toho byl i sám trochu vědom, protože ve druhém díle jsou už podobizny rozsáhlejší a podrobnější, uvádí v nich i různé dobové události, poučné příběhy a anekdoty. Podobizna učence začíná většinou životopisnými daty a údaji o původu, občas jsou zmíněni rodiče či sourozenci, kteří se také něčím proslavili. Pak následuje popis zázračného nadání a lehce zvládnutých studií, hlavní vědecký zájem osobnosti a případné vedlejší, její zásluhy o pěstování a šíření věd, u šlechticů mecenát a všemožná podpora ostatních učenců, u kněží a příslušníků církevních řádů jejich duchovní kariéra. Portrét uzavírají údaje o úmrtí (Voigt v naprosté většině uvádí mrtvici – buď nebyla příčina smrti známa, nebo se o ni Voigt prostě nezajímal a vypomohl si tímto obecnějším označením) a přehled spisů či uměleckých děl, které ona osoba zanechala.

Životopis většinou provázejí Voigtovy postřehy, které propojují tehdejší dobu s dnešní a slouží jako podpora jeho představy kulturnosti českého národa, která se projevovala především v literární a dějepisné produkci. Kosmas tak svou kronikou položil základy věd, a ač byla jeho latina ještě barbarská, byla už na vysoké úrovni. Hájek sice při vyprávění o počátcích národa uvádí mnoho vymyšlených věcí, ale v jeho době všichni kronice věřili, a především má dobrý styl vyprávění. Hájkův medailon využil Voigt k Dobnerově obraně (tu podsouvá do životopisů na více místech). Dobnerův překlad kroniky a její doplnění poznámkami může jen někdo „velmi krátkozraký nebo zlý“ označit za urážku Hájka; Dobner ve skutečnosti „přináší pilným dohledáváním pravdu, vynáší ji na světlo a vyhlazuje ošklivé nesprávnosti, které naše vlastenecké dějiny činí po staletí směšnými cizincům, a je to jedna z nejslavnějších prací, kterou mohl podstoupit“.²²⁴ Podobně na jiném místě, v životopise Zachariáše Theobalda, se vrací ke starému sporu o Praotce Čecha a uvádí Theobaldovo tvrzení, že praotec Čech přišel 15. 7. 644 a zemřel v 86 letech

²²⁴ *Abbildungen*, 1. díl, s. 24.

roku 661; k tomu Voigt dodává, že přitom všichni, kteří jsou obeznámeni s dějinami naší vlasti, vědí, jak málo je dosud dokázána byť jen jeho existence. Nejlepším dějepisem je pro Voigta Balbín, u nějž nešetří chválou. Balbín prý dosáhl ve všech znalostech, které patří ke krásným vědám, tak vysokého stupně, že ho v jeho době nikdo nepřekonal v čistotě latiny, stylu, básnickém umění a filosofické učenosti, „s krásnými vědami svázal velmi šťastně neobyčejné znalosti vlasteneckých dějin“, že ho někteří učenci oprávněně považují za českého Plinia. Vysoce hodnotí také Balbínova předchůdce Stránského, respektive jeho spis *Respublica Bojema*, i když mu vyčítá velkou zaujatost a nenávisť vůči Němcům, Habsburkům, katolíkům a hlavně jezuitům. Patrně pod vlivem Dobnerovy ediční práce (protože Voigt sám edice pramenů nevydával) o *Respublice* píše, že toto Stránského dílo si jistě zaslouží, aby si nějaký učenec dal tu námahu odstranit z něj nesprávnosti, připojil potřebné vysvětlivky a postaral se o tolik potřebné vydání.

Chvála a vysoké ocenění provází i všechny významnější šlechtice, kteří jsou v *Abbildungen* uvedeni, ať už si ji zaslouží pro svůj talent, učenost, mecenát či jen věrnost panovníkovi a víře. Hlavní ctností Viléma Slavaty jsou tak jeho životní peripetie kvůli neochvějné věrnosti a oddanosti císaři, a jeho snahy vrátit zemi zpustošené nepokoji její lesk, jeho neuvěřitelný zápal bránit svou vlast (jen na jeho přímlovu císař povstalcům a všem Čechům odpustil) a předat dějiny své doby potomkům ho učinily nesmrtelným. O opatovi Kašparu Questenberkovi tvrdí, že byl „jedním z těch obdařených mužů, kteří se mohou věnovat všem vědeckým oborům, a všechno, co podniknou, dokončí se stejnou šikovností a šťastným úspěchem“, a díky svému talentu se stal „význačným mezi učenici své vlasti nejen svým šlechtickým původem, ale, což je lepší než prastarý rodokmen, učeností, ctnostmi a zásluhami“.²²⁵

Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic prý od mládí činil v básnictví a řečnictví daleko větší pokroky, než by člověk při tehdejšímu stavu učenosti očekával, a stal se tak jedním z nejosvícenějších mužů své doby i v rámci Evropy. V rámci snahy získávat si šlechtu vložil Voigt do jeho medailonu citaci jakéhosi neznámého básníka, který prý říká o ctnosti, že je „ještě krásnější v krásném těle než sama o sobě, a to samé se dá říct i o učenosti, zvlášť když je to spojeno s urozeným původem“;²²⁶ a tímto spojením se podle Voigta Čechy mohou prokázat v mnoha případech. Čechy,

²²⁵ *Abbildungen*, 1. díl, s. 43.

²²⁶ *Abbildungen*, 1. díl, s. 16.

jak uvádí zase u Václava Vratislava z Mitrovic, se mohou pochlubit i spoustou urozených mužů, kteří si ze svých kavalírských cest za poznáním zvyků, charakteru, zákonů a správy cizích zemí nepřivezli jen „neřesti různých koutů světa, které procestovali“, naopak cestu „plodně dokončili a poučili nás svými vlastními pozorováními“,²²⁷ jako právě Mitrovic. Voigt zde – patrně přímo podle Mitrovicem sepsaných *Příhod* – poměrně podrobně a barvitě popisuje jeho dobrodružství v diplomatických službách a v tureckém zajetí.

Podobně oživil i medailon hraběte Šporka. V něm přináší anekdotu, jak Špork v Paříži poprvé uslyšel novinku mezi hudebními nástroji, lesní roh, a tak si jej oblíbil, že se hned na něj naučil a doma pak učil jiné, až se lesní roh rozšířil i v Čechách a nakonec tu jsou lepší hudebníci než jinde. Také popisuje Šporkovy spory s nepřáteli, závistivci a dlužníky a jeho obvinění z držení kacířských knih. Podrobněji zmiňuje i Šporkovy dcery: obě prý byly „nejen svou krásou, původem a bohatstvím ale také svými širokými znalostmi a pravou zbožností vzácnou ozdobou svého pohlaví, překládaly mnohé zbožné a povznášející knihy z francouzštiny do němčiny, a za jejich správné vyjadřování, jejich krásný styl by se nestyděl žádný současný tak zvaný krasopisec“.²²⁸

Hned v prvním životopise druhého dílu stojí, že „české dějiny mají tu vzácnou výhodu, že se na jejich tvorbě podílejí, vedle různých jiných úctyhodných a učených mužů, také papežové, císařové, kardinálové a biskupové“.²²⁹ Jedním z nich byl právě i biskup Jan Dubravius, který „jako vyslanec k polskému králi o pomoc proti Turkům prokázal zkušenou státnickou chytrost a opravdovou statečnost“²³⁰ a, jak se dozvídáme z rozsáhlejšího popisu soudobé politické situace, díky svým diplomatickým schopnostem zachránil český stát v krizových situacích. Jiným způsobem se o svou vlast zasloužil opat Jeroným z Hirnheimu, který podněcoval své spolubratry k vědám a ctnostem, zřídil pro ně obrovskou knihovnu a podporoval je dary i příkladem ke studiu věd; byl tak osvícený, že „jako druhý Sokrates považoval za cíl veškeré lidské vědy poznat, že nevíme; jedni ho kvůli tomu považovali za nedouka, ale druzí za skeptika – který učený a otevřený muž však mohl kdy ujít nařčení z kacířství?“²³¹

²²⁷ *Abbildungen*, 2. díl, s. 27.

²²⁸ *Abbildungen*, 2. díl, s. 127.

²²⁹ *Abbildungen*, 1. díl, s. 1.

²³⁰ *Abbildungen*, 1. díl, s. 3.

²³¹ *Abbildungen*, 1. díl, s. 48.

V otázce víry Voigt prokazuje nadhled a otevřenost, i když k osvětské toleranci má pochopitelně ještě pořádně daleko. Samozřejmě jako správný katolík odsuzuje jiná vyznání, především ta, která způsobila v českých zemích vleklé rozbroje. V málokterých zemích podle něj náboženství vytrpělo tolik úprav a zmatků jako v Čechách. Omyly povstaly prý hned při zavádění křesťanství, v pozdějších dobách pak došlo k nešťastnému „rozštěpení víry a kacířství: husité, sirotci, táborité, adamité, kališníci, pikarti, čeští bratři, utrakvisté a další jsou toho smutnými příklady“.²³² Přesto ale Voigt neopomíná učence, kteří se nehlásí k církvi právě. V několika případech (jako třeba u Viléma Slavaty) sice může se zadostiučiněním napsat, že dotyčný byl „vychován v pikartském bludu, ale hned jak se prokázalo jejich mylné učení, přestoupil i přes odpor otce na katolictví“,²³³ konvertité však tvoří v jeho výčtu zanedbatelný počet.

Jak Voigt dále poznamenává, „nelze se divit, že skoro v každé této sektě se vyznamenali nějakí muži, kteří nechali v dějinách stopu zvláštními činy, zápalem pro svou stranu, nebo osudy, které je potkaly“.²³⁴ „Chceme zkusit, jestli obhájíme tyto naše domácí učence proti nařčení, kterými je jejich nepřátelé často neoprávněně napadali, a jestli bychom mohli jejich jméno učinit našim krajanům méně opovržením hodným, jakým by muselo být, kdyby všechno to, co se jim klade za vinu, bylo opodstatněné“,²³⁵ píše v medailonu arcibiskupa Albíka a přidává popis událostí vyvolaných protihusitskou křížovou výpravou a husitskou odvetou. Za Albíkem následuje Jan Rokycana a opět velmi dlouhý a podrobný popis bojů pražanů s tábority a jeho role v celém dění.

Poměrně rozsáhlý portrét Jana Husa Voigt zařadil už do prvního dílu. Píše sice, že Hus je učencem, „jehož jméno musí každý vlastenec nenávidět“, protože Čechům „svým bludným učením a z toho pocházejícími nepokoji způsobil strašné zpustošení“; neuvádí ho však proto, aby jeho učení omluvil nebo ho ukazoval jako vzor k následování – jeho osudy mají sloužit spíš jako varování, „jak lehce tvrdošíjné zalíbení ve vlastních názorech a snaha bránit své názory s neobyčejnou troufalostí, může stáhnout nejen sám sebe, ale také častěji, když ovlivní ducha nejednotnosti svých spoluobčanů, celé státy k záhubě. Nakonec však jaké máme právo“, ptá se Voigt svých čtenářů, „vyškrtnout muže, který oplýval rozumem a učeností, ze skupiny

²³² *Abbildungen*, 2. díl, s. 67.

²³³ *Abbildungen*, 1. díl, s. 13.

²³⁴ *Abbildungen*, 2. díl, s. 67.

²³⁵ *Abbildungen*, 2. díl, s. 82.

domácích učenců, i když zneužil své schopnosti a učenost, smíchal falešné a správné a nakonec se ocitl na scestí?“²³⁶ Podle Voigta je to koneckonců chyba společná mnohým učencům všech staletí...

Podobným způsobem odsuzuje i Komenského. „Jak smutné je pro vědy, že často muži, kteří svou pílí ještě posílí šťastné schopnosti od přírody, aby si vydobyli místo v říši učenosti, pošpiní své dobré jméno omyly, které vzniknou z předsudků, špatné výchovy nebo škodlivých východisek, a kdo čte jejich díla, musí se divit, jak je to možné, že se tento muž tak jasného rozumu a s takovými znalostmi a pílí mohl propůjčit pověře, poblouznění a pošetilým názorům“.²³⁷ Voigt si Komenského váží pro jeho *Bránu jazyků*, která prý byla vedle *Bible* jedinou knihou přeloženou do všech evropských jazyků a i několika asijských; je patrně poněkud přeceňována, ale k výuce češtiny se hodí „pro krásu a správnost výrazů, v nichž našeho Komenia nikdo nepředčí“. Voigt si tady jen povzdechl, že „kdyby se tento učenec zabýval jen gramatikou a nemíchal se do náboženství, byla by jeho sláva ještě zářivější“. Spisem *Lux e tenebris novis radiis aucta* (tři proroctví o konci Habsburků a vítězství protestantství) ztratil Komenský podle něj své dobré jméno nadobro: „každý odsoudil tak neobyčejnou troufalost, že předkládá takové hanebné preludy jako božské vnuknutí“.²³⁸

Nepoměrně příznivěji se Voigt dívá na židovské vzdělance. V životopise rabína Jonathana Eibenschütze dokonce píše, že tolerance musí být v „republice učenců“ větší než jinde: „prohřešili bychom se proti této jednohlasné úmluvě pravých učenců a způsobu myšlení našich filosofických staletí, kdybychom chtěli z našeho soupisu vypustit pár slavných domácích učenců proto, že patří k náboženskému společenství, které je od toho našeho velmi odlišné, které je ale naopak odedávna plné velkých génů a osvícených hlav, a z kterého ještě vzejdou stovky jiných snad neméně obdivuhodných génů, kteří by nebyli omezováni výchovou, předsudky, nedostatkem správného vedení a podobnými překážkami“.²³⁹

Jak už bylo řečeno, myšlenka vydávání *Effigies/Abbildungen* byla vedena snahou dokázat učenému a kulturnímu světu, že Čechy jsou a především odedávna byly na vysoké kulturní úrovni, srovnatelné s úrovní nejbližších sousedů, zejména Němců. (jak píše Pelcl v nekrologu, Voigt „upadl do vlasteneckého nadšení“ a

²³⁶ *Abbildungen*, 1. díl, s. 61.

²³⁷ *Abbildungen*, 1. díl, s. 89.

²³⁸ *Abbildungen*, 1. díl, s. 93 – 94.

²³⁹ *Abbildungen*, 1. díl, s. 118.

předsevzal si vydáváním *Abbildungen* zachránit čest své vlasti²⁴⁰). Je třeba uvést, že pod pojmem Čechy musíme v případě *Effigies/Abbildungen* rozumět osoby pobývající v Českém království, ať už byly jakéhokoliv původu a byť by tu žily jen krátce; Voigtovi stačilo k jejich započítání mezi krajany i jen pár let, během nichž sepsaly učený spis či vytvořily umělecké dílo. Podle některých autorů vzešla tato snaha z dobového protikladu mezi Čechy a Němci a byla odpovědí na seibtovské němectví a rakouský patriotismus *Prager gelehrte Nachrichten*;²⁴¹ dokonce ji vidí i jako první konflikt českého vlastenectví s vídeňským oficiálním osvícenstvím, rakušanstvím a germanofilstvím,²⁴² jako program českého osvícenství nastupující Jungmannovy generace.²⁴³

Hledat u Voigta nějaký program ve smyslu obrodného hnutí je asi poněkud přehnané, i když lze určitě říci, že jeho aktivity tvořily jednu z podstat pozdějšího národního obrození. Můžeme uvažovat o jeho odporu snad k vídeňskému centralismu, jistě k osvícenskému pragmatismu neuznávajícímu tradici a prosazujícímu modernost a účelnost, a především k preferování všeho německého. Voigt byl bez pochyby český vlastenec, bránil svou zemi a kulturu s upřímným zápalem a bylo mu lhostejné, jestli ji brání v latině, němčině nebo češtině – češtinu nepochybně ovládal, jak dokazují jeho poměrně časté etymologické rozbory některých českých výrazů. Že česky nepsal je pochopitelné, v jeho době nebyla čeština ještě schopna vyjádřit náročnější kulturní a odborné myšlenky, jazykem učenců zůstávala latina a němčina jí zdatně konkurovala; zda Voigt někdy češtinu aktivně používal, zůstává otázkou, ale pravděpodobnost je velmi malá.

Předpokládali bychom tedy, že důležitým propojujícím tématem životopisů českých výtečníků bude vlastenectví, výrazný aspekt celé Voigtovy tvorby. Poněkud překvapivě je však zmínka o lásce k vlasti v medailonech poměrně málo, Voigt měl evidentně dostatek soudnosti a nevrátil své silné vlastenecké cítění do zcela odlišných dobových kontextů. Pokud se už o jakémkoli vztahu představovaného učence k vlasti zmiňuje, pak buď ve smyslu podpory kultury a věd v zemi, např. u Karla IV., nebo záměrným šířením její cti svými schopnostmi a výsledky bádání, jako to údajně činil Tomáš Pešina z Čechorodu.

²⁴⁰ PELCL, *Biographie des Adaukt Voigt*, s. 16.

²⁴¹ SLAVÍK, *Od Dobnera k Dobrovskému*, s. 83.

²⁴² HANUŠ, *Mikuláš Adaukt Voigt*, s. 42.

²⁴³ SLAVÍK, *Od Dobnera k Dobrovskému*, s. 109.

(Mnohem více romantického vlasteneckého nadšení a pathosu číší z jednoho výtahu z *Abbildungen*, který přeložil a pod názvem *Učená Čechya* vydal roku 1807 Voigtův současník Jan Rulík. Tento lidový spisovatel psal v devadesátých letech především českou zábavnou literaturu pro lidové čtenáře, ale věnoval své úsilí i snaze o jeho povznesení. S rostoucí národní aktivitou konce století začal vydávat vlastenecky zapálené spisy, obrany české řeči, oslavy Pelcla, Dobrovského a dalších osvěcenských autorů. Jedním z jeho vlasteneckých počinů byla již zmíněná *Učená Čechya*.²⁴⁴ Rulík z *Abbildungen* převzal Voigtovy předmluvy, které s menšími i většími úpravami a doplňky otiskl v prvním a druhém dílu Čechie pod názvy *O přijetí, prospěchu, a osudu umění, a učenosti v Čechách* a *O umění a učenosti panův českých, rodem a statečností vznešených y slavných*. Třetí díl tvoří *Pojednání o mužích učených do stavu panského povýšených. O jejich skutcích, a místném narození*, což je v podstatě stručný výtah z některých medailonů v *Abbildungen*.)

Učiňme ještě malou odbočku k vnější úpravě díla, písmu, ilustracím k životopisům a ke zmíněným vydavatelstvím.

Všechny čtyři díly jsou provedeny více méně stejně. Po úvodní rytině následuje titulní list, za ním věnování urozenému příznivci, pak předmluva, vlastní medailony a na konec obsah. Drobné odchylky nalezneme pouze v posledního dílu, kde je za titulním listem vloženo ještě latinské motto a obsah je umístěn za předmluvou. *Abbildungen* jsou novátorsky tištěny latinkou, nikoli frakturou, německým lomeným písmem. Velmi pravděpodobně za tím stojí Voigtův úmysl usnadnit čtení a přiblížit dílo i zahraničním čtenářům ze zemí, kde fraktura není běžná, a snad i naděje, že si k němu najdou cestu i méně vzdělané vrstvy domácího obyvatelstva – v tomto způsobu uvažování, ve snaze shromáždit kolem díla určitý druh čtenářů (tedy na prvním místě šlechticů a vzdělanců, ale i běžných, vlastenecky smýšlejících spoluobčanů a krajanů), můžeme hledat příznaky počátku utváření veřejného mínění.²⁴⁵ Voigt se ostatně pokoušel prosadit latinku už při vydávání předchozí

²⁴⁴ Jan RULÍK, *Učená Čechya. Léta Páně 1807. Navržení první*, V Praze, vytištěná u Bohumila Háse, král. česk. stavovského Impresora; *Navržení druhé a třetí* vyšlo u stejného vydavatele následujícího roku. Tento spis uvádí pouze KUTNAR ve svém článku ve Věstníku ČSAV, ostatní použitá literatura se o něm nezmiňuje. – O Janu Rulíkovi podrobněji Josef HAUBELT, *Od němčiny k češtině*, http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/od_nemciny_k_cestine.html.

²⁴⁵ MÁDLOVÁ, *Úloha šlechty v kulturním a intelektuálním životě Prahy*, s. 42.

literárně historické série *Acta litteraria*, k čemuž ho patrně inspiroval polský vzdělanec kníže Jabłonowski a skupina jeho příznivců.²⁴⁶

Všechny díly obou verzí jsou uvozeny celostránkovou rytinou.²⁴⁷ Druhý a třetí díl *Abbildungen* mají obraz stejný, jakoby na stěnu zavěšenou ozdobnou kartuši, na níž jsou umístěny znaky Čech a Moravy, sdružené pod císařskou korunou, a pod níž na malém schůdku na polštářku leží říšské jablko, žezlo a na stuze navlečený masivní křížek. Úvodní rytiny prvního a čtvrtého dílu *Abbildungen* a obou *Effigies* už více korespondují s tématem, tedy s učeností, vzděláním a moudrostí. Druhý díl *Effigies* uvozuje obraz sochy Pallas Athény v chrámu umění (v úzké kruhové kapli s kopulovitým stropem, jejíž podpírají mohutné korintské dvojsloupky, stojí socha bohyně na vysokém podstavci, u jehož paty leží svitky a knihy a okolo jsou opřeny obrazy), ve čtvrtém svazku *Abbildungen* našel čtenář podobně staticky působící rytinu náhrobní desky Tychona Braha, jakoby umístěné na zeď s polosloupky a renesančním okenním portálem.

Na rozdíl od toho ilustrace k prvnímu svazku *Effigies* i *Abbildungen* působí velmi živě a svým námětem výborně vystihuje dobový myšlenkový kontext. Obraz je jakoby rozdělen na dvě scénérie. Vpravo v popředí je vyobrazen pod drapérií sedící okřídlený stařec s kosou, u nohou postavené přesýpací hodiny. Před ním, při dolním okraji rytiny, leží v polostínu korunovaný český lev. Stařec se dívá na cheruba, který drží planoucí pochodeň a chystá se s ní odletět; druhou rukou ukazuje směrem k druhé části výjevu. V ní je v pozadí poněkud nezřetelně vyobrazena stavba snad renesančního vzhledu, obklopená shromážděním lidí, nad níž se v zářícím slunci vznáší anděl. Stavba patrně představuje chrám moudrosti, k němuž se scházení davy poznání chtivých zájemců.

Pro nás je však nejzajímavější výjev v popředí vlevo. Těsně u okraje postává skupinka čtyř postav, mužů v rokových kabátcích a s parukami. Tři postavy stojí zády a ukazují směrem k chrámu, čtvrtá postava, švihák s módní dlouhou hůlkou v ruce, stojí lehce natočen levým bokem směrem k divákovi. Skupinka vyvolává dojem, že není zobrazena náhodou – s velkou pravděpodobností odkazuje k autorům a spolupracovníkům *Effigies*, ne-li přímo na zakládající členy Společnosti nauk, která v té době zrovna vznikala.

²⁴⁶ STRAKOŠ, *Počátky obrozenského historismu v pražských časopisech a Mikuláš Adaukt Voigt*, s. 124.

²⁴⁷ Pravděpodobně však nikoli ve všech vydáních – například exempláře uložené ve Strahovské knihovně (sign. AO III 38 a AO III 39) veškeré ilustrace postrádají.

Každá osobnost, která byla do *Abbildungen* zařazena, má u svého životopisu i podobiznu. U velké části z nich nebyl problém podobu dohledat, zvláště u těch z mladších dob, ale u dávných učenců, jako byl třeba Kosmas nebo František Pražský, se podoba spolehlivě nedochovala. Tady nastoupila představivost – spíše rytcová než Voigtova či Pelclove. Autorem rytin v *Effigies* a v prvních třech dílech *Abbildungen* byl pražský rytec Jan Jiří Balzer, respektive jeho dílna, pro niž předlohy připravoval kreslíř Jan Kleinhardt. Čtvrtý díl *Abbildungen* ilustroval rytec Andreas Niederhöfer (další výjimku tvoří v *Effigies* medailon Karla IV. a už zmiňovaná Pallas Athéna, jejichž předlohy vytvořil kreslíř Jan Quirinus Jahn). Kleinhardt pracoval i pro bratry Salzery, konkurenční rytce, proto se občas na různých místech objevily shodné rytiny od různých autorů.²⁴⁸

To je i poměrně zajímavý případ ilustrací k *Abbildungen*, které se staly předlohou pro cyklus výukových obrazů a nástěnnou výzdobu ve zlatokorunském klášteře. Klášterní škola ve Zlaté Koruně byla založena osvěceným opatem Bohumírem Bylanským pravděpodobně v roce 1772. Pro výuku žáků pořídil opat různé fyzikální přístroje, mikroskopy a dalekohledy, založil sbírku přírodnin a také pořídil cyklus obrazů k názornému vyučování. Jeho část tvořily portréty, které z velké většiny souvisejí právě s *Abbildungen* – ty byly ostatně v té době jediným tiskem, který mapoval vědeckou a uměleckou historii Čech, proto byly použity jako předloha. Autorem maleb byl zlatokorunský laický bratr Tadeáš Schmegger. Ukazuje se však, že vliv *Abbildungen* byl širší a kniha inspirovala i výzdobu jiných vnitřních prostor: v jedné z místností je totiž poblíž stropu umístěno 13 kruhových obrazů – tond – s vyobrazením několika osobností z *Abbildungen*. Jsou na nich čeští dějepisci jako Balbín, Pešina, Hájek nebo Kosmas, ale i Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic nebo Karel IV.; stejné osobnosti byly zařazeny i do zmíněného školního cyklu.²⁴⁹

Vraťme se ale zpět k Voigtovu a Pelclovu spisu a jeho vydavatelům. Tři čtvrtiny veškeré české knižní produkce vycházely v poslední třetině 18. století v pražských vydavatelstvích. Významné postavení v tomto oboru získal právě Wolfgang Gerle,

²⁴⁸ k tomu Jan T. ŠTEFAN, *K vzájemným interakcím ilustrátorů a ilustrací bohemikálních tisků druhé poloviny 18. století*, in: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 13. odborné konference, Olomouc 23. – 24. listopadu 2004, Brno 2005, <http://www.vkol.cz/cs/aktivita/konference-a-odborna-setkani/13--rocnik-odborne-konference/clanek/k-vzajemnym-interakcim-ilustratoru-a-ilustraci-bohemikalnich-tisku-druhe-poloviny-18--stoleti/#fn2>.

²⁴⁹ Mája HAVLOVÁ, Jan T. ŠTEFAN, *Vliv ilustrace jedné knihy na obrazovou výzdobu interiéru*, in: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 15. odborné konference, Olomouc 22. – 23. listopadu 2006, Brno-Olomouc 2007, <http://www.vkol.cz/data/soubory/import/konf15/06ref02.pdf>.

který ve svém domě na Starém Městě provozoval tiskárnu, vydavatelství a knihkupectví.²⁵⁰ Jak už bylo řečeno, první díl *Abbildungen* vyšel roku 1773 v Gerlově knihkupectví, tedy onom podniku, který poskytoval zázemí okruhu kolem Ignáce Borna. Je pravděpodobné, že Born se s Gerlem znal blíže, jelikož oba byli zednáři. Gerle byl jakýmsi „vědeckým“ knihkupcem a vydavatelem, byl vzdělaný, měl vědomosti, rozhled a styky s cizinou; kromě toho jako dobrý zednář měl snahu sloužit osvětě a pokroku. Naneštěstí se však orientoval na osvícenství francouzské místo německé, takže nakoupil množství francouzských knih, které nešly na odbyt; tím přivedl podnik do dluhů a nakonec v roce 1791 i ke krachu.²⁵¹ V roce 1772 zřídil na naléhání české vysoké šlechty a některých učenců „Learned Club“, čítárnu novin a časopisů (později i knih); „pohodlné místo, (...) kde člověk našel příležitost přečíst si ty nejpřednější domácí i zahraniční žurnály a učené listy, nebo si podle svých zájmů pohovořit s ostatními o vědeckých tématech“²⁵², čili obdobu diskusních klubů, které tehdy byly v módě v západní Evropě. Byla to vlastně jedna místnost vyčleněná z Gerleho bytu, kde byly vyloženy noviny, časopisy a knihy. Gerle patrně spoléhal na to, že v sousedství funguje Bayerova kavárna, otevřená téhož roku, v níž se u kulečníku s oblibou scházeli důstojníci a bohatí měšťané. Klub však podle všeho neměl dlouhého trvání, kromě počáteční pochvaly v Bornových PGN se o něm nedochovaly žádné další zprávy; kvůli finanční náročnosti a jistě i významné konkurenci, kterou představovala Schönfeldova půjčovna, následně založená v sousedství, klub brzy zanikl.²⁵³

V říjnu roku 1781 založil jeho bratr Andreas Gerle první úředně povolenou půjčovnu a čítárnu knih, která po několika stěhováních zakotvila na Staroměstském náměstí v domě U Půl zlaté hvězdy vedle paláce Kinských, kde se soustřeďoval veškerý knihkupecký ruch tehdejší Prahy.²⁵⁴ Za den platili zájemci 7 krejcarů, večer s osvětlením 10, roční permanentka je přišla na 12 krejcarů. Za to si mohli vypůjčit na třicet časopisů a čtrnáct různých novin, k tomu měli k dispozici francouzské a německé knihy – vedle beletrie i encyklopedie, které pomáhaly čtenářům zorientovat se v aktuálních událostech. Od roku 1791 zde pořádal majitel veřejné dražby knih,

²⁵⁰ *Dějiny Prahy. Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti*, Praha-Litomyšl 1998, s. 87.

²⁵¹ Josef VOLF, *Dějiny veřejných půjčoven knih v Čechách do r. 1848*, Praha 1931, s. 7 – 8.

²⁵² Prager Gelehrte Nachrichten 1772, č. 20, s. 320.

²⁵³ VOLF, *Dějiny veřejných půjčoven knih v Čechách*, s. 7.

²⁵⁴ Hana CHADIMOVÁ, *Veřejná knihovna ve Vysokém Mýtě* (bakalářská práce), Universita Pardubice, Fakulta filosofická – http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/36205/1/ChadimovaH_Verejnaknihovna_MM_2010.pdf, s. 12.

teré získával z pozůstalostí nebo z knihoven rušených klášterů.²⁵⁵ Z počátku bylo návštěvníků hodně, ale postupně zájem o knihovnu klesal. Gerle se snažil nalákat nové čtenáře, zřídil místnost s kulečníky a dovoloval i jiné hry. Avšak ani to nepomohlo. Objevovaly se stížnosti, že v knihovně nejsou knihy pro osvětlené čtenáře – půjčovna byla pod přísným dohledem úřadů, musela předkládat seznamy půjčovaných knih se všemi přírůstky a občas proběhla i úřední kontrola. První čítárna a půjčovna knih zanikla v roce 1796; o dva roky později byly všechny veřejné čítárny v souvislosti s rostoucími obavami z myšlenek francouzské revoluce zakázány a o rok později byl zákaz rozšířen i na všechny půjčovny.²⁵⁶

Vydavatel druhého a třetího dílu, Jan Karel Hraba, byl majitelem už zavedeného nakladatelství. Už roku 1714 založil jeho otec Jan Karel Hraba tiskárnu, která po několika stěhováních zakotvila v domě U Tří stříbrných růží na rohu Husovy a Jalovcové ulice. Získal privilegium stavovského knihtiskaře a vydal velkou řadu českých, německých i latinských knih, jarmarečních písniček atd. Po jeho smrti roku 1735 vedli za nezletilého syna tiskárnu poručníci; jakmile syn dospěl, převzal sám vedení. Vedl závod dlouhou řadu let; teprve v listopadu 1791 dům i tiskárnu prodal. Po patnácti letech dům koupil Václav Matěj Kramerius, který v něm zřídil svoji Českou expedici.²⁵⁷

Poslední díl *Abbildungen* vyšel z tiskárny, která sídlila v Klementinu v Karlově ulici na Starém městě. Bývala majetkem tehdy už zrušeného jezuitského řádu. Roku 1776 přešla jako vydavatelství školních knih pod Normální školní fond; ve 20. letech 20. století byla přejmenována na Státní nakladatelství, po druhé světové válce pak na Státní pedagogické nakladatelství. Adam Matouš Schmadel, uvedený na titulním listu *Abbildungen* jako vydavatel, byl faktorem tiskárny zřejmě jen kratší dobu na přelomu 70. a 80. let, doložena je pouze jeho rezignace v srpnu 1783.²⁵⁸ Už v roce 1779 však c. k. normální škola provozovala při svém knihkupectví „Lesekabinet“, půjčovnu výchovných a naučných knih, která sloužila především učitelům. Škola totiž od roku 1776 pořádala přípravné kursy pro kandidáty na katechety nebo školní

²⁵⁵ NOVOTNÝ, K *Počátkům novodobé nakladatelské činnosti a knižní kultury u nás*, s. 304 – 305.

²⁵⁶ CHADIMOVÁ, *Veřejná knihovna ve Vysokém Mýtě*, s. 13.

²⁵⁷ Jiří ČAREK, *Z dějin staroměstských domů*, Pražský sborník historický XI, 1978, s. 62.

²⁵⁸ Karel KABÁT, *Prvých padesát roků trvání knihtiskárny Státního nakladatelství*, Praha 1926, s. 7; Jan HALADA, *Encyklopedie českých nakladatelství 1949 – 2006*, Praha 2007, s. 313.

učitele, světské i duchovní, a o rok později rozšířila přípravku i na domácí učitele; „Lesekabinet“ byl pro ně vlastně jakousi školní knihovnou a studovnou.²⁵⁹

3. 3. 2. Svědkové síly naší vzdělanosti. *Acta litteraria*

Acta litteraria, jakýsi přehled písemnictví v Čechách, Voigt pojal jako soubor recenzí a anotací knih, které byly vytištěny v Čechách a na Moravě, ale i zahraničních bohemik; obsahově jej zajímá vše, „co náleží navzájem ke kultuře věd a umění, a slouží k zobrazení literárních dějin“. Pojem „recenze“ však raději specifikuje, aby se vyhnul negativním reakcím čtenářů i autorů a sporům, jichž se už od začátku obával. „Nejsem tak domýšlivý,“ píše Voigt v předmluvě, „abych vyřkl jakoby rozsudek cenzora o učencích a jejich dílech, jako bych seděl za kritickým tribunálem (...). O nic takového se nesnažím, nýbrž chci jasně vyložit pouze přesný popis knih, jež jsem měl příležitost přečíst (...), tu a tam připsat poznámky zčásti historického, zčásti kritického charakteru, poukázat pozorně na nedávno objevené či vysvětlené skutečnosti, a rovněž upřímně zaznamenat chyby autorů, neboť i oni jsou jen lidé, a konečně vynaložit síly k tomu, aby byli moji čtenáři při náhledu recenzovaných děl v celku schopni vynést soud o těchto věcech a náležitě je ocenit.“

První svazek vyšel v roce 1774 a je rozdělen do šesti částí.²⁶⁰ Za hlavním titulním listem je rytina Ignáce Borna, jemuž Voigt knihu věnoval, od Karla Salzera. Věnování Bornovi je promyšlené gesto, jak vyplývá z Voigtova dopisu biskupu Valdštejnovi. V něm se Voigt svému mecenáši hluboce omlouvá, že první svazek *Act* nevěnoval jemu, i když při sestavování vycházel především z biskupovy knihovny a první část dokonce sepsal přímo v Litoměřicích. Rád by však dílo věnoval Bornovi, „mému znamenitému příteli, neboť tímto jménem poctil on mě a nechce ode mě být jinak nazýván“, a protože se domnívá, že biskup Valdštejn má Borna jistě ve stejné úctě, je přesvědčen, že Valdštejnovi nebude vadit, když Voigt Bornovi přinese tuto oběť přátelství a úcty („jíž jsem povinován já a se mnou do určité míry i celé Čechy“).²⁶¹ „Svému přednímu příteli“, „muži vzdělanému, výtečnému, bezúhonnému, ozdobě našich Čech, jakož i významně zasloužilému o rozvoj vědeckého bádání v nich (všechny další chvály a četné zásluhy zde již nelze vypsát)“, věnuje „jako

²⁵⁹ VOLF, *Dějiny veřejných půjčoven knih*, s. 9.

²⁶⁰ Každá část má vlastní titulní list s pořadovým číslem a rokem vydání 1774, jako vydavatel je uveden Jan Karel Hraba. Celý svazek je uvozen titulním listem oznamujícím první svazek v šesti částích, ale rok vydání je 1775 a jako nakladatel je uveden Wolfgang Gerle.

²⁶¹ SCHLENZ, *Gelehrtenbriefe an den Leitmeritzer Bischof*, s. 468 – 470.

veřejnou a věčnou památku svého přátelství a úcty“ právě tento spis, „k jehož sepsání sám velmi povzbuzoval“.

Předmluvu Voigt zahajuje zmínkou o soudobé oblíbenosti překladů, edic a převyprávění starších literárních děl, ať u nás nebo v Evropě: „Domnívám se, že není nikoho, kdo by nevěděl, jaké plody se zrodí ve veškerých druzích věd a umění z takových literárních spisů, a jak horoucně se dnes téměř všude mezi národy čtou.“ Voigt sám se podle svých slov o literární historii vždy zajímal a velmi ho mrzelo, že v těchto publikacích nenachází zmínky o české knižní produkci, která v uplynulých dvou staletích svou kvalitou předčila ostatní národy. Příčinu vidí v neobeznámenosti jejich autorů s češtinou a českým prostředím, ale i nedostatečné styky českých učenců s cizinou, protože jsou české literární snahy za hranicemi naší země téměř neznámé; stěžuje si i na nedostatek knihkupců a veřejných knihoven. „Když jsem o tom nejednou v duchu přemítal a také se bavil s přáteli, kteří jsou znalí literatury, sami mě naplnili odhodláním, abych vyplnil tuto mezeru o literatuře naší vlasti“, pokračuje Voigt. Zpočátku se mu však do takového podniku moc nechtělo. „Dosti dlouho jsem se vzpíral náročnosti přijetí tohoto úkolu, také jsem se omlouval kvůli nepřízni v těchto podezřívavých časech; tím více, neboť se jedná o podnik velmi nebezpečný – pojednávat o dílech jiných (...) a poukazovat na to, co bylo napsáno správně a co špatně.“ Nakonec, jako ostatně už mnohokrát, se Voigt „podrobil požadavkům, kterými na mě naléhali“ a úkol přijal – „tím snadněji, že jsem si již dříve v duchu usmyslil sepsat české literární dějiny“. Pohnula jej k tomu jistě i jeho touha obhajovat vysokou úroveň české vzdělanosti v zahraničí (určitě měl ještě v živé paměti přestřelku s časopisem *Der Teutsche Merkur* po vydání prvního dílu *Abbildungen*). „Věřím, že jakékoli takové mé dílo bude schváleno lidmi vzdělanými, kteří nemají předsudky a milují svou vlast, neboť tak budou velmi účinně oslabeny nelidské nespravedlnosti cizích (autorů) a jejich tupení, vytýkající našemu národu barbarství a nevímjakou hloupost.“ Ve svém zápalu se Voigt snadno nechává unést: „Uvidí skutečně mnozí z našinců, (...) že v těchto krajích vždy vzkvétala studia literárních umění už od dob přijetí křesťanství, (...) že naše vlast dala slavným evropským akademiím četné doktory a ono šťastné znovuzrození věd a krásné literatury, máme-li být pravdiví, mělo svůj počátek po Italech a Francouzích u nás a že jistě velmi vzkvétaly už tehdy, když sousední národy, které na nás mezitím pohlížely s despektem, byly ještě pošpiněny barbarskou drsností.“

Autorem recenzí byl Voigt sám, i když předmluvu píše v množném čísle. Sám to přiznává, když čtenáře informuje, že jednu z recenzí převzal od přítele a přeložil ji do latiny. Stejně jako v případě *Beschreibungu* by se však pomoci nebránil, v předmluvě nabádá ostatní učence ke spolupráci. „Jestliže je libo přednést i jiným vzdělancům příspěvky a recenze zejména starých a vzácných knih vydaných Čechy či Moravany, anebo životopisy učených mužů z hodnověrných památek, (...) vydáme je veřejně s uctivým zdůrazněním jejich jména. (...) Ze zkušenosti bylo již velmi dávno zjištěno, že díla vypracovaná přáteli posunují vědy o mnoho dále, než osamocené snahy jednotlivců.“ Navzdory Voigtovým výzvám se však v *Actech* s příspěvky jiných autorů nesetkáme.

Časově, jazykově ani tematicky Voigt svůj výběr nevymezuje; kromě tištěných knih informuje i o zajímavých rukopisech. Jediným omezením je, že autor zmiňovaného spisu musí být již po smrti. Jak by Voigtovi potvrdil mnohý dnešní recenzent, „nesnadná a plná nebezpečí je cenzura živých autorů“. Dílo současných spisovatelů však úplně pominout nechce, proto hodlá na konci každého svazku uvádět názvy a stručný nástin obsahu nově vycházejících knih bez jakéhokoliv hodnocení.

Vydání každého svazku plánoval Voigt v ročních odstupech. Termín ovšem na jisto neslibil – „kvůli jiným záležitostem, kterými jsme zaměstnáni“ – což se ukázalo být velmi prozíravé. Druhý svazek *Act* totiž vyšel až po téměř deseti letech, přestože jeho první a druhá část je datována už rokem 1776 a třetí a čtvrtá část jen o rok později; poslední dvě části nesou datum 1782 a 3.²⁶² Zpoždění druhého svazku zaviniily, jak Voigt píše v předmluvě k němu, nejrůznější důvody („Není třeba se o nich zmiňovat, neboť mnohým mým krajanům jsou známy.“) Svůj vydavatelský plán v prvním pokračování série nemění, jen záměr informovat o nových knihách byl

²⁶² Na poslední straně prvního dílu (MZK, sign. ST 9789) je ručně psaná poznámka: *Auszug aus einem Schreiben des Buchhändlers, Wolfgang Gerle an mich in majo 1779. Voigt Acta Pars V.^a (num. Voluminis II^{di}) wird vielleicht in Ewigkeit nicht herauskommen. H. P. ist ein fauler Teufel und lebt jezt zu gut. – Also erhält ich keine periodische Schrift nun bei uns./E literis (!) Stanislai Wydrae ad me datis Pragae 17 maji 1779. Litteraria acta Bohemiae cessasse an ignoras? quae Piarista Voigt edebat; simulque nescis novam der böhmischen Litteratur Scriptorem natum esse quemdam Dobrouskium; hic jam initium sui operis cum publicis commune fecit. Zvláště německy psaná část nevyznívá pro Voigta nijak pěkně – zklamání čtenáře, který očekával další díl tak dlouhou dobu, je pochopitelné, a pravděpodobně je za tím i trocha závidosti („ist ein fauler Teufel und lebt jezt gut“ – v té době byl Voigt na vídeňské universitě a těšil se přízni císařského dvora). Latinský text odkazuje na dopis, v němž pisatel (profesor matematiky na pražské universitě, jezuita S. Vydra) majitele knihy informuje, že *Acta* již nebudou vycházet, místo toho však že se objevila Dobrovského *Böhmische Litteratur auf das Jahr 1779*. Kdo byl oním majitelem knihy nelze určit, není označena žádným ex libris, jako například Monseho výtisk *Gedanken* s jím vepsanou poznámkou, který je také uložen v Moravské zemské knihovně; Monsemu ji připsat nemůžeme, protože i rukopis je zcela odlišný.*

nucen přehodnotit. „Během několika málo let zaplavila naši vlast taková směsice knih, že jen k popsání jejich titulů stěží postačí náležitý svazek.“ Kromě toho tyto knihy nezapadaly do Voigtova hlavního záměru reprezentovat úroveň české kultury především svou kvalitou, kterou se samy z výběru diskvalifikují: „naopak ze všech stran se ozývá, aby se na ně raději na věky zapomnělo, a to prý k zadostiučinění cti naší vlasti. Vskutku smutná a po pravdě řečeno hodna studu bude jednou u budoucích pokolení památka na naši dobu.“

Zřejmá skepse a znechucení, které z těchto vět číší, prostupuje celou předmluvou k druhému svazku. Voigt ji patrně psal ve spěchu a na poslední chvíli před vydáním; oproti všem jeho (i dobovým) zvyklostem nepředchází předmluvě žádné věnování a předmluva sama je poměrně krátká a strohá. Mírná naděje se ukazuje na konci této přemluvy, kdy Voigt uznává, že „však v těchto letech, kdy podle našeho názoru dobrotivý strážný duch vlasti bdí, vyšlo mezi mnoha odpadkovými spisky také nemálo cenných knih všech literárních druhů, svědkové to síly a pevnosti naší vzdělanosti“, a plánuje o nich referovat v dalším svazku *Act*; ten však už zůstal nerealizován.

Acta litteraria představují různorodou směs titulů. První recenzovanou knihou je Dalimilova kronika. Voigt ji rozebírá poměrně důkladně, v textu odkazuje především na Dobnerovu kritiku Hájkovy kroniky. Recenzi doplnil množstvím českých ukázek z Dalimila – ty převedl do soudobé češtiny, snad na důkaz, že běžný, živý jazyk nabízí velké možnosti pro překlad. Pro Voigta byla vzorem češtiny ta veleslavínská, ale nikdy netrval na zakonzervování její historické podoby, naopak podporuje její další vývoj. Stejně jako v *Abbildungen* i v *Actech* uvádí původní české názvy literárních děl, zeměpisné názvy, přírodovědné a právní termíny apod. a reprodukuje ukázky z českých knih.²⁶³ Jako další knihu uvádí výňatek z moravských městských práv včetně ukázek a rozboru jednotlivých ustanovení, následují programmata rektorů pražské university z počátku 17. století a sbírka básní a epigramů různých humanistických autorů. Druhá část prvního dílu obsahuje recenzi herbáře Metoděje Zálužanského, v níž Voigt důkladně probírá popisy rostlin a uvádí české ekvivalenty názvů, pak následuje spis Ondřeje z Habernfeldu o stavovském povstání,²⁶⁴

²⁶³ STRAKOŠ, *Počátky obrozenského historismu v pražských časopisech*, s. 115 – 117.

²⁶⁴ Habernfeld je na straně 92 ve výtisku Moravské zemské knihovny sign. CH 5424, zatímco v sign. ST 9789 je místo něj zařazeno pojednání Jakuba Václava Dobřenského z Černého mostu o přirozené prevenci nemocí.

matematické pojednání, další rektorská programmata a nakonec anotace některých rukopisů.

Na straně 110 informuje Voigt o slovníku synonym Zikmunda Hrubého z Jelení. Slovník důkladně rozebírá na více stranách a uvádí z něj výběr českých slov, která jsou podobná řeckým, latinským a německým slovům stejného významu. Tady se opět projevuje Voigtův jazykovědný zájem. Podobné rozборы, české překlady, ekvivalenty a synonyma najdeme ve velké většině jeho textů; je z nich patrná snaha dokázat, že český jazyk není vyhasínajícím dialektem používaným pouze prostým obyvatelstvem, ale je schopen prosadit se i na vyšší literární úrovni, na níž ostatně v minulosti po dlouhou dobu byl.

Třetí část zahajuje český překlad Xenofontova Kýrova vychování, který Voigt poctivě srovnává s řeckým originálem, životopis Karla IV. Prokopa Lupáče z Hlavačova s rozbořem některých slovních spojení, dva německé spisy o vzniku Čech s rozsáhlými citacemi, které srovnává s českými kronikami téže doby, a krátce zmíněná kniha epigramů. Na závěr části Voigt zařadil místo rukopisů stručné životopisy tří učenců (pojatých ve stylu *Abbildungen*). Ve čtvrté části následují – opět provázeny obsáhlými citacemi – recenze knihy teologické, matematické, dějepisné, knihy veršů a jazykových příruček, na straně 286 je pokračování rozboru Dalimilovy kroniky, následované krátkými anotacemi topografických spisů o Čechách, a na konci části jsou opět zařazeny rukopisy.

Pátá část se od předchozích nijak zvlášť neliší, Voigt předkládá čtenářům učená pojednání z pedagogiky, dějepisu, teologie, slovníky, příručku o zemských mírách nebo přírodovědný spis, ať už v latině, češtině, němčině a v jednom případě i hebrejštině; na konci je životopis Jana z Příbramě. Šestá část je naopak zcela jiná, Voigt ji věnoval novým knihám, které vyšly v Čechách a na Moravě roku 1774. Jak už avizoval v předmluvě, uvádí zde pouze názvy a vydavatelské údaje, u některých z nich přidává ještě stručný obsah díla; kromě českých, latinských a německých knih si všímá i francouzských a anglických.²⁶⁵ Knihy má seřazeny podle oborů – první jsou teologické, pak právnické, lékařské, filosofické (do nich řadí i přírodní vědy), matematické, dějepisné a filologické (spolu s beletrií), na závěr uvádí několik různých časopisů, vycházejících v Praze. Mezi novými knihami Voigt upozorňuje i na své spisy: na stranách 438 – 40 je podrobná recenze třetího dílu *Beschreibung*, obsahy

²⁶⁵ Těžko říci, jestli Voigt ovládal i francouzštinu a angličtinu. Pravděpodobně nějaké základy měl, ale nikde se o tom nezmiňuje. U francouzského titulu uvádí pouze název, u anglického i obsah spisu.

druhých dílů *Effigies a Abbildungen* jsou na stranách 442 – 447, nezapomíná ani na články v *Abhandlungen*, Dobnerova *Monumenta historica Bohemiae*, Pelclovy *Kurzgefasste Geschichte* a jím vydanou Balbínovu *Obranu*.

Titulní list druhého svazku *Act* nese (jako tomu bylo i v případě pokračování *Effigies*) Voigtovo jméno a tituly získané v souvislosti s jeho universitní kariérou ve Vídni. Vydavatelem je opět Gerle. Předmluva je, jak už bylo řečeno, překvapivě krátká a stručná, zabírá pouhé dvě stránky a neprovází ji žádné motto, ani žádná dedikace. Hned za ní následuje sedm recenzí knih: o teologii (podrobně je rozebrán spis o kostnickém koncilu), historii (Hájkovo kratochvilné vyprávění), právu a medicíně, vše opět s bohatými citacemi; následují rukopisy, také s důkladným rozbořem. Druhá část informuje o dvou knihách a životě dvou učenců, ve třetí je recenzována latinská a česká kniha traktátů, spis o osobnostech pražské university, popis organizace nové evangelické školy v Praze z počátku 17. století, herbář a programmata pražských rektorů, na konci v oddílu rukopisů vypisuje Voigt statuta Karlovy university a rektorského úřadu. Ve čtvrté části je čtenářům předkládán podrobný rozbor Mathesiovy sbírky kázání Sarepta nebo Hornická postila, školní řád z roku 1586 a další školské příručky, u nichž Voigt nedokáže zapřít svůj pedagogický zájem a vypisuje jednotlivé instrukce postupně po školních třídách. Závěr tentokrát místo rukopisů a životopisů učenců tvoří oddíl nazvaný Rozpravy, který přináší recenzi úvahy Faustina Procházky o latinském písemnictví v Čechách.

Poslední dvě části svazku byly dokončeny až po více než pěti letech. Obsah se od předchozích částí v podstatě neliší, v páté je recenzována příručka o školním divadle, překlad německých dějin Židů, náboženský a filosofický traktát, další rektorská programmata a na závěr pokračování recenze Procházkovy spisu. Šestá a poslední část série oproti původnímu Voigtovu plánu neinformuje o nově vydaných knihách, ale jen o dvou starších spisech, anonymní obraně katolické církve proti valdenským a pikartům a knize dopisů Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic.

Acta litteraria byla v takovémto rozsahu prvním počinem tohoto druhu od Balbínových *Bohemia docta*. Jak Voigt avizoval v předmluvě, měl v úmyslu někdy v budoucnu systematicky zpracovat dějiny české literatury a *Acta* (spolu s *Effigies/Abbildungen*) byla vlastně jakousi přípravou, ovšem poměrně obsáhlou a pracnou. Podobně jako Balbín zahrnul i Voigt mezi českou literaturu nejen literární památky, ale i vědecké spisy, psané kromě češtiny latinsky, německy nebo hebrejsky, a uvádí zde i autory, kteří v Čechách žili jen krátký čas. Na rozdíl od

Balbína se nezabýval středověkými legendami a rytířskou literaturou, stejně jako on ale vidí vrchol české literatury v době Karla IV. a humanistické písemnictví pro něj představují v naprosté většině latinské texty.²⁶⁶

Je evidentní, že Voigt své plány na systematické dějiny české literatury nedokázal splnit. Neuzavřenost druhého svazku napovídá, že měl v úmyslu ve vydáván *Act* pokračovat, ale z mnoha různých důvodů, které zmiňuje ve svých dalších spisech (nejpodrobněji v *Beschreibung* v předmluvě ke čtvrtému dílu), mu to nebylo umožněno. To, že upustil od anotací nově vycházejících knih, je vcelku pochopitelné – jak naznačuje už v předmluvě k druhému svazku *Act*, vycházelo jich velké množství, které neměl šanci získat či dokonce pročíst: „Během několika málo let zaplavila naši vlast taková směsice knih, že jen k popsání jejich titulů by stěží postačil zvláštní svazek. Kéž by se co největší část z nich sama doporučovala svou volbou námětu či svou uhlazeností řeči anebo z jakéhokoli jiného ohledu, aby stálo za námahu nějak je připomenout. Právě naopak se totiž ze všech stran ozývá, aby se na ně raději na věky zapomnělo, a to prý k zadostiučinění cti naší vlasti. Vskutku smutná a po pravdě řečeno hodna studu bude jednou u budoucích pokolení památka na naši dobu. A pokud by cizinci neznali našich literárních záležitostí chtěli hodnotit jejich stav z oněch ďábelských listů, které v našich tiskařských dílnách vzbázejí téměř denně jako houby a jejichž sepisování stále není konec, nevím, zda by ono špičkování, kterým nás již v několika veřejných spisech popíchli, nepovažovali za utržené skutečně po zásluze.“

Voigt se tedy pravděpodobně setkal i s kritickými ohlasy. To všechno v době, kdy byl s podlomeným zdravím a částečně i sebevědomím izolován daleko od pražského kulturního a vědeckého života, který se za těch pár let, jež Voigt strávil ve Vídni, poměrně dost změnil – jednak Voigtovo kabinetní pojetí vědy už požadavkům doby nestačilo, jednak mezery v odborné literatuře využili jiní. Jak píše v dopise Dobnerovi v létě 1785, „Nedávno mi napsal Gerle, že nejspíš nevytiskne mé *Acta litteraria Boh.*, neboť jsou sepsána latinsky, a jsou tak zastíněna spisy téhož obsahu od otce Faustina Procházky a Dobrovského.“²⁶⁷ Nelze se tedy divit, že další pokračování *Act* už nevydal,²⁶⁸ i když byl silně motivován svým vlasteneckým cítěním.

²⁶⁶ STRAKOŠ, *Počátky obrozenského historismu v pražských časopisech*, s. 129 – 132, 141 – 142.

²⁶⁷ Voigt Dobnerovi, Mikulov 7. 7. 1785.

²⁶⁸ Ve Voigtově nekrologu v *Abhandlungen* uvádí Pelcl, že třetí svazek je dosud v rukopise; ten však

Voigt se snažil ukázat své přítomnosti, že je nutné znát svou minulost, zachránit národ, jenž byl v minulosti slavný, a ukázat jeho dřívější soběstačnost; věřil, že poznání slavné národní kultury vzbudí u českých vlastenců touhu pokračovat v díle předků, že „budou po jejich příkladu povzbuzeni k vynikajícímu a horlivému pěstování věd a umění. Toto je také mým jediným přáním, toto je cíl mé práce, k němuž jsem přistoupil nikoli z opovážlivosti k nauce, ani z nutnosti psát, ale pouze ze snahy přispět svým spoluobčanům a zapálen touhou k hlubšímu rozvinutí literatury v naší zemi.“ Takovýto snad až obrozený, národně regenerační program, však přišel poněkud předčasně, v té době v něj zatím nikdo nevěřil, a ani učenci a vlastenci jako Pelcl nebo Dobrovský si nebyli jisti, zda český národ obstojí v mezinárodním srovnávání.²⁶⁹ Kromě toho Voigta v rozletu brzdilo i tehdejší politické ovzduší ve státě, které bránilo jakýmkoliv projevům vlasteneckého uvědomování a snahám vymanit se z rakouské státní jednoty. Voigt si jistě byl vědom rizik, zažil vlnu odporu, kterou zvedlo Pelcovo vydání Balbínovy *Obrany*, již vládní kruhy považovaly za aktuální spis, a snad se i obával o další možnosti publikování; nejspíš proto ve své recenzi *Obrany* v *Actech* vystupuje umírněně a diplomaticky. Jeho postoj zřetelně vyjadřuje motto, které uzavírá předmluvu k prvnímu svazku: „*Je-li někdo, kdo by se snažil zalíbit dobrým lidem více než mnohým a kdo by se snažil všechny neurážet, pak já se k tomu hlásím.*“

3. 3. 3. Místo veřejné listiny. Abhandlungen der Privatgesellschaft

Roku 1775 vyšlo první číslo vědeckého časopisu *Abhandlungen der Privatgesellschaft in Böhmen*.²⁷⁰ Časopis byl neoficiálním výstupem Soukromé společnosti nauk, která tehdy stála ve svých počátcích. O datu vzniku Společnosti se dosud vedou spory, udává se mezi lety 1769 – 1774; je pravděpodobné, že ještě v roce vydání prvních *Abhandlungen* neměla Společnost pevnou podobu a byla spíše volným sdružením přispěvatelů do časopisu.²⁷¹ Faktem zůstává, že už od

potkal nejspíš stejný osud jako další rukopisy z Voigtovy pozůstalosti a těžko bude ještě někdy objeven.

²⁶⁹ STRAKOŠ, *Počátky obrozeného historismu v pražských časopisech*, s. 75 – 77, 99.

²⁷⁰ *Abhandlungen der Privatgesellschaft in Böhmen, zur Aufnahme der Mathematik, der vaterländischen Geschichte, und der Naturgeschichte. Zum Druck befördert von Ignaz Edlen von Born, Herrn auf Altzedlitzsch, Inchau, etc. der kais. Akademie der Naturforscher/der Akademien der Wissenschaften zu London/Stockholm/Siena/München/der Ackerbaugesellschaft zu Padua/und der Gesellschaft naturforschender Freunde zu Berlin Mitglied. Prag 1775. Im Verlage der Gerlischen Buchhandlung.*

²⁷¹ Ke vzniku Společnosti viz Jaroslav PROKEŠ, *Počátky české společnosti nauk do konce XVIII. stol.*, díl I. 1774 – 1789. Praha 1938, a Josef PETRÁŇ, *Královská česká společnost nauk. Místo České*

počátku 70. let byla myšlenka české učené společnosti takřkajíc ve vzduchu a realizovali ji opět učenci shromáždění kolem Ignáce Borna jako hybného ducha českého kulturního života. Born byl členem několika zahraničních akademií, jimiž se nechal inspirovat k vydávání *Abhandlungen*. V říjnu 1774 žádá Born biskupa Valdštejna o poskytnutí jeho podobizny pro jejich první svazek: „Já a někteří moji vlastenečtí přátelé pomýšlíme na to vydávat každý rok jeden svazek pojednání o vlasteneckých dějinách, matematice, přírodních vědách a dějinách přírody,“ píše Born svému příznivci.²⁷²

S vydáváním učeného časopisu měl Born už zkušenosti, v letech 1771 a 1772 vydával v Gerlově nakladatelství recenzní týdeník *Prager Gelehrte Nachrichten*. I když časopis po dvou letech zanikl, skupina jeho učených příznivců zůstala a ze schůzek v Gerlově Učeném klubu i v nostickém salónu vykristalizovala myšlenka nového periodika. První přispěvatelé, vlastně i zakládající členové Společnosti, byli všichni vlasteneckého smýšlení: Born a hrabě Kinský zastupovali přírodní vědy, Voigt, Pelcl a Dobner historii, Josef Stepling, Jan Tesánek a Antonín Strnad astronomii a matematiku. Vydávání prvních svazků *Abhandlungen* financoval opět Born a po jeho odchodu do Vídně sám Gerle.²⁷³

V roce 1784 Společnost pokročila o něco blíže ke svému oficiálnímu uznání, a třebaže se jí nedostalo přímé císařské podpory, nepřišel ani zákaz; neutrální stanovisko využili vedoucí členové k tomu, aby začali v tichosti vystupovat jako veřejná společnost s přízviskem Královská. Ve stanovách je jako jeden z řádných členů jmenován i Voigt – v té době však už byl natrvalo v Mikulově a nemohl se aktivně účastnit činnosti Společnosti, proto byl následujícího roku převeden mezi členy mimořádné (*auswärtig*).²⁷⁴

Náplň článků v *Abhandlungen* vypovídá o smýšlení jejich autorů, členů Společnosti. Příspěvky se vedle avizovaného přírodovědného zájmu zaměřovaly především na historické a jazykovědné bádání a na státoprávně orientované studium historie Českého království, což jistě naráželo na prorakouské centralistické tendence. Společnost stanovila svůj program nejprve ve třech třídách (fyzikální, matematické a historické), který byly později redukovány do dvou tříd (fyzikálně-

učené společnosti v dějinách a v proudu vědy, Vesmír 74, č. 11, 1995, <http://www.vesmir.cz/clanek/kralovska-ceska-spolecnost-nauk>.

²⁷² SCHLENZ, *Gelehrtenbriefe an den Leitmeritzer Bischof*, s. 466.

²⁷³ PROKEŠ, *Počátky české společnosti nauk do konce XVIII. stol.*, díl I., s. 54 – 55, 258.

²⁷⁴ PROKEŠ, *Počátky české společnosti nauk do konce XVIII. stol.*, díl I., s. 76, 89, 122.

matematické a vlastenecko-historické); tomuto rozdělení odpovídaly jak články v časopise, tak i soutěžní otázky, které Společnost vypisovala.²⁷⁵

Voigt se zúčastnil hned první vypsané soutěže v roce 1784. Společnost slíbila odměnu 25 dukátů za práci o přehledu dosavadních spisů o přírodním stavu Čech, zjištění nedostatků v jeho poznání a navržení metody, jak znalosti tohoto oboru zdokonalit k co největšímu prospěchu vlasti. Do soutěže přišly jen dvě práce, z nichž vyhrálo pojednání brněnského přírodovědce Karla Sandberga; druhý, Voigtův, byl ale natolik dobrý, že jej otiskli také. Hned následujícího roku bylo vyhlášeno několik dalších soutěžních otázek: dějiny průmyslu a obchodu, zpracování původu soli a solných zásob v Čechách, a téma „Duch zákonů v Čechách v rozličných obdobích“. Odezva byla ovšem slabá, dvě došla pojednání o původu soli a zákonech byla zamítnuta. Redakce nakonec přijala Voigtův spis o duchu českých zákonů, ovšem s výhradami a poněkud rozpačitě kvůli příliš filosofickému vyznění. Ocenění, medaili Společnosti a peněžitou cenu 12 zlatých, obdržel autor spíše za snahu než za kvalitu svého příspěvku.²⁷⁶ (Což ovšem podle Pelcla nepřímo zavinilo Voigtovu smrt – jak píše v dopisech Dobrovskému z října a listopadu 1787, kvůli Voigtovu špatnému stavu uspíšil zaslání odměny, tu však prý Voigt utratil za víno, z čehož se u něj vyvinula vodnatelnost a následovala smrt.²⁷⁷)

Je pravděpodobné, že se Voigt jako Bornův přítel a jeden ze zakládajících členů Společnosti podílel i na počátcích vydávání *Abhandlungen*, samozřejmě ještě spolu s Pelclem, s nímž v té době spolupracoval na *Abbildungen*. Z pokračování už zmíněného Bornova dopisu Valdštejnovi se dozvídáme, že na začátek každého svazku chtěli vydavatelé umístit podobiznu nějakého dosud živého učenice; na tom, aby první byl právě Valdštejn, se Voigt s Bornem jistě okamžitě shodli. Born se pak dále nadsazeně rozepisuje v tom smyslu, že chtějí zanechat potomkům obraz muže, „který byl v našem století ozdobou národa a šlechty“ a který se svou podporou učenců zasloužil také o Voigtovo povznesení, neboť ten by bez biskupovy podpory „navždy strádal v nějakém neznámém klášteře svého řádu a zůstal světu neznámý“.²⁷⁸

Zda však byla Voigtova role v celém podniku významnější, se nedá příliš jasně určit. Voigt v *Abhandlungen* publikoval poměrně dost článků, přispíval pravidelně

²⁷⁵ PETRÁŇ, *Královská česká společnost nauk*.

²⁷⁶ PROKEŠ, *Počátky české společnosti nauk do konce XVIII. stol.*, díl I., s. 244, 249 – 254.

²⁷⁷ JOHANIDES, *František Martin Pelcl*, s. 42.

²⁷⁸ SCHLENZ, *Gelehrtenbriefe an den Leitmeritzer Bischof*, s. 466 – 467.

(kromě svého vídeňského období), ale větší vliv na směřování časopisu a jeho obsah, jak uvádějí někteří jeho životopisci, mu těžko můžeme přičítat, zvláště když byl téměř vzápětí po zahájení vydávání *Abhandlungen* přesunut do Vídně.²⁷⁹ Born, třebaže také brzy odešel do rakouské metropole, se ve vydávání časopisu angažoval dál, jak zdůrazňuje v předmluvě ke třetímu ročníku: „Také v odloučení od naší vlasti využijeme, jak jen to bude možné, všeho, abychom jí byli užiteční a přispěli svým nepatrným dílem k rozšíření slávy, kterou si Čechy, co se týče důkladných znalostí, již dávno vydobily.“²⁸⁰ Do šestého svazku, který vyšel roku 1784²⁸¹, je také stále uváděn jako osoba, která nese náklady na vydávání. Přesto nelze předpokládat, že by vydávání *Abhandlungen* řídil na dálku; ediční práci na prvních svazcích patrně převzal (jako i v případě Voigtových *Abbildungen*) opět Pelcl.

Orientace časopisu byla pravým opakem předchozího Bornova projektu, Prager gelehrte Nachrichten. *Abhandlungen* se svým obsahem zaměřily nikoli všerakously a k osvícenému pokroku, ale do minulosti, na český historický program; mezi autory se také neobjevil žádný z vídeňských či pražských prorakouských osvícenců. Výběr biskupa Valdštejna pro úvod prvního svazku vypovídá o zaměření na českou katolickou šlechtu a její podporu české kultury.²⁸²

Voigt v časopise publikoval především práce slavistické a literárně historické; výjimku tvořila pojednání na soutěžní témata. Voigt nashromáždil obrovské znalosti staroslovanské literatury a historiografie, které zúročil právě v těchto svých pracích. V prvním svazku z roku 1775 mu vyšly články hned dva, o počátcích písma a o kostelním zpěvu v Čechách. Poměrně rozsáhlé pojednání o zavedení, používání a proměnách písma²⁸³ Voigt uvedl krátkým zamyšlením o tom, kterak české starožitnosti mají podobný osud jako starší české dějiny. „Lehkomyslnost, předsudky a nedostatek kritického náhledu je zastřely tak silnou mlhou, že z nich lze spatřit jen málo zřetelného“; Voigt však naštěstí našel prostředky, s jejichž pomocí tuto temnotu rozbije. Svůj rozbor začíná od Hájkovy kroniky, u jeho popisu úřední organizace

²⁷⁹ Např. STRAKOŠ, *Počátky obrozenského historismu v pražských časopisech*, s. 192 uvádí, že *Abhandlungen* byly vedeny v duchu Voigtova národního individualismu a historismu, který od něj vydavatelé převzali.

²⁸⁰ *Abhandlungen* III, 1777, předmluva.

²⁸¹ Tohoto roku vyšly *Abhandlungen* naposledy pod hlavičkou Privatgesellschaft, následujícího roku už titulní list nesl nový název *Abhandlungen der Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*. Bornovo jméno z něj zmizelo, stejně jako firma nakladatele.

²⁸² STRAKOŠ, *Počátky obrozenského historismu v pražských časopisech*, s. 212 – 216.

²⁸³ *Untersuchung über die Einführung, den Gebrauch, und die Abänderung der Buchstaben und des Schreibens in Böhmen*, von Adaukt Voigt, Vicerektor der frommen Schulen zu Prag, s. 164 – 199.

prvních knížat, které Voigtovi dějepisní předchůdci bez pochybností přebírali – „jediný Balbín (– a jak by mohl tento rozumný muž jinak? –) vyslovil v tomto případě nějaké pochybnosti“ – a zdůrazňuje jeho nespolehlivost. Naopak jako pevný fakt uvádí Kristiánovo vyprávění o přijetí nového písma vytvořeného Cyrilem a podporuje ho zmínkami v dalších pramenech. Dále podrobně uvádí další názory vyvracející i podporující jeho tvrzení, včetně obsáhlých citací a bibliografie, a upozorňuje na významový posun, který vznikl chybným čtením rukopisu, čímž byli někteří učenci svedeni k nesprávným domněnkám. S překvapivou horlivostí obhájí „našeho apoštola“ Metoděje proti nařčení z kacířství, které mu přinesla údajná souvislost názvů písmen s pohanským bohem Svantovítem, a doprovází to (jako i v dalších textech) lingvistickým rozbořem slovanských výrazů. V závěru článku se obrací ještě k pramenům hmotným, především k nejstarším českým mincím („runové opisy na českých mincích“, „zřetelná písmena na mincích Libušiných“), které znal z před pár lety objeveného podmokelského pokladu, a krátce popisuje v názvu článku avizované proměny slovanského písma a jeho vytlačování latinkou v souvislosti s postupným převážením latiny v náboženských záležitostech.

Hned za tím následuje druhý Voigtův příspěvek v tomto svazku *Abhandlungen*, který je podstatně kratší.²⁸⁴ I v případě církevního zpěvu nelze „kvůli neprostupné temnotě, v níž leží pohřbeny bohoslužebné starožitnosti“, určit, zda „staří Slované, zejména Čechové (die Czechen), (...) dokud byli ještě v pohanství, uctívali svá božstva zpěvy“. Jakmile však „Čechy (Böhmen) ozářilo světlo křesťanské pravdy“, začal se zpěv při bohoslužbě používat, jak dokazují už nejstarší zprávy. Voigt opět vychází z Kristiána, jenž popisuje první zpěvy při mších, které probíhaly v zemském jazyce, mohl zpívat celý národ, zpěv při kanonických hodinkách během dnů i nocí a podobně, zmiňuje využití zpěvu i při světských příležitostech, jako bylo holdování knížatům, po vyhrané bitvě a dalších šťastných událostech, nebo ve školách. Nejskvělejší podoby dosáhl podle Voigta církevní zpěv pochopitelně v době Karla IV., který jej podporoval zvyšováním počtu duchovních, zakládáním klášterů, různých kolegií a zpěvácké chlapecké školy. Voigt dále popisuje literátská bratrstva, zabývá se vznikem a oblíbeností písní *Hospodine, pomiluj ny* a *Svatý Václave*, jejichž český

²⁸⁴ Von dem Alterthume und Gebrauche des Kirchengesanges in Böhmen. von Ebendemselben, s. 200 – 221. Podle autorových slov je to překlad původního latinského pojednání pro jistého preláta ve Schwarzwald. V druhém díle *Abhandlungen* bylo ještě otištěno Voigtovo pojednání z dějin Karlovy university za císaře Karla IV. a části vlády Václava IV. Příspěvek byl vydán jako samostatná příloha, proto je uveden mezi dalšími samostatnými spisy.

text a německý překlad (v případě první písně i notový zápis) přetiskuje, a obdivuje krásně provedené kancionály. Úplně na závěr, ani ne na půl stránce, se neochotně zmiňuje o písních husitských, bratrských a dalších, o nichž však pomocí svědectví různých zahraničních návštěvníků dokazuje, že čeští nekatolíci ve zpěvu své zahraniční souvěrce předčili.

Do třetího svazku na rok 1777 přispěl Voigt třicetistránkovým rozbořem slovanského kalendáře.²⁸⁵ Na úvod zmiňuje prameny k vývoji kalendáře u Germánů, které ho přivedly na myšlenku zpracovat toto téma i pro slovanské, respektive české prostředí. Dále porovnává odlišné začátky roku a letopočtu podle příslušnosti zemí k řecké nebo římské církvi, uvádí dny v kalendáři významné pro hospodářský chod země (svátky sv. Jiří a sv. Havla pro platby, sv. Martina pro nástup do služby) a další, které byly ve Voigtově době dosud využívány. Poté následuje opět lingvistický rozbor výrazů pro rok u různých slovanských národů a příklady různých označení roku v latině, postupné rozšiřování datace o roky panování vladaře a konkrétní svátek a jako raritu uvádí český cisioján.

Velkou pozornost věnuje českým (i jiných slovanských národů) názvům měsíců a jejich etymologickému výkladu a uvádí překlad jejich významu do němčiny (leden = Eisenmonat apod.²⁸⁶). Velmi bystře si všímá rozdílů a podobností v pojmenování měsíců u Čechů a jiných Slovanů: například náš červenec je v Chorvatsku označován jako srpen (srpanj, od slova srp v souvislosti se sklizní), protože v jižních krajích dozrává obilí rychleji a žně jsou tak téměř o měsíc dříve (což sice není přesné faktograficky, ale z etymologického hlediska je to přesný výklad); uvádí i vlastní odlišný názor na původ některých názvů (nezdá se mu např. odvození názvu září od záře, spíše by jeho původ viděl ve zkomoleném záoří, jelikož v tomto měsíci je hlavní prací českých rolníků orba).²⁸⁷ Podobně rozebírá a porovnává i názvy dnů v týdnu, ročních období a pohyblivých i pevných církevních svátků, které probírá postupně podle průběhu roku; k nim doplňuje dny obvyklého zasedání soudů. Na závěr

²⁸⁵ Ueber den Kalender der Slaven, besonders der Böhmen, von Adauctus Voigt, Priester des Ordens der frommen Schulen, und öffentlichem Lehrer der Geschichte auf der kais. kön. Universität zu Wien, s. 99 – 130.

²⁸⁶ Občas ovšem poněkud komicky – prosinec podle něj se častěji nazývá prasinec a odvozuje se od zabijaček, které se v té době provádějí (etymologické slovníky uvádějí původ od slova sinný – sinné, šedivé dny, případně praslovanského prosinět – prosvítat).

²⁸⁷ Voigt používá německé názvy měsíců – Hornung pro únor, Brachmonat pro červen, Heumonat pro červenec, Herbstmonat pro září, Weinmonat pro říjen, a Wintermonat a Christmonat pro poslední dva měsíce roku. Tato původní německá podoba se v užívání udržela přibližně do poloviny 19. století jako paralelní k latinským názvům. – více viz např. <http://www.regionalgeschichte.net/bibliothek/glossar/alphabet/m/monatsnamen.html>.

důkladně rozepisuje cisioján a přiřazuje zkratky jednotlivým svátkům, uvádí i jeho změny, kterými prošel po rozšíření nových vyznání (například husité dosadili do červencových zkratk Husovo jméno, Lutherovo bylo v 16. a 17. století vloženo na konec října apod.). Tento důkladný Voigtův postup může být zcela oprávněně řazen mezi počátky slavistiky a komparativní lingvistiky, které se za krátkou dobu bude věnovat Václav Fortunát Durych, Josef Dobrovský nebo Pavel Josef Šafařík; úvahy o odvození názvů od lidových zvyků zase odkazují na postupy národopisu.

Pojednání o kalendáři musel mít Voigt připravené už delší dobu – v roce jeho otištění už byl ve Vídni, kde byl podle svých slov příliš zaměstnán na to, aby mohl sepsat další práce; ostatně v předmluvě k tomuto dílu Born uvádí, že se jeho vydání zdrželo, i když materiál už měl shromážděný delší dobu. Další Voigtův článek se v *Abhandlungen* objevil až o sedm let později, po jeho návratu z Vídně do Čech. V šestém svazku, který vyšel roku 1784, publikoval (opět poměrně rozsáhlý) příspěvek o českých mecenáších,²⁸⁸ což byl v podstatě výbor z dedikací knih vídeňské univerzitní knihovny. Hned na úvod pronáší Voigt motivační připomínku: „Zkušenost ze všech dob nás naučila, že podpora, kterou vznešení a bohatí příznivci věd a umění poskytli nuzným učencům a jejich (věd a umění) zapáleným zpracovatelům, neobyčejně přispěla k jejich povznesení. Oproti tomu odrážejí díla těchto učenců obapolný lesk zpět na své dobrodince (...).“ Dokladem toho jsou dedikace neboli věnovací přípisy; ty však často nebývají tím, čím by měly být a zůstávají nečteny. Voigt sám, jak píše, se však přesvědčil, že často obsahují pozoruhodné zprávy z historie, genealogie a literatury, zvláště během svého působení na místě knihovníka vídeňské university. Rukama mu prošel nespočet knih s věnováním od domácích nebo – což jej potěšilo ještě více – cizích učenců českým mecenášům, jejichž opisy pečlivě shromažďoval, až se rozrostly ve vcelku obsáhlou sbírku.

Popis začíná opět u Kristiána jako prvního známého českého spisovatele (i když o něm, ovlivněn Dobnerovými pochybnostmi o autorství legendy, jako „kritický dějepisec“ lehce pohybuje) a jeho věnování salzburskému biskupovi. Přetiskuje jeho značnou část a doprovází ji povzdechem: „Jaký odstup od poklon a velkohubých

²⁸⁸ Nachricht von merkwürdigen böhmischen Mäcenaten, und einigen ihnen sowohl von einheimischen als auswärtigen Schriftstellern dedicirten Büchern. von Adauctus Voigt Priester des Ordens der frommen Schulen, und k. k. öffentlichen Lehrer der Universal- und Litterargeschichte auf der Universität zu Wien, wie auch ersten Vorsteher der Universitätsbibliothek im weltlichen Fache, s. 325 – 363.

výrazů velké části našich dnešních dedikantů!“ Pak následuje Kosmas a jeho *Chronica Bohemorum* („kterou na příště k mnohem správnějšímu a úplnějšímu vydání připravuje můj učený přítel p. Pelcl“), Vincencius, věnování císaře Karla IV. synům Václavovi a Zikmundovi i ostatních učenců císaři. Po nich Voigt přetiskuje několik věnování českým šlechticům studujícím v Itálii, postupuje přes několikastránkovou dedikaci Jeana Bodina představitelům české zemské vlády a obsáhlé věnování nejvyššímu kancléři Zdeňkovi z Lobkovic jako příklad zbytečné obsáhlosti a pochlebování až ke Grotiově knize věnované mladému hraběti z Valdštejna jako památku na společná studia v Nizozemí – „věnovací přípis čtrnáctiletého učenice mecenáši stejného věku“. Článek končí náhle, Voigt měl pravděpodobně v úmyslu navázat na něj v některém z dalších čísel *Abhandlungen*.

V příštím roce vyšly *Abhandlungen* jako první svazek pod novou hlavičkou polooficiální České společnosti nauk. V úvodním článku o dějinách Společnosti za uplynulý rok se hovoří o anonymní soutěži a vypsání ceně za pojednání o bibliografii k přírodním dějinám Čech a o požadavcích redakce na obsah zaslaných pojednání,²⁸⁹ které však evidentně nebyly naplněny. Nakonec byly jako vyhovující vybrány dva příspěvky, vítězem se stal brněnský přírodovědec Karel Sandberg, ale porota se rozhodla ocenit i druhý příspěvek za „prokazatelnou namáhavou píli a znalosti v literární a historické části“, přestože téma nepojednal z fyzického (tedy přírodovědného) hlediska. Jeho autorem se po otevření přiloženého listu ukázal být Voigt, „muž, který je oceňován jak celou svou vlastí, tak obzvláště Společností, pro své rozsáhlé literární a historické znalosti“.

Sandbergovo a Voigtovo pojednání je umístěno za dějiny Společnosti (Sandbergovo zabírá 42 stran, Voigt následuje hned po něm na 55 stranách). Voigt to své rozdělil podle skladby soutěžní otázky na tři části, které postupně zodpovídá. Na úvod krátce opěvuje krásy své vlasti a rozmanitost krajiny, poté konstatuje, že navzdory tomu Čechy stále nemají systematické přírodní dějiny, a pak už vyjmenovává dílčí pojednání: podrobně popisuje obsah Balbínových *Miscellaneí*, u nichž upozorňuje na množství pověstí a pohádek o dracích, pokladech, Krakonošovi a podobně, stručně zmiňuje popisy jednotlivých částí země (včetně obsáhlé

²⁸⁹ V předmluvě předchozího svazku stojí zadání: „Co bylo dosud napsáno o dějinách Čech? Co ještě chybí? Co by bylo nejlepším prostředkem, který by je (přírodní dějiny) přivedl k větší dokonalosti a který by z nich vytáhl ten největší užitek pro vlast?“ s poznámkou, že redakci nejde ani tak o zhodnocení knih, jako spíše o zjištění, které části přírodních dějin Čech už byly prozkoumány a popsány, a zhodnocení přínosu knih již vydaných.

balneologické bibliografie) a články v učených časopisech z různých přírodovědných oborů. Na ně navazuje popis významných knihoven a kabinetů přírodnin, ať už v rámci institucí nebo soukromých.

V druhém oddíle zodpovídá otázku, co zatím ve zpracování přírodních dějin Čech chybí. Hned zpočátku přiznává, že je pro něj obtížná, jelikož není „profesí přírodovědec“, a správně odhaduje, že v tomto ohledu nejspíš požadavek Společnosti nenaplní. Kromě chybějícího celkového zpracování vidí Voigt nedostatky i v dílčích pojednáních a především v tom, že jsme za ostatními zeměmi pozadu – začíná opět výčtem přírodovědců od renesance, přes „egyptskou scholastickou tmou“, kdy byly přírodní vědy přičleněny k filosofii, až do osvícenějších dob Scrinciho, Steplinga, Klinkosche a především k současným aktivitám Společnosti, díky nimž „jsme u cíle dráhy, k němuž přírodní vědy v Čechách spějí“. Třetí část soutěžní otázky na nejlepší prostředky k povznesení vědy nutí Voigta obrátit se pro inspiraci do ciziny, do zemí, jak snad s úmyslem kritizovat současnou situaci Společnosti dodává, jež mají „své slavné veřejné učené společnosti a akademie, jejichž členové jsou státem zaměstnávání, uznávání, chránění a opatřování všemi potřebnými pomůckami“. V takovém společenství učenců zkušených v přírodních dějinách vidí jednu z možností, která by pozvedla studium této vědy; bylo by však potřeba, aby tato akademie byla veřejná a stála pod ochranou panovníka. Vedle toho by byla jistě nutná podpora ostatních spoluobčanů. (Na tomto místě Voigt přetiskuje lehce agitační Bornův dopis hraběti Kinskému na stále aktuální téma šlechtické podpory vědy.) Tady také Voigt přichází se zajímavou myšlenkou, aby různí učenci procestovali zemi a zmapovali ji z hlediska svého oboru, ať už je to botanika, hornictví, obchod, lodní doprava nebo historie. K tomu by samozřejmě byla potřeba dobrá znalost české řeči, nejen pro historika kvůli místním názvům, ale například i pro botanika, aby mohl převzít názvy rostlin od obyvatelstva, jemuž jsou nejlépe známy.

Na konci svého příspěvku chválí soutěže vypisované Společností, neboť se prokázalo, „jak silně toto velkomyslné povzbuzení podněcuje soutěživost šikovných mužů“. Nechce ani v nejmenším kritizovat směřování Společnosti, ale nemůže si odpustit jeden návrh: po vzoru akademií v Petrohradě nebo v Göttingen by Společnost měla vydávat svá pojednání spíše v latině než v němčině, aby byla využitelná i pro zahraniční zájemce, především pro „naše slovanské národní příbuzné“ v Polsku a Rusku; měla by mít jednoho latiny mocného muže, který by

zaslané příspěvky překládal. Voigtův požadavek je sice z tohoto hlediska pochopitelný, ale od chvíle, kdy byla roku 1774 na vyšších školách latina nahrazena němčinou – a ve společenském styku ji v této době pomalu začala vytlačovat francouzština, a to i v oněch slovansky příbuzných zemích – se stal zcela neudržitelným. Voigt se v otázce jazyka odborných spisů minul s dobou jak v tomto případě, kdy přišel příliš pozdě, tak v případě jeho prosazování češtiny, na niž bylo zase příliš brzy.²⁹⁰ Svůj příspěvek uzavírá „vlasteneckým přáním“, aby byla naše vlast stejně jako přírodními krásami obdařena také „mnohými pečlivými pozorovateli, neúnavnými badateli, pilnými dějepisci a vděčnými ctiteli svého Původce a Stvořitele“, a přidává ještě pětistránkový soupis přírodně historických spisů pro Moravu. Redakce pak k oběma soutěžním pojednáním přidala krátký dodatek, v němž doplnila některé opomenuté spisy.

To byl poslední příspěvek, který Voigt do *Abhandlungen* poslal. Jeho jméno se v nich objevuje až o tři roky později ve třetím svazku časopisu, v úvodních „Dějínách Společnosti“ za uplynulý rok, ve zprávě o jeho (a Fürstenberkově) úmrtí. „Také smrt p. Adaukta Voigta, jednoho z nejváženějších přespolečných členů, pocituje Společnost velmi citelně, neboť se od tohoto učeného, neúnavného a o vlastenecké múzy tak zasloužilého muže daly oprávněně očekávat mnohé příspěvky, stejně tak závažné, jako jsou ty jeho ostatní.“ O tom, že tato chvála nebyla příliš nadsazená, svědčí, že na konci prosince upořádala Společnost smuteční schůzi nejen za svého bývalého presidenta knížete Fürstenberka, ale i za Voigta – trizny se přitom pořádaly pouze za řádné členy, jímž Voigt už několik let nebyl.²⁹¹ Ihned po Voigtově smrti poslal piaristický provinciál oznámení a stručnou biografii, kterou rozpracoval Pelcl jako jeho někdejší nejbližší přítel; nekrolog, který vyšel v této třetí části, přednesl i na oné smuteční schůzi. Úvodní zpráva čísla také mluví o tom, že byl do tisku dán jeho příspěvek o duchu českých zákonů, za něj dostal zlatou medaili – ne jako výhru v soutěži, ale jako odměnu za výborně zpracované historické a filosofické pojednání. Pojednání neotiskl časopis sám, ale vyšlo téhož roku ve stejném vydavatelství, v němž vycházely i *Abhandlungen*.

Voigtovy články v časopise *Společnosti* zřetelně, více než jeho rozsáhlejší práce, ukazují jeho pečlivost a důkladnost a především obrovské množství archivního průzkumu, který za nimi byl. Zároveň je však zřejmé, že Voigtovy příspěvky nebyly

²⁹⁰ VÁVRA, *Osvícenská éra v česko-ruských vědeckých stycích*, s. 71 – 72.

²⁹¹ PROKEŠ, *Počátky české společnosti nauk do konce XVIII. stol.*, díl I., s. 287 – 288.

jen snůškou výpisků z pramenů, bezmyšlenkovitě poskládanou k sobě, třebaže by se tak z obsáhlosti poznámkového aparátu dalo soudit. Voigt své příspěvky důkladně promýšlel, jak ukazují jazykovědné rozborů v jeho textu o slovanském kalendáři i v mnohých dalších, promýšlel souvislosti a vztahy historických dokladů k běžnému životu. Přestože se články mohou zdát mrtvým nahromaděním materiálu, tímto analytickým přístupem jim Voigt vdechl dostatek života.

3. 3. 4. Opravdu výstižná zpráva. Schreiben an einen Freund

Prvním Voigtovým numismatickým spisem, a vlastně i jeho prvním větším počinem, kterým se dostal do povědomí české učené veřejnosti, byl rozbor nálezu zlatých mincí v Podmoklech na Rokycansku. Nález byl událostí svého druhu téměř unikátní, jednak svým rozsahem, jednak rozruchem, který se kolem něj zdvihl.

K jeho odhalení došlo 11. nebo 12. června 1771 v podstatě náhodou, když jeden z místních obyvatel při sekání trávy došel až ke břehům potoka (podle jednoho svědectví si tam zcela prozaicky odskočil). Potok zrovna opadával po další povodni, kterých bylo toho roku už několik. Na strženém břehu našel roznesená žlutá lesklá kolečka; protože nejspíš zlato nikdy v životě pořádně neviděl, usoudil, že jsou to nějaké měděné knoflíky a spolu s dalšími sekáči jich trochu odnesl dětem na hraní. K dětské hře se ve vsi nachomýtl místní židovský obchodník, který materiál dobře poznal, a brzy se k potoku seběhla celá ves. Nález se pochopitelně neutajil a ještě téhož večera prošli podmokelští důraznou prohlídkou vrchnostenských úředníků – podle práva nález patřil majiteli křivoklátského panství, knížeti Karlu Egonu z Fürstenberka.

Za asistence drábů a rákosky se panským správcům podařilo získat přes 1200 mincí, zbytek pokladu vykopali a odvezli na Křivoklát. Ještě v průběhu dalšího měsíce se podařilo objevit mezi lidmi další mince; celkem bylo shromážděno přes 4200 kusů. Což ovšem podle odhadů nebyly ani dvě třetiny celkového množství – objem pokladu se odhaduje na pět až sedm tisíc kusů zlatých mincí o poměrně vysoké ryzosti. Několik mincí zůstalo uloženo v knížecí sbírce, něco dostali darem další sběratelé a instituce, především zahraniční, část pokladu se později dostala do Národního muzea. Poněkud zarážející je fakt, že kníže Fürstenberk, mecenáš a milovník vědy a historie, nechal hned v červenci většinu mincí přetavit na dukáty.

Ještě než opadlo pozdvižení na křivoklátském panství, začali se o nález zajímat učenci. Většinou se shodovali na tom, že jde o mince – ale kterého národa a z jaké

historické epochy? Podobné nálezy už byly objeveny dříve, na Křivoklátsku se podobné „duhovky“ (prostý lid věřil, že hrnec zlata vyrůstá v zemi na konci duhy) našly na více místech. Nikdo však zatím spolehlivě nerozluštil, kdo mohl být jejich původním majitelem. První podrobnou zprávu o pokladu a vlasteneckou hypotézu o jejich původu přinesl právě Voigt, který už tři týdny po nález, 2. července, vydal své pojednání tehdy oblíbenou formou dopisu příteli.²⁹²

Voigt tehdy už nebyl v numismatickém světě úplně neznámý, v průběhu roku 1771 vycházely první části jeho popisu českého mincovnictví. Vydavatel brožurky o pokladu proto považuje za záslužné vydat další Voigtovo pojednání, které je „napsáno s důkladným posouzením, s učeností a kritikou“, zvláště když autor použil „věci a dobrému vkusu přiměřený styl: u nás vsutku řídký jev“. V předmluvě, kterou vydavatel využil ke stížnostem na soudobou úroveň vydávané literatury, se o Voigtovi velmi pochvalně rozepisuje: „Zatímco zahraniční učenci dávají do pohybu tisíce rukou (*sazečů a tiskařů*) a tisíce skrze ně se brzy poučí (...), musejí se ti naši zabývat modlitebními knihami, bídne přeloženými romány, špatnými komedii a jinými podobnými věcmi. Existuje však muž, jenž má dostatek píce a vlastenecké lásky sdílet svou nabytou učenost s jinými a své dobře prozkoumané názory překládat světu (...). Jak by se byl mnohý zahraniční profesor, který mezi desky čisté, ozdobné a jemu běžné řeči ukrývá tu nejpovrchnější učenost, chlubil pokladem dobytých znalostí před zraky celého světa, když naproti tomu naši domácí vsutku učení mužové vynakládají bezmála všechnu námahu, aby ji ukryli před zraky všech lidí tak, aby jen okruh jejich nejlepších přátel věděl, jaká je síla tohoto nebo oněch mužů: místo aby se svou hřivnou lichvařili (*vychloubali se svými znalostmi*), nechají ji raději v jejich museu, nebo nanejvýš rezavět mezi soukromými tisky.“ Pražský vydavatel Höchenberger²⁹³ proto na vlastní nemalé náklady – jak neopomíná několikrát zdůraznit – vydává tato učená pojednání, aby tento trestuhodný nedostatek napravil. „O! kéž by si mé veřejné stížnosti vzal k srdci mnohý z nich, jenž by mohl získat nesmrtelnou slávu, kdyby prokázal více smělosti a více lásky k potřebě bližního a státu. Také pana spisovatele tohoto spisu nemůžeme ve jménu státu prosit, aby si

²⁹² Více k nálezu Karel SKLENÁŘ, *Archeologie a pohanský věk*, Praha 2000, s. 42 – 50; TÝŽ, *Pravěké a raně středověké nálezy v Čechách do roku 1870*, *Fontes archaeologici pragenses* 36, Praha 2011, s. 235 – 237.

²⁹³ Franz Augustin Höchenberger provozoval od konce 60. let 18. století knihtiskárnu na Malé Straně. Vedle běžné méně hodnotné literatury vydával učené spisy, kromě Voigtových například hraběte Kinského či Pubičkovy.

vzal k srdci tyto naše úvahy. Jak malý dík by mu prokázal svět před jemu neznámou prací, kdyby ji štěstí a náklonnost jiných nepřivedla do mých rukou.“

„List mému příteli na venkově; o četných zlatých mincích, které byly odkryty v měsíci červnu tohoto 1771 roku blíže Podmokel, obci patřící ke knížecímu fürstenberskému panství Křivoklát v Čechách“²⁹⁴, obsáhl čtyřicet stran osmerkového formátu. Voigt sám rozsah komentuje slovy: „Pokud Vám toto pojednání, které ovšem přesahuje obvyklé hranice dopisu, přijde trochu obsáhlé, musíte si připsat vinu za to sám sobě, když jste ode mě vší mocí požadoval **opravdu výstižnou** (zvýraznil autor) zprávu. Proto Vám přilepším a stanovím Vám v tom několik odpočinkových bodů, abyste si mohl, když se budete cítit ze čtení unavený, trochu odpočinout, a, když se Vám bude chtít, zívat z dlouhé chvíle.“ Adresátem není nikdo jiný než právě majitel nálezů, kníže Karel Egon Fürstenberk – třebaže na začátku jej Voigt oslovuje „N. N.“, v závěru mu přeje, „aby Bůh Vaši Knížecí Jasnost, šťastného pána popsaného úctyhodného pokladu, tohoto vznešeného přítele lidí a velkého podporovatele věd, zahrnul ještě více svými dary“. Těžko říci, zda by své přání nezměnil, kdyby věděl, jak jeho vznešený přítel s nálezem naloží.

Voigt je ve své skromnosti zprvu trochu rozpačitý z toho, že by měl prezentovat své názory jako zatím vcelku neznámý učenec. „Těžko pochopíte, jaké sebezapření mne tato poddajnost stojí; když mne nutíte zveřejnit se jakoby sám, ještě než vyjde moje kniha.“ První část prvního dílu *Beschreibung* byla totiž tehdy právě v tisku; Voigt zamýšlel věnovat se těmto mincím v páté části, kterou připravoval, a měl trochu obavy, aby si jeho myšlenky nepřivlastnil někdo jiný – „ted’ se u jistých lidí stalo tak říká moudrou (...) nestydatě a lupičsky plnit cizí spisovatele, aniž by jim alespoň (jak se v poslední válce od jistých vojáků stávalo) vydali písemný doklad nebo kvitanci o tom“.

Voigt byl s problematikou mincovních nálezů dobře obeznámen a znal místa výskytu depotů podobných zlatých mincí z nedávné minulosti i z dřívější doby, jejichž popis našel u Balbína. Metodicky si klade otázky: „pro jaký národ a v jaké době byly vyraženy? co znamenají ty podivné ražby? jak se dostaly do Čech? a kdo asi mohl tento tak bohatý poklad, o němž nikdo nikdy neslyšel, zakopat na místě, kde byl nalezen?“ a postupně je zodpovídá. Nejprve knížete informuje o dřívějších teoriích o

²⁹⁴ Schreiben an einen Frenud, von den bey Podmokl einen in der Hochfürstl. Fürstenbergischen Herrschaft Pürglitz gelegenen Dorfe in Böhmen gefundenen Goldmünzen. Mit einer Kupfertafel. Prag bey Höchenberg und Compagnie. 1771.

římském, sicilském, burgundském či arabském původu mincí a všechny je vyvrací; poté předkládá vlastní názor, že mince jsou české, a podrobně to zdůvodňuje. Opírá se o písemné doklady, dokládá Zlatou bulou, že naši panovníci razili zlaté a stříbrné mince od dávných dob, snad i za pohanských časů – ty ale musely být „podle nevědomosti tehdejší doby nanejvýš bídné a neforemné“. Skutečnost, že na mincích nejsou k přečtení žádná písmena, zdůvodňuje Voigt tím, že Čechové před příchodem křesťanství písmo neměli, a později nejspíše již křesťanská knížata rozhodla nechat zlaté mince v této podobě, i když ty stříbrné už měly běžný vzhled – protože zatímco zlaté mince obchodníci tak jako tak váží, jestli jsou odpovídajícího zrna a jakosti, u stříbrné mincovní obraz ukazuje, zda jde o řádnou vládní ražbu.

K otázce nápisů na mincích se vrátil ještě v rámci svého článku o zavedení písma v Čechách. Hned po nález se totiž objevily názory, že na mincích je k rozeznání gótské runové písmo (a někteří na nich „četli“ dokonce písmo arabské – jedna z aktuálních romantických teorií tvrdila, že je přinesli templáři ze Svaté země).²⁹⁵ „Chytřejší z mincovních badatelů,“ píše Voigt, „věří, že na nich vidí runy, i když nikdo z nich nebyl v stavu je rozluštit nebo udat jejich význam“. Voigt měl podle svých slov možnost prozkoumat stovku mincí, ale ani srovnáním s různými runovými abecedami neobjevil žádné stopy opravdových písmen: „Neforemné a nezřetelné figury, zmatené, nebo také zcela stejně vroubkované tahy, to bylo vše, co jsem i s pomocí zvětšovacího skla dokázal objevit.“

Dalším důkazem, že podmokelské mince musejí být původem české, je podle něj zavedení florénu za Jana Lucemburského jako řádné české zlaté ražby. Když se stříbrných mincí dochovala celá řada, proč z předchozích dob nemáme žádné zlaté? Musejí jimi logicky být mince tohoto typu. Voigt tato svá tvrzení nepředkládá knížeti jako neotřesitelné pravdy, pouze jako své domněnky, které však mají nemalý stupeň věrohodnosti, i když „nemohou být zrovna demonstrovány s $a + b - c$ “.

V další části pojednání se Voigt soustředí na vzhled starších českých mincí – jejich vyobrazení spolu s náramky a nádobou, které pojednání předchází, nechal vyrýt opět u Karla Salzera. Z raně novověkého rukopisu (o němž se hodlá více zmínit v oné páté části Beschreibung) dokládá, že mince byly raženy špatně vyřezaným kolkem, zatímco zlato se lilo jako malé ploché kuličky, které pak raženy ranou do razidla z jedné strany na hladké podložce, proto je druhá strana bez obrazu. „Výklad

²⁹⁵ SKLENÁŘ, *Archeologie a pohanský věk*, s. 47.

těch trojúhelníků, teček, vroubků, srdcí a dalších takových obrazců, které se na těchto mincích vyskytují, po mně nepožadujte. Přiznávám se zde ke své nevědomosti.“ Podobně Voigt nedokáže říci, kdy, kdo a proč tam poklad ukryl – nenašel k tomu žádné zprávy, z nádoby se nedá poznat, z jaké je doby. Přesto však znovu opakuje své přesvědčení, že celý nález je domácího původu. „Předpokládám však, ne bez opodstatnění, že naši předkové nebyli ani v nejstarších časech, a když by někdo chtěl, ani při jejich příchodu do Čech zdaleka tak nešikovní a barbarští, jak jsou všeobecně představováni. Zlatý kruh, který se u mincí našel, (...) prozrazuje velkou starožitnost.“ – Voigt jej sice identifikoval jako náramek, který nosili staří Římané i Galové, Němci a další severské národy, a pravděpodobně i Slované, „udatní bojovníci“, jeho názor na národnost majitele to však nezviklalo.

A v otázce původu neměli jasno ani Voigtovi vrstevníci či následovníci v numismatickém bádání. Tajemné mince s nesrozumitelnými vyobrazeními odolávaly všem pokusům o rozluštění; někteří, jak už bylo řečeno, na nich viděli písmena řecká, arabská, runová, jiní rozeznávali kříž, hvězdy, slunce, lidské hlavy, věnce, dokonce Boží oko a českého lva – jeden z pozdějších znalců starožitností, Karel Josef Biener z Bienenberka, přirovnal tyto snahy poměrně trefně k hledání lidských či zvířecích podob v útvarech Adršpašských skal.²⁹⁶

Vedle slovanského tábora vznikl i tábor germánský, který byl přesvědčen, že původním vlastníkem mincí byli Markomané, pokud možno sám vládce Marobud nebo jiný významný germánský panovník. Obě hlavní teorie byly průběžně bez valného výsledku zpochybňovány, keltský původ mincí prokázal teprve až v polovině 19. století archeolog Jan Erazim Vocol. O více než půl století dříve však Voigtovo české stanovisko nijak zásadně zpochybněno nebylo a jistě se zamlouvalo velké části vzdělanců. Mezi nimi byl i kníže Fürstenberk, jak dokládá závěr Voigtova pojednání: „Protože vím, že jste, můj příteli, zapáleným čechistou (Czechist); co byste za to dal, kdyby se tento pozoruhodný nález objevil ne u Podmokel, ale v okolí hory Řípu, nebo dokonce poblíž Ctiněvsi, té přešťastné vsi, která má tu čest pojímat v sobě hrob tohoto zakladatele našeho národa? – Mohlo by to být jinak, kdyby byl tento poklad považován za vlastnictví a úschovu tohoto nesmrtelného hrdiny, tohoto otce Čechů (Czechen), a byl vyzdvižen s nevýslovným jásotem? Pravděpodobně by všichni jeho vlastenecky smýšlející obránci našli na těchto mincích zcela zřetelně

²⁹⁶ SKLENÁŘ, *Archeologie a pohanský věk*, s. 47 – 48. K interpretaci nálezu viz též Matyáš KALINA z Jäthensteinu, *Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer*, Prag 1836.

všechny jeho hrdinské činy od vraždy, které se dopustil v Chorvatsku, až po založení české říše; a brzy bychom bez pochyby byli tak šťastni, když bychom dostali úplnou Čechovu historii v mincích (*Historiam Czechii in nummis*).“ Poněkud ironická Voigtova poznámka svědčí o tom, že byl s Fürstenberkem v srdečných přátelských vztazích – těžko by si jinak mohl dovolit znevažovat názory vysoce společensky postaveného mecenáše a amatérského zájemce o vědy, na němž tehdy učený život v Čechách závisel velkou měrou.

3. 3. 5. Poklady, které skryty hubí rez. *Beschreibung der bisher bekannten Böhmischen Münzen*²⁹⁷

Prvním a největším Voigtovým dílem je beze sporu pokus o dějiny českého mincovnictví, který počátkem 70. let začal vydávat pod názvem *Beschreibung der bisher bekannten Böhmischen Münzen nach chronologischer Ordnung*.²⁹⁸ První svazek vydalo Gerlovo nakladatelství roku 1771, druhý vyšel o rok později, třetí v roce 1774 a čtvrtý, poslední, roku 1787.²⁹⁹ Pátý svazek už zůstal pouze v rukopise.

Beschreibung předkládá čtenářům reprezentační soubor českých mincí a medailí; je v něm shromážděno takové množství mincovního materiálu, že z něj vycházeli soudobí i pozdější numismatici a na dlouhou dobu se stal základní pomůckou k určování nálezů.³⁰⁰

Spis je svým námětem a především způsobem zpracování průkopnickou prací. Před Voigtem se totiž organickým vývojem české mince v historických souvislostech s takovou důkladností nikdo nezabýval, vznikaly pouze popisy sbírek a mincovních kabinetů. V 16. století správci rudolfinských sbírek Jakub Strada a jeho syn Octavius sepsali, nakreslili a zdokumentovali císařskou sbírku, podobným způsobem o mincích pojednává ve své *Historii regni Bohemiae*³⁰¹ Dubravius, který vychází ze své

²⁹⁷ Vzhledem k tomu, že z numismatického hlediska byl tento Voigtův spis podrobněji rozebrán už několikrát v minulosti (viz literaturu uváděnou dále v poznámkách), nebude se jím tato kapitola hlouběji zabývat a bude se soustředit na další aspekty tohoto díla.

²⁹⁸ *Beschreibung der bisher bekannten Böhmischen Münzen nach chronologischer Ordnung*, nebst einem kurzen Begriff des Lebens der Münzfürsten, und anderer, auf welche sie geprägt worden; mit eingestreuten historischen Nachrichten von dem Bergbaue in Böhmen. Ausgefertiget von Adauctus Voigt a St. Germano, Priester des Ordens der Frommen Schulen.

²⁹⁹ Na titulní straně čtvrtého dílu, který vyšel po trpkém ukončení Voigtova působení na vídeňské universitě, u sebe jako autora (patrně v touze po zadostiučinění) uvádí kromě příslušnosti k řádu i světské hodnosti – der Philosophie Doctor, ehemaligen Lehrer der Universalhistorie, und Custos der Bibliothek an der Universität zu Wien, Mitglied der böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften.

³⁰⁰ Zdeněk ŠIMEČEK, *Mikuláš Adaukt Voigt a česká společnost*, in: Jiří Sejbál (ed.): *Mikuláš Adaukt Voigt, zakladatel české numismatiky*. Sborník prací ze sympozia k 250. výročí narození M. A. Voigta, Brno 1988, s. 9.

³⁰¹ Jan Skála z Doubravky a Hradiště – DUBRAVIUS, *Historia regni Bohemiae de rebus memoria*

vlastní sbírky a zmiňuje i nálezy, i když se v jejich určení často mýlí. Ve spise Pavla Stránského *O státě českém* najdeme o mincovnictví celou kapitulu,³⁰² která představuje první pokus o souvislý výklad českého mincovnictví – Stránský v ní zaznamenal i měnový vývoj a jeho vztah k hospodářství země. Jeho práci se zřejmě nechal inspirovat Bohuslav Balbín, v jehož *Epitome a Miscellaneích* jsou roztroušeny různé zmínky o mincovnictví,³⁰³ především v X. knize 1. části. O mincích se zmiňuje i Pešina v *Prodromu*,³⁰⁴ Pubička v *Chronologische Geschichte Böhmens*,³⁰⁵ celé stati o mincích starých i novějších uvádí také lidový kronikář František Vavák ve svých *Pamětech*, ovšem pod vlivem Hájkovy kroniky je často vykládá mylně.³⁰⁶

Soupisy soukromých sbírek, tzv. „kabinety“, a zpracování konkrétních oblastí mincovnictví nebo jednotlivých časových úseků se v poslední třetině 18. století objevují stále častěji. V německém prostředí je známe už z doby před polovinou století – von Lilienthalův *Auserlesenes Thalerkabinet* vyšel roku 1730, *Neu eröffnetes Groschenkabinet* J. F. Joachima o devět let později, v polovině 60. let vydal D. S. Madai *Vollständiges Thalerkabinet* ad. Vrcholem numismatických popisů jsou materiálové katalogy císařské sbírky *Monnoyes en or a Monnoyes en argent* z roku 1756. V některých spisech se už ale objevovaly i edice písemných pramenů potřebných k numismatickému bádání, jako v Hirschově *Des Deutschen Reichs Münzarchiv* z let 1756 – 66.

Podobným vývojem prošly práce o numismatice i u nás. Zásadní roli v nich zastávaly soukromé sbírky šlechticů, učenců (svou sbírku mincí měl prý například Dobner, který o ni přišel během sedmileté války) a církevních institucí. V Evropě v té době existovaly už i muzejní numismatické sbírky, vzniklé z panovnických kabinetů (Paříž 1741, Londýn 1753, Petrohrad 1764, Berlín 1797); v Čechách bylo k veřejným

dignis illa gestis ab initio Boemorum, qui ex Illyria venientes eandem Boiemiam in medio propemodum superioris Germaniae sitam occupaverunt. Libri XXXIII etc., Prostějov 1552. Dubravius vycházel především z Hájka.

³⁰² Pavel STRÁNSKÝ, *Respublica Bojema*, Leiden 1634, kapitola XVIII. De re nummaria et computandi ratione (O mincovnictví a způsobu počítání).

³⁰³ Bohuslav BALBÍN, *Epitome rerum Bohemicarum seu historia Boleslaviensis*, 1677; *Miscellanea historica regni Bohemiae*, 1679, především X. kniha, 1. část. Balbín sepsal také krátké pojednání *Von dem alten Münzwesen in Böhmen*, které vydal až J. A. Riegger ve čtvrtém dílu *Materialen zur alten und neuen Statistik von Böhmen* v roce 1787.

³⁰⁴ Tomáš Jan PEŠINA z Čechorodu, *Prodromus Moravographiae, to jest Předchůdce Moravopisu, obsahující summovní vejtah všeho toho, co v týmž Moravopisu, kterýž na světlo se hotoví, obšírně položeno bude*, Litomyšl 1663.

³⁰⁵ František PUBIČKA, *Chronologische Geschichte Böhmens unter den Slaven*, Leipzig und Prag 1770 – 1801.

³⁰⁶ Lubomír NEMEŠKAL, Mikuláš Adaukt Voigt a první česká vědecká práce numismatická, *Československý časopis historický* 19, 1971, s. 671 – 672; Emanuela NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, *Dvě století vědecké numismatiky v českých zemích (1771 – 1971)*, Praha 1971, s. 5, 73, pozn. 3.

muzeím ještě stále daleko, zájemcům se alespoň začaly otevírat soukromé šlechtické sbírky. Nejznámější a nejvýznamnější z nich vlastnili litoměřický biskup Emanuel z Valdštejna (jeho sbírka přešla roku 1805 do šternberské a spolu s ní se pak stala základem numismatické sbírky Národního muzea), nejvyšší mincmistr František Josef Pachta či kníže Karel Egon Fürstenberk. Nezanedbatelnou sbírku měl také hrabě František Josef Kinský, rytíř Jan František Neuberg nebo nejvyšší purkrabí František Antonín Nostic; z církevních sbírek vynikala především benediktinská ve Strahovském klášteře, alespoň malé sbírky měly určité i kláštery v Broumově, na Břevnově, v Teplé nebo Vyšším Brodě. Na Moravě proslula sbírka univerzitní knihovny v Olomouci, arcibiskupská sbírka v Kroměříži či rajhradského kláštera.³⁰⁷

V pozadí vzniku Voigtova *Beschreibung* (a pravděpodobně jeho numismatického zájmu vůbec) stál Gelasius Dobner. Dobner měl v té době za sebou už rozsáhlou historickou práci, kterou tvořila v první řadě rozsáhlá kritická edice Hájkovy kroniky. Dobner si při dohledávání podkladů ke kritickým komentářům uvědomoval pramenný význam mincí, od 2. dílu *Annales Hageciani* se jimi sám podrobněji zabýval – uvádí metrologické údaje, vyobrazuje mince a hlavně tápe při jejich určování. Z tohoto nedostatku jakékoliv systematické numismatické pomůcky vyšel nejspíš jeho požadavek na soupis dějin českého mincovnictví.

Těžko říci, proč Dobner vybral na tuto práci právě Voigta, který zatím o mince neprojevil žádný zásadnější zájem (nebo alespoň do té doby o mincích nic nesepsal). Naproti tomu sám Dobner měl vlastní sbírku mincí, v té době Rafael Ungar katalogizoval strahovskou sbírku a mince jako podklad pro chronologii používal Pubička i další učenci. Výběr vhodného kandidáta byl tedy poměrně široký. Dobner si Voigta zvolil patrně proto, že ho už znal – snad z prostředí řádu, snad měl o Voigtovi informace z gymnázia ve Slaném, kde v letech 1750 – 1751 učil (to už tam ovšem Voigt delší dobu nestudoval) – a znal i jeho píli, touhu po poznání, oddanost řádu a vlastenecký zápal.³⁰⁸ Kromě toho se Voigt v té době věnoval výhradně pedagogické dráze v rámci řádu a nezabýval se intenzivně žádným konkrétním úkolem, jako právě Ungar, Pubička či sám Dobner, a mohl být tedy pro tuto práci řadovými představenými uvolněn.

³⁰⁷ NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, *Dvě století vědecké numismatiky*, s. 6 – 8, 75, pozn. 7 a 10.

³⁰⁸ NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, *Dvě století vědecké numismatiky*, s. 10 – 11.

I když Voigt v úvodu k prvnímu dílu *Beschreibung* píše, že nemá o mincovnictví žádné výjimečné znalosti, těžko by Dobner pověřil takovou prací někoho, kdo o tématu nic neví. Voigt se jím tedy musel zabývat už dlouho před vydáním *Beschreibung*, protože sepsat takový spis za tak krátkou dobu nebylo možné bez předem shromážděného materiálu.³⁰⁹ Sama podoba *Beschreibung* dokazuje také metodicky vyhraněného a poučeného historika, který zná pravidla historické kritiky a interpretace literatury a pramenů, což hovoří ve prospěch této Dobnerovy volby. Voigt musel být koncem 60. let znám jako nadějný učenec, protože se po příchodu do Prahy téměř okamžitě aktivně zapojil do všeobecného vědeckého života.³¹⁰

Další okolnost, která umožnila Voigtovi dát spis tak rychle dohromady, byla Dobnerova známost (a také intenzivní korespondence, která probíhala během 60. let) s vídeňským archivářem Taulowem z Rosenthalu.³¹¹ Theodor Antonín Taulow rytíř z Rosenthalu (1702 – 1779) působil ve 30. a 40. letech 18. století jako kancelista, archivář české dvorské kanceláře a sekretář nejvyššího českého kancléře Františka Ferdinanda Kinského. Roku 1748 byl jmenován ředitelem a archivářem nově založeného císařského archivu (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), pro nějž shromažďoval po českých i rakouských archivech materiály. Díky tomu nastudoval obrovské množství pramenů k českým dějinám, především listin, které, ovlivněn evropským vědeckým kriticismem a rozvojem pomocných věd historických, dokázal střídavě posoudit.³¹² Taulow, ač původem z německého Hildesheimu, se vždy cítil být Čechem. Byl aktivním členem Petraschovy Societas incognitorum v Olomouci, při shromažďování materiálů pro císařský archiv se v Praze seznámil s Ziegelbauerem, Piterem, Dobnerem a nejspíš i dalšími učiteli, které podporoval v jejich historické práci, dodával jim nashromážděné podklady, poskytoval jim své výpisky a umožňoval přístup do nejrůznějších archivů, knihoven a soukromých sbírek.³¹³ Jeho činnost nezůstala bez odezvy, chválu jeho osoby uveřejnil Dobner v *Abhandlungen* Společnosti, Voigt ho v *Abbildungen* nazývá „velkým diplomatikem“ a pochvalně se o něm vyjadřoval ve své korespondenci i Josef Dobrovský.³¹⁴

³⁰⁹ NEMEŠKAL, Mikuláš *Adaukt Voigt a první česká vědecká práce numismatická*, s. 676.

³¹⁰ František KUTNAR, *Mikuláš Adaukt Voigt, profil historika a vlastence*, Věstník ČSAV 79, 1970, č. 1, s. 79.

³¹¹ NEMEŠKAL, Mikuláš *Adaukt Voigt a první česká vědecká práce numismatická*, s. 676.

³¹² HANUŠ, *Počátky kritického dějepytu v Čechách*, s. 428.

³¹³ Gustav SKALSKÝ, *Mikuláš Adaukt Voigt, zakladatel české numismatiky*, Numismatický časopis československý IX, 1933, s. 16.

³¹⁴ Své spisy nevydal tiskem, zůstaly pouze v rukopisech, které jsou nyní v různých stádiích rozpracování spolu s jeho ostatní pozůstalostí roztroušeny po fondech Haus-, Hof- und Staatsarchivu.

K Dobnerovi ho vázalo dlouholeté přátelství, stojící především na korespondenci.³¹⁵ Taulow pomáhal Dobnerovi při kritice Hájkovy kroniky – kromě už zmíněných dodávek archivního materiálu a přístupu do vídeňských archivů – především diskusí, radou a kritickými názory.³¹⁶ Jak už bylo zmíněno výše, Dobner se při zpracování Hájka opíral o mince jako datovací pomůcku a toužil po numismatické příručce, která by mu usnadnila práci. Je pravděpodobné, že se o tom Taulowovi ve vzájemné korespondenci zmínil. Roku 1756 poslal totiž Taulow Dobnerovi rukopis svého pojednání z dějin mincovnictví *Entwurf einer ausführlichen Abhandlung von dem Münzwesen der Herzoge und Könige in Böhmen, von den ältesten bis auf die gegenwärtigen Zeiten* atd.,³¹⁷ který Dobner v odpovědi velmi vychvaloval a své kritické připomínky, hodnocení a doplňky psal Taulowovi s mnohými velkými omluvami.³¹⁸ V dopise z 21. 5. 1763 vyjádřil přesvědčení, že takové zpracování dějin české mince by zásadně osvětlilo naši minulost; zároveň střízlivě poznamenal, že pro tuto práci by bylo potřeba seznámit se s širokou pramennou i materiálovou základnou. Náročnost takového úkolu byla patrně jedním z důvodů, proč Taulow svůj nástin nikdy nedokončil a nevydal tiskem.³¹⁹

Dobner pověřil Voigta zpracováním dějin mincovnictví nejspíš počátkem června roku 1770. Když Voigt koncem měsíce úkol přijal,³²⁰ vymohl mu Dobner od následujícího roku přeložení do Prahy. Tam ho seznámil s pražským kruhem učenců, s Taulowem i biskupem Valdštejnem a začal ho v jeho práci soustavně podporovat (nejen radou, ale i materiálně – sám zaplatil tisk prvních sešitů *Beschreibung*).

Pojetí *Beschreibung* záhy přešlo z původní představy katalogu sbírky hraběte Valdštejna v pokus o souvislé dějiny českého mincovnictví.³²¹ Dobner dal Voigtovi

Pracoval na diplomatáři zemí české koruny, slovníku pomocných věd historických a archivní terminologie, rozpracoval chronologickou a heraldickou příručku či genealogii českých a moravských panovníků. – více Jan KAHUDA, *Dva neznámé pokusy o český diplomatář*, in: Zdeněk Hojda, Hana Pátková (edd.), *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*, Praha 2008.

³¹⁵ více Joseph FIEDLER, *Correspondenz des Gelasius Dobner mit dem Hofrathe von Rosenthal*, in: Franz Miklosich, *Slavische Bibliothek oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*, Zweiter Band, Wien 1858, s. 1 – 45.

³¹⁶ HANUŠ, *Počátky kritického dějepytu v Čechách*, s. 429.

³¹⁷ NEMEŠKAL, *Mikuláš Adaukt Voigt a první česká vědecká práce numismatická*, s. 675.

³¹⁸ HANUŠ, *Počátky kritického dějepytu v Čechách*, s. 431 – 432.

³¹⁹ NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, *Dvě století vědecké numismatiky*, s. 82, pozn. 30.

³²⁰ „(...) s pomocí řeholní poslušnosti, již jsem se Bohu a své posvátné službě zavázal, rád přijímám cokoli, co mi předdtavení uloží. Proto přijímám odhodlaně úkol, který mi byl Vámi dobrotitivě svěřen, přestože nepochybuji, že jiní by jej splnili daleko lépe. Celý se však oddávám vašim pokynům, radám, vašemu řízení a vašim příkazům (...).“ Voigt Dobnerovi, *Kosmonosy* 27. 6. 1770.

³²¹ NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, *Dvě století vědecké numismatiky*, s. 11 – 12, 87, pozn. 43.

k dispozici Taulowovu práci a zprostředkoval mu s ním korespondenci;³²² Taulow mu opatroval kresby mincí, opisy listin, mincovních řádů či účtů pražské mincovny a umožnil mu i přístup do vídeňské císařské sbírky. Voigt se účastnil i numismatických diskusí, které Taulow s Dobnerem korespondenčně vedli; v nich se přikláněl střídavě na obě strany. Oběma vděčí za metodickou průpravu a kritické zvládnutí rozsáhlého materiálu, za pevný základ i široké pojetí díla; jeho zpracování by však nebylo možné bez jeho obrovské píle a nadání, historického instinktu a především ochoty a přizpůsobivosti, kterou ostatně prokázal i v dalších zadaných úkolech, jejichž splnění považoval za důležité především v národním zájmu.³²³

Voigt se ve své práci snažil nastínit vývoj mince jako prostředku směny a zdůraznit její peněžní funkci. V intencích své doby, kdy plně převažoval sběratelský přístup k věcem, se však zaměřil hlavně na popis jejich vzhledu, zvláštností a odchylek mincí, a uvádí u nich jen data a pár detailů o vzniku. Bez vysvětlení a odlišení také zařadil do svého popisu i medaile – na rozdíl od Taulowa, který je kvůli jejich jiné funkci odlišuje. Voigt sleduje vzhled, jakost a váhu různých druhů mincí. Zabývá se poměrem nově zavedených nominálů ke starším a vzájemným vztahem mincí – v jakém poměru stály zlaté mince ke stříbrným, stříbrné větší nominály k drobným mincím apod. Sleduje vliv zhoršování kvality mince na hospodářství země i oběh a platnost cizích mincí v Čechách. V pracně vyhotovených tabulkách uvádí váhové jednotky, tehdejší způsob počítání, kupní sílu peněz, ceny zboží, statistiky druhů ražeb a mnohé další; předkládá čtenáři rozbor české měny v jejím dějinném vývoji v rozsahu, v jakém to nikdo dosud neudělal.

Kromě vědeckého cíle sledoval Voigt (podobně jako ve svých ostatních spisech) i cíle vlastenecké. Sepsáním dějin českého mincovnictví mohl světu ukázat vyspělost české kultury v minulosti, význam české mince pro hospodářství dalších evropských států a spolu s tím vliv Čech na evropské dění a jejich zvláštní postavení v rámci Říše.

Pochopitelně ani tak kritický Voigt se neubráníl omylům. Vinu nenese nepozornost či nedůslednost, z té Voigta nemůžeme ani podezírat, ale jednak dosud omezené možnosti a znalosti doby, kdy byl historická kritika pramenů k českým dějinám stále v začátcích, jednak jistě také krátký čas na vypracování celého díla. Pokud se ale nechal strhnout Hájkem, když například převzal jeho smyšlenky z dějin

³²² NEMEŠKAL, *Mikuláš Adaukt Voigt a první česká vědecká práce numismatická*, s. 676.

³²³ SKALSKÝ, *Mikuláš Adaukt Voigt, zakladatel české numismatiky*, s. 17 – 20.

hornictví (které ovšem z Hájka převzali i Stránský a Balbín), alespoň se snažil ověřit si to v pramenech a svou chybu čtenářům přiznal. V některých případech se však Voigt nechal unést vlasteneckým nadšením – třeba v případě přemyslovské ikonografie, která podle něj dokazuje nezávislost Čech na Říši, nebo když předpokládá, že česká knížata razila zlaté mince už dávno před Němci.³²⁴

O to více překvapuje jeden významný nedostatek celé práce. Voigt, ačkoliv znal práci mincmistrů jednotlivých mincoven a znal i jejich značky, naprosto ignoruje souvislost mezi nimi a mincemi. Z jakého důvodu pominul přiřazování ražeb mincmistrům a vlastně i dobu fungování různých českých mincoven (což představuje výraznou pomoc při dataci), zůstalo neobjasněno; stejně tak i to, že naprosto zamlčel význam zavedení kreditní měděné mince a papírových platidel v době pro něj velmi nedávné. Vzhledem k tomu, že tyto nedostatky spadají už do čtvrtého dílu, je pravděpodobným viníkem Voigtova nemoc a vyčerpání z náročných vídeňských let a vedle krátké lhůty k dokončení dílu i Voigtovy omezené možnosti v mikulovském ústraní.

Pro svůj spis zvolil Voigt častou formu soudobých numismatických pojednání, chronologický popis. Jde v něm však o něco dále, než je zvykem, když dodržuje posloupnost panovníků a respektuje územní celky státu. Zásadním je fakt, že z Taulowova *Nástinu* přejal rozdělení na denárové, grošové a tolarové období; tato periodizace českého mincovnictví zůstala v numismatice nosnou dodnes.³²⁵ Voigt v popise postupuje po jednotlivých knížatech a králích (začíná u kněžny Libuše a dalších mytických knížat), ke každému připojuje životopis a mědirytiny s popisy mincí. U nich uvádí nejprve jejich starší určení a výklad (samozřejmě s citací pramenů), svá vlastní vysvětlení umístil na konec oddílu za životopis panovníka.

Po připomínkách od čtenářů, že „historie není hlavním bodem práce“, už v posledních částech prvního dílu životopisná data zestručnil a musel omezit i své oblíbené latinské citáty: „Někteří přátelé shledali životopis mincovních knížat příliš rozsáhlý a zdlouhavý (...). Nejinak se jim nelíbily mnohé postřehy, často umístěná vhodná latinská slova a citování mnohých spisovatelů; protože toto vše, jak říkali, by bylo postradatelné, a jízliví kritici by mi mohli vyčítat vášeň pro množství poznámek nebo méně nízkou snahu ukázat svou sečtělou.“ Od třetího dílu byl také nucen kvůli

³²⁴ SKALSKÝ, Mikuláš *Adaukt Voigt, zakladatel české numismatiky*, s. 23 – 29.

³²⁵ NEMEŠKAL, Mikuláš *Adaukt Voigt a první česká vědecká práce numismatická*, s. 676 – 680.

rostoucím množství soustředit rytiny na konci knihy, zatímco jejich popis zůstal v textu u medailonu panovníka.

Na začátku druhého dílu předchází samotným popisům *Všeobecný úvod do českého mincovnictví až do roku 1300*. Ten měl u čtenářů obzvláštní úspěch, takže na něj Voigt ve třetím dílu navázal pokračováním o mincovnictví v letech 1300 – 1547, a ve čtvrtém výklad dovedl do své současnosti, do roku 1784. Na konec některých dílů umístil Voigt vedle rejstříku, tabulek a oprav i dodatky. V prvním svazku je za druhou částí popis před nedávnem objeveného pokladu v Podmoklech na Křivoklátsku, na konci druhého svazku je to připomínka, že autor stále čeká na názory a kritiku znalců, a upozornění, že další kniha už nebude vycházet čtvrtletně, ale bude vytištěna najednou. Dodatek ke třetí knize obsahuje rejstřík různých zajímavostí, ve čtvrté už je pouze rejstřík a tabulky.

Z předmluvy k prvnímu dílu je jasné, že si Voigt byl vědom výjimečnosti svého záměru. Jak sám píše, existuje sice množství knih o mincích z různých zemí, popis české mince však v tomto ohledu zůstal zatím zanedbán („spisovatele, který by si za předmět svého snažení zvolil samotné české mince všech typů, stářích, kovu a ražby, a podal nám dostatečnou zprávu o jejich původcích, jejich podobě, hodnotě a jiných k tomu se vztahujících věcech, dosud nemáme“). Voigt se tedy ujímá této role; ne proto, že by sebevědomě pociťoval „výjimečné znalosti a vědomosti o mincovní vědě a vlasteneckých dějinách“, ale aby přesvědčil „každého znalce dějepisectví, jaký neobvyklý užitek představuje zkoumání mincí každého národa pro jeho dějiny“. Sice o sobě trochu pochybuje, ale doufá, že „i když se provedení této práce nepodaří podle přání všech; že nebudou hanět můj úmysl přispět tak, jak bude v mých silách, k většímu povznesení a ochraně historie mé vlasti a k jejímu všeobecnému užitku“.

V dalších odstavcích pak přesvědčuje čtenáře, že mince osvětlují provázanost českého království s německou říší jako její „významné a nejušlechtilejší součásti“ i s jinými státy, kde se ve středověku česká mince používala; a že znalost dějin mincovnictví pomáhá vnášet světlo do listin, nařízení, privilegií, dlužních úpisů, do obchodních záležitostí, státního i trestního práva; „člověk při opravdové potřebě a používání těchto věcí často upadá do nesnází, když buď nemá žádnou představu o vlastní hodnotě mince zmíněné v předloženém spise; nebo když je zmýlen dnešním pojmenováním a zřízením našich typů peněz“.

Voigt si byl už od počátku práce vědom, že jde o velmi obsáhlou sumu znalostí dobových pramenů, kterou musí jako autor takového spisu disponovat. „Dobře si

všímám,“ píše Dobnerovi v červnu 1770 z Kosmonos, „jak na mne doléhá tíha svěřené záležitosti, pozoruji, kolik je k řádnému a poctivému zvládnutí toho úkolu zapotřebí co nejširšího vzdělání, přesného úsudku, znalosti peněžnictví a především dějin vlasti. Cítím, jak málo jsem ještě poučen ve všech těchto věcech.“³²⁶ Ani po roce práce se jeho pochybnosti nezmírnily, v předmluvě k prvnímu dílu vypočítává těžkosti, se kterými se musel vypořádat. „Vidím a chápu rozsáhlost pole, které se mi překládá ke zpracování; a nesnáze při takové práci se mému rozumu ukazují ve své plné velikosti a rozsahu. Tak bohatá, a jak je to jen možné plnohodnotná zásoba pravých mincí z každého období; přesná obeznámenost s vlasteneckými i cizími dějinami; silná sečtělost ve starých spisech a listinách; vlastní znalost tak zvaného stříže a zrna, obsahu, a stejně tak vnitřní i vnější nebo zákonné hodnoty mincí; dostatečné povědomí o královských či knížecích mincovních zákonech, sněmovních usnesení o minci, mincovních nařízeních, úředních výpočtech, zhodnoceních, sousedských smlouvách o minci a jiných spolehlivých zpráv; – to jsou opravdové a nutné prameny, z nichž musí čerpat ten, kdo chce popsat a osvětlit mincovnictví jakékoli země.“ Pochybuje o tom, zda je v tomto ohledu „plně vybaven a oprávněn“; považuje se spíše za předvoj mužů „schopnějších a s větší dovedností“ či „obdařených více pomůckami“, kteří „snad budou tímto mým skromným pokusem povzbuzeni v budoucnu předložit světu něco dokonalého v této tak milované hodné a potřebné, stejně jakou pro naši vlast tak chvalitebné oblasti učenosti“.

V další části předmluvy Voigt předkládá plán své práce. Zamýšlí vydávat každého čtvrt roku jeden sešit, které budou za rok tvořit jeden svazek. Voigt se snažil shrnout veškerý dostupný mincovní materiál z domácích i cizích sbírek a jeho popis z listin, sněmovních usnesení a zemských desek, horních řádů, účtů či peněžních příruček, ale i z literatury a různých rukopisných seznamů.³²⁷ Z kronik a dalších narativních pramenů však přejal i některé smyšlenky, které jej pak při přiřazování mincí panovníkům mátl; pro velký objem materiálu je často nestihl ověřit. Použitých písemných pramenů uváděl Voigt v knihách tolik, že mu to někteří kritici vyčítali – Voigt však chtěl psát pravdu, a k tomu v duchu osvícenské historické kritiky potřebuje písemné svědectví. Při výkladu o mincích využíval i různé pomocné vědy, např. při pochybnostech o falzech paleografii, heraldiku pro srovnání mincovních obrazů

³²⁶ Voigt Dobnerovi, Kosmonosy 27. 6. 1770.

³²⁷ NEMEŠKAL, *Mikuláš Adaukt Voigt a první česká vědecká práce numismatická*, s. 678.

s pečetěmi; zásadní pro něj byla znalost originálu, jeho váhy, jakosti atd., tedy nejen vnější, ale i vnitřní znaky mincí.³²⁸

V přemluvě Voigt také žádá „všechny milovníky a přátele jak múz, tak vlasti“, aby ho „podpořili svým příznivým přínosem buď pravých, mně dosud neznámých českých mincí, nebo jejich přesnými kresbami, nebo důvěryhodnými listinami a zprávami, nebo jinými ponaučeními ve věcech, v nichž mě shledají nedostatečně poučeného, a prokázali tím ani ne tak mně, jako mnohem více dějinám naší vlasti opravdovou a chvalitebnou službu“. Žádný z dosud publikovaných „mincovních kabinetů“ není tak dokonalý, že už by ho nebylo možné rozšířit, stejně jako neexistuje „knihovna, v níž by se daly nalézt všechny druhy knih nebo všechna vydání“; proto Voigt doufá, že se tím „nechají pohnout znalci a milovníci mincí, aby poskytli své utajené poklady k obecnému užitku, a tím obohatili a doplnili naši sbírku“.

Vedle popisu mincí se Voigt rozhodl zpracovat i dějiny dolování drahých kovů. I když „není žádný horník a v k tomu náležející vědě a uměních není zkušený“, doufá, že nesklidí přílišnou kritiku. „Samotný nedostatek vyčerpávajících dějin hornictví této od Boha tak milostivě podzemními poklady obdařené země, (...) opakované stížnosti jak domácích, tak zahraničních učenců, že toto tak bohaté pole nebylo dosud objasněno, úspěšné šťastné odhalení jistých toho se dotýkajících listin, a konečně nápomocná podpora přítele, který hornictví rozumí, se staly vzpruhou, díky níž jsem byl pohnut bez rozpaků, zda vstupuji na cizí pole či nikoliv“. Na obhajobu své smělosti dodává, že již dříve doly navštívil a prostudoval i množství spisů k dějinám hornictví jiných zemí, takže „nemluví o záležitostech hornictví jako slepý o barvách“.

Nakonec se Voigt ještě zastavil u formy spisu, konkrétně řeči, v níž jej vydal. Voigt pro tisk použil němčinu, aby „tím svou práci učinil využitelnou pro všechny“, i když práci původně sepsal latinsky. „Zajisté,“ píše Voigt v samém závěru předmluvy, „tu budou moji čtenáři postrádat půvab a krásu stylu, který dnes obdivujeme v mnohých spisech našich německých sousedů. Přesto věřím, že jsem učinil povinnosti zadost, když jsem se namáhal, seč mi síly stačily, (...) jestliže jsem zároveň svůj výklad nevyzdobil rozličnými módními výrazy a řečnickými ozdobami; neusiloval jsem tím o pochvalu a lichocení od jistých zhýčkaných a vtipných čtenářů.“

Předmluvu k druhému dílu začíná Voigt výčtem úprav, které provedl na základě kritiky čtenářů. „Někteří přátelé“ mu vytýkali příliš obsáhlé životopisy panovníků,

³²⁸ SKALSKÝ, Mikuláš *Adaukt Voigt, zakladatel české numismatiky*, s. 23 – 26.

stejně jako různé literární promluvy a latinské citáty, omezil je tedy na důležité události, které se vztahovaly k mincovním dějinám. K jiným výtkám, jak říká, však už nemohl být tak ústupný. Ty se pravděpodobně týkaly velkého množství písemných dokladů, které Voigt k mincím uvádí. Tady se autor obhájí především zásadami historické kritiky. „Pravda, nebo přinejmenším věrohodnost je nepochybně prvním zákonem a téměř duší dějin“, a dějepisec se ji musí snažit dohledat. „Může se jevit přebytným doložit každou zajímavou událost stejným svědectvím, a kvůli čtenáři ji ověřovat, jak je to jen možné? Neučí to zkušenost, jak často je zkušený dějepisec podveden těmi, kteří opravdu své spisy naplňují svědectvími, nebo více jen jinak opisují, bez toho, aby ty uvedené spisovatele sami vyhledávali?“ Sám se následně přiznává, že v jistých věcech se nechal ukolébat vážností autora a opsál jeho vyprávění, které se pak při pozdějším pátrání v pramenech ukázalo jako smyšlené; této chyby se napříště hodlá vyvarovat. „V dějinách českých regentů nebudu následovat ani Dubravia, ani Hájka, ani Balbína, ani nikoho jiného; ale budu je, jako by ještě nebyly nikým popsány, hledat v listinách samotných těchto knížat a ve spisech jejich současníků. Ostatně lépe se mi jeví při takovém počínání přimět se otevřít novou, zcela neprobádanou cestu a propracovat se skrze trní a bodláčí nesčetných těžkostí. Já sám považuji tuto námahu za povinnost, o níž jsem přesvědčen, že ji dlužím dějinám a nauce o mincích mé vlasti, vědychtivosti mých čtenářů a stejnou měrou i sobě jako spisovateli.“

Na konci předmluvy autor zmiňuje několik „urozených příznivců a učených přátel“, kteří mu pomohli „umožněním přístupu do jejich mincovních kabinetů, z části zasláním různých zajímavých originálů, nebo přesných otisků a kreseb“. Kromě biskupa Emanuela z Valdštejna, „kterého budu vždy ctít jako velkého podporovatele tohoto soupisu mincí“, je to hrabě Pachta, z jehož sbírky popsal množství vzácných kusů, nadšený starožitník rytíř Bienenberg, představení „vytříbené sbírky mincí v proslulém kanonickém premonstrátském klášteře na Strahově u Prahy“, ale zavázán se cítí především Taulowovi z Rosenthalu, „tomuto Varrovi našich dob“, a správci císařského mincovního kabinetu panu von Verot.³²⁹ Oba Voigtovi významně pomohli, von Verot zasíláním kreseb raritních mincí, které nebyly jinde dostupné, a Taulow také mnohými postřehy a radami. „Kdyby tak tyto osvědčené příklady

³²⁹ Osoba pana von Verot je velmi nejasná. Jako kustos císařského mincovního kabinetu je obecně uváděn Joseph Hilarius von Eckhel (1737 – 1798), který spravoval sbírku od roku 1775, resp. 1776 až do své smrti. Žádnou osobu jménem Verot se v souvislosti s císařským mincovním kabinetem (ani v jiné souvislosti) nepodařilo nalézt.

povzbudily i jiné majitele takových vzácnosti k napodobení!," volá Voigt na závěr předmluvy emotivně. „Kéž by se nechali pohnout k tomu, aby otevřeli a využili své poklady, které skryty hubí rez, nebo přinejmenším neslouží ani k jejich potěšení, ani k něčí potřebě, ke cti a osvětlení vlasti a ke své vlastní slávě!“

Předmluva třetího dílu se věnuje změnám v řazení mědirytin, které si vyžádalo narůstající množství popisovaného materiálu, a obsahu pokračování všeobecného úvodu do českého mincovnictví, jehož první část Voigt vložil do druhého dílu *Beschreibung*. Tady Voigt upozorňuje zejména na tabulky s výpočty hodnoty mincí, které pro české mince dosud nikdo nezpracoval, nebo je vyhotovil se značnými nesrovnalostmi, protože nevycházel z českých reálií. Voigt je proto musel vypočítat a sestavit sám, což byla i pro něho, zkušeného a nadšeného matematika, „těžká a únavná práce“. Jak vzápětí dodává, je však přesvědčen, že takovou práci dosud nikdo před ním nepodstoupil.

V další část předmluvy upozorňuje na zásadní věc, kvůli níž je právě tolik potřeba sestavit dějiny mincovnictví. „Mnozí moji čtenáři se budou při prohlížení tabulek divit, když shledají mince, které jsou ještě dnes v oběhu,(...) ve zcela jiných hodnotách, než jak se počítají v dnešních dnech. Sami brzy uvidí příčinu, když uváží, že ony staré a naše nové mince přejaly pouze názvy; jsou však docela jiného stříže a zrna,³³⁰ a následně mají i jinou hodnotu.“ Pro správné porozumění starým smlouvám, zástavním listům, dlužním úpisům, ale i pro zhodnocení ceny zboží, potravin nebo mezd není možné počítat hodnotu mince podle současných hodnot, třebaže jejich název je stejný. „Člověk bere zlatý, groš, fenik za stejný, jako je dnes; chválí tehdejší levné časy, a stěžuje si na dnešní drahotu.“ (Což je koneckonců stejný problém, s jakým se potýkáme dnes i my při posuzování cen a životní úrovně v socialistickém Československu.)

Na konci této předmluvy předkládá Voigt plán dalšího pokračování *Beschreibung*. Podle něj ve čtvrtém svazku dokončí popis mincovnictví panovníků, v pátém budou následovat privátní mince a medaile duchovenstva a šlechty, a šestý svazek měl obsahovat ražby moravské. Ten, jak víme, Voigt nestihl ani začít; pátý díl zůstal pouze v rukopise. Podařilo se mu vydat už jen čtvrtý díl, a to ještě k tomu po více než desetileté přestávce. V předmluvě k němu popisuje veškeré důvody a peripetie, které ke zdržení vedly.

³³⁰ stříž = hrubá, celková váha mince, zrno = váha ryzího kovu obsaženého v minci, čistá váha

Podle svých slov začal Voigt na dalším pokračování pracovat hned po vydání třetího dílu, shromáždil materiál a připravil některé mědiryty. Koncem roku 1775 byl však neplánovaně zaangažován do složitého případu konverze jedné pražské židovské rodiny, což ho zaměstnalo na větší část následujícího roku. Po zdárném zakončení celé záležitosti se však Voigtovi na jeho práci nedostalo víc než jednoho měsíce, když byl vyzván k nástupu na katedru obecných dějin vídeňské university, a ještě téhož roku byl jmenován i správcem oddělení „světské literatury“ universitní knihovny. Obě tyto náročné funkce mu přinášely tolik práce, že mu na vlastní bádání nezbýval čas; jeho situaci zhoršil ještě císařovnin příkaz zhotovit a dát do tisku soupis středověkých a novověkých mincí a medailí v císařském mincovním kabinetu. „Prosím jen své čtenáře,“ píše Voigt nakonec, „aby popřemýšleli, jestli jsem při takovém množství povinnosti mohl najít čas pomyslet na pokračování mého popisu českých mincí?“³³¹

Během těch sedmi let, vyplněných usilovnou a vyčerpávající činností na universitě a prací na přímý příkaz císařovny, si Voigt přesto našel čas zabývat se i vlastním dílem. Vídeňskou universitu opustil počátkem roku 1784 na vlastní žádost pro naprosté vyčerpání a vzmáhající se chorobu, pravděpodobně i kvůli stížnostem a kritice ze strany university („Pocítil jsem jediné, že silné vypětí duševních sil, přemíra ponocování, a téměř nepřetržité sezení mi nepozorovaně přineslo skoro trvalou a nevléčitelnou nemoc, která k tomu kvůli zlovolné šikaně a osočování mých nepřejících nepřátel škodlivě vzrostla, že jsem byl ve stavu plného vyčerpání a nebyl jsem schopen zastávat dále řádně svůj učitelský úřad.“). Po krátkém zotavení v samotě a klidu mikulovského kláštera se Voigt opět pustil do dokončení čtvrtého dílu *Beschreibung*, pro nějž ve Vídni nashromáždil poměrně dost nového materiálu, a ještě během roku ho dokončil.

Tím však Voigtovi starostí nebylo, spíše naopak. „Jen kvůli dvěma dalším okolnostem, na kterých ale nenesu vinu, mě jímá úzkost,“ píše v následujícím odstavci předmluvy (a každý, kdo kdy měl v ruce korektury vlastních publikací, Voigta naprosto chápe). „Ta první je, že tisk tohoto svazku probíhá v mé nepřítomnosti(...).

³³¹ Na *Beschreibung* nicméně prokazatelně myslel, ba dokonce i na něm pracoval, byť zůstává otázkou, jak intenzivně. V únoru 1780 píše Dobnerovi, že „tato práce (*na popisu císařského kabinetu*) mi však nebrání, abych pilně pokračoval na IV. svazku popisu českých mincí, jehož rukopis již velmi brzy pošlu hotový do Prahy“, a o rok a půl později opět slibuje pokračování v práci: „V nejbližší době vydá (*tiskařský*) lis dílo arcivévodkyně Marie Anny, které obsahuje mince císařovny. Hned Vám je pak pošlu. Až to dodělám, zase se vrátím k popisu českých mincí.“ – Voigt Dobnerovi, Vídeň 15. února 1780 a 11. listopadu 1781.

Nemohu bez lítosti pomyslet na to, jak velice ztýraný vyšel můj *Abhandlung von merkwürdigen böhmischen Mäcenaten*, který stojí v VI. díle *Abhandlungen einer böhmischen Privatgesellschaft*. Měl jsem potíže poznat ho jako své dílo. (...) Sazeč nemůže mít o německé řeči ani potuchy. (...) Jak se asi povede mému rukopisu o popisu mincí, v němž je u výpočtů a v tabulkách tolik celých čísel a zlomků, u opisů mincí tak přesně sledovaná písmena a zkratky, na samotných originálech stávající chyby, které musejí být zachovány, tak četné změny tisku, to vyžaduje veškerou možnou pozornost!“ Voigt se snažil zajistit pro dohled nad vydáním knihy alespoň nějakého prostředníka a v dopise z července 1785 žádá Dobnera, aby provedl poslední korektury textu sám, nebo je někomu svěřil („snad panu de Neuberg, jak jste tvrdil, by vzhledem k jeho náklonnosti vůči záležitosti vlasti nebylo zatěžko se toho úkolu ujmout“). „Milá arcivévodkyně Marie Anna,“ dodává ještě Voigt, „mi dovolila, abych čtvrtou část numismatického díla připsal jejímu jménu. Proto bych si přál, aby aspoň z tohoto důvodu byla vytištěna co nejsprávněji.“

V další části předmluvy se vrací ke svému původnímu plánu zpracovat české mincovnictví v šesti dílech; po shromáždění materiálu k pátému a šestému dílu však zjistil, že ho nebude mít dostatek na dva samostatné svazky, takže je nakonec sdružil do jednoho dílu, rozděleného na pět oddílů: první měl obsahovat medaile ražené k náboženským účelům (značný počet exemplářů shromáždil především k Janu Nepomuckému, ale neopominul ani „medaile ražené ke cti našich dvou nešťastných krajanů, Jana Husa a Jeronýma Pražského“), v druhém měly být pojednány medaile a pamětní mince arcibiskupů, biskupů, opatů a dalších duchovních hodnostářů. Do třetího oddílu zařadil pamětní a běžné mince šlechtických rodů (tady avizuje velkou kolekci otisků šlikovských mincí); v souvislosti s tím chtěl Voigt pojednat o propůjčování mincovního práva šlechtě a doprovodit to doklady z listin a dalšího archivního materiálu. Ve čtvrtém oddíle by čtenář našel mince větších měst a poslední pátý měl obsahovat medaile ke cti různých českých a moravských učenců a dalších zajímavých osobností.

Je zřejmé, že Voigt měl shromážděn v podstatě veškerý potřebný materiál k pátému dílu a měl pevnou představu o jeho struktuře. Tento rozsáhlý plán práce však ve chvíli, kdy dopisuje předmluvu dílu čtvrtého, sám nepovažuje za realizovatelný. Jednak z toho důvodu, že v mikulovském ústraní neměl možnost prostudovat velké množství potřebné literatury, na niž měl ve svých poznámkách odkazy, a nechat si posílat výpisky od pražských a vídeňských přátel by bylo

zdlouhavé a také poměrně nákladné, jednak proto, že k části o rodových mincích a medailích potřeboval různé rodopisné informace od urozených potomků – Voigt rozhodně nepochybuje o nich, právě naopak chová „největší důvěru k velkomyslnosti našich velikánů“, ale o nepozorných a nepečlivých opisovačích.

Asi nejvážnějším důvodem Voigtových pochybností, který uvádí na samý závěr předmluvy, je však jeho zdravotní stav. „Přes to všechno, kdy jsem se s tělem malátným vinou rozličných, přes třicet let vykonávaných prací ve škole, při péči o duši, (...) jakož i různých protřpěných nemocí nepozorovaně přiblížil zralému věku (...), udělám, co bude v mých silách.“

Za předmluvu čtvrtého dílu je připojena ještě nepodepsaná nedatovaná zpráva, která se vyjadřuje k předchozím Voigtovým slovům; byla psána později, patrně přímo v roce vydání. Její autor (snad sám vydavatel Gerle) pochopil předmluvu ke čtvrtému dílu jako autorovo rozhodnutí v práci nepokračovat a prý položil Voigtovi otázku, zda má tedy na titulní list „dát vysázet: čtvrtý a poslední díl? On to však zakázal, jelikož se začal zotavovat, a žije nerušeně zbaven všech závazků; a ujišťoval mne, že nehodlá měnit svůj záměr dokončit dílo, a zbytek svého churavého života chce věnovat dokončení tohoto památníku své vlasti.“ Podle autora zprávy k tomu Voigta vedla skutečnost, že nikdo kromě něj neměl příležitost nahlédnout do tolika numismatických sbírek a mincovních kabinetů, ať už domácích („jako ten jeho excelence důstojného biskupa litoměřického, z hraběcího rodu z Valdštejna, který je zvláště v českém oboru jeden z nejznamenitějších, a od autora samotného uspořádaný“ či zahraničních („podnikl však také cestu, a jestli to tak mohu říci, mincovní pouť do nejslavnějších kabinetů v Sasku“) a prozkoumat dokonce i císařský mincovní kabinet. Z navštívených sbírek „shromáždil všude buď originální kusy, nebo přesné otisky; všude se informoval, a vedl poté jak se jmenovanými, tak s jinými domácími i zahraničními přáteli mincí silnou výměnu dopisů“. „Celý tento poklad“, uzavírá téměř prorocky autor zprávy, „by byl nyní pro svět ztracen, kdyby jej sběratel, a sám autor této knihy o mincích, nezpracoval. Slíbil tedy vynaložit všechny své síly, aby toto dílo dokončil. Protože už má mnohé mince předem zpracovány, a vlastní i bohatou sbírku mincovních a horních listin; tak doufá, že V. díl bude moci vydat o příštích Velikonocích.“ Příštích Velikonoc už se však Voigt nedožil; je otázkou, zda se dočkal alespoň vydání čtvrtého dílu.

Předmluvě každého dílu předchází dedikace některému ze šlechtických mecenášů a příznivců českých učenců. První díl Voigt z pochopitelných důvodů

věnoval litoměřickému biskupovi Emanuelu Arnoštovi z Valdštejna – jak píše Voigt, dílo biskupovi vlastně patří: „bylo vytvořeno na Váš milostivý popud; obsahuje popis mincí, které jsou ve Vaší cenné a na české záležitosti znamenitě bohaté sbírce mincí opatrovány jako nesrovnatelný poklad; potřebné pomůcky a ulehčení pro uskutečnění tohoto díla pocházejí největší měrou z Vaší štědré dobroty“. Druhý díl připsal hraběti Františku Josefu Pachtovi, nejvyššímu mincmistrovi a hormistrovi království, „přednímu milovníku a znalci jak starých, tak nových mincí; šťastnému vlastníkovi vytříbeného mincovního kabinetu, a, což je nejušlechtlejší, nejlaskavějšímu podporovateli tohoto mého skromného díla“. Pachtova sbírka, v níž směl Voigt také bádát, byla stejně proslulá jako ta Valdštejnova. Třetí díl je věnován hraběti Františku Antonínovi z Nostic. Přestože hned na úvod Voigt (sebe)kriticky píše, že věnovací přípisy jsou stále stejné, žádnou změnu ve stylu dedikace nepřináší. K oslavě knížete ho vede „nepředstíraná a hluboká úcta k vysoké osobě a velkým zásluhám Vaší Excelence; vroucná vděčnost za tak mnohé prospěšné snahy, kterých jste pro blaho vlasti ujal a stále se jich denně chvályhodně ujímáte; nadšení pro objasňování vlasteneckých dějin a nauky o mincích, k jejichž podpoře slouží vybraná knihovna a bohatá sbírka mincí; závazná povinnost, jíž je vám celý můj řád zavázán pro tolik projevů milosti“.

„Příjemcem“ čtvrtého dílu, který vyšel po Voigtově návratu z Vídně, je osoba poněkud jiného ražení. Mohlo by se zdát, že tentokrát Voigta nevedl obdiv k jejím vlasteneckým či osvícenským snahám, ale vděčnost za podporu a pravděpodobně i povinná úcta. Arcivévodkyně Marie Anna, za jejíž účasti vydal za svého vídeňského pobytu popis císařského numismatického kabinetu, však podle všeho vědecké snahy podporovala („přitom je všeobecně známo, co jste různými způsoby přinesla nejen jako mocná ochránkyně, ale také jako rozvážné znalkyně pravé učenosti, (...) zvláště skrze vaše velkomyslné poskytnutí vaší vzácné sbírky přírodnin, pro rakouské university, a především také pro pražský kabinet přírodnin“) a projevovala o vědu zájem („hluboký vhled vaší královské výsosti do přírodních věd, nauky o mincích a dalších věd a svobodných umění“). Po smrti císařovny převzala pro Voigta roli patronky jeho vědeckých snah a jistě by se bývala dočkala věnování dalších Voigtových spisů.

Důležitou součástí *Beschreibung* jsou ilustrace, kterým Voigt věnoval tolik pozornosti – nejen kvůli celkovému dojmu, na němž mu pochopitelně také záleželo, ale především kvůli přesnosti vyobrazení, která doprovázejí jednotlivé popisy mincí.

Voigt, respektive vydavatel Wolfgang Gerle, spolupracoval s vyhlášenými pražskými rytci Karlem Salzerem³³² a s dílnou bratří Jana a Matyáše Balzera,³³³ pro něž vytvářel předlohy Jan Kleinhardt,³³⁴ rytiny v celém třetím díle provedl Klemens Kohl.³³⁵ Titulní list každého svazku zdobí rytina Karla Salzera podle předlohy Marcellina Froma.³³⁶ Je na ní vyobrazen Chronos čtoucí knihu, na níž jsou položeny mince. Ty jsou položeny i u paty sloupce dalších knih a sypou se z rozbité nádoby s mincovním nálezem, který, strážěn českým lvem, leží spolu se svazkem klíčů Chronovi u nohou. Mince jsou vysypány i z kožených váčků v popředí mezi antikizující nádobou na sloupu na jedné a sfingou na druhé straně. V pozadí obrazu ve skalách probíhá pravděpodobně těžba drahých kovů – snad jako alegorie Kutné Hory. Celá rytina je prostoupena barokní symbolikou a zřetelně vyjadřuje účel a námět knihy, což ještě posiluje latinský citát³³⁷ u spodního okraje rytiny.³³⁸

Také věnování jsou doprovázena rytinami, které se vztahují k osobě mecenáše. U biskupa z Valdštejna v prvním díle je to medaile s jeho portrétem na jedné a náboženskými motivy na druhé straně, umístěná v rámu zdobeném květinovými girlandami, které právě rozvěšují tři andělíčci; dva z nich nesou odznaky biskupské moci a knihu. Věnování druhého dílu hraběti Pachtovi doprovází patrně fiktivní Pachtova medaile s jeho portrétem a průčelím pražské mincovny na antickém soklu zdobeném květinovými girlandami a medailonem s Pachtovým erbem na vrcholu. Před ním jsou opět dva andělíčci (jeden z nich dokonce v hornické zástěře a čapce) na ručním lisu vyrábějí mince, druzí dva studují stavební plány mincovny. Následující

³³² Rytec Karel Salzer (1740 – 1784) měl v Praze dílnu spolu s bratry Janem Nepomukem a Ignácem; velmi pravděpodobně pracovali i pro dílnu rytce Jana Balzera.

³³³ Rytec Jan Jiří Balzer (1736 – 1799) pracoval pro hraběte Šporka, pak v Praze s bratry Matyášem a Řehořem založili společnou dílnu. Ta se brzy rozrostla v poměrně velký podnik, který produkoval množství rytin a reprodukcí.

³³⁴ Kreslíř Jan Tomáš Kleinhardt (1742 – 1794) vytvářel předlohy pro dílnu Jana Jiřího Balzera i pro bratry Salzery, proto je občas možné objevit ikonograficky identickou ilustrační rytinu ve dvou tiscích, jednou podepsanou od Karla Salzera, podruhé od Jana J. Balzera. Kleinhardt byl také autorem předloh pro Voigtovy *Abbildungen*.

³³⁵ Kreslíř a rytec Klemens Kohl (1754 – 1807) působil v Praze a pak ve Vídni, kde vyučoval kresbě i císařovnu. I on vytvořil některé předlohy portrétů pro *Abbildungen*.

³³⁶ Kreslíř předloh Marcellinus From (1746 – 1799) byl členem piarisického řádu a působil v koleji v Novém Boru.

³³⁷ ...*veteres tellure recondit thesauros IGNOTVM argenti pondus et auri. – ...ukázav pokladů skryš, jež k cestě jí přispěti měly množství to zlata a stříbra, jež dosud jí nebylo známo.* VERGILIUS Publius Maro, *Aeneis*, kniha 1, verš 358 – 359 (v ilustraci chybně napsáno v. 302, pravděpodobně chyba rytce). Český překlad Otmar Vaňorný, Praha 1970, edice Antická knihovna. Zvýrazněné slovo *ignotus* = neznámý.

³³⁸ ŠTEFAN, K *vzájemným interakcím ilustrátorů a ilustrací bohemikálních tisků*; TÝŽ, *Ilustrace a ilustrátoři Voigtova numismatického díla*, in: Jiří Sejbál (ed.): Mikuláš Adaukt Voigt, zakladatel české numismatiky. Sborník prací ze symposia k 250. výročí narození M. A. Voigta, Brno 1988, s. 78 – 80, 88.

dedikaci Františku Antonínovi z Nostic uvádí střízlivější jakoby kamenný rám s listovou girlandou, v němž je opět fiktivní medaile. Na jedné straně je vyobrazen nostický erb, na druhé je ženská postava inspirovaná bohyněmi z antických mincí, se sluncem na hrudi, která v rukou drží váhy, pádlo a svazek rostlin (?) a u nohou jí leží český lev a roh hojnosti.

Také v úvodu čtvrtého věnování arcivévodkyni Marii Anně je vyobrazena medaile, tentokrát ale skutečná. Jde o medaili na inauguraci arcivévodkyně jako první abatyše Ústavu šlechticů na Pražské Hradě. Medaili, která nese na jedné straně její portrét a na druhé pohled na Ústav šlechticů, Voigt otiskl už v roce 1782 v jejich společném spise o císařské sbírce mincí. Pro *Beschreibung* Voigt obrázek převzal v téměř původní podobě, nechal pouze doplnit iluzivní pozadí podložky s rostlinnou girlandou (čímž – snad úmyslně? – byl zakryt podpis vídeňského rytce Karla Schütze).³³⁹

Jednotlivé kapitoly a části jsou od sebe odděleny rokokovými dřevorytovými ozdobami, vlysy a vinětami. Každou část pojednávající o panovníkovi doprovází jeho fiktivní portrét (který ovšem vychází ze současných představ, takže například kněžna Libuše je vyobrazena jako rokoková dáma) a případně atributy a symboly jeho panování. Na úvod kapitol jsou také vždy vyobrazeny mince a medaile, které jsou následně popisovány. Vyobrazení, jak Voigt avizoval, jsou ve třetí a čtvrté knize umístěny do tabulek až na konci. I ty jsou pečlivě vyvedeny, mince jsou stínovány a budí dojem, že jsou položeny na staré, místy prodřené látce a označeny papírky s čísly.

Počet i kvalita ilustrací díl od dílu klesá, i když množství vyobrazených mincí a medailí je poměrně stabilní. Ilustrace čtvrtého dílu, na nějž už Voigt nemohl osobně dohlížet, mědirytec podle jeho slov naprosto odbyl. „Podívejme se např. na portrét císařovny Alžběty Kristiny (...). Na originálech se tyto líbezné obrazy usmívají na pozorovatele, a uchvacují ho: na našich otiscích v něm vzbuzují bezmála hrůzu a úlek.“ Snad za to mohl nedostatek peněz, snad postupem času převládl střízlivý duch doby přechodu ke klasicismu; možná za tím byl pragmatický pocit vydavatele, že čtenáři jsou už dostatečně nalákáni.³⁴⁰

Přínosnost a výjimečnost Voigtovy práce nezůstala nepovšimnuta a jeho zásluhy o rozvoj numismatiky si uvědomovali už jeho současníci. Pochvalně se o

³³⁹ ŠTEFAN, *K vzájemným interakcím ilustrátorů a ilustrací bohemikálních tisků*.

³⁴⁰ ŠTEFAN, *Ilustrace a ilustrátoři Voigtova numismatického díla*, s. 80.

něm vyjadřoval například hrabě František Šternberk, sám vlastník úctyhodné numismatické sbírky; zároveň od té doby vzrostl o tuto vědu zájem i u jiných učenců, jako třeba u Dobrovského či Palackého.³⁴¹

Voigt pochopitelně nebyl jediným znalcem mincí v Čechách. V jeho době například působil na pražské universitě Josef Mader (1754 – 1815), profesor německých dějin a státovědy, který se zároveň zabýval statistikou a numismatikou, když prošel příznačnou cestu od jejich sbírání k vědeckému zájmu. Mader vydal v roce 1797 v *Neuere Abhandlungen* článek *Versuch über die Brakteaten*, kterou pojal jako polemiku s Voigtovými závěry. Postupem času vydával další pojednání o středověkých mincích; z nich vytvořil numismatickou příručku *Kritische Beiträge zur Münzkunde des Mittelalters* (vycházela v Praze v letech 1803 – 1811), v níž uvádí pro zájemce i návod, jak uspořádat svou numismatickou sbírku, zabývá se datováním mincí, některými nápisy a jmény na mincích, zmiňuje se o omylech při určování keltských mincí apod. Díky tomu byl často s Voigtem srovnáván.

Od 80. let 19. století se numismatika přednášela na katedře všeobecných dějin a pomocných věd historických, ale zájem se soustředil z velké části jen na antické mincovnictví a přednášky byly spíše takovým všeobecným úvodem do numismatiky. První sdružení zájemců o numismatiku v českých zemích, Verein für Numismatik, vzniklo až počátkem roku 1849. Jeho zakladatel JUDr. Josef Neumann spolu s Jindřichem Otokarem Miltnerem navázali na Voigtův *Beschreibung* a zrealizoval jeho nevydaný pátý díl pod názvem *Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Privatmünzen*. Na rozdíl od Voigta jej však pojali pouze jako popis, bez historických souvislostí.³⁴²

Mincemi a jejich historií se ve Voigtově době zabývali i další učenci, světští i příslušníci náboženských řádů. Dominikán Aleš Pařízek (1748 – 1822) působil jako učitel, ředitel několika škol, byl výborný kreslíř a malíř i hudebník. Pro mládež napsal přehledné dějiny českých zemí, kde zdůrazňuje, že dějiny nejsou jen sledem panovníků a válek, ale patří do nich i zemědělství, obchod, řemeslo, a také umění, náboženství, literatura, mravy a vědy. Závěrečnou část spisku tvoří stručné dějiny hornictví a mincovnictví. Pařízek sám sbíral ne sice přímo mince a medaile, ale jejich sádrové odlitky, které si sám zhotovoval, především ražby s historickou tematikou. Svou sbírku pak věnoval Národnímu muzeu spolu se speciálními sešity, v nichž

³⁴¹ SKALSKÝ, Mikuláš *Adaukt Voigt, zakladatel české numismatiky*, s. 29.

³⁴² NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, *Dvě století vědecké numismatiky*, s. 16 – 22, 35.

sepsal stručný přehled českých dějin od Karla IV. po současnost; k jednotlivým událostem přiřazoval odlitky mincí a medailí. Sešity patrně používal při výuce.

Voigtovým kolegou v řádu byl Jaroslav Schaller (1738 – 1809), známý topograf. Zpočátku učil na nižších řádových školách i gymnáziích, od 1775 byl vychovatelem synů Františka Antonína Nostice. Do svých topografií, na nichž pracoval právě za podpory osvětleného knížete, se zmiňuje o nálezích mincí, soukromých numismatických sbírkách i mincovnách – dějiny té pražské, s jejímž mincmistrem Ignácem Wernerem Kerndlerem se přátelil – popisuje poměrně důkladně. Schaller se s Voigtem pochopitelně znal (z prostředí řádu i z nostického salónu) a jistě byl obeznámen i s jeho *Beschreibung*. Snad si byl vědom absence některých zásadních informací ve Voigtově spisu a zmiňuje tu to, co Voigt přešel, tedy zavedení kreditní mince a bankocetle i data uzavření mincoven.

Josef Anton Riegger (1742 – 1795) příslušníkem žádného řádu nebyl. Tento právník a profesor státovědy na pražské universitě byl aktivním členem Společnosti nauk a především zakladatelem moderní statistiky. Vydával *Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen* a *Archiv der Geschichte und Statistik insbesondere von Böhmen*, v nichž otiskl třeba pojednání o dějinách cen nebo popis nálezů. Vydal i některé Voigtovy články a především dosud nepublikovaný Balbínův rukopis článku o mincovnictví, k němuž přidal vlastní pojednání o změnách hmotnosti a ryzosti mincí.³⁴³

3. 3. 6. Vděčná oběť a pomník. Schau- und Denkmünzen

Během svého pobytu ve Vídni sestavil Voigt katalog pamětních mincí a medailí, vydaných za vlády Marie Terezie. Jeho německý text převedla do francouzštiny arcivévodkyně Marie Anna, vzdělaná dáma se zájmem o vědy a umění.³⁴⁴ Bilingvní soupis vyšel roku 1782 postupně ve dvou svazcích.³⁴⁵ Představuje jednotlivé

³⁴³ Dana SVOBODOVÁ, *Příspěvek k vývoji numismatiky v Čechách na sklonku 18. století (Aleš Pařízek – Jaroslav Schaller – Josef Antonín Riegger)*, in: Jiří Sejbal (ed.): Mikuláš Adaukt Voigt, zakladatel české numismatiky. Sborník prací ze symposia k 250. výročí narození M. A. Voigta, Brno 1988, s. 101 – 106.

³⁴⁴ Arcivévodkyně Marie Anna Josefa (1738 – 1789), druhá dcera císařského páru, zvaná též Marianna, se zajímala o soudobé vědecké poznání, historii a kulturu, vlivem svého učitele Ignáce Borna se zajímala o přírodní vědy, fyziku, mechaniku, chemii a botaniku, její otec císař František ji přivedl k mědiryctví a numismatice a odkázal jí svou sbírku mincí.

³⁴⁵ *Schau- und Denkmünzen, welche unter der glorwürdigen Regierung der Kaiserinn Königin Maria Theresia geprägt worden sind./Médailles frappées sous le regne glorieux de l'impératrice reine Marie Therese.* Wien, in der Johann Paul Kraußischen Buchhandlung. 1782.

medaile, vyobrazené na mědirytech Karla Schütze a Johanna Zieglera, úvodní rytinu prvního dílu vytvořil Jacob Adam.³⁴⁶

V předmluvě vysvětluje Voigt důležitost pamětních mincí pro historické bádání – „jsou považovány za nejosvědčenější památky a listiny (Urkunden) k potvrzení historie“ – a předkládá je také jako doklad slavného panování zesnulé císařovny. V katalogu představuje všechny pamětní mince ražené za její vlády, seřazené chronologicky, vždy s jejich obrazem a krátkým popisem; první část dovedl do smrti císaře Františka I., druhou do smrti Marie Terezie. Vždy uvádí různé exempláře medailí vydaných ke stejné příležitosti a osvětluje událost, ke které se váží.

Voigt pojal soupis velmi důkladně, třebaže neuvádí veškeré medaile vydané za života Marie Terezie. To vysvětluje v doslovu jako záměr: „Chtěli jsme zde uvést jen ty pamětní mince, které byly raženy buď na výslovný rozkaz nejvyššího dvora, nebo v zemích náležejících k habsburské monarchii, nebo v říšských městech v souvislosti s císařskými volbami a holdováním. Ty ostatní, jejichž počet není zas tak velký, jsme s rozvahou přešli. Holandské tak řečené posměšné medaile, které vycházely především během bavorsko-francouzské války, a které často obveselovaly lůzu, by zde stejně nikdo nehledal.“ Katalog začíná medailemi oslavujícími císařovnoho narození, sňatek, nástup na trůn a holdování ve Vídni a dalších zemích monarchie, pokračuje připomínkou spoluvladařství s Františkem I., narození dětí a dalších rodinných událostí; dále následují medaile na osvobození Prahy roku 1743, na pomoc Británie proti Prusům, na mír s Bavorskem a další válečné události, na založení nejrůznějších institucí a budov jako přístavu v Livorně, kláštera v Brně nebo tereziánské koleje ve Vídni, medaile jako odměny za úspěchy v různých vědách a umění a tak dále; celkem první díl obsahuje 184 mincí a medailí.

Druhý díl pokračuje průběžným stránkováním a přináší opět různorodou kolekci medailí: na nástup Josefa II., na jmenování princezny Marie Anny abatyší v Praze, svatba Marie Antoinetty s Ludvíkem XVI., úmrtní medaile osobností, nizozemský žeton na vylepšení silnic, na to, že si arcivévodové vyrobili lis na ražbu mincí atd. atd. Poslední medailí pod číslem 291 je úmrtní medaile císařovny.

Voigt se ke svému autorství vlastně vůbec nehlásil, nepochybně z úcty k císařské rodině a své „spolupracovnici“, arcivévodkyni Marii Anně. V dopise

³⁴⁶ Jakob Adam (1748 – 1811) byl oblíbeným portrétistou vídeňské šlechty i dvora; Carl Schütz (1745 – 1800) se kromě ryteckví zabýval architekturou, na jeho rytinách převládá antická architektura, pohledy na zámky a plány; Johann Ziegler (1750 – 1812) ryl hlavně veduty měst v Porýní a Podunají, Vídeň nebo Alpy. – ŠTEFAN, *Ilustrace a ilustrátoři Voigtova numismatického díla*, s. 73 – 100.

z listopadu 1781 píše Dobnerovi, že v nejbližší době „vydá lis dílo arcivévodkyně Marie Anny, které obsahuje mince císařovny.“³⁴⁷ V následujícím nedatovaném dopise slibuje poslat mu výtisk Popisu památných mincí vydaných za vlády Marie Terezie, „který sestavila arcivévodkyně Marianna a s mou péčí vyšel. Německý text je můj, francouzský je Mariannin. Je to pro náš řád ohromná čest, že taková arcivévodkyně k tomu chtěla užít mých děl. Přiložím pak ještě jeden vytištěný na papíře pro Jeho Excelenci litoměřického pana biskupa.“ Z dalšího dopisu pak vyplývá, že Dobner už výtisk obdržel; Voigt v něm vysvětluje zmatky v autorství. „Divíte se, proč se na obalu knihy o mincích neobjevuje jméno arcivévodkyně ani moje. Příčinou je toto: arcivévodkyně se nijak nenechala přemluvit k tomu, aby se tam vyskytlo její jméno, proto ani já jsem tam nemohl nechat zapsat to své. Jinak je ze všeho zřejmé, že já jsem autorem německého textu a že ona jej přeložila do francouzštiny. Je to pro náš řád a celou provincii veliká čest, že se sama arcivévodkyně rakouská uráčila přeložit do francouzštiny text vypracovaný vaším žákem.“³⁴⁸

3. 3. 7. Císařský katalog. Nummi germaniae medii aevi

V podobné formě vydal Voigt další numismatickou práci, tentokrát soupis středověkých ražeb z císařské mincovní sbírky. Za úkol jej dostal hned zkraje roku 1780, jak opět referuje Dobnerovi: „Mimo jiné Vám také oznamuji, že mi bylo asi před měsícem sděleno dekretem císařovny něco, o čem se mi ani nesnilo, abych totiž všechny mince středověké a pozdější, které se nacházejí v císařském mincovním kabinetě, zrecenzoval na Eckelův způsob³⁴⁹ a krátce je popsal.“ Pro Voigta to jistě byl nelehký úkol, výuka a zároveň provozování universitní knihovny mu zabírala velké množství času. Podle svých slov práci odmítl; hned následující větou si zdánlivě protiřečí, spíše však vystihuje svou situaci: „Jedná se ovšem o práci náročnou a každodenní, takže jsem si ji na sebe nemohl vzít. Jménem císařovny mi byly knížetem Rosenbergem, ředitelem onoho muzea, předány klíče, a tak tam každý den pracuji po dvě hodiny.“³⁵⁰

³⁴⁷ Voigt Dobnerovi, Vídeň 11. listopadu 1781.

³⁴⁸ Voigt Dobnerovi, Vídeň 2. března 1782.

³⁴⁹ Josef Hilarius Eckhel, od roku 1774 správce a od 1776 ředitel císařského mincovního kabinetu a souběžně profesor starožitností a pomocných věd historických na vídeňské universitě, geograficky uspořádal a popsal dosud známé antické mince, včetně odhalení padělků. V letech 1775 a 1779 vydal katalogy starých mincí císařského muzea.

³⁵⁰ Voigt Dobnerovi, Vídeň 15. 2. 1780.

Výsledek své práce publikoval pod rozsáhlým názvem o tři roky později; zřejmě ještě tehdy netušil, že z Vídně brzy odejde, a tak je svazek označen jako první část.³⁵¹ Soupis začíná Karlem Velikým a obsahuje mince dalších panovníků, různých německých knížat, říšských biskupů a šlechticů až po Karla V. Kniha nemá ilustrace, mince jen popisuje a dokládá citacemi z pramenů. Řadí je podle použitého kovu, nominálu apod.; pamětní ražby do katalogu nezařadil. Jak už avizoval v dopise, katalog zpracoval podle Eckhelova soupisu antických mincí, který od něho dostal k dispozici.³⁵² Knihu Voigt věnoval P. Bernardinu Fritschovi od sv. Kateřiny Sienské, „kdysi v literárních studiích kolegovi a blízkému příteli“, jenž byl v té době českým piaristickým provinciálem.

Kromě pojednání o podmokelském pokladu jsou zmíněné Voigtovy numismatické práce katalogového typu. Je to dáno jeho velkou vytížeností – obě práce dělal vedle svého pedagogického a knihovnického působení na vídeňské universitě a souběžně s prací na *Beschreibung*. V dopisech Dobnerovi se často zmiňuje o tom, že jakmile se zbaví těchto vedlejších povinností, vrhne se opět na dokončování svého popisu mincí.³⁵³ Voigt oprávněně považoval *Beschreibung* za své nejzásadnější dílo, jeho vydávání se však přes všechnu snahu protahovalo a na Voigta se za to leckdy snášela kritika. Jak si posteskl v dopise Dobnerovi, v tomto ohledu spřízněné duši: „Všichni zdejší znalí literáti se mě každodenně vyptávají na čtvrtou část Monumentorum Bohem(iae).³⁵⁴ Titíž se dožadují pokračování popisu českých mincí, téměř až hádavě. Ale my oba dobře víme, co nám v tom brání. Kniha se nenapíše tak rychle, jak se přečte.“³⁵⁵

Přesto není na místě říci, že by oba soupisy byly méně hodnotné. Ve Voigtově době nebylo v rakouském, a o to více v českém prostředí takovýchto soupisů mnoho a stejně jako dnes i tehdy katalogy sloužily sběratelům a zájemcům o sbírání starých

³⁵¹ Nvmmi germaniae medii aevi qvi in nvmmpophylacio caesareo vindobonensi adservantvr. Eos ordine chronologico disposvit, descripsit, et vbi opvs fverat, illvstravit Adavctvs Voigt cler. reg.schol. piar. art. lib. et philos. doctor prof. p. o. historiae vniversalis et litterar. In vniversitate Vienn et bibliothecae eivsdem vniversitatis cvstos. Pars prior. Viennae, svmptibvs Ioannis Pavli Kravs. 1783.

³⁵² „Nedávno mi důstojný pán Eckel, správce císařské numismatické sbírky, předal exemplář katalogu, který sám uspořádal pro knihovnu naší pražské koleje. Proto Vám jej při této vhodné příležitosti přeposílám.“ Voigt Dobnerovi, Vídeň 25. září 1779.

³⁵³ „Tato práce mi však nebrání, abych pilně pokračoval na 4. svazku popisu českých mincí, jehož rukopis již velmi brzy hotový pošlu do Prahy.“ Voigt Dobnerovi, Vídeň 15. 2. 1780; „V nejbližší době vydá lis dílo arcivévodkyně Marie Anny, které obsahuje mince císařovny. Hned Vám je pak přepošlu. Až to dodělám, zase se vrátím k popisu českých mincí.“ Voigt Dobnerovi, Vídeň 11. listopadu 1781.

³⁵⁴ Dobnerova kritická edice pramenů k české historii *Monumenta historica Bohemiae nusquam antehac edita*, kterou vydával v letech 1764 – 1785.

³⁵⁵ Voigt Dobnerovi, Vídeň 25. září 1779.

mincí jako vodítko k přesnějšímu zařazení a identifikaci exemplářů; císařská sbírka byla jistě svým obsahem a rozsahem dostatečně širokou základnou. Pečlivé provedení katalogů, Voigtovo důkladné prozkoumání mincí, jejich chronologické a geografické zařazení a v neposlední řadě citace pramenů vynesly obě jeho knihy mezi nemnohá kvalitní a spolehlivá numismatická díla poslední třetiny 18. století.

3. 3. 8. Obraz vývoje věd. Versuch einer Geschichte der Universität zu Prag

Pojednání o Karlově universitě³⁵⁶ zaslal Voigt do druhého dílu Abhandlungen na rok 1776. Svůj příspěvek nazval pokusem o zpracování dějin university, protože tušil, že to nebude snadný úkol. Měl v plánu rozdělit si je do čtyř částí, které by postupně vydával: první část popisovala dobu od založení university do jejího „rozptýlení“ husity, druhá měla končit sjednocením Karlo-Ferdinandovy university v roce 1654, třetí chtěl dovést do zrušení jesuitů a čtvrtou do své současnosti. Voigt se v krátkém úvodu podivuje nad tím, že historii university dosud nikdo uceleně nezpracoval – kromě Balbína, který se jí věnoval v *Bohemia docta*, tato část však byla pouze v rukopise. Jako prameny chtěl pro první tři části použít fakta získaná z listin a dalších písemných zpráv, které mu poskytl Dobner, hojně využívá i spis o děkanech university od poloviny 14. do konce 16. století a soupis statut vydávaných rektory university. Vedle toho samozřejmě prostudoval velké množství dalších textů – veřejných vyhlášek, programů a opisů nařízení – a zjistil z nich mnohé dosud neznámé okolnosti, díky čemuž může také opravit mnohé mylné vyprávění různých spisovatelů. Pro soudobou situaci na universitě, která měla být zpracována ve čtvrté části, měl Voigt být sám sobě očitým svědkem.

Pro Voigta byly dějiny universit a škol v „učené“ (my bychom řekli spíše kulturní) historii tím, čím jsou dějiny států a měst v historii politické. V dějinách tak významné instituce spatřuje odraz vývoje věd v zemi, ukazují ducha, myšlení a vkus národa. Založení university v tak rané době je mu dokladem vysokého stupně vzdělanosti v Čechách; její úpadek pak přičítá Němcům, stejně jako propuknutí náboženských nepokojů, které fungování university zásadně ovlivnily.

³⁵⁶ Aduacti Voigt Priesters des Ordens der frommen Schulen Versuch einer Geschichte der Universität zu Prag. Erster Abschnitt. Aus dem zweyten Theil der Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen. Prag, bey Wolfgang Gerle, Buchhändlern. 1776. Von der Stiftung der Universität bis zu ihrer durch Johann Huss veranlaßten Zerstreuung. (J. 1348-1409).

Poté Voigt přistupuje k samotným dějinám university. Začíná od pohanských dob: podle některých spisovatelů měly Čechy svou vysokou školu už před příchodem křesťanství, což ovšem vyvrátil ve svém článku o vzniku a vývoji písma v prvním svazku *Abhandlungen*. Dál pokračuje rozvojem věd v souvislosti s přijetím křesťanství a výukou teologie v pražské katedrále a klášterech, jejíž absolventi pak museli studovat v zahraničí – proto se knížata rozhodla vybudovat universitu vlastní. Jako první o tom uvažoval Václav II., ale „jeho rádcové a velcí muži království byli buď příliš málo milovníky věd, nebo měli jiné úmysly“ a záměr ztroskotál. Uspěl až císař Karel IV. Tady Voigt uvádí různá data založení university v literatuře a písemné doklady ke správnému roku. Vzorem byla universita v Paříži – Voigt popisuje její proslulost, strukturu a obory, které profesory odtud císař povolal do Prahy a co zde učili.

K prvním letům fungování školy našel jen málo pramenů, ty nejdůležitější z nich zato uvádí poměrně podrobně: vypisuje jednotlivé body nařízení, rozepisuje se o zřízení Karolinské koleje, nadace pro studenty teologie, a uvádí pravidla jejího provozu, vypisuje další nařízení za Karla IV. o zkouškách, hospodářském zabezpečení nadace, volbě děkanů, vzniku knihovny apod. Když v líčení dospěl k době císařovy smrti, neodpustil si Voigt (vedle jeho průběžného vychvalování) delší chvalozpěv na císařovu vědymilovnost, díky níž universita vyrostla v jedinečnou instituci: „Starší i novější spisovatelé nenacházejí slov, jimiž by popsali kvetoucí stav a lesk této vysoké školy za Karlova panování.“

O Karlově následníkovi sice Voigt nikdy nemluvil nijak pěkně a nikdy si neodpustil uvést jeho přízvisko „Líný“, na tomto místě ale upozorňuje čtenáře, kteří předpokládají, že za Václava „pověstného svou leností a jinými neřestmi“ universita bude upadat, že se mýlí – král byl poměrně vzdělaný, zajímal se o vědy a podporoval učence i Karolinum. Přesto škola pomalu ztrácela svou úroveň, protože velké množství Němců v Praze se odrazilo i v národnosti skladbě studentů, kde Němci zabírali místo zájemcům domácím, i když v okolních (i německých) zemích vznikaly nové university po vzoru té pražské. Dále Voigt pokračuje líčením založení a královské podpory Betlémské kaple, kde se kázalo česky, popisuje organizační strukturu university, uvádí různá nařízení, papežské buly ovlivňující profesory i studenty a další doklady.

Na začátku poslední třetiny pojednání Voigt dospěl k „husitským nepokojům“, k Husovi a Jeronýmovi – „dvěma tehdy známým obávaným disputátorům a k tomu

jak obecně, tak i z osobních příčin vysloveným nepřátelům Němců“. Přetiskuje Husovu řeč při volbě rektora, popisuje z toho vyplývající spor, který král vyřešil kutnohorským dekretem, následný odchod Němců a zlobu Pražanů na Jana Husa, že jejich odchodem přišli o velkou část výdělků. Tím dějiny university prozatím končí, v závěrečné části Voigt ještě popisuje vnitřní uspořádání školy a jednotlivé funkce, vyjmenovává osoby, které je zastávaly a roky jejich působení, podrobněji popisuje zkoušky a uvádí soupis knih používaných při přednáškách.

Na samotný závěr Voigt ještě vypočítává, o čem všem by se dalo napsat (způsob diskusí, prázdniny, tresty pro studenty, pedelové atd. atd.), ale na to už mu v této části nezbylo místo – „důkladně o tom všem pojednám ve velkém díle, o němž jsem se už výše zmínil“. Tuto „první část svého pokusu, který lze považovat za úvod onoho velkého díla“, uzavírá seznamem významných osobností university, jejichž úplný soupis včetně jejich životopisů a bibliografie přinese opět ono „velké dílo“ s názvem *Historia Universitatis Pragensis*. K jeho sepsání se však Voigt už nikdy nedostal, ještě téhož roku odešel na vídeňskou universitu, kde byl plně zaměstnán jinými tématy, a po návratu do Čech se o původním plánu na velké dějiny Karlovy university už nikde nezmiňuje.

Toto pojednání pro *Abhandlungen*, které v této samostatné podobě obsáhlo 107 stran, nijak nevybočuje z obvyklé podoby Voigtových spisů. Text provázejí hojně poznámky, v nichž Voigt ve snaze zúročit své badatelské úsilí předkládá čtenářům záplavu citací tištěných i rukopisných pramenů, rozebírá jejich tvrzení, pravdivost či omylnost. Obsáhlý poznámkový aparát je z hlediska moderního čtenáře slabou stránkou Voigtových prací (moderního čtenáře nikoli ve smyslu času a staletí, ale ve smyslu mentálním – tento způsob psaní odborných textů kritizoval už Josef Dobrovský³⁵⁷). Lze však snadno pochopit, že Voigt shromáždil ke každému zpracovávanému tématu obrovské množství materiálu a toužil ukázat světu jeho existenci – ať už jako dokladu vyspělosti české kultury, nebo pro jeho zajímavost či výjimečnost. Více však byl asi motivován svou láskou k pravdě a snahou doložit všechna svá tvrzení důkazy a dobovými doklady. Pro zkušeného badatele znalého odborných textů to vše nepředstavovalo problém, běžný Voigtův současník, jenž se k takovéto četbě dostal z laického historického zájmu, mohl být brzy náročnějším

³⁵⁷ K tomu více Oldřich KRÁLÍK, *Josef Dobrovský a Gelasius Dobner*, in: Josef Dobrovský 1753 – 1953. Sborník studií k dvoustému výročí narození, Praha 1953, s. 361 – 412.

textem odrazen. To je nejspíš důvodem toho, že se Voigtova díla nedočkala většího čtenářského ohlasu.

3. 3. 9. S přiměřenou úctou. Über den Gebrauch der Volkssprache bey dem öffentlichen Gottesdienste

V posledním roce svého pobytu na vídeňské universitě vydal Voigt jeden pozoruhodný spis. Pozoruhodný proto, že se svým tématem odlišuje od ostatních Voigtových prací, a především se dotýká aktuálního problému, což Voigt z opatrnosti nikdy nedělal. Nejspíš proto také vydal knihu pod pseudonymem Nikolaus Richter.³⁵⁸

V úvodním věnování sice vystupuje sám za sebe, ale jako pouhý zprostředkovatel, který slíbil „svému velmi blízkému příteli“, že nechá knihu ve Vídni vydat. „Protože shledávám způsob, jakým je sepsána, za velmi skromný a veškerou úctu, kterou je povinován oběma svým protivníkům i publiku, za přiměřenou, splnil jsem tuto žádost (...).“ Spis věnoval poslednímu opatu premonstrátského kláštera v Louce u Znojma Danielu Todlovi; o rok později byl klášter na císařův příkaz zrušen.

Voigt, respektive Nikolaus Richter, v úvodu vysvětluje pohnutky, které ho vedly k sepsání takového spisu. Hlavním důvodem je mu znevažování, které v současné době stíhá různé církevní tradice jako modlení podle breviáře, celibát kněží, řeholní sliby, nejvyšší moc papeže v církevních záležitostech apod. Celou tuto nevelkou knížku, která má něco málo přes sto stran, pojál jako polemiku se dvěma, respektive třemi spisy vyjadřujícími reformátorské snahy jejich autorů. První, anonymně sepsaný spisek s obsáhlým názvem *Prüfung der bejahenden Gründe, welche die Gottesgelehrten anführen über die Frage: soll man sich in der Abendländischen Kirche bey dem Gottesdienste der lateinischen Sprache bedienen?*, Voigt pouze zmiňuje, protože jej nepovažuje za dostatečně kvalitní. Druhá práce, která už Voigtovi stála za kritiku, nese název *Bitte an die H. H. Bischöfe der oesterreichischen Staaten, die Volkssprache im öffentlichen Gottesdienste einzuführen* Norberta Korbera, kanovníka a učitele kanonického práva a knihovníka zmíněného kláštera v Louce. Ani jedna z těchto dvou prací nevyvolala podle Voigta větší rozruch, protože jimi uváděné důvody jsou známy z běžného školního vyučování a byly už v mnohých jiných spisech vyvráceny.

³⁵⁸ Über den Gebrauch der Volkssprache bey dem öffentlichen Gottesdienste. Von Nikolaus Richter. Wien, gedruckt bey Franz Anton Kroyss, 1783.

Za daleko důležitější považuje Voigt práci právníka a profesora kanonického práva na vídeňské universitě J. N. J. Pehema, která je vlastně jeho zahajovací přednáškou pronesenou na začátku školního roku. Svůj proslov, který přednesl nejprve latinsky, posléze přeložil do němčiny a vydal jej pod názvem *Abhandlung von Einführung der Volkssprache in dem öffentlichen Gottesdienst* v roce 1783. Podle Voigta Pehem věděl, že téma jeho spisu způsobí velké pozdvižení, nedal se tím však odradit (tady není zcela jasné, zda Voigt obdivuje jeho odvahu, nebo má naopak za to, že když si Pehem byl vědom nebezpečí, nemůže se tedy divit, že na jeho slova někdo negativně zareagoval).

Voigt postavil svou polemiku především na Korberově knize – k Pehemovi se sice v průběhu výkladu také vrací, cílem jeho kritiky je však především Korber. Voigt se hned zpočátku podivuje nad tím, že Korber na to, že je kněz a příslušník církevního řádu, se vyjadřuje celkem ostře, když veškerou církevní moc požaduje pro biskupy a o papeži píše jen jako o římském patriarchovi. Voigt v odpovědi uvádí, že sice nechce nijak zpochybnit moc biskupů, ale poukazuje na to, jaký by nastal zmatek, kdyby každý biskup jednal nezávisle. Korberův výklad citátů z Bible, kterými hojně podpořil svá tvrzení, Voigt rozebírá verš po verši a opravuje ho v místech, která si Korber podle něj špatně vyložil.

Korberovo tvrzení, že přičiněním papeže Řehoře VII. byla zavedena latinská bohoslužba, vyvrací rozsáhlým historickým pojednáním, doloženým množstvím citovaných pramenů. Začíná už tím, že latina byla zavedena za apoštolů sv. Petra a Pavla, protože Řím byl sídelním městem zástupce Kristova, a že ani po vpádu barbarů do Římské říše nenastala žádná změna, protože ani u těchto barbarských kmenů se po jejich pokřtění mše nesloužila v jejich jazyce, s výjimkou některých Slovanů. Korber se zamýšlí nad tím, jestli se na Velké Moravě zpočátku užívala při bohoslužbě latina, když křesťanství přinesl Cyril a Metoděj. Na to Voigt kontruje prohlášením, že Korber nezná důkladně „dějiny naší vlasti“: s Cyrilem a Metodějem se sice nemýlí, netuší však, že ještě před nimi, začátkem století, přinesl evangelium na Moravu biskup z rakouského Lorchu, na jehož popud pak papež založil „u tohoto slovansko-moravského národa“ čtyři biskupství (což Voigt dokládá citací onoho papežského dopisu), pochopitelně v latinském ritu.

Dále se Voigt rozepisuje o Cyrilově misi k Chazarům, pro něž vymyslel písmo a přeložil do jejich řeči Bibli (to pro změnu dokládá odkazem na svoje nebo Dobnerovy spisy), a jeho následném povolání na Moravu knížetem Rastislavem, jenž chtěl Cyrila

použít jako protiváhu německých duchovních z Říše – celou historii sporu Voigt probírá velmi podrobně. To, že na Moravě bylo možné sloužit mši v národním jazyce (národním ve smyslu jazyka obyvatel země, Volkssprache, nikoli ve smyslu nacionalistickém), zatímco žádnému dalšímu národu to dovoleno nebylo, zdůvodňuje Voigt odlišnou situací Moravy: ostatní kmeny byly pod vlivem latinské kultury už delší dobu a latinu znaly, zatímco Slované jinak než slovanskou řečí nemluvili, takže aby vůbec bohoslužbě rozuměli, musela být v jejich řeči – to byl také podle Voigta hlavní důvod, proč němečtí misionáři na Velké Moravě neuspěli.

V Čechách na rozdíl od Moravy nebyla podle Voigta slovanská liturgie tak rozšířená. To dovozuje z Kristiánovy legendy, v níž se píše, že ke sv. Václavovi přicházeli kněží z Bavorska a Švábska, tudíž bohoslužba byla v Čechách už od počátku latinská. Výjimku představoval jen sázavský klášter, ten byl však brzy vyvrácen. Tímto rozsáhlým historickým rozbořem Voigt tedy opravuje Korberovo tvrzení, že latinskou mši zavedl obecně až Řehoř VII. – „dějiny podávají zřetelné důkazy“. Korberovu připomínku, že u některých slovanských národů se dosud slouží mše v národním jazyce, vysvětluje Voigt tím, že se tyto národy jako Bulhaři, Chorvati a další Jihoslované po schizmatu dostali na dlouhou dobu mimo vliv římské církve, a po návratu pod její ochranná křídla po zániku Východořímské říše jim papež udělil výjimku z nutnosti, právě jako kdysi Moravanům.

Na Korberovo přání, aby si každý člověk mohl přečíst Bibli sám, reaguje Voigt překvapivě ostře. Soudobý požadavek, aby Bible byla dostupná v národní řeči a mohli ji číst i „nevědomí“, se u něj naprosto nesetkal s pochopením. Voigt se těchto zapálených teologů a reformátorů ptá, zda mohou s čistým svědomím tvrdit, že oni sami při všech svých školách a dosažené učenosti rozumí přesně všem místům v Písmu, ať už v původní verzi nebo v překladu? A jak tomu mají rozumět obyčejní lidé, kteří nikdy nestudovali pravidla výkladu Písma? Na co je takové množství komentářů a výkladů, kdyby bylo tak jednoduché přeložit Bibli do jakéhokoli jazyka? „Nebylo by pro dřevaře, prodavačku ovoce, poháněče volů (abych také uvedl některé druhy lidí z nižší třídy) těžší trefit pravý smysl Bible než Calmetovi, Michaliovi, Grotiovi? – Tak považujeme za chvályhodně jednání pana arcibiskupa pražského, jež zde p. Korber oceňuje jako příklad, že zajistil nová vydání německých a českých překladů Bible a nechal je rozdělit mezi obecný lid: tak málo bylo dosud vidět, že toto všeobecné, neomezené čtení Bible by u českého obecného lidu bylo ku prospěchu účtě k čistotě jak věrouky, tak zvyků.“

Tady se Voigt nebývale rozohnil, útočí na „nové nepovolané reformátory církve“, že by podle nich brzy měla být celá Bible i bohoslužba tak jasná, že tomu bude rozumět i „každý z nejnižší třídy póvlu“, že brzy budou biskupové a kněží napínat síly svého úřadu, aby těm nevědomým všechno jasně vyložili a že nižší třída pracovitých občanů bude zatracena, protože zůstanou ve věcech náboženství ignoranty. Korberovu argumentu, že národní jazyky včetně češtiny jsou dnes již pro překlady dostatečně vyspělé, se Voigt vyloženě vysmívá: jak by dnes čeština mohla být na vysoké kulturní úrovni, když ze spisů z doby kolem Korberem zmiňovaného tridentského koncilu je jasně patrné, že tehdejší čeština byla daleko krásnější a „jadrnější“, než jak se jeví ve dnes vydávaných knihách?

Polemika s Korberem zabrala Voigtovi více než tři čtvrtiny knihy, k Pehemovi se dostává až na straně 83. Jeho *Abhandlung von Einführung der Volkssprache in den öffentlichen Gottesdienst* Voigt alespoň oceňuje pro relativně dobrý styl. Pehem přináší několik hlavních důvodů, kvůli nimž někteří učenci dokazují nevhodnost a škodlivost použití národního jazyka při bohoslužbě, a Voigt je postupně vyvrací. Na dvaceti stranách Pehem rozebírá své tvrzení, že hebrejšтина, latina a řečtina mají zvláštní majestát, protože v nich byl nápis na kříži. Voigt to odmítá s tím, že na těchto jazycích není nic tajemného, jen se v té době v zemi zrovna užívaly, a kdyby byl Kristus ukřižován třeba v Olomouci, byl by nápis česky, německy a latinsky. Kromě toho Pehema opravuje v celkem zásadní věci, totiž že tyto tři řeči nejsou jazyky evangelistů, jak tvrdí, protože kanonická, tedy církví uznaná evangelia byla sepsána řecky, protože je pro něj Pehemovo další desetistránkové dokazování opět naprosto zbytečné.

S dalším důvodem nevhodnosti zpřístupnění Bible všem, totiž že překlad do živé řeči by mohl v budoucnu být vykládán jinak, Voigt v zásadě souhlasí. Živá řeč se vyvíjí a mění, trvání a neměnnost zaručí jen latina, což Voigt dokládá pamětními nápisy Ludvíka XIV. nebo nápisy na mincích a medailích; i on latinu považuje za nejvhodnější jazyk pro všechny důležité záležitosti. Souhlasí i s Pehemovým tvrzením, že křesťané potřebují jednu obecnou řeč. V další části pojednání si však Pehem poněkud protiřečí, když cituje názory jiných kněží, kteří chtějí úplně vymýtit latinu, a vysmívá se posvátným církevním tajemstvím – toto Voigt nepovažuje za hodné pozornosti, protože žádnému rozumnému katolíkovu by nestálo za námahu tyto výroky vůbec číst. „Je nepochopitelné, jak takový moudrý člověk, jako je p. prof. Pehem, může bojovat takovými výmysly a, jak říká Pavel, stavět vzdušné zámky.“

V závěru své kritiky Voigt vypočítává, co by se stalo, kdyby byla bohoslužba opravdu zavedena v národním jazyce. Podle Voigta by se velká část těch, kteří jsou zvyklí na staré obřady, zlobila a cítila podvedená. Další část věřících by se obezřetně přidala, ale brzy by se při německé nebo české mši cítila stejně roztěkaná, nesoustředěná a bezmyšlenkovitá, jako je teď při latinské; jiní by se také posmívali a triumfovali, že „flandáci“ dostali tak citelnou ránu. Voigt čtenáře upozorňuje, že v dnešní době je do národních řečí (Landessprache) přeloženo takové množství modlitebních knih, že se účastníci mší mohou modlit spolu s knězem, písňe zpívané při bohoslužbě každý zná a epištoly a evangelia opakují děti při katechismu, takže ústup od latiny není vlastně vůbec nutný.

Korber i Pehem se také často odvolávají na liturgii katolických Jihoslovanů – „Valachů, Bosňanů, Chorvatů, Illyrů“ atd., které považují za šťastné národy, protože mají mši ve svém jazyce. K tomu Voigt dodává, že Pehem jistě musel stejně jako on vidět slovanskou mši ve Vídni. „Já, co se mě týče, i když znám slovanskou řeč, jsem z toho máloco rozuměl a přišlo mi, jako bych byl v židovské škole. – Nedopadla by tak podivně naše mše, kdyby se při zachování nyní úředně uznané melodie u jistých míst, které kněz zpívá nahlas, zpívaly stejně tak v německé nebo české řeči. (...) Nebylo by to směšné?“. Navrhované řešení, aby se mše nezpívala a jen společně četla, považuje Voigt za nereálné: když by se kněz měl modlit spolu s ostatními, musel by křičet, a když je ve velkém chrámu jako ve vídeňském sv. Štěpánu kvůli velkému množství lidí sloužena mše u tří různých oltářů a každý kněz by křičel, zavládl by v chrámu hrozný hluk, nepořádek a zmatek. Z podobného důvodu Voigt také odmítá jako vzor protestantské mše, protože ty vypadají docela jinak, každý účastník má svou modlitební knihu a modlí se potichu sám pro sebe, což v případě katolické oslavné bohoslužby není možné: sám pojem „oběť“ vyžaduje ceremoniál a oslavy, „zkrátka museli bychom se mše, tak jak ji dnes držíme, zcela vzdát, což se, jak my praví katolíci doufáme, nikdy nestane,“ uzavírá.

Tento Voigtův spis z jeho díla výrazně vybočuje. V žádném jiném spise se Voigt nevyjadřuje k aktuálním problémům jakéhokoliv oboru a oblasti; vždyť i u recenzí nově vydaných knih v *Actech* odmítal uvádět sebemenší hodnocení. Je to také jediné pojednání, v němž se zabývá čistě náboženstvím, církevními pravomocemi a podobou katolické víry. I když se v některých svých literárně historických knihách k víře vyjadřuje, je to vždy v souvislosti s historií, jako například v *Abbildungen* k Janu

Husovi nebo Jednotě bratrské, a z jeho postojů rozhodně nevyplývá takový katolický zápal jako z této „obran“ katolického ritu.

I když se Voigt v knize nevyjadřuje příliš kriticky, jistě se dokázal autorů kritizovaných knih bolestivě dotknout. Kniha nejspíše vyvolala menší pozdvižení a mnozí Voigtovi přátelé jí byli poněkud zaskočení. Stejně jako Dobner; v dopise ze 7. července 1785 píše Voigt Dobnerovi: „Z několika řečí se ke mně z Prahy dostalo, že jste se nade mnou velice pohoršoval.“ Další věta v dopise vyznívá poněkud záhadně: „Proč tedy, jestliže se dopustil nepravosti Richter, má pykat Adauctus?“ Tajil snad Voigt své autorství, nebo se od vydaného spisu později distancoval? Dobnera jako katolíka nemohlo pohoršit, že se Voigt zastává katolických zvyklostí. Patrně jej spíše zarazilo naprosto neosvícenské opovrhování nižšími vrstvami společnosti, o nichž se Voigt vyjadřuje velmi nepěkně, a celkové vyznění pojednání, které se jinak mírnému a až poddajnému Voigtovi vůbec nepodobalo. Snad i proto Voigt zvolil vydání pod jiným jménem, protože při takové odlišnosti stylu nebylo tak pravděpodobné, že bude rychle odhalen. Mimochodem, volba pseudonymu Richter – soudce také ledacos vypovídá o Voigtově rozpoložení, v němž se nalézal v době svého nedobrovolného odchodu z vídeňské university.

3. 3. 10. Hledání ducha zákonů. Voigt versus Montesquieu

3. 3. 10. 1. Co je vlastně „duch zákonů“

Svůj široký zájem zaměřil Voigt i na oblast práva. Podnícen Montesquieuovým³⁵⁹ spisem *De l'Esprit des lois*, který francouzský osvícený učenec vydal roku 1748, zapojil se Voigt do literární soutěže, vypsané roku 1785 Královskou českou společností nauk pro „historicko-filosofické pojednání o duchu zákonodárství v Čechách dle různých dob“ (cenu pro vítěze 12 dukátů věnoval čestný vicepresident společnosti, biskup Emanuel z Valdštejna³⁶⁰). Svou inspiraci nezastíral, naopak se k ní otevřeně přihlásil v názvu *Über den Geist der böhmischen Gesetze*;³⁶¹ Voigt však pojal svou práci odlišně, z jiných hledisek, rozhodně se nejedná o rozměňování a nastavování Montesquieua.

³⁵⁹ Charles Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu (1689 –1755), francouzský filosof a spisovatel.

³⁶⁰ HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 90.

³⁶¹ Ueber den Geist der Böhmischen Gesetze in den verschiedenen Zeitaltern. Eine Preisschrift von Adauct Voigt, ehemaligen K. K. Lehrer der Litterar-Geschichte, Kustos der Kaiserl. Bibliothek in Wien, und Mitglied der Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Herausgegeben von der Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Dresden, 1788. In der Waltherischen Hofbuchhandlung.

Montesquieu se ve svém díle zaměřil na to, proč mají různé země tak různé zákony. Zákony se dosud vykládaly jako snaha dosáhnout jistého ideálu a posuzovaly se podle kritéria prospěšnosti. Montesquieu přináší novou myšlenku kauzality, vlivu životních podmínek a národní kultury na zákony – nezajímá ho, jaké by zákony měly být, ale jaké ve skutečnosti jsou a z jakého důvodu, co všechno ovlivňovalo jejich utváření do výsledné podoby.³⁶² V žádném případě nechce kritizovat fungující právní systémy, každý národ má důvody pro své zákony. V osvícenském duchu toužil vzdělat své čtenáře a vůbec všechny lid a přivést je k tomu, aby milovali své povinnosti, panovníka, vlast a zákony. Neboť občanská ctnost, nejvyšší imperativ osvícenského pojetí státu, je totožná s láskou k vlasti a rovností, je ctností politickou, a řádný člověk, řádný občan obdařený politickou ctností miluje zákony své země a řídí se jimi ve snaze o všeobecné blaho.³⁶³

Montesquieu svůj výklad soustředil na hlavní rozdíly mezi vládou demokratickou, monarchickou a despotickou, a podrobně popisuje jejich mechanismy. Voigt naproti tomu vykládá české zákony z hlediska historického, v chronologicky strukturovaném popisu jednotlivých knížat a králů a jejich zákonů. Zatímco Montesquieu vidí onoho titulního ducha ve všeobecné podobě státních zřízení, Voigt jej nalézá v charakteru zákonodárné činnosti každého ze zmiňovaných českých panovníků.

Co je vlastně ten „duch“ zákonů, o němž oba autoři mluví? Voigt hned zpočátku uvádí, že jeho definici u Montesquieua vlastně nenašel. Proto si vytvořil vlastní: duch je netělesné bytí, ta nejušlechtilejší část existence, koncentrát věčné podstaty. A protože zákony jsou předmětem morálky, je i jejich duch vykládán z morálního hlediska. Voigt podobně jako Montesquieu nehledá příčiny jejich vzniku pouze ve vztahu k okolnostem, příležitostem, poloze země, zvykům a způsobu myšlení národa (Montesquieu užívá pojem povaha národa³⁶⁴), ale zajímá ho i působení zákonů na ty, jimž jsou určeny, příležitost a příčiny jejich vydání, a moc, síla, která panovníkům umožňuje zákonem působit.³⁶⁵

U Montesquieua se objevují dva klíčové aspekty povahy národů: determinismus sociální, jehož pozdějšími představiteli byl Auguste Comte či Émile Durkheim, a geografický, který (také o mnoho desítek let později) formuloval Alexander von

³⁶² Charles MONTESQUIEU, *O duchu zákonů*, Praha 1947, s. 10 – 11.

³⁶³ MONTESQUIEU, *O duchu zákonů*, s. 28 – 31.

³⁶⁴ MONTESQUIEU, *O duchu zákonů*, s. 39

³⁶⁵ *Über den Geist*, s. 5 – 6.

Humboldt a německá antropogeografická škola. Podle Montesquieua je morální charakter obyvatelstva, povaha jeho zákonů a forma vlády geograficky i etnicky determinována. Stát a zákony nebyly vytvořeny libovolně, nevznikly záměrně právě v této podobě – jejich povaha byla podmíněna podnebím, náboženstvím, morálkou, pojetím vlády, zvyky a hospodářskými poměry. To vše v souhrnu vytváří obecného ducha národů.³⁶⁶ Podobně Voigt považuje za klíčový polohou a klimatem ovlivněný způsob myšlení a vrozené sklony obyvatel, vedle toho i náboženství, staré zakořeněné zvyklosti a předsudky, v dlouhém měřítku pak soužití se sousedy a cizinci a změny forem vlády³⁶⁷. Nic neukazuje charakter národa tak, jako jeho zákony (a naopak).³⁶⁸

Montesquieuův geografický determinismus Voigt v otázce podoby zákonů pracovává mnohem podrobněji. Montesquieu ho promýšlí do detailů, ale pouze v otázce zvyků a „mravů“: tvrdí například, že ve studeném kraji jsou lidé méně přístupni smyslovým požitkům, protože zima stahuje a zmenšuje nervová zakončení, zato na horkém jihu je láska vyloženě tělesná. V teplém pásmu se dívky vdávají ještě jako děti, takže v okamžiku duševní vyspělosti jsou už staré, proto si muž hledá mladší ženu – to vysvětluje mnohoženství arabského světa. Ve středním pásmu jsou si muži a ženy relativně rovni po obou stránkách, ve studeném pásmu naopak muži moc pijí a ženy jsou rozumnější.³⁶⁹ Voigt s tím souhlasí – geografický determinismus ukazuje na šestém přikázání, které bylo podle něho původně myšleno jako zákaz veškerých tělesných hříchů, ale Izraelité byli horké natury, takže ho vztáhli jen na porušení manželství³⁷⁰ – a dovozuje, že zákony se sice přizpůsobují charakteru národa, ovlivněnému polohou (východoindické zákony by nebyly přijatelné pro Laponce³⁷¹), ale Montesquieu podle Voigta svoje důkazy vlivu horka a mrazu na zákony přehání, protože se příliš soustředí na tělesnou stránku věci.³⁷²

³⁶⁶ MONTESQUIEU, *O duchu zákonů*, s. 39. Montesquieuův duch národů je více znám z názorů německého preromantického filosofa Johanna Gottfrieda Herdera. Herder byl o generaci mladší než Montesquieu, byl vlastně současníkem Voigtovým; je pravděpodobné, že tuto myšlenku Herder našel právě u Montesquieua a rozvinul ji do větší šíře. Podle Herdera může být každé lidské společenství (Volk) pochopeno pouze na základě jeho specifického historického a kulturního vývoje, který se odráží v kolektivní „duši lidu“ (Volksseele).

³⁶⁷ *Über den Geist*, s. 6.

³⁶⁸ *Über den Geist*, s. 3.

³⁶⁹ MONTESQUIEU, *O duchu zákonů*, s. 264 – 265, 295.

³⁷⁰ *Über den Geist*, s. 8.

³⁷¹ *Über den Geist*, s. 202.

³⁷² *Über den Geist*, s. 8.

3. 3. 10. 2. Duch českého zákonodárství

Svůj spis rozdělil Voigt na tři části, jak říká epochy: od prvních zpráv o Češích po Přemysla Otakara I., druhým mezníkem je Karel IV. a třetí epocha je dovedena do Ferdinanda II.; dál už se Voigt úmyslně nepouštěl, protože v pozdějších dobách podle něj už žádné Čechy ve smyslu národního státu neexistovaly. Voigt podává vždy nejprve výčet a popis zákonů vydaných v onom období, v další kapitole pak vždy následují „obecná pozorování“ o jejich duchu.

Jak už bylo naznačeno výše, Voigt probírá české zákony chronologicky podle panovníků-zákonodárců a od jejich povahy a způsobu vlády odvozuje i ducha zákonů. Zároveň ve svých dedukcích často využívá etymologického výkladu různých českých slov a názvů souvisejících s vládou a právem. Voigt, německy (a samozřejmě latinsky) píšící učenec narozený v německém jazykovém prostředí, se česky naučil až za svých gymnaziálních studií.³⁷³ Přesto se v duchu dobového zemského vlastenectví cítil být Čechem (píše „*unserer Nation – Böhmen und Mähren*“³⁷⁴) a jeho lingvistické postřehy svědčí o důkladné znalosti češtiny i po jazykotvorné stránce. Jazykovou vybavenost ostatně Voigt považoval pro historiografa za nutnou: pro dějiny českých zákonů zdůrazňoval latinu, řeč „česko-slovanskou“ a němčinu, a to i v jejich v historické podobě.³⁷⁵

3. 3. 10. 3. Zákony prvních Čechů

Čechy a Moravany Voigt považuje za větve slovanského národa. Hned zpočátku vystupuje ostře proti německým kronikářům, kteří se jako „*ein politischer Wetterhahn*“ snaží zalíbit germanofilským náladám. Tito „pomlouvači“ kvůli nedostatku geografických i historických znalostí tvrdí, že české země byly před příchodem Slovanů pouze neosídlenou pouští, a ani poté se moc nezměnilo – příchod Slovanů prý neměli žádné vychování ani zvyky, ani občanské zřízení. Proti tomu Voigt ostře vystupuje: naopak kraje byly osídleny už dávno předtím, než se první Slované objevili, byla tu města, vesnice a statky Bójů, Markomanů a Kvádů a jiných vzdělaných německých a panonských kmenů. Na pomoc si bere české literární památky, cituje Kristiánovu legendu nebo Kosmovu kroniku: protože Češi tolik uctívali své předky, nemohli to být žádní divoši. Kromě toho pokud by staří Slované byli opravdu nedisciplinovaná horda, jak by se mohli sjednotit pod společným vedením,

³⁷³ HANUŠ, Mikuláš *Adaukt Voigt, český buditel a historik*, s. 5.

³⁷⁴ *Über den Geist*, s. 3

³⁷⁵ *Über den Geist*, s. 20.

budovat města a sedlačit, provozovat správu krajů či prosazovat tresty za vraždy? Tuto myšlenku Voigt dovozuje z toho, že Praotec Čech a jeho společníci utíkali ze své pravlasti před trestem za vraždu, tudíž už tam a tehdy, v šerém dávnověku, nějaké zákony platily.³⁷⁶ Otázkou zůstává, zda útěk před spravedlností jako argumentace o kulturní výši starých Slovanů českému národu prospěla.

V souvislosti s osídlováním Čech Slovanů rozvíjí Voigt jednu zajímavou myšlenku. Původní kmeny, které na našem území sídlily, byly oslabeny válkami s příchozími; většina obyvatelstva se asimilovala, ale část uprchla do hraničních hor, kde sídlí dodnes pod jménem *Deutsch-Böhmen*. Tito potomci původních Markomanů se vyznačují mírnou povahou a přičinlivostí, odedávna se věnovali pilnému vykonávání řemesel, zatímco Slované osídlili úrodný střed a živil se pro ně tradičním chovem dobytka a zemědělstvím.³⁷⁷ Snad Voigta k této dedukci přivedla osobní zkušenost – pocházel z Horního Litvínova, z podkrušnohorské oblasti, kterou jako všechny podobné kraje místo zemědělství živilo řemeslo – a snad se i za potomka těchto dávných obyvatel země považoval.

Podstatou českého zákonodárství je podle Voigta na jedné straně přirozené právo, všeobecný základ všech zákonů, a na straně druhé „pragmatické“ dějiny Čechů – dějiny, které osvětlují činy a jednání panovníků a tím i podněty k vydávání zákonů. Pod pojmem pragmatické si Voigt zřejmě představoval moderní, osvícenskou historiografii, protože jak dále zdůrazňuje, Hájek, Beckovský nebo Pešina byli pouze analisté, nikoliv dějepisci; těmi míní především Pelcla a jeho „příručku“³⁷⁸ a samozřejmě Dobnera, který svými kritickými postřehy k Hájkově kronice prokázal velkou službu vlasteneckým badatelům o zákonech. Ruku v ruce s dějinami pak jde filosofická státověda, nepostradatelná pro pochopení zákonodárství, protože, jak říká Voigt, je duší dějin, zatímco vyprávění je jen jejich tělem, proto je pro zkoumání ducha zákonů nezbytná. Stejnou důležitost jako historiografii přikládá Voigt i pomocným vědám historickým a hlavně etnografii – nelze si ani představit, jak nutná je znalost lidových zvyků a starých obyčejů pro

³⁷⁶ *Über den Geist*, s. 23 – 27.

³⁷⁷ *Über den Geist*, s. 27. – Podobný názor zastává také Pelcl v článku *Geschichte der Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen* atd. ve čtvrtém svazku *Abhandlungen der Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften* z roku 1789, s. 345 – 346. Je více než pravděpodobné, že Pelcl spis svého přítele četl; těžko říci, zda jeho myšlenku poté přejal a upravil, nebo ji zastával už dříve nezávisle na Voigtovi. Je také možné, že vzešla z jejich vzájemné debaty, interpretace totiž nejsou totožné: Pelcl místo Markomanů nazývá původní obyvatelstvo Hermundury a neztotožňuje je přímo s *Deutsch-Böhmen*.

³⁷⁸ „*Handbuch*“ – nejspíš má na mysli jeho *Kurzegefasste Geschichte der Böhmen von den ältesten bis auf die itzigen Zeiten*, Praha 1774 (1. vydání).

výklad státních systémů a zákonů, neboť „jak často se mění zvyky národa, tak často se mění i zákony“.³⁷⁹

První zákony Slovanů klade Voigt do preliterárních počátků, kdy se slovanský národ rozšířil po Evropě do velkého množství kmenů. Tehdy byly zákony „vydávány“ v podobě patriarchálních výroků, ukotvených v orální tradici. Jejich stopy Voigt objevuje v různých kronikách, u Dětmara³⁸⁰ či Helmolda³⁸¹, zmiňuje je také Stránského.³⁸² V otázce prvního zákonodárce, tedy panovníka či vůdce kmene, se Voigt vyjadřuje v souvislosti s probíhajícím sporem o praotce Čecha. Nechává stranou, zda to byl Čech nebo Lech, a zaobírá se terminologií, zda byl prvním „weywodou“, a zda Češi dokonce měli i krále, ještě k tomu cizince (tím byl míněn Sámo). Voigt sám si myslí, že jde o lingvistický, gramatický omyl: původně žili Slované v nezávislé republice s ústavou vyhlášenou hlavou rodu (hausväterliche). Jednotlivé vesnice měly své volené „zupany“ a jen za války a nebezpečí volil celý kmen společné vojevůdce a knížata. A protože pojmosloví bylo tehdy nestálé, každý rychtář se nazýval králem; z toho pak vzniklo ono nedorozumění.³⁸³

První české zákony tedy vydal ten, kdo budoucí Čechy na naše území přivedl, ať už to byl kdokoliv. Jak už bylo řečeno, Voigt je nepovažuje za řádné zákony v soudobém smyslu slova jako nařízení vrchnosti, ale „hausväterliche oder patriarchalische Ratschlüsse“, jakési otcovské rady. Po smrti prvního Čecha přešli jeho soukmenovci podle Voigta k jakési demokracii, kdy každý hospodář vedl svou jednotku a pouze při sporech se obracel na vybrané význačné muže. V tomto uspořádání samozřejmě brzy vypukly třenice, které ukončila volba Kroka rychtářem (nikoli regentem či knížetem) a několikačlenné rady. První zmínky o trestním právu tedy spadají do doby Krokovy vlády. Podle Kosmovy a Hájkovy kroniky pak Voigt popisuje, jak Krok moudře vládl a zveleboval zemi.³⁸⁴

Použití Hájkovy kroniky jako pramene u Voigta v souvislosti s jeho chválou Dobnerovy kritiky trochu překvapuje. Ani Voigt sám nepřikládá těmto „záznamům“ velkou věrohodnost, nicméně pověsti o Přemyslovi a Libuši, dívčí válce a posloupnost Přemyslových následníků pro pořádek předkládá; u příběhu o povolání Přemysla Oráče k vládě, doprovázeném odletem dobytčat a vyrašením klacíku přímo

³⁷⁹ *Über den Geist*, s. 16 – 20.

³⁸⁰ Kronika merseburského biskupa Dětmara sepsaná v letech 1013 – 1018.

³⁸¹ Slovanská kronika buzovského kněze Helmolda dovedená do roku 1172.

³⁸² Pavel STRÁNSKÝ, *Respublica Bojema*, Leiden 1634.

³⁸³ *Über den Geist*, s. 9 – 12.

³⁸⁴ *Über den Geist*, s. 29 – 31.

uvádí, že každý národ má počátky svého zákonodárství promíchané s pohádkou.³⁸⁵

Pro období Přemysla Oráče a následujících prvních „knížat“ řeší Voigt kromě jiného i základní otázky, zda byly Čechy státem dědičným nebo s voleným panovníkem a zda byla pozdější česká knížata podřízena německému císaři. V první záležitosti se přiklání k tradici: vše závisí na tom, jestli přicházející Slované měli svá knížata už předtím. Někteří staří dějepisci to sice popírají, ale Voigt byl přesvědčen, že obsazení cizí země a vybudování společenství uprostřed nepřátelských národů nebylo bez jednotného a silného vedení možné. Z toho pak vyvozuje pokračování tradice dědičného vládce.³⁸⁶ Co se týče podřízenosti německému císaři, nepovažuje Voigt donucení k platbě tributu za důkaz poddanosti, naopak zdůrazňuje, že skutečnost, že se kníže Václav uvolil platit tribut jako jeho předkové, neprokazuje, že (jak píší němečtí dějepisci) dostal Čechy od císaře v léno.³⁸⁷

První řádné zákony uvádí Voigt až v souvislosti s panováním knížete (svatého) Václava. V této době se objevují zmínky o trestním právu, do něhož Václav zasáhl například zmírněním hrdelních trestů na tělesné a dalšími změkčeními – to je pro Voigta duch jeho zákonů, ona mírnost a dobrosrdečnost, jíž se světec všeobecně vyznačoval, jeho povaha, která ovlivňovala vyznění jím vydávaných a prosazovaných zákonů. Podobně tomu bylo u jeho nástupce Boleslava I. – Voigt uvádí jeho (Kosmou zprostředkovanou) řeč na úmrtním loži, jejíž překlad do němčiny přikládá. Z následujících neklidných let žádné zákony nevzešly, pouze tzv. Břetislavova dekreta, vyhlášená roku 1039 u hrobu svatého Vojtěcha v Hnězdně,³⁸⁸ ty Voigt stručně vyjmenovává a pochvaluje si, že je kníže i přísně prosazoval.³⁸⁹

Pro tato nejstarší období doporučuje Voigt porovnávat české zákony se zákony sousedních zemí, především s německými, protože pro německé prostředí se dochovalo více zpráv než pro Čechy – i když neopomíná zdůraznit, že stopy zákonů jsou obsaženy už v zakládací listině Břevnovského kláštera, která je starší než

³⁸⁵ *Über den Geist*, s. 33 – 36.

³⁸⁶ *Über den Geist*, s. 39 – 42.

³⁸⁷ *Über den Geist*, s. 45.

³⁸⁸ Tak zvaná Břetislavova dekreta jsou nejstarší českou právní památkou. Tvoří je soubor právních předpisů, který podle Kosmy v roce 1039 vyhlásil český kníže Břetislav I. nad hrobem svatého Vojtěcha v polském Hnězdně. Prvotní impulsem k jejich vyhlášení byla nejspíše snaha odstranit staré pohanské zvyky, které se mezi křesťanským obyvatelstvem stále držely. Podle historika a archeologa Jiřího Slámy byla pravděpodobně vyhlášena už někdy na počátku Břetislavovy vlády a teprve později kronikář Kosmas spojil jejich vyhlášení s Břetislavovým polským tažením. – Jiří SLÁMA, *Kosmovy záměrné omyly*, in: Jan Klápště, Eva Plešková, Josef Zemlička, *Dějiny ve věku nejistot*. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka, Praha 2003, s. 264.

³⁸⁹ *Über den Geist*, s. 46 – 48.

německé záznamy. Voigt porovnává v ní obsažená původní práva knížat (daně, robota, clo a různé regály) s údaji německými a nalézá shody v podstatě ve všech položkách, ať už šlo o těžbu, clo a mýto, povinnost ubytovat knížete a jeho družinu na cestách, prodej soli nebo výnosy lesů a rybníků.³⁹⁰

3. 3. 10. 4. Zákonodárství posledních Přemyslovců

K zásadním změnám došlo za vlády Přemysla Otakara I. Tento panovník se dokázal emancipovat ve vztahu k říši natolik, že se stal vlivným hráčem i při volbě císaře. Přemysl Otakar I. zasáhl zásadním způsobem do státního systému³⁹¹ a po sporech s pražským biskupem provedl změny i v církevní správě, které omezily patronátní pravomoci krále i šlechty.³⁹² Přemyslovy zákony upravovaly šlechtě podmínky dědičnosti jejího majetku, v rámci správy státu svrchovanost purkrabí a viliků. Z oblasti trestního práva určují výslovně způsob trestání zlodějů: zloděj má být předán knížeti a jeho majetek navrácen okradenému; pokud by ho lidé sami svévolně potrestali, propadá i jejich majetek knížeti. Jestliže někdo někoho obviní beze svědků a není schopen jeho vinu prokázat, bude pro křivé nařčení ukamenován.³⁹³ Dále zákony určovaly, kdo a kdy se má účastnit soudního jednání, nebo stanovovaly pokuty za rvačky (ty ovšem platili jen přesporní rvači). Ze všech těchto nařízení jsou pochopitelně vyňati zástupci církve.³⁹⁴ Přemyslova nařízení týkající se české šlechty odpovídají pozorování Montesquieua, podle něhož jsou zákony v monarchii založeny na cti, jež je formální zásadou monarchie vůbec; například šlechtě zákony monarchie vycházejí vstříc a prohlašují ji dědičnou, čímž dovolují držet majetek v rodině. Montesquieu ještě pragmaticky dodává, že by se mělo zavést předkupní právo rodu na majetek, který některý z jeho členů promrhal.³⁹⁵

Většina právních a správních termínů, použitých v Přemyslových zákonech, je německy. Z toho Voigt vyvozuje, že Přemysl Otakar I. stranil Němcům, obsazoval je

³⁹⁰ *Über den Geist*, s. 60 – 64.

³⁹¹ Přemysl dosáhl roku 1212 vydání Zlaté buly sicilské, která upravovala především postavení českého krále a českého státu v rámci říše, potvrdila dědičné královské hodnosti i pro nástupce, svobodnou volbu českého krále a záruku neporušitelnosti hranic země.

³⁹² *Über den Geist*, s. 69 – 70. – Voigt uvádí, že tyto zákony zapsal v roce 1229 rajhradský převor Alexius a že jde nejspíš o první oficiální zápis zákonů, starší než Jihlavské horní právo z roku 1249, které dosud drželo prvenství. O tomto zápise se nepodařilo nalézt žádné další informace – je možné, že jej Voigt zaměnil s velkým privilegiem pro církev Přemysla Otakara I. z roku 1222, které omezovalo panovníka a šlechtu v jejich dosavadních právech na církevní majetky a služby, jako byl nárok na pohostinství, v podstatě neomezená patronátní práva šlechtických zakladatelů, zlepšení pozice církevních poddaných ad. – Vratislav VANIČEK, *Velké dějiny zemí koruny české II, 1197 – 1250*, Praha-Litomyšl 2000, s. 142 – 143.

³⁹³ *Über den Geist*, s. 73.

³⁹⁴ *Über den Geist*, s. 77.

³⁹⁵ MONTESQUIEU, *O duchu zákonů*, s. 88.

do úřadů a zval je do země jako kolonizátory.³⁹⁶ V této části se vůbec poměrně často zabývá jazykovými problémy – tvrdí například, že Češi neměli krále, ale župany – slovo je podle něj složeninou ze *sud* a *pán*, což překládá do němčiny jako Gerichtsherr. Podobně rozebírá slovo nárok, kde vidí příponu *-rok*, která souvisí se slovesem *rokovat*, ale také *nařknutý*.³⁹⁷ Podobné etymologické odbočky procházejí průběžně celým textem, je patrné, že se Voigt snažil dobrat podstaty vzniku zákonů i cestou jazykových konstrukcí – byť občas poměrně odvážných.

Další zapsané zákony tvoří jihlavská práva. Vydal je Václav I. spolu se synem Přemyslem, markrabětem moravským – Voigt uvádí podle Kosmy rok 1253,³⁹⁸ ale jihlavská práva, dnes známá pod názvem Privilegium A, byla potvrzena už roku 1249. První tři části knihy tvoří práva městská a čtvrtou právo horní (Voigt zmiňuje jejich latinskou edici, kterou vydal roku 1779 Dobner ve čtvrtém díle svých Monument³⁹⁹). Její první část se tedy zabývá městským a částečně trestním právem, druhá pak právem horním.⁴⁰⁰ Reguluje především různé tresty za podvody a dluhy, objevuje se tu svědecky podložená přísaha nevinny. Voigt uvádí například trest sekání ruky za falešnou míru i za výrobu šperháků, za zabití, rouhání či svatokrádež; manžel, který přistihne ženu s milencem, je oprávněn je oba zabít; kdo unese pannu, musí si ji vzít, a kdyby ho nechtěla, bude popraven; a mnohá další nařízení.⁴⁰¹

Na osobě obou Přemyslů Voigt dokládá svou teorii, že zákonodárství závisí na způsobu myšlení zákonodárce, a u tohoto knížete více než u jiných. Pro podporu svého názoru připomíná, že Romulus byl synem Marta a proto vydával válečnické zákony, Tarquinius byl chytrým regentem, takže vydával zákony užitečné, a u českých panovníků je mechanismus stejný: Krok vydával zákony patriarchální, Přemysl monarchistické, Bořivoj a sv. Václav zákony silně ovlivněné křesťanskou morálkou a tak podobně.⁴⁰² Při posuzování ducha zákonů Přemysla Otakara I. upozorňuje Voigt i na to, že se jeho zákony týkaly většinou soukromého práva a jen málokdy veřejného – soustředil se na osoby, které se účastní různých procesů, na předměty sporů a různé stížnosti.⁴⁰³ K tomu lze vztáhnout myšlenku

³⁹⁶ *Über den Geist*, s. 106.

³⁹⁷ *Über den Geist*, s. 71 – 73.

³⁹⁸ *Über den Geist*, s. 82.

³⁹⁹ Gelasius DOBNER, *Monumenta historica Bohemiae nusquam antehac edita I – VI*, Praha 1764 – 1785.

⁴⁰⁰ *Über den Geist*, s. 82 – 85.

⁴⁰¹ *Über den Geist*, s. 91 – 93.

⁴⁰² *Über den Geist*, s. 80.

⁴⁰³ *Über den Geist*, s. 81

Montesquieuovu, že zákony se týkají vnitřního života, zatímco ten vnější je ovlivňován mravy; zákony jsou ustanoveními zákonodárce, zatímco mravy a způsoby jsou ustanoveními celého národa. V rámci osvícenské „terminologie“ Montesquieu píše, že zákony řídí činy občanů, zatímco mravy řídí činy lidí, tudíž se panovník má soustředit na regulaci soukromého života obyvatel své země.⁴⁰⁴ V tom s ním Voigt souhlasí – duch zákonů národa, zvláště ve středověku, nevychází z přirozeného práva a morálky, ale převážně ze zvyků a obyčejů století, z potřeb státu a hlavně z myšlení zákonodárce. Zároveň ale ukazuje, že povaha nemusí zcela vytěsnit rozum. Přemysl Otakar II. byl sice také bojovným králem, proto jsou jeho tresty kruté, ale vydal i rozumná a obecně prospěšná nařízení, jako například pravidla odúmrti, omezení poutí do dalekých zemí apod.⁴⁰⁵

Protiváhou jihlavského horního práva měl být zákoník Václava II. *Ius regale montanorum*, vydaný roku 1300 (Voigt uvádí rok vydání neznámý⁴⁰⁶) pro Kutnou Horu. Podle Voigta tak král učinil jednak proto, že kutnohorské stříbrné doly vykazovaly čím dál vyšší výnosy, jednak i kvůli rostoucímu sebevědomí Jihlavy; nový zákoník ale v podstatě vychází z toho jihlavského. Václav II. prý byl, kvůli svému dětství v braniborské zajetí, kde byl vychováván mnichem, přehnaně zbožný. Jako panovník chtěl zajistit obyvatelům Čech především bezpečí, klid a dostatek, jednal ve prospěch státu, podle pravidel rozumu, náboženství a spravedlnosti; ze zákoníku je patrné, že respektoval i jiné národy.⁴⁰⁷ Opačným a velmi neblahým způsobem naopak vládl jeho syn Václav III., který zahájil chaotické období bez stabilní vlády v zemi. Slabí panovníci zákony nevydávali a onen státní a národní duch se projevil u zemské elity, která, jak známo, zásadním způsobem ovlivnila nástup Jana Lucemburského na český trůn.

3. 3. 10. 5. Dobrý a zlý duch zákonů českých Lucemburků

Tím bohužel nepříznivé období neskončilo. Král se v Čechách příliš nezdržoval, tudíž od něj nevzešel žádný další zákoník, vystačil si jen s dílčími nařízeními. Král v nich potvrdil stará práva a svobody české šlechty, omezil mimořádnou berni jen na svatby a přislíbil místa úředníků výhradně českým uchazečům – ani v městských radách nesměli zasedat Němci, kteří neuměli česky a byli občany města méně než tři roky (a také žádný lazebník, hudebník a provozovatel podobně pochybného

⁴⁰⁴ MONTESQUIEU, *O duchu zákonů*, 344 – 346.

⁴⁰⁵ *Über den Geist*, s. 104 – 106.

⁴⁰⁶ *Über den Geist*, s. 114.

⁴⁰⁷ *Über den Geist*, s. 113 – 118.

řemesla).⁴⁰⁸ Mohlo by se zdát, že duch zákonů Jana Lucemburského navazuje na českou právní tradici, ale realita byla naprosto jiná. Potvrzování šlechtických práv a omezování Němců byla podle Voigta nařízení v podstatě vynucená, král se o zemi nestaral, svůj dvůr zaplnil především Němci, vybrané finance využil v cizině pro svou zábavu a doplňoval je ražbou nekvalitních ošizených mincí (Voigt mluví přímo o falšování mince). Zavládla všeobecná chudoba a nedůvěra obchodníků k měně a odpor českých pánů na sebe nenechal dlouho čekat; když se slepý vrhl do bitvy u Kresčaku, nebyla to hrdinská smrt, jak píše Balbín, ale spíš maskovaná sebevražda. Jeho činy a chování k české zemi ukazují podle Voigta na jeho špatný charakter a vliv na způsob vlády – ještě nikdy nezavládl v Čechách tak zlý duch zákonů, jako za časů Jana Lucemburského.⁴⁰⁹

Naprosto opačná situace nastala za vlády jeho syna Karla IV. Toho i Voigt považuje za největšího českého panovníka a zásadní mezník v českých dějinách. Karel IV. byl na rozdíl od otce panovníkem svědomitým, kterému záleželo na blahu jeho země; výsledkem je několik sbírek zákonů a nařízení. První vydal hned začátkem vlády pro dořešení sporů, které rozhodoval ještě jako moravský markrabě. Pro české země měla platit *Maiestas Carolina* a Manská práva, a pro německou Říši Zlatá bula Karlova.⁴¹⁰

Voigt v několika kapitolách zákoníky rozebírá, vysvětluje pojmy a vyzdvihuje některá zásadní nařízení. Zmiňuje císařovu lamentaci nad katastrofálním stavem práva v Čechách a vysokou zločinností, která v zemi vládne, a jeho záměr neprosazovat pouze vlastní nové zákony, ale i ty staré, původní.⁴¹¹ Karel IV. byl pro Voigta (a nejen pro něho) velkým zákonodárcem, stejně jako velkým hrdinou a panovníkem. Duch jeho zákonů znamenal návrat ke kvalitnímu přemyslovskému zákonodárství. Císař byl výjimečně spravedlivý: vydal zákony upravující povinnosti úředníků, stanovoval přísné tresty za provinění a nevyjímal ani sebe, ani své potomky, naopak každý poddaný mohl krále žalovat. Byl také jaksepatří bohabojný, pilně dodržoval církevní nařízení, nedovolil kacířství (podporoval inkvizici a upalování kacířů, kdo nějakého kacíře schovával, byl zbaven majetku a vyhnán), měl úctu k duchovním, ale ne slepou, a snažil se je přinutit k nápravě špatných zvyků, kněží

⁴⁰⁸ *Über den Geist*, s.121 – 122.

⁴⁰⁹ *Über den Geist*, s. 128 – 130.

⁴¹⁰ *Über den Geist*, s. 131.

⁴¹¹ *Über den Geist*, s. 139.

nesměli odkazovat ani dědit a kněžské odúmrťe připadly státu.⁴¹² Voigt zmiňuje i císařovu vášeň pro víno, která se promítá v nařízeních, kterými dává úlevy domácím pěstitelům a přísně trestá škůdce vinic; později dokonce zakázal dovoz jiných odrůd a vývoz vína zprostil cla.⁴¹³ V závěru této kapitoly pak Voigt velmi emotivně vyzývá všechny vlastenecké právníky, zda mohou Maiestas napadnout pro cokoliv, co by zvýhodňovalo cizince.⁴¹⁴

Osobu silného a čestného panovníka a vliv jeho charakteru na duch zákonů vyzdvihuje i Montesquieu. Podle něj panovnickovy mravy přispívají k posílení svobody: má-li panovník rád svobodu, má poddané a ne otroky, chce-li dobře vládnout, obklopí se ctností a váží si zásluh, podporuje nadané a zasloužilé, vyslechne prosby lidu a raduje se z každého projevu jejich lásky. Panovník musí být tolerantní i ke zlehčování své osoby, protože smích ho přibližuje k lidu; naopak se nesmí sám někomu vysmívat, protože to smrtelně zraňuje a bývá příčinou vzpoury.⁴¹⁵

Další kapitola se zabývá Zlatou bulou, kterou Karel jako římský císař vydal roku 1356. Také tady je podle Voigta na prvním místě panovnickova touha po spravedlnosti, znovunastolení všeobecné bezpečnosti a starost o blaho poddaných. Bula vyvolala velký odpor, protože ustanovila volbu římského krále hlasem většiny a nikoli už souhlasem všech kurfiřtů. Bula také potvrzovala výjimečné postavení českého krále v rámci říše, jak bylo ustanoveno už ve Zlaté bule sicilské, a dále je rozšiřovala. Postavil se proti ní papež Innocenc i rakouská knížata, která se cítila poškozena na svých dědičných právech na Čechy, protože bula dávala Čechům právo zvolit si nezávisle panovníka. Také čeští páni se cítili poškozeni, zaprodání německému císaři (tady se Voigt rozohňuje) – úřad nejvyššího číšníka považovali za výsměch, že by suverénní český král měl poníženě posluhovat německému knížeti! Čechové se považovali za svobodný národ, a i když je Karel Veliký napadl a porazil, nechal jim jejich práva a vlastní knížata a závislost představoval jen tribut. Němečtí císaři brzy poznali užitečnost Čechů v boji a raději je měli za spojence, ale většímu sblížení bránilo příliš mnoho rozdílů (podle Voigta to byla nejen řeč, ale zejména vrozená česká svobodomyslnost a odpor k Němcům). Proto přizvali českého knížete jako zásadního partnera k císařské volbě, ale český vládce zůstal raději svobodným panovníkem své země, než by přijal císařskou hodnost. Zlatá bula toto postavení

⁴¹² *Über den Geist*, s. 152 – 153.

⁴¹³ *Über den Geist*, s. 142.

⁴¹⁴ *Über den Geist*, s. 163.

⁴¹⁵ MONTESQUIEU, *O duchu zákonů*, s. 244 – 245.

nenarušovala: kodifikovala práva všech kurfiřtů, především českého, který tím získal velký vliv na záležitosti v Říši; tím ovšem českého krále císaři nepodřídil. (Tady Voigt doplňuje, že hlas v císařské volbě měl už Václav II. Český král nehlasoval teprve až za Ludvíka Jagellonského kvůli sporu s Polskem a od té doby se hlasovací právo nepoužívalo; rakouští vévodové odmítli uznat nárok Matyáše Habsburského a obnovení dosáhla až Marie Terezie prostřednictvím svého manžela.)⁴¹⁶

3. 3. 10. 6. Poslední české zákony

Další období pevnější vlády, podpořené novými zákony, přišlo až za Jagellonců; panovníci vládoucí v mezidobí zákony nevytvářeli, pouze Jiří z Poděbrad vydal několik poměrně spravedlivých nařízení. Za Vladislava Jagellonského nastala částečná obnova zemského práva. Král měl skupinu právních poradců a vydával nové zákony, sám často vedl soudy a zemské sněmy. Za jeho vlády bylo sestaveno několik souborů zákonů, hlavně zemská a městská práva sebraná do knih Řád zemský (tj. Vladislavské zřízení zemské z roku 1500) a Řád městský; na tomto místě Voigt uvádí výčet dobových právnických děl a jejich autorů (Ondřej z Dubé, Viktorín Kornel ze Všehrd, Brikcí z Licka ad.) a podrobný popis obou knih.⁴¹⁷ Vydání nových souborných zákoníků považuje Voigt za rozumné a prospěšné: množství zákonů svědčí o špatné vládě, protože je lze snadno zneužít, lepší je proto vytvořit zákoník nový, než rozmnožovat staré zákony. Obě knihy práv jsou jasné a srozumitelné, není tam nic navíc, formulace jsou krátké a jasné – tak má podle Voigta zákoník vypadat. Podle něj jsou oba zákoníky vzorem přirozeného práva. Všechna nařízení vycházela z tehdejšího zřízení, ze zvyků národa, byla vytvářena za účasti šlechty i měšťanů – podle Voigta bylo české státní zřízení podobné jako v Anglii, stavy měly velký vliv na zákony a král nemohl bez jejich souhlasu nic nařídit.⁴¹⁸

V poslední kapitole se Voigt krátce zabývá zákony Ferdinanda I., Maxmiliána II., Rudolfa II. a Matyáše. Ferdinand I. dbal na vytváření a dodržování zákonů, ale nastala těžká doba, mnoho měst přišlo o svá práva, i stavy byly omezeny. Ferdinand sice zařídil dědičný trůn pro Habsburky, ale také i nezávislost Čech na Říši. Výraznějším právním počinem byl Majestát Rudolfa II., který ovšem vznikl pod nátlakem protestantských stavů, jimž výměnou za podporu svých nároků na trůn potvrdil nová práva. Toho po nástupu Matyáše stavy zneužívaly a chovaly se

⁴¹⁶ *Über den Geist*, s. 164 – 174.

⁴¹⁷ *Über den Geist*, s. 181 – 182.

⁴¹⁸ *Über den Geist*, s. 187 – 203.

natolik zpupně, až musel císař prchnout a jmenovat místodržitele. Tímto odchodem českého krále ze země Voigt své dějiny českých zákonů a jejich ducha uzavírá, protože, jak už bylo řečeno na začátku, v dalších staletích už podle něj žádné samostatné Čechy (a tudíž ani české zákonodárství) prostě neexistovalo.⁴¹⁹

3. 3. 10. 7. Příčiny a následky

Voigt se, jak je vidět, zhostil svého soutěžního úkolu více než dobře. S obdivuhodnou pečlivostí a pílí prozkoumal zákony a nařízení českých panovníků za několik staletí a důkladně posoudil jejich pozadí, v němž se odráží povaha vydavatelů i dobové souvislosti. S vlasteneckým zápalem obhájí kulturnost a vzdělanost prvních Čechů, velebí vládce, kteří vydávali množství zákonů, a naopak ostře kárá ty, z jejichž provenience žádné rozumné nařízení nepochází, což je jasným znakem jejich nezájmu o zemi a lid jim svěřený. A stejně jako podrobně a vyčerpávajícím způsobem postihuje zlatou éru českých přemyslovských králů, tak také zběžně a leckdy i jen letmo se zmiňuje o panovnících z cizích rodů – s pochopitelnou výjimkou Karla IV., jehož zákonodárství je pro Voigta oním drahokamem vévodícím koruně českého zákonodárství.

Montesquieuův spis, který dal této soutěži vůbec vzniknout, byl Voigtovi inspirací pouze zpočátku. Přestože v něm přímou definici ducha zákonů nenašel, dokázal si ji vytvořit sám a přizpůsobit ji potřebám dějin českého zákonodárství. V základních myšlenkách o povaze a duchu národů a zákonů se s Montesquiuem shoduje, i když je v určitých ohledech střízlivější – chtělo by se říci přesně v duchu oběma autory uznávaného determinismu, ať už geografického nebo sociálního. Hlavní rozdíl mezi oběma pojednáními je dán zněním soutěžního zadání: Voigt se zabýval českým zákonodárstvím v průběhu staletí, zatímco Montesquieu popisoval obecné zákonitosti různých forem států bez ohledu na zemi či období.

Nevyřčena, ale očividná zůstává souvislost s děním, které se Voigta úzce dotýkalo, totiž s reformní činností císaře Josefa II. Voigt psal svůj spis v době, kdy už byl z Josefových razantních zásahů více než rozčarován; návrat k ryze české přemyslovské tradici a obhajoba češtiny a české kultury, která celým díle prostupuje, tak nejspíš byla reakcí na vídeňský centralismus.

Voigtova práce o duchu českých zákonů byla ve své době jednou z mála, která se zabývala dějinami z jiného než popisného pohledu. Analýza povah a duševních

⁴¹⁹ *Über den Geist*, s. 206 – 209.

pohnutek důležitých dějinných aktérů podstatně vybočovala z dosud běžného pojetí historiografie jako sledu zásadních událostí a činů významných mužů. Nejen pro to, ale i pro mnoho dalších nesporných kvalit by si jeho práce zasloužila více zájmu.

3. 3. 11. Žádný pyšný mramor, žádné pyramidy. Gedanken über der Piaristen Verfassung und Lehrart

Tento spis vytvořil Voigt také v posledních letech před smrtí, stihl jej však ještě sám vydat. Pojednání o způsobu piaristické výchovy mládeže sepsal jako reakci na kritiku organizace řádu a jeho výuky, která ovšem přišla z vlastních řad.

V souvislosti se školskými reformami v poslední čtvrtině století se i piaristé cítili ohroženi; aby nedošlo k rušení řádových kolejí, nebránil se řád vládním zásahům do své pedagogické praxe. Požadavky na změnu formy i obsahu výuky a výchovy učitelů z řad členů řádu stále narůstaly a pro piaristické učitele bylo těžké udržet řádový přístup k výuce v souladu se službou státu. Mnozí piaristé reformy vítali, mnozí naopak nic měnit nechtěli, proto docházelo mezi jednotlivými členy řádu k různým rozepřím a k vydáváním na sebe navzájem reagujících polemických spisů.

To je právě případ Voigtových *Gedanken*. V druhé polovině 80. let vydal ředitel pražské piaristické normální školy Jan Liehne (Gotthardus a S. Vito) anonymní drobnější spis *Memorien in Betreff des Piaristeninstitut an Joseph den Zweiten*. Pojednání obsahovalo závažné výhrady k organizační i školní soustavě piaristického řádu a kritiku způsobu vyučování a poměrů na piaristických školách. Liehne už v dřívějších letech neskrýval kritické názory vůči řádu a jeho jednání a chování vyvolávalo mezi piaristy pobouření. To sdílel i Gelasius Dobner; odpověď na polemiku však napsal nakonec Voigt.⁴²⁰ Vydal ji anonymně v roce 1787;⁴²¹ spis vyšel v září, tedy asi měsíc před smrtí autora.

Na samý začátek knihy vložil Voigt opět podle svého zvyku motto; tentokrát jím není citát z nějakého antického autora, ale část básně soudobého německého básníka Fridricha von Hagedorn, která oslavuje snahu přinášet všem lidem blaho, zajistit potomstvu štěstí a zemřít pro vlast z vlastní vůle, aniž by dotyčný toužil být odměněn mramorovým pomníkem či pyramidami, jelikož jeho pomníkem jsou lidé

⁴²⁰ Václav BARTUŠEK, *Významný rychnovský piarista – řádový provinciál P. František Friese a s. Gerardo*, in: *Orlické hory a Podorlicko* 14, 2007, s. 61.

⁴²¹ *Gedanken über der Piaristen Verfassung und Lehrart*. Brünn, gedruckt bei Johan Sylvester Siedler. Výtisk pochází podle ex libris z knihovny Josefa Vratislava Monseho. Na předědádce je rukou vepsáno, že autorem je Voigt a rok 1787, a pod tím další poznámka o Voigtově smrti. Datum 1787 je dopsáno i na titulní list, který jméno autora a vročení nenese.

sami.⁴²² Je zajímavé, že Voigt si báseň pro své potřeby poněkud upravil, když obecné vyznění prvních dvou veršů nahradil osobnějším, které ukazuje na určitého člověka.⁴²³ Druhou část, v níž se mluví o odměně a pomníku, se nepodařilo identifikovat⁴²⁴; je možné, že si ji Voigt sám přibásnil, aby zesílil vyznění motta. Vzhledem k tomu, že Voigt psal *Gedanken* už na samém sklonku života, nemocný a unavený a stále ještě roztrpčený ze svého neúspěchu na vídeňské universitě, silně se vnučuje myšlenka, že tímto způsobem chtěl postavit pomník alespoň sám sobě.

Kniha obsahuje vysvětlení základních principů řeholního života piaristického řádu, principů výchovy i zdůraznění jeho nenahraditelnosti v současné době. Podle Voigta patří výchova mládeže a jejich poučení ve všech potřebných znalostech k nejdůležitějším záležitostem státu, protože kdyby by tito mladí občané (Bürger) nebyli včas vzděláni, vyrostou v zahálčivé, nepotřebné, velkou měrou škodlivé členy státu. Výchovné ústavy tak musejí spadat pod nejvyšší moc, protože chlapci nezůstanou tím, čím jsou teď, ale budou z nich muži, hospodáři, rolníci, státní úředníci atd. Jsou budoucím státem, musejí být proto k této službě připraveni podle potřeb společnosti. Dále Voigt chválí rozhodnutí panovníka, který před více než dvěma staletími přenechal záležitosti mládeže novým řádovým duchovním, zvláště otcům jezuitům, „v jejichž vyšších i nižších školách byli vzděláváni mnozí státníci, učenci a jiní užiteční členové celé společnosti“.⁴²⁵ Zdůrazňuje také, že je potřeba vzdělávat „dosud nedotčený selský stav, který je v zemi nejpočetnější, a přitom je hloupý, nevzdělaný v náboženství, pověřivý a hrubý“.⁴²⁶

V další části se Voigt věnuje působení piaristů v Čechách s důrazem na jeho činnost po příchodu do Litomyšle v roce 1640 a popisuje školskou organizaci piaristů v Čechách. Pak následují dějiny řádu obecně, jeho vznik, vývoj, zřízení kongregace a různé spory, které ho provázely, uvádí i regule řádu a seznamuje čtenáře se zakladatelem piaristického řádu a dalšími osobnostmi z jeho okruhu. Následující část práce se týká pojetí nejdůležitějších principů výuky na školách, způsobu vyučování a

⁴²² Báseň *Die Glückseligkeit* vyšla roku 1753 v Hamburku ve sbírce *Moralische Gedichte*, a pak ještě roku 1770 ve sbírce *Sämmtliche Poetische Werke in dreyen Theilen* ve Vídni.

⁴²³ Původní znění *Die Neigung die uns lehrt an aller Wohlfahrt baun/Nicht bloß auf unsre Zeit und auf uns selber schau* nahradil Voigt slovy *Die Neigung, die ihn treibt, an aller Wohlfahrt baun;/Nicht bloß auf seine Zeit, und auf sich selber schau*.

⁴²⁴ *Kein Marmor triumphierend stolz vergülde/Lohnt ihn; nicht kühner Pyramiden Pracht./Sein Monument sind Christen, die er bildet/Und Menschen, die er Menschlich macht.* – „Christen“ patrně odkazují na Voigtovu roli při konverzi židovské rodiny, o kterou se zasloužil.

⁴²⁵ *Gedanken*, s. 3 – 5.

⁴²⁶ *Gedanken*, s. 8 – 9.

podoby škol, vysvětluje zde rozdělení škol na třídy, co se v jednotlivých ročnících vyučuje a z jakých knih, a uvádí i nařízení panovníků regulující řádové školství.⁴²⁷

Závěrečnou část spisu tvoří pojednání nazvané *Meine Anmerkungen über diese Lehrart der Frommen Schulen* (od s. 41), kde se Voigt zabývá obecně pedagogikou a představuje čtenářům některé významné osobnosti, které se zasloužily o její rozvoj. Dále zmiňuje papeže a panovníky, kteří přispěli k rozvoji piaristického řádu v minulosti a jejich názory na piaristický řád. Na některých místech a pak ještě znovu na závěr srovnává školskou činnost jezuitů a piaristů. Tečku za celou knihou tvoří opět motto, tentokrát latinské, podivující se nad tím, proč jsou lidé nespokojeni se svým osudem, ať už si jej sami vybrali, nebo jim byl dán náhodou, a proč obdivují ty, kteří dělají něco docela jiného.⁴²⁸ I tento verš by mohl být Voigtovým povzdechem nad životem, který nabral zcela jiný směr, než si původně představoval, a třebaže se vždy bez odporu podřídil požadavkům představených, na konci života jej mohla dostihnout myšlenka, že by se raději věnoval jiné dráze než historické. Ale to už jsou pouze nepodložené spekulace.

3. 3. 12. Za celý řád z vděčnosti. Životopis kardinála Ditrichštejna

Roku 1792, pět let po Voigtově smrti, vyšel v Lipsku jako poslední z Voigtových spisů životopis kardinála Ditrichštejna. Z Voigtova rukopisu ho upravil a vydal jeho spolubratr Fulgentius Schwab.⁴²⁹

Kardinál František z Ditrichštejna (1570 – 1636) byl jedním z nejvýznamnějších politiků na Moravě v 17. století. Vystudoval v Římě a stal se oblíbencem papeže Klementa VIII., který jej v roce 1599 jmenoval kardinálem a vymohl mu olomoucký biskupský stolec. Po návratu na Moravu zastával množství církevních funkcí. Horlivě podporoval rekatolizaci vlastní kazatelskou činností, zřizoval kláštery a dosazoval na fary katolické duchovní. Po bělohorské bitvě uvedl na Moravu kapucíny a františkány a roku 1631 i piaristy, pro které založil v Mikulově kolej s gymnáziem (první v zemích za Alpami) a v Lipníku zřídil piaristický noviciát k výchově řádových členů a učitelů.

⁴²⁷ *Gedanken*, s. 25.

⁴²⁸ Horatius, Satiry, 1. kniha, verš 1 – 3. I tady si Voigt upravil začátek: místo *Qui fit, Maecenas*, kterým se Horatius obrací na adresáta básně, začíná verš *Qui fieri dicam, ut nemo, quam sibi sortem seu ratio dederit seu fors obiecerit, illa contentus vivat, laudet diversa sequentis?* – Q. HORATIUS FLACCUS, *Vavřín a réva*, Praha 1972.

⁴²⁹ Adauctus Voigts Priesters des Ordens der frommen Schulen, der Philos. Doktors, ehemal. Lehrers der Universalhist. Kustos der Bibliothek zu Wien, Mitglied der böhm. Gesellsch der Wissenschaften etc. Leben Franz Fürten und Kardinals von Dietrichstein. Mit Anmerkungen und einem Anhang von Fulgentius Schwab, Priester aus dem Orden der frommen Schulen. Leipzig, bei Georg Joachim Söschen, 1792.

Významnou kapitolou kardinálova života je především jeho politická činnost. Byl oblíbencem a rádcem několika císařů, vedl diplomatická poselstva a zastával různé dvorské funkce. Velmi aktivně vystupoval během stavovského povstání i při konsolidaci pobělohorské situace a podílel se na konečné podobě Obnoveného zřízení zemského pro Moravu.⁴³⁰

Kardinál Ditrichštejn byl velkým příznivcem vědy a kultury. Založil knihovnu v Kroměříži a především v Mikulově, kterou vytvořil z rodových, konfiskovaných i zakoupených knihoven; později se do ní dostala i sbírka hebraik moravského zemského rabína Davida Oppenheimera, který před svým odchodem sídlil v Mikulově. Ditrichštejnská knihovna byla jednou z největších a nejvýznamnějších knihoven střední Evropy – ještě ve 30. letech 20. století obsahovala přes 11 600 svazků, přestože roku 1645 velkou část odvezli švédští vojáci a několikrát došlo i na rozprodej. Dnes jsou její pozůstatky roztroušeny po celé Evropě, včetně Vatikánské knihovny.

Počátkem 2. poloviny 19. století se do ditrichštejnské knihovny nejasným způsobem dostala ta piaristická, včetně Voigtových knih. Ve více než sto dvaceti knihách v zámecké knihovně jsou vpisky „Ad usum Adaucti Voigt Sc. piar.“ s vročením. Je mezi nimi například Komenského *Orbis pictus*, který se na piaristických gymnáziích pravidelně používal při výuce, ale i *De Typho generis humani* Jeronýma Hirnhaima, filosofický spis popírající na základě Zjevení a Bible neomezenost vědy a poznání, s datem 1772; ve stejném roce Voigt získal spis pruského královského antikváře a knihovníka Laurentia Bergera o starožitnostech, životopisy římských císařů od Octavia Strady s obrázky císařských mincí a mnohé další. Kromě numismatických knih měl rozsáhlou sbírku knih k historii, literárním dějinám a dějinám vědy, vlastnil kroniky z 16. století i Dubravia, z něhož čerpal při sepisování *Beschreibung*, měl knihy přírodovědné i různé vědecké časopisy; některé svazky nesou přímé věnování autorů Voigtovi.⁴³¹

Voigt na tématu, které dostal za úkol, pracoval během posledních dvou let před smrtí.⁴³² Zadavatelem byl kníže František Josef Ditrichštejn (1767 – 1854), držitel mikulovského panství, významný císařský diplomat a voják. Kníže se velmi zajímal o

⁴³⁰ *Ottův slovník naučný*, díl VII., Praha 1893, s. 504 – 507.

⁴³¹ Luboš ANTONÍN, „Stará piaristická knihovna“ v knižním fondu zámecké knihovny Mikulov, *Bibliotheca Strahoviensis* 3, 1997, s. 197 – 204.

⁴³² „Nyní z podnětu knížete Dietrichsteina musím popsat život kardinála Františka z Dietrichsteina, našeho zakladatele, kterýžto nebyl dosud nikým zpracován. Podpora by byla, ale zdraví a síly jsou ty tam!“ Voigt Dobnerovi, Mikulov 7. července 1785.

dějiny svého rodu, podporoval bádání v rodovém archivu a ve 30. letech 19. století inicioval vydání portrétů z mikulovského sálu předků tiskem v podobě grafického alba. Živě se zajímal také o vědy a umění, proslul svou dobročinností a mecenášstvím, pořádal setkání s umělci, vědci a významnými osobnostmi.

Dedikace knížeti Františku Josefovi, kterou už nepsal Voigt, ale Schwab, je v tradičním košatém a nadsazeném duchu. Píše v ní, že bez dějepisců by slavné činy zůstaly pouze pohřbeny v mramoru, přitom však muži, kteří se zasloužili o církve a stát, zaslouží nejen obdiv, ale i být příkladem svým potomkům – což je právě důvod vynést na světlo životní osudy kardinála Františka Ditrichštejna. Schwab věnuje tento spis právě knížeti Františku Josefovi ve snaze vytvořit veřejný památník vděčnosti, kterou je Ditrichštejnům povinován celý řád. Pak následuje chvála moudrosti a bystrosti, kterou František Josef Ditrichštejn prokazoval už od mládí, jeho věrných služeb státu a především zájmu o vědy – státovědu, přírodní vědy, dějiny, matematiku a literaturu. Na závěr by Schwab rád věnoval toto dílo nejen Ditrichštejnům, ale i celému rakouskému státu.

Pak následuje Voigtův text životopisu: původ a vývoj rodu, kardinálovo narození a výchova, studia v Římě a kariéra u papežského dvora, návrat na Moravu a získané církevní hodnosti, vojenská kariéra atd. až do kardinálovy smrti. Voigt uvádí jeho spisy, především polemiky s nekatolíky, chválí jeho charakter a ctnosti, jeho učenost, nadační a stavební činnost. Na straně 100 zařadil Voigt jakýsi dodatek, spis o činech ditrichštejnského rodu, který vyšel tiskem už v roce 1621; Voigt provádí i jeho důkladný rozbor a doplňuje citace pramenů. Další přívažek je na straně 136 a pojednává o ditrichštejnských mincích. Schwab v jeho úvodu píše, že Voigt měl podle svého prvotního plánu v úmyslu popsat v šestém díle *Beschreibung* moravské mince, především proto, že je dosud nikdo v jiných numismatických knihách skoro nezmiňuje, on jich však shromáždil poměrně velké množství. „Jen kvůli okolnostem, které nemohl předvídat,“ píše Schwab, „a nedostatku potřebných pomůcek nebyl v stavu tuto práci dokončit. Jako pouhý závdavek, jak by to bylo dopadlo, zanechal nám tuto krátkou zprávu o mincích kardinála Ditrichštejna, kterou zde připojujeme.“ Pak následuje popis jednotlivých mincí a medailí a na samém konci knihy je vlepený ditrichštejnský rodokmen.

Z vyznění Voigtovy zmínky v dopise Dobnerovi lze usuzovat, že ze zadání další práce nebyl Voigt nijak zvlášť nadšený. Přišla v době, kdy se zotavoval ze svého vídeňského působení, sužovaly ho stále zdravotní problémy a především se snažil

dokončit čtvrtý díl *Beschreibung*; v té době mu už muselo být víceméně zřejmé, že jeho další pokračování, byť sdružené do jednoho svazku, už těžko dokončí. Přesto svůj úkol splnil svědomitě jako vždy, z přirozené poslušnosti (protože je velmi pravděpodobné, že se kníže neobrátil přímo na Voigta, ale spíše na představené mikulovské koleje) a ze solidarity k řádu, který Ditrichštejnům vděčil za své rozšíření a dlouhodobou podporu. Přestože Voigt sestavil poměrně krátký spis, vypracoval ho se sobě vlastní důkladností a historickou zodpovědností, kterou nenarušuje ani okázalá chvála, v tomto typu publikací tehdy naprosto běžná.

3. 4. Exkurs – Balbín a Voigt, souvislost čistě nenáhodná

Při pohledu na Voigtův literárně historický zájem se nabízí srovnání s Bohuslavem Balbínem. A nejen v tomto ohledu: Voigt se stejně jako Balbín zabýval českými zeměmi a jejich historií z mnoha různých hledisek, stejně jako on svou zemi miloval a snažil se o její povznesení pomocí svých spisů; a můžeme říci, že Voigt stejně jako Balbín stál na rozhraní dvou myšlenkových světů, uprostřed dalekosáhlých změn v myšlení a tím pádem i ve vědě.

Voigta s Balbínem spojuje (kromě Voigtova obdivu ke svému předchůdci) i neúnavná píle, snaha shromáždit co největší množství materiálu a zprostředkovat ho svým i budoucím čtenářům. Oba ve vlasteneckém zápalu sledují jeden cíl, připomenout národu jeho slavnou minulost, probudit v něm národní hrdost a pomocí příkladu jeho zasloužilých předků pohnout své současníky k podobné kulturní aktivitě.

Nejzřetelnější paralelu nalezneme v literárně historické činnosti obou učenců. Přestože Balbín byl a mnohdy dosud je považován pouze za historika a Voigt za numismatika, jejich zájem o starší českou literaturu tvoří nezanedbatelnou část jejich díla. U Balbína je to jedna část *Miscellaneí*, nazývaná podle pozdější edice *Bohemia docta*, u Voigta pak *Acta litteraria* a především *Effigies/Abbildungen*.

V literatuře se občas setkáme s upozorněním na tuto návaznost, v naprosté většině případů jsou však u Voigta zmíněna pouze *Acta litteraria*.⁴³³ Podobnost tu pochopitelně je, *Bohemia docta* i *Acta litteraria* se zabývají staršími českými autory, ovšem formální stránka obou spisů je poněkud odlišná. Zatímco Voigtova *Acta* jsou v podstatě soubor recenzí a anotací knih a rukopisů řazených bez chronologické posloupnosti, doplněný několika krátkými medailony spisovatelů, Balbín představuje nejen spisy, ale i jejich autory, uvádí podrobnosti z jejich životů a profesního působení a z větší části dodržuje jejich časovou posloupnost. Z tohoto hlediska *Bohemia docta* daleko více připomínají Voigtovy (a Pelclovy) *Effigies/Abbildungen*.

⁴³³ Josef HANUŠ, *Bohuslava Balbína Bohemia docta*, Český časopis historický 12, 1906, s. 425; TÝŽ, *Mikuláš Adaukt Voigt, český buditel a historik*, s. 51; STRAKOŠ, *Počátky obrozenského historismu v pražských časopisech*, s. 129.

3. 4. 1. Bohemia docta jako předobraz Voigtových literárně historických spisů

Bohemia docta jsou prvním českým (pokud máme na mysli provenienci, nikoliv jazyk) literárně historickým pokusem, sepsaným právě za tímto účelem. Na rozdíl od podobných pojednání z dřívějších dob pojal Balbín svůj soupis universálně a ve velkém rozsahu: od nejstarších dob do současnosti, spisy psané česky, německy i latinsky, rukopisy i vytištěné knihy. *Bohemia docta* sice mají poměrně jednoduchý systém řazení a hodnocení je nekritické, povrchní, někdy mezerovité a určité nábožensky zaujaté, přes všechny své nedostatky však zůstávají zásadními díky svému prvenství.⁴³⁴

Bohemia docta tvoří devátou knihu první dekády Balbínových *Miscellaneí*.⁴³⁵ *Miscellanea* byla v podstatě katolickou protiváhou Stránského popisu Čech, ne však jeho popřením – Balbín Stránského vlastivědné dílo obdivoval. Do *Miscellaneí* se Balbín pokusil vtěsnat vše, co shromáždil k českým zemím za celý život. První dekáda měla popisovat přírodní poměry, obyvatelstvo a jeho dějiny, stavební památky, jazykovědné záležitosti, legendy, posloupnost biskupů a panovníků s jejich geneologiemi, církevní a zemské zřízení atd., druhá pak úplný český rodopis. Balbín svůj velkorysý záměr realizovat nedokázal, tiskem vyšel jen zlomek materiálu, jeho část zůstala ležet zpracovaná v Balbínově pozůstalosti. Při sestavování *Bohemia docta* si Balbín byl vědom toho, že je nestihne dokončit, snažil se proto shromáždit veškeré dostupné informace a zachovat je tak pro budoucnost; na kritické vyřízení a rozdělení už mu nezbyval čas ani síla. Výsledky své celoživotní činnosti zpracovával až krátce před smrtí, sužován nemocemi a vynechávající pamětí. To je – vedle ohromného množství materiálu, jehož systematické zpracování by bylo obtížné i v dnešní době s moderními pomůckami – pravděpodobně příčinou mnohých chyb, které se v díle vyskytují.⁴³⁶

Bohemia docta obsahují tři pojednání.⁴³⁷ První je o Karlově universitě a nejstarších českých školách, což je spíše snůška rozmanitých dokumentů a úvod do problematiky vzdělávání než souvislá historie českého školství. Druhé přináší soupis

⁴³⁴ HANUŠ, Bohuslava Balbína *Bohemia docta*, s. 134 – 136.

⁴³⁵ Celý název knihy *Miscellanea historica regni Bohemiae* atd. je příliš rozsáhlý a není pro účely této kapitoly podstatný, proto jej zde neuvádím.

⁴³⁶ HANUŠ, Bohuslava Balbína *Bohemia docta*, s. 142, 148.

⁴³⁷ Podrobný popis obsahu *Bohemia docta* podává Jiřina TONCAROVÁ, *Bohuslav Balbín a jeho Bohemia docta* (diplomová práce), Jihočeská universita v Českých Budějovicích, Filosofická fakulta, Historický ústav, České Budějovice 2010.

vzdělců a spisovatelů a třetí obsahuje údaje o významných knihovnách, recenze starých knih a rukopisů. Kniha zůstávala dlouhou dobu pouze rukopise, tiskem vyšla až po polovině 70. let 18. století v edici jindřichohradeckého augustiniána P. Candida,⁴³⁸ téměř současně ji vydal i strahovský knihovník a správce klementinské koleje Karel Rafael Ungar.⁴³⁹

Balbín shromáždil údaje o přibližně šesti stech učených osobnostech naší země (nebo se vztahem k ní) a o jejich dílech. Kapitoly řadí poněkud nesystematicky. Začíná kronikami jako celkovými zpracováními českých dějin, pak následují knihy popisující některý z dějinných úseků (například husitství); občas však z vymezeného rámce vybočuje a ani chronologie není úplně zachována. Další oddíl pojednává o urozených spisovatelích, které řadí podle společenského stavu, od císaře po rytíře, následují učené duchovní, kde opět hierarchicky začíná od arcibiskupů, v další části postupuje k právníkům, filosofům, historikům, básníkům a dalším nejrůznějším autorům. Pak následuje přehled profesorů university, dvě desítky měst s významnými rodáky, krátká kapitola vyhrazená pro kacířské spisovatele, několik významných žen a krajanů, kteří se proslavili v zahraničí, a konečně na závěr obsáhlý výčet Balbínových učených spolubratřů z řádů.

Soupis autorů v druhé části však není jen katalogem, jména a životní data spisovatelů Balbín doplňoval o charakteristiku jejich děl, které evidentně četl nebo znal alespoň jejich recenze. Jako polyhistor zahrnuje do literatury veškeré písemné památky, i čistě odborné spisy matematické, lékařské apod., a považuje je za důležitější než literaturu v běžném slova smyslu. Ve snaze prokázat vyspělou knižní kulturu sem řadí nejen knihy psané v Čechách Čechy, ale i cizími autory, kteří

⁴³⁸ Bohuslaj Balbini rerum Bohemicarum scriptoris incliti Bohemia docta, seu Virorum omnigena eruditione et doctrina clarorum Bohemiae, Moraviae, et Silesiae, nomina elogia, et litteraria monumenta operis posthumum pro historia litteraria Bohemia rite intelligenda systematicum, quod notis et animadversionibus criticis ac praevia dissertatione de fatiis, censuris ac recensione operum Balbini illustratum edidit P. Candidus a S. Theresia Bohemus Henrico-Hradecensis eremita Augustinianus discalceatus conventui S. Wenceslai ejusdem ordinis Pragae Novae a bibliotheca. Tractatus Imus. Cum Approbatione Caesareo – Regiae Censurae. Pragae Veteris caractere Joannis Caroli Hraba, incliti regni Bohemiae DD. Statuum typographi (!), 1777.

⁴³⁹ Bohuslaj Balbini E. S. I. Bohemia docta, opus posthumum editum, notisque illustratum ab Raphaeli Ungar, canonico praemonstratensi montis Sion, et nymphyllacii direttore, in univers. Pragensi pro supremo theol. laurea candidato, ejusdemque in studio gen. professore ord. Cum approbatione caesareo-regiae censurae. Pragae literis Caes. Reg. ad S. Clementem, per Ioan. Adamum Hagen. Pars I. 1776, Pars II. 1778, Pars III. 1780. – Podle Oldřicha Králíka (KRÁLÍK, *Josef Dobrovský a Gelasius Dobner*, s. 361 – 412) byli oba editoři jen prostředníky, za Ungarem stál Dobner a za Candidem Dobrovský. Tomu by odpovídalo i to, že ještě před vyjitím Ungarova třetího svazku Dobrovský publikoval své výhrady k jeho edici (Corrigenda in Bohemia docta Balbini iuxta editionem P. Raphaelis Ungar Canon. Praemonstr. SS. theologiae doctoris, Praha 1779).

v Čechách žili nebo o nich psali; naopak naprosto pominul tradiční lehčí žánry jako rytířské příběhy, pověsti apod.

Výčet autorů začíná Kristiánem; „pohanský pravěk“ sice Balbín považuje za dobu barbarskou, neliterární, avšak v rámci apologie české kultury přejímá od Veleslavína pověst o pohanské akademii na Budči, kde se údajně vzdělával i Přemysl a Libuše.⁴⁴⁰ Příchod křesťanství a tím také písma Balbín náležitě zdůrazňuje, ovšem až do doby Karla IV. je pro něj české písemnictví relativně barbarské nadále. Dobu Karlovu označuje za zlatý věk české literatury, který byl zcela rozmetán husitstvím. Z něj vynáší Piccolominiho kroniku; zatímco pozdější dějepisci ji spíše kritizovali pro množství nepravdivých informací, pro Balbína je nejdůležitější skutečnost, že kroniku o Čechách napsal pozdější papež, ještě k tomu humanista. Její hodnověrnost nezkoumá.

Balbín pochopitelně jako pravověrný katolík dělí starší knižní produkci na katolickou a „kacířskou“. Tu z větší části zcela pomíjí nebo alespoň důrazně zatracuje. Některé Husovy předchůdce mírně omlouvá jako bývalé katolíky, Husa a jeho příznivce však velmi přísně odsuzuje pro vzpouru proti papežství a církvi. Všechny nekatolické náboženské spisy přímo horlivě odmítá; vyhradil pro ně dokonce zvláštní kapitolu, aby je čtenář hned rozeznal. Mistra Jana Husa, Jeronýma Pražského a další významné husitské náboženské myslitele vůbec samostatně neuvádí, uznává jen Jana z Příbramě a Křišťana z Prachatic, protože se nakonec vrátili ke katolictví. Zásadním způsobem se však Balbín staví proti Jednotě bratrské, jejíž členy označuje za pikarty a schvaluje jejich pronásledování.

Balbín se však rozhodně staví proti ničení nekatolických knih. Některé „kacířské“ knihy ve výčtu přece jen uvádí, jako Kralickou Bibli, Komenského nebo Stránského spisy – jiné neteologické nekatolické spisy, jako například Všehrdova právnícká pojednání, posuzuje i poměrně objektivně a z vlasteneckého hlediska je dokonce i trochu brání. To jsou asi některé z důvodů, proč kniha nebyla za jeho života vytištěna: i za myšlenku, že by se nekatolické knihy neměly pálit, byly přísné tresty.

Dalšími autory, které Balbín velmi obdivoval, byli humanističtí básníci; ty vychvaluje i za sebestorší verše. Humanismus v Čechách považuje za nejučenější

⁴⁴⁰ Pověst převzal i Voigt a také se po mnoha letech objevila v Hankových Rukopisech; už ve Voigtově době to jako výmysl odsoudil František Faustín Procházka a Josef Dobrovský. – HANUŠ, *Bohuslava Balbína Bohemia docta*, s. 412.

období, jeho představitelům věnoval největší prostor, podrobně popisuje jejich životy i díla a i ty nejobyčejnější verše předkládá jako vrchol poesie. Pochopitelně opět pouze katolické, protestantské šlechtické autory většinou ani nezmiňuje, aby nepřipomínal současné šlechtě „hanbu jejich předků“. Bělohorskou porážku stavovského povstání považuje za zasloužený trest a s exulanty nijak nesoucítí; podobně jako v případě husitství neteologické spisy posuzuje pochvalně, obdivuje Stránského práci a Komenského chválí pro jeho dobrou češtinu.

Nejvíce však Balbín vzhlížel k Hájkovi a Danielu Adamovi z Veleslavína. Veleslavínovy spisy obdivoval pro velké množství pramenů, které Veleslavín znal, ale i pro jeho pečlivou chronologii a citace – v tom byl Veleslavín Balbínovi vzorem. Neméně chválí i jeho zásluhy o český jazyk.⁴⁴¹ Z Hájkovy kroniky Balbín často a vydatně čerpal, čímž si vysloužil kritiku pozdějších dějepisců. Balbín však nepřijímal nekriticky všechno, co Hájek v kronice tvrdil, a sám leckdy upozornil na jeho omyly; obhajoval je však v tom smyslu, že jistě nešlo o záměrnou lež, přizpůsobení událostí nebo neexistující prameny, ale o běžný omyl. Kromě toho se Hájek v Balbínových očích rehabilitoval už jen tím, že uvádí množství pramenů, které v Balbínově době už zmizely – tady si ovšem Balbín neuvědomoval, že je nelze nalézt proto, že si je Hájek prostě vymyslel.

Balbín se v *Bohemia docta* jako jeden z prvních pokoušel o kritické posuzování pramenů. I když si byl vědom větší důvěryhodnosti listin a přímých pramenů, přesto více vycházel z kronik. Z Hájka mnohdy nekriticky přejímá informace, hlavně co se týče náboženských záležitostí, zázraků apod., občas však jeho údaje srovnává s jinými prameny a kritizuje jeho nedostatky v chronologii a neznalost dalších pramenů. Balbín koneckonců kritický vzor měl – do francouzských *Acta sanctorum* zakladatele kritického dějepisectví Jeana Mabillona přispěl zpracováním životopisu Jana Nepomuckého.⁴⁴² *Acta sanctorum* vyšla z jezuitské metodologie historické práce: autoři se museli držet pravdy, protože každý omyl by jim jejich protivníci ostře vyčetli. Mabillon se svým „týmem“ benediktinů v Saint Germain u Paříže tak spolupracoval s numismatiky, filology, paleografy a antikváři na zpracování pramenů (jejich interpretace však už nebyla tak důležitá, takže i výsledek jejich práce operuje se zázraky). Tato metoda se však časem obrátila proti svým autorům ne svým

⁴⁴¹ HANUŠ, *Bohuslava Balbína Bohemia docta*, s. 408 – 422.

⁴⁴² Kamil KROFTA, *O Balbínovi dějepisci*, Praha 1938, s. 32 – 36, 52, 59.

obsahem, ale formou: jak známe od Dobnera, obrovský poznámkový aparát a důkladné citace čtenáře spíše zahlcovaly a odrazovaly.

Právě Dobner považoval Balbína v kritickém dějepisectví za svůj vzor. V ohlasu Dobnerovy práce se odrazil nejsilnější paradox 18. století: osvícenství zcela zatracovalo předchozí barokní dobu a považovalo se za osvícenou emancipaci od církevních dogmat, pověr, fanatismu a netolerance, jejichž hlavní silou byli mniši, především jesuité – což je ovšem také dogma. Dobnerovu kritiku Hájkovy kroniky pochopili osvícenští myslitelé jako zpochybnění celého barokního dějepisectví; hned se objevil pojem *hájkování* pro neseriózní historickou práci a každý dějepisec, který kdy čerpal z Hájka, se tím naprosto znemožnil. Nikdo si už ve svém kritickém zápalu nevšiml, že Dobner vlastně Hájkovi vyvrátil jen jeho pojetí nejstarších dějin.

Barokní dějepisectví tak bylo na jednu stranu odsuzováno za závislost na Hájkovi, víru v zázraky a protireformační nesnášenlivost, na druhou stranu bylo oceňováno pro vlastenecké a apologetické postoje. Z dějepisců však byli známi jen Balbín a Pešina a snad ještě několik málo dalších autorů, kteří byli považováni za jakýsi Balbínův kruh, a zbytek literární tvorby barokní doby byl zcela opomenut.⁴⁴³

Bohemia docta ovlivnily historiografii druhé poloviny 18. století. O Balbínově rukopise se vědělo a jeho pověst časem přerostla jeho skutečný význam. Z knihy vycházelo několik pozdějších dějepisců: kromě Voigta (který ji použil i při svém zpracování dějin university) a Pelcla v případě *Abbildungen* to byl její již zmíněný editor Karel Rafael Ungar, rektor olomoucké university Josef Vratislav Monse při zpracovávání moravských dějin nebo František Faustin Procházka a Josef Dobrovský – ti však už přistupovali k Balbínovi kritičtěji a upozorňovali na některé jeho omyly. *Bohemia docta* později inspirovaly Jungmannovu Historii literatury české a Palackého *Ocenění starších českých dějepisců*.⁴⁴⁴

Za prvního řádného Balbínova „pokračovatele“ na poli literární historie je, jak už bylo řečeno, považován Voigt a jeho *Acta litteraria*. Voigt opravdu pojal *Acta* v podobném rozsahu, zařadil do nich bez ohledu na jazyk veškerou literární produkci, která se dotýká kultury, věd a umění a byla vytištěna v Čechách a na Moravě, autory, kteří v Čechách třeba jen krátký čas působili, a knihy vydané v zahraničí s bohemikální tematikou. „Nechtěl jsem svou práci omezit nijak časově,“ píše

⁴⁴³ Jan P. KUČERA, Jiří RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1983, s. 47 – 49, 207 – 213.

⁴⁴⁴ HANUŠ, *Bohuslava Balbína Bohemia docta*, s. 425 – 426.

v předmluvě k prvnímu dílu *Act*, „ani co se týče umění, jazyka či vůbec lidí. Látkou našich *Act*, ačkoli bez přesného pořádku, bude obsah knih, ať je duchovní či světský, ať byla kniha sepsána latinsky, česky nebo německy, ať vyšla kdykoliv, ať měla českého či moravského autora nebo ať měla by to byl cizinec, ať se zabývala věcmi týkajícími se naší vlasti (...). Podáme popis ručně psaných kodexů, které jsou uchovávány v našich knihovnách, když nám byla poskytnuta možnost je projít. Zde dokonce budeme ještě shovívavější než v případě tištěných knih: nepojednáme pouze o těch, které se týkají záležitostí naší vlasti, ale také těch, o nichž uznáme, že zmínka o nich nebude našemu čtenáři nemilá.“

Stejně jako Balbín ani Voigt spisy většinou nijak neposuzuje a nehodnotí – jak píše v předmluvě, předkládá jen soupis knih doplněný poznámkami upozorňujícími na nejnovější poznatky a tím i na případné omyly autorů. Konečný soud o knize ponechává zcela na čtenáři – „(...) jsme si dobře vědomi, jak nesnadná a plná nebezpečí je cenzura živých autorů. Tu zanecháme jiným, kteří k tomu mají více vzdělání či sebedůvěry.“ Také nově vycházející knihy, které zařadil do soupisu, neměl v úmyslu recenzovat. „V *Actech* bude místo pro nedávné knihy a ty, které vyšly v naší době, (...) ke konci každého svazku předložíme pouze jejich názvy, obsahy a jejich krátký nástin, ale o ničem nebudeme vynášet soud, nikoho nebudeme chválit, tím spíše ne tupit.“

Voigt plánoval vydávat *Acta* jako přípravu k systematickým dějinám české literatury, na než pomýšlel už delší dobu. „V dřívějších dobách i v této docházejí velikého zdaru spisovatelé, kteří ze starobyklých a vzácných knih, ať ručně psaných či již tištěných, vyložili a vylíčili náměty, edice, osudy a tak dále, které mohly přispět k jejich přesnějšímu poznání především pozdějším generacím. (...) Když jsem před mnoha lety našel veliké potěšení ve čtení takovýchto knih, (...) s bolestí a jakýmsi rozhořčením jsem vždy snášel tu skutečnost, že se v nich jen zřídkakdy anebo téměř vůbec nenacházejí zmínky o knihách vytištěných v našich Čechách a na sousední Moravě. Nikomu totiž, kdo by se věnoval aspoň trochu literatuře naší vlasti, není neznámo, že především v předcházejících dvou staletích byly u nás v četném počtu sepsány a veřejně vydány knihy ve všech vědeckých odvětvích, které nemají být méně ceněny co do námětu, vytříbené učenosti a jasné výmluvnosti, jelikož v téže době nebyly vydány u jiných národů žádné takové. (...) Když jsem o tom nejednou v duchu přemítal a také se o tom bavil s literatury znalými přáteli, sami mě naplnili

odhodláním, abych vyplnil tuto mezeru o literatuře naší vlasti (...).“ Což bychom mohli nejspíše vložit do úst i Balbínovi.

Jedním z hlavních Voigtových motivů k tomuto počínu byla podobně jako u Balbína snaha ukázat svým současníkům vysokou úroveň české kultury v minulosti a vzbudit v nich opět kulturní zájmy. „Skutečně mnozí z krajanů uvidí, že (...) v těchto krajích vždy vzkvétala studia literárních umění už od dob přijetí křesťanství, že v nich povstali muži počtem velmi hojní, kteří byli velice vzděláni ve všech druzích věd a projevovali lásku ke vzdělání (...), že naše vlast dala slavným evropským akademiím četné doktory a ono blahoslavené znovuzrození věd a krásné literatury, máme-li říci pravdu, mělo po Italech a Francouzích svůj počátek u nás a že jistě velmi vzkvétalo už tehdy, když sousední národy, které na nás mezitím pohlížely s despektem, byly ještě pošpiněny barbarskou drsností. (...) Až toto poznají, budou se nejspíš podívat, že jsme nijak neodpadli od oné dávné slávy (...) a budou povzbuzeni k vynikajícímu a horlivému pěstování věd a umění. Toto je také mým jediným přáním, toto je cíl mé práce, k němuž jsem přistoupil nikoli z opovázlivosti k nauce, ani z nutnosti psát, ale pouze ze snahy přispět svým spoluobčanům a zapálen touhou po hlubším rozvinutí literatury v naší zemi.“

Souznění Voigta s Balbínem je zřejmé také při hodnocení jednotlivých etap vývoje české literatury. Jak vyplývá z jeho pojednání o vývoji věd a umění v Čechách, které napsal pro první díl *Effigies/Abbildungen*, i Voigt vidí vrchol české kultury v době Karla IV., ve stycích Českého království s Itálií a Francií a v rozkvětu university, a z pravověrného katolického hlediska také on pro husitství jako náboženský směr nemá pochopení. Není však už tak přísný jako Balbín, z vlasteneckého hlediska s husitskými mysliteli mírně sympatizuje a uvádí důkazy katolické pravověrnosti některých z nich. Radikální husity nekompromisně odsuzuje, ovšem na rozdíl od Balbína uvádí Husa, Jeronýma Pražského i Jana Rokycanu. Samozřejmě je nijak nevynáší – Husa uvádí podle svých slov ne proto, aby „omluvil jeho bludy nebo ho ukázal jako vzor k následování, jeho osudy mají sloužit spíš jako varování, jak lehce tvrdošíjné zalíbení ve vlastních názorech a snaha bránit své názory s neobyčejnou troufalostí může stáhnout nejen sama sebe, ale (...) celé státy k záhubě“. Shovívavěji než Balbín se také staví k působení Jednoty bratrské. V medailonu Jana Augusty píše, že v málokterých zemích vytrpělo náboženství tolik zmatků jako v Čechách, proto se nelze divit, že skoro v každé této sektě se vyznamenali nějakí muži, kteří nechali v dějinách stopu svými činy, zápalem pro svou

stranu nebo osudy, které je potkaly – u Augusty například poměrně obsáhle popisuje jeho věznění na Křivoklátě a u jezuitů, kteří se jej důrazně snažili přesvědčit, aby přestoupil ke katolictví.

Stejně jako Balbín i Voigt nadhodnocuje humanismus na úkor jiných období, nejvíc však oceňuje Veleslavína a jeho dobu, kdy je česká řeč na svém vrcholu a díky mecenátu se rychle rozvíjejí vědy a umění. Daniel Adam z Veleslavína je pro Voigta pro množství, nákladnost a skvělost děl, která vycházela v jeho tiskárně, „arcitypografem“; také proto, že se jako první z českých historiků nespokojil jen s domácími spisovateli a využíval i zápisy cizinců, dbal na přesnou chronologii a svá vyprávění dokládal svědectvími. Jediný nedostatek vidí Voigt v tom, že se Veleslavín nezabýval souvislostmi. Velkou zásluhou zato byl jeho velký slovník, který vydal v řečtině, latině, češtině a němčině, nemluvě o různých knihách ze všech oborů vědy, v nichž jsou lékařské, teologické, historické, filosofické a právnické výrazy v češtině „co nejlépe vyjádřeny“ – Veleslavín nevymýšlel nová slova, „jak dnes činí mnozí kazitelé jazyka“, ale shromáždil vhodné výrazy z nejlepších starých knih. Stejně jako Balbín i Voigt byl přesvědčen o dokonalosti jeho češtiny. „Všichni znalci se shodují,“ píše Voigt, „že za Veleslavínových časů byla čeština na vrcholu dokonalosti a že od té doby neměla za potřebí vytrpět ani vylepšování, ani změny.“⁴⁴⁵

Z výběru osobností, které Voigt zařadil do *Effigies*, respektive prvních dvou dílů *Abbildungen*, je patrný jeho stejný obdiv k humanismu a renesanční latinské kultuře. Jak už bylo řečeno výše, *Effigies* se po formální stránce podobá *Bohemia docta* více než *Acta litteraria*. Blíží se jim také co do obsahu, jednak tím, že v obou knihách je autor představen v kratším či delším medailonu, většinou včetně bližších údajů o jeho životě a soupisu jeho děl, jednak výběrem uváděných osobností. Po bližším srovnání je totiž zřejmé, že Voigtův výběr se s Balbínovým shoduje v téměř polovině případů (když odečteme autory mladší, které Balbín nemohl znát, a také umělce a židovské autory, které na rozdíl od Voigta do svého soupisu nezařadil). Je tomu tak i v případě dalších dílů *Abbildungen*, které už měl na starosti Pelcl. Je pravděpodobné, že když mu Voigt celý projekt předával, dal mu také soupis osobností, které by se v *Abbildungen* měly objevit; možné je i to, že další výběr zůstal zcela na Pelclovi a ten se také nechal inspirovat Balbínovým spisem. V každém případě z uvedeného srovnání vyplývá, že pokud by měl být Voigt považován za jakéhosi pokračovatele

⁴⁴⁵ Veleslavínův medailon je sice uveden až ve třetí části *Abbildungen*, kterou už měl na starosti Pelcl, ale podle zápalu a chvály lze soudit, že jeho autorem byl ještě Voigt. *Abbildungen* III., s. 28.

Balbína v literárně historickém ohledu, pak spíše kvůli *Effigies/Abbildungen* než pro *Acta litteraria*.

3. 4. 2. Balbín a Voigt, učenci na rozhraní dvou epoch

V případě Voigta a Balbína se nabízí ještě jedna paralela. Týká se jejich postavení v historické vědě v období, kdy žili a pracovali. Oba totiž působili v době, která pro historickou vědu znamenala určitý přelom, posun na jinou úroveň, a třebaže k tomu sami nijak zásadním způsobem nepřispěli, byli nedílnou součástí vývoje, jistým mezistupněm mezi etapami.

Balbín na konci 17. století pracoval tradičním způsobem přebírání informací ze starších spisů. Své práce stavěl na kronikách a vyprávěních, ale i dalším rozmanitým archivním materiálu. Jeho využíváním a především jeho analýzou se přiblížil k onomu dalšímu stupni dějepisectví, které v jeho době reprezentovala hlavně francouzská kritická „škola“ benediktinských hagiografů. *Acta sanctorum* sice z dnešního pohledu měla ke kritické heuristice poměrně daleko, rozhodně však představovala její počátek. Balbín se během své spolupráce s bollandisty (jeho již výše zmíněný životopis Jana Nepomuckého) jistě o jejich metodě poučil. Během své historické práce měl také velkou možnost ji uplatnit: obrovské množství pramenů, které za svůj život prošel, mu poskytlo široké možnosti srovnávání a cenné zkušenosti. Jak sám píše, kdo jako on pročetl tolik starých rukopisů, dokáže podle písma poznat, z jakého století kronika nebo listina pochází a může tak provést jejich základní kritické zhodnocení.⁴⁴⁶ To, že ve svých spisech stále předkládá čtenářům zázraky jako fakt, neznamena nedostatek kritického myšlení. Musíme si uvědomit, že na sklonku baroka bylo náboženství stále ještě nezpochybnitelnou oblastí a pro člověka, který jako Balbín žil ve víře už od dětství a do řádu vstoupil velmi mladý, nepřipadalo v úvahu o tom vůbec přemýšlet, natož pochybovat. Jediná pochybnost, která provázela jeho historickou práci, se týkala pouze pramenného materiálu, a to ještě zdaleka ne všeho – vzpomeňme například na Dobnera, který si ve svém sporu s Dobrovským o zakládací listinu Břevnovského kláštera odmítal připustit, že by příslušníci církevního řádu mohli zfalšovat úřední listinu, a to byl o dvě generace mladší a působil už ve zcela jiném myšlenkovém prostředí.

Voigt byl sice také členem řádu, byl však už o něco dále než Dobner a těmito problémy se však nezabýval. Pro Voigta byla nejdůležitější historická pravda.

⁴⁴⁶ KROFTA, *O Balbínovi dějepisci*, s.35 – 36.

„Pravda, nebo přinejmenším věrohodnost je nepochybně prvním zákonem a téměř duší dějin,“ píše v předmluvě k prvnímu dílu svého popisu mincí. „Je tudíž hlavní povinností dějepisce, ať je na něj nahlíženo z jakého člověk chce úhlu, aby se o toto staral nejprvněji. Když je tu však pouze výpověď důvěryhodných svědků, (...) může se jevit přebytným doložit každou zajímavou událost stejným svědectvím a kvůli čtenáři ji ověřovat, jak jen je to možné? Neučí zkušenost, jak často je zkušený dějepisec podveden těmi, kteří opravdu své spisy naplňují svědectvími, nebo více těmi, kteří je jen jinak opisují, bez toho, aby ty uvedené spisovatele sami vyhledávali? – Já proto budu nadále mým vyprávěním poskytovat záruky, ovšem s uvážením a mírou.“

O podvedení zkušeného dějepisce podává Voigt důkaz hned v předmluvě k následujícímu dílu *Beschreibung*. „Já sám jsem při pozorném zkoumání postřehl (a považuji za svou povinnost sdělit to čtenářům), že jsem zpočátku při zpracovávání dějin nedbal přiměřené pečlivosti jako později (...). Spoléhal jsem se příliš na vážnost Dubraviovu a některých jiných nových spisovatelů, a opsal jsem jejich vyprávění, která jsem při pozdějším pátrání v pramenech shledal chybnými. – Nový důkaz, jak moc záleží milovníkovu opravdových dějin na tom, aby sám vyslechl bezprostřední svědky a přímo z první ruky získal takový vzácný poklad, jímž historická pravda je.“ Že setrval na této trnité cestě Voigt ujišťuje čtenáře v další předmluvě: „O spolehlivosti mých zpráv mohu své čtenáře ujistit: protože jsem nepřidal nic, o by nebylo ověřeno listinami, veřejnými akty, a dochovanými většinou soudobými spisovateli, jakož i očitými svědky.“ To už je příklad historické práce přísně kritické, snad bychom mohli říci v jistém smyslu i pozitivistické.

4. OBRANA VLASTI JAKO NEJMARKANTNĚJŠÍ RYS VOIGTOVA DÍLA

Z Voigtova díla i korespondence jsme poznali, že hlavním rysem jeho smýšlení, a v důsledku toho i jeho práce, bylo vlastenectví, láska k zemi a snaha bez odpočinku pracovat pro její povznesení. Je však na místě podívat se blíže na to, jakým způsobem se Voigtův patriotismus projevoval, jaký byl a především jaký vůbec v intencích 18. století mohl být.

Oddanost vlasti a národu, jak ji známe ze školního vyučování české literatury o národním obrození, neměla od počátku stejnou podobu. O národní agitaci, a tím spíše o nacionalismu, nemůže být v českých zemích 18. století ani řeči; našli bychom nanejvýš její náznaky a zárodky mnohem pozdějšího národního hnutí. Pojmy národ a vlast, vlastenectví tehdy měly poněkud jiný význam, než jak je vnímáme dnes, ovlivnění tradiční interpretací celé problematiky.

Vlastenecké cítění bylo ještě na konci osvětské éry spjato téměř výhradně se zemí. Mohli bychom snad říci se státem, české země však byly součástí habsburské monarchie a k ní bylo české vlastenectví v opozici. Povědomí národa jako celistvého společenství příslušníků jednoho etnika se teprve rodilo a vzhledem ke společenským vrstvám, z nichž první vlastenci vzešli, bylo daleko silnější povědomí příslušnosti k určitému zemskému celku. Věnujme se tedy nejprve vývojově staršímu zemskému vlastenectví.

4. 1. *Vlastenectví v českých zemích*

4. 1. 1. Zemské vlastenectví

O problematice zemského vlastenectví už bylo napsáno mnoho,⁴⁴⁷ připomeňme je tedy jen stručně. Zemský patriotismus, jak už označení napovídá, je pocitem ztotožnění se zemským celkem nejen jako geografickým prostorem, ale i politickou a právní jednotkou. Označení příslušnosti k regionu – Bohemus, Moravus, Silesiacus – najdeme ve většině starších pramenů. Hlavním nositelem zemského vlastenectví byla šlechta, ať už to byly zbytky staré české šlechty, nebo zdomácnělé nové rody,

⁴⁴⁷ Základními pracemi o národním hnutí jsou knihy Miroslava HROCHA *V národním zájmu*, Praha 1999, a *Na prahu národní existence*, Praha 1999, dále například Vladimíra MACURY *Znamení zrodu*, Jinočany 1995, Jiřího RAKA *Bývalí Čechové*, Praha 1994, Miloše ŘEZNÍKA *Formování moderního národa*, Praha 2003, nebo Karla SKLENÁŘE *Obráz vlasti*, Praha-Litomyšl 2001; všechny však mají těžiště v 19. století.

kteře se v zemi usadily po bitvě na Bíle Hoře; bez ohledu na to, jak k majetkům přišly, se orientují na zemi, jejíž část vlastní.⁴⁴⁸ To, že výše postavených příslušníků českého národa (v moderním smyslu toho slova) bylo jen nemnoho, neumožňovalo použít etnickou identitu jako argument proti rakouskému vlivu, proto u šlechty nastoupila identita regionální, která oslabovala identitu rakouskou, státně dynastickou.⁴⁴⁹ S tou se zemský patriotismus apriorně nevyklučoval, úředníci a vzdělanci se v mnoha případech se státem a panovníkem ztotožňovali jako s určitým kolektivním subjektem. Osvícenské vlastenectví tak bylo především komplikovanou skladbou různě zakotvených identit.⁴⁵⁰

Zásadním rozdílem mezi národní a zemskou identitou tvoří skutečnost, že když se obyvatel regionu odstěhoval, ztratil většinou ono povědomí pospolitého zájmu, přestal se cítit součástí země a brzy se ztotožnil se zemí novou, zatímco příslušník národa jím zůstal i v cizině. Národ je personifikován do jedolitého těla, jehož příslušníci se považují za jeho nedílnou součást. Regionální patriotismus vycházel z osvícenského názoru, že je třeba získávat výhody pro region, pracovat na jeho povznesení. Proto se u zemsky orientované šlechty objevuje pochopení pro sociální spravedlnost (nikoli však rovnost), snaha o ekonomický rozvoj regionu, o vzdělání jeho obyvatel – mnohá vrchnosti provozuje charitu, ať už opravdu nebo jen jako pózu.⁴⁵¹

V 18. století se vztah jednotlivce k okolnímu světu diferencoval. Člověk se mohl hlásit k universalitě lidské civilisace (kosmopolitismus francouzského typu), k určitému státnímu útvaru a kulturní sféře (německý kulturní patriotismus), k tradičnímu stavovskému pojetí národa i začínajícímu etnickému vlastenectví.⁴⁵² V Sonnenfelsově spise *Über die Liebe des Vaterlandes* z roku 1771, který můžeme považovat za jakýsi manifest ryze osvícenského patriotismu, je vlast státní jednotkou a láska k vlasti vychází z náklonnosti k zemi, v níž člověk žije spokojeně pod ochranou zákonů a vlády. Nikde nezmiňuje národní příslušnost z etnického hlediska, ta je pro osvícence podružná, ne-li přímo nežádoucí.⁴⁵³

⁴⁴⁸ Ivana ČORNEJOVÁ, *Wie Finster war die Finsternis*, Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Böhmischen Länder 35, 1994, s. 386.

⁴⁴⁹ HROCH, *V národním zájmu*, s. 26.

⁴⁵⁰ ŘEZNÍK, *Formování moderního národa*, s. 38.

⁴⁵¹ HROCH, *V národním zájmu*, s. 30 – 31.

⁴⁵² BĚLINA, KAŠE, KUČERA, *Velké dějiny země Koruny české X*, s. 139.

⁴⁵³ KUTNAR, *Mikuláš Adaukt Voigt, profil historika a vlastence*, s. 79.

Z tohoto pojetí vycházela i (z našeho pohledu) lehce zmatená identifikace jednotlivců v pramenech a zprávách. Například o Matěji Bélovi, členu Společnosti neznámých se říkalo, že je jazykem Slovan, národem Uher a vzděláním Němec – což se tehdy naprosto nevylučovalo. Kosmopolitní osvícenství považovalo za vlast plnoprávného člověka zemi, kde může bezpečně žít, nerušeně hromadit majetek, hlásat své názory a dělat, co chce (samozřejmě v rámci zachovávání blaha státu); kde se narodil, není vůbec důležité. Tak se mohl i kníže Karel Egon Fürstenberg, jenž po otci pocházel z říšské větve rodu, jeho matka byla rozená z Valdštejna, kníže sám se narodil v Čechách a oženil se s Češkou, stát jednou z hlavních postav českých stavovských autonomistických snah – jako prezident českého gubernia byl sice loyálním rakouským úředníkem a stoupencem nezbytných reforem, ale vystupoval proti bezohlednému centralismu, který podle něj ničil české země finančně i kulturně.⁴⁵⁴

Osvícenský kosmopolitní patriotismus přinášel jistý paradox (kromě toho, že se k němu jako k módnímu myšlenkovému směru hlásil v podstatě kdekdo, i drobná venkovská šlechta), který jsme už zmínili výše: osvícenec se stal patriotem kdekoliv, kam přišel a nějaký čas tam působil, tedy nejen v zemi svého původu. Někaký čas to samozřejmě trvalo, vzpomeňme například na Borna, který se ještě několik let po svém odchodu do Vídně podílel na vydávání *Abhandlungen* Společnosti. Osvícenský patriotismus označoval práci pro blaho a prospěch země, státu – proto se často vlastenecky označované instituce zabývaly zlepšováním hospodaření, podporou vzdělanosti, umění apod. V souvislosti s tím se také objevoval zájem o zemi a její poznávání, z nějž brzy vzešel učenecký zájem orientovaný na specifické vlastnosti obyvatelstva, které ukazují svébytnost národa, na jazyk, zvyky a tradice.

Regionální identita stavěla na tradici starších politických celků, na jejich původní svébytnosti. Proto se dotýkala především šlechty. Byla to šlechta vyšší, zemské stavy, které v konfliktech s centralizační snahou monarchie bojovaly za své politické zájmy a tím i za zájmy země, když bránily její specifika v rámci širšího státního útvaru. Jednoznačným a nevyvratitelným důkazem jejich oprávněnosti byla historie a právní zakotvení; důsledkem toho byla spolupráce šlechty s učenici a jejich podpora.

⁴⁵⁴ BĚLINA, KAŠE, KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české X*, s. 142 – 145.

4. 1. 2. Patriotismus české šlechty

Politickou sílu šlechty a možnosti jejího využití viděl už Balbín a další dějepisci jeho „okruhu“, proto se v ní snažili probudit vlastenecké city a zájem o národní kulturu. Balbín ve svém díle často idealizuje českou šlechtu ve srovnání s cizími rody, jejichž příchod do Čech po roce 1620 považoval přímo za neštěstí. Z nepůvodní české šlechty uznával pouze tu, která do naší země přišla v dřívějších dobách a zcela se přizpůsobila. Z tohoto důvodu plánoval také v druhé dekádě *Miscellaneí* zpracovat historické kořeny české zemské šlechty.⁴⁵⁵

V druhé polovině 18. století už postavení české aristokracie nebylo tak silné. Do potíží se stará česká šlechta dostala už v předchozích desetiletích, kdy se tradiční rody vyčerpaly půjčkami a dary panovníkovi a vlastní okázalou barokní reprezentací. Po holdu vzdorokráli Karlu Albrechtovi Bavorskému byla po roce 1743 česká šlechta vytlačena z politiky šlechtou z vedlejších zemí, jež zůstala dynastií loyální – u dvora zaujaly její místo uherské rody.

Osvícenská státoprávní filosofie nedávala šlechtě prostor účastnit se na výkonu vlády a postupující centralizační snahy dvora její moc stále více omezovaly a oslabovaly.⁴⁵⁶ Postupně se snížil význam zemského sněmu a tím i pozice zemských stavů, protože organizaci fungování zemí a její modernizaci převzal stát. Císařovna Marie Terezie a především její nástupce Josef II. toužili vytvořit silný moderní stát a prostředkem jim k tomu byla přeměna dosavadních administrativních a soudních orgánů spravovaných stavů v moderní instituce podléhající panovníkovi a Vídni. Tím byla moc stavů radikálně omezena a zemské úřady se staly v podstatě čestnými funkcemi.

Byrokratizace státní správy přinesla státu efektivní úřednický aparát, v němž funkce zastávali kvalifikovaní pracovníci bez ohledu na národnost a sociální původ, pro něž jediným kritériem přijetí i služebního postupu bylo vzdělání a pracovní schopnosti. Zemské funkce zůstaly pouze formálními a byly přidruženy ke státním úřadům – úřad nejvyššího purkrabí tak zastával prezident gubernia, nejvyšším hofmistrem byl prezident apelačního soudu a podobně.⁴⁵⁷

⁴⁵⁵ Alexandr MYLNIKOV, *Vznik národně osvícenské ideologie v českých zemích 18. století. Prameny národního obrození*, Praha 1974, s. 86.

⁴⁵⁶ BĚLINA, KAŠE, KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české X*, s. 135 – 136.

⁴⁵⁷ Martina GREČENKOVÁ, *Střet tradičního s moderním? Český sněm, vláda a společnost v letech 1740 – 1848*, in: *Sejm czeski od czasów najdawniejszych do 1913 roku*. Opole, Uniwersytet Opolski 2000, s. 72 – 75.

České stavy se pochopitelně proti novému řádu bouřily. Připomeňme případ hraběte Nostice, nejvyššího purkrabí. Když byla roku 1783 zákonem zakázána stavovská shromáždění mimo sněm, stavovské orgány byly z větší části zrušeny a pravomoci přešly na zemské gubernium, pozdržel hrabě Nostic rozpuštění zemského výboru a vymohl si jeho občasné svolání jako poradního orgánu; to byl nejspíš jeden z hlavních důvodů, proč musel roku 1787 na svůj úřad rezignovat.⁴⁵⁸ Stavy protestovaly také proto, že je uráželo ono osvícenské rovnostářství, které umožňovalo získat úřad i neurozeným osobám, takže se tím šlechta vlastně dostávala naroveň prostým občanům; někteří šlechtici se stavěli i proti rovnoprávnosti Židů a tolerančnímu patentu. Nový řád ve státě, založený na harmonické a rovnocenné spolupráci všech občanů, nebyl pro aristokraty vychované v tradici přísné sociální hierarchie přijatelný.⁴⁵⁹

Dodejme ještě, že na rozdíl od vyšší aristokracie a kléru nižší šlechta proti centralismu vystupovala méně, protože měla ve státních službách silné zastoupení. Centralisté se našli i mezi pány, byla to ovšem skupina aristokratů kolem Jana Rudolfa Chotka, která žila trvale ve Vídni; ta se proti habsburským zásahům bouřila pouze v případě, že stát zasahoval do jejich hospodářským záležitostí.

Už před koncem století, po smrti Josefa II., se při revizi jeho reforem ukázalo, že stavy jsou poněkud zkosnatělé a neschopné větších akcí a utápějí se v maličkostech, jako byla například šířka lampasů uniforem. Přesto se našli jedinci, kteří se aktivně zasazovali o změnu stávajících poměrů. Když nový císař Leopold chtěl bouřící se šlechtu usmířit a povolil jí svolat sněm k berní reformě, přednesla na něm skupina šlechticů (nazývaná „historická šlechta“) kolem knížete Buquoye návrh nového uspořádání země, které by posílilo nezávislost šlechty na Vídni. Tady se projevila jednak česká historická státoprávní tradice, jednak i vliv osvícenské filosofie a ozvěny francouzské revoluce. Návrh mluvil o sněmu jako o zástupcích národa, o „národním shromáždění“, hovořilo se i o uspořádání ve smyslu Rousseauovy společenské smlouvy mezi panovníkem a národem, takže sněm by komunikoval přímo s panovníkem bez prostřednictví vídeňské byrokracie; šlechta také požadovala návrat k Obnovenému zřízení zemskému. Požadavky samozřejmě neměly sebemenší naději na úspěch, ale panovník alespoň zahrnul stavy všemožnými sliby, včetně vrácení korunovačních klenotů do Prahy a brzkou korunovaci, aby je

⁴⁵⁸ HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 83.

⁴⁵⁹ GREČENKOVÁ, *Střet tradičního s moderním?*, s. 78.

uchlácholil. Zůstává otázkou, jestli by stavy přednesly další podobné návrhy, kdyby císař Leopold panoval déle; Leopold však zemřel nečekaně brzy a nový císař František II. už byl panovníkem zcela jiného ražení.⁴⁶⁰

4. 2. Národ

4. 2. 1. Počátky českého národního hnutí

Na přelomu 18. a 19. století dostávalo novou podobu i vlastenectví: vedle šlechtického zemského patriotismu začal pomalu vyrůstat patriotismus etnický, orientovaný na národ jako homogenní společenství. Neznamená to ale, že národní pojetí to zemské vytlačovalo nebo s ním soupeřilo, to byla záležitost až mnohem pozdější. Historické formy kolektivních identit, které národnímu hnutí předcházely, ať už to byla ta zemská, náboženská nebo regionální, přetrvávaly souběžně s národní identitou jako způsob kolektivní identifikace pro ty, kterým byla nenárodní sounáležitost bližší – což byl právě případ šlechty. Tato forma kolektivního vědomí, dlouho vlastní zejména stavům, představovala významné východisko pro definování národa; jiné identity již ztratily svou sílu, jako například právě náboženská, protože politický význam náboženství a církve v 18. století zásadně poklesl.

V začátcích nacházela národní agitace se zemskými stavovskými patrioty společné zájmy. Zásadní rozpor spočíval pouze v tom, že za národ bylo považováno veškeré obyvatelstvo, nejen vyšší vrstvy, což u šlechty vyvolávalo podobný odpor jako v případě obsazování úřadů. Proto také šlechtici účastníci se aktivně národního hnutí představovali v rámci své elitářské vrstvy výjimku; jejich účast však konvenovala s módní filantropií a učeností.

Národní hnutí, které v první fázi potřebovalo každou pomoc, využilo šlechtu především ke svému vývoji. Aby národ mohl vytvořit svébytnou, autonomně fungující společnost, musel mít plně vyvinutou sociální strukturu – proto neustávala snaha přitáhnout zemsky orientovanou šlechtu k národním zájmům, kterým by dodávala prestiž a vážnost i z hlediska materiálního. Konflikt obou pojetí nastal až později, se silícím nacionalismem, kdy byl za Čecha považován pouze ten, kdo mluvil česky. Většina české šlechty česky smýšlela a konala, ale češtinu užívala jen výjimečně. Její zájmy byly čistě zemské, proto například na počátku 19. století podporovala vznik pozdějšího Národního muzea, ale už ne Matici českou, která se vázala výlučně

⁴⁶⁰ HROCH, *Na prahu národní existence*, s. 18 – 20.

na jazyk. Vysoká šlechta nikdy cele nepřistoupila na myšlenku národní identity na úkor svého stavovského vědomí a proto také byla ve druhé polovině 19. století národním hnutím zavržena.

Národnostní akcent se objevoval už ve středověku. Najdeme jej ve výpadech proti cizincům, ale ty se vázaly na obsazování úřadů nebo vliv cizinců ve městech či státech, šlo tedy o obranu zájmů politického národa, nikoli etnika. V novověku byla národnostní problematika podpůrným argumentem k prosazování politických práv a nároků. Také jazyk byl projevem svébytnosti politického národa a země a zároveň i prostředkem legitimisace práv politickostavovské jednotky, jak o tom svědčí například sněmovní usnesení z roku 1615 o nutné znalosti češtiny pro příslušníky stavů.

Protože Čechové jsou malým národem, bylo potřeba onu zmíněnou národní svébytnost něčím podpořit. Proto se pojetí národa v panslavistickém smyslu objevilo už za Balbína, který se k němu ve svém díle mnohde obrací. Velikost celého slovanského „národa“, za nějž byla považována všechna etnika mluvící slovanskou řečí, zaštiťovala malý český národ svou rozsáhlostí přes dva kontinenty – nehledě na samostatný „slovanský stát“, Rusko, pomocí jehož příkladu se odrážely argumenty o nereálnosti národních snah. Panslavistické představy se udržely poměrně dlouho a až do 30. let 19. století myšlenka národa v užším jazykově etnickém smyslu s všeslovanskou koncepcí bez potíží koexistovala.

V prvních desetiletích 19. století se také změnila náplň pojmu vlast. Od zemského vlastenectví se jeho význam začal přesunovat k jazykově etnickému, jehož první znatelnější projevy se ukázaly už na konci století předchozího. Skoro celou první polovinu 19. století se pojem vlast používal i v širším smyslu, jako země nebo místo původu nějaké věci nebo jevu; v rámci vlastenectví se diferencuje jednak ve smyslu otčiny, rodné obce, regionu, jednak zemsky jako vlast česká, moravská, ojedinele ve smyslu státu vlast rakouská. Proto v průběhu 18. století zůstává stále nejednoznačné označení böhmisch/tschechisch (czechisch) a jeho používání v historiografických textech silně kolísá. V 18. století u nás dosud neexistovalo jazykově homogenní a sociálně diferenciované společenství s vlastní vyhraněnou kulturou, a jeho národní označení vycházelo z označení teritoriálního, které se pochopitelně střetávalo s jazykovými poměry. Obě tato pojetí, zemské i národní, se

jistým způsobem propojila a splynula; ostrý konflikt mezi nimi se objevil až ve 40. letech 19. století.⁴⁶¹

Na konci 18. století však měl vývoj národního hnutí za sebou teprve malé krůčky. Když se podíváme na jeho vývojové fáze, které předkládá M. Hroch, bylo v té době teprve ve fázi A, pro niž je typický učenecský zájem o jazyk, minulost a kulturu životního stylu národa, motivovaný osvíceneckou touhou po poznání, láskou ke své zemi a jejím obyvatelům. Národní agitace, při níž se skupina vlasteneckých vzdělců snažila přesvědčit ostatní, že jejich národ je rovnocenný s ostatními, spadá už do pozdější fáze B, která je v našich zemích totožná s první polovinou století. Fáze C, masové hnutí, jež vede k autonomii či politické samostatnosti národa, bylo pro konec 18. století hudbou budoucnosti, ani zdaleka netušenou a především ani nezamýšlenou.

Uchování etnické identity národů, které nebyly samostatné, posiloval především odlišný jazyk, v tištěné podobě alespoň na úrovni lidového čtení a náboženské literatury, a užívání mateřštiny ve školách a na úřadech. Centralizace a absolutistická snaha o homogenizaci jazyka pochopitelně vyvolaly odpor, protože tím bylo potlačováno povědomí politické minulosti, identity v rámci národa i v rámci někdejšího politického celku. V tomto okamžiku dochází k agitaci organizované skupinkami vzdělců, kteří došli k názoru, že národ je zanedbaný, spí, a jejich vlasteneckou povinností je probudit jej a obrodit. Dosud slabší národní identita sílí vedle identity státně-dynastické a identity zemské; v závěru této druhé fáze se již prosazují občanské principy politického uspořádání.⁴⁶²

Pojem národ se sice v rámci evropských národních hnutí stal frekventovanějším už od poloviny 18. století, ale dodnes je obtížné definovat jej s platností pro všechny národy, protože situace se leckdy zásadním způsobem lišila. Národ lze charakterizovat jako soubor určitých vlastností; nejbližší je asi dělení na národ kulturní, jehož podstatou je jazyk, etnicita, ale i náboženství, a národ státní, definovaný občanskou příslušností. Také označení „vlastenec“ nebylo dlouhou dobu jednoznačné. Bývalo běžným synonymem pro krajana; označení ve smyslu milovníka vlasti, jehož vztah k zemi není založen jen na původu nebo občanské příslušnosti, ale na citovém vztahu, se vyhraňovalo až ke konci století. V počátcích národního obrození se pojetí vlastence pomalu přesunulo od vlastnosti nabyté přirozeně, tedy

⁴⁶¹ MACURA, *Znamení zrodu*, s. 139 – 157.

⁴⁶² HROCH, *V národním zájmu*, s. 15 – 23.

původem, k vlastnosti nově nabyté, k přesvědčení, postupem času pak začal z faktu narození v české zemi vyplývat samozřejmý aktivní vztah k jazyku a národu.⁴⁶³ Identifikace s národem převážila jiné identity a stala se tou nejzávažnější. Ne však jedinou – lidé stále zůstávali příslušníky nejrůznějších skupin diferencovaných podle vyznání, příslušnosti k obci, politického smýšlení apod.

Nacionální patriotismus se rozšířil především v nepolitické sféře. S krizí starého režimu a zánikem stavovství se uvolnil prostor pro moderní pojetí národa. Nejdůležitějším kritériem vlastenectví 19. století se stala práce pro vlast, pro národ. Vzdělání, schopnosti a nahromaděný majetek představovaly možný výkon jako přínos společnosti, osobní prospěch, který je prospěchem všech, a zároveň legitimizaci podílu nových elit na moci, který už není založen na urozenosti, dědictví a tradici.⁴⁶⁴ Tradice spolu se slavnou minulostí se v novém vlastenectví dostala do pozice vývěsního štítu, byla zárukou dalšího trvání národa a zároveň argumentem proti pochybnostem o způsobilosti českého národa k samostatnosti. Svatováclavská tradice byla v Čechách silná už od středověku a zesílila po bělohorské porážce. Svatý Václav byl pasován na ochránce národa i české řeči, svatováclavské bylo vše, co charakterizuje národ, ať už jazyk nebo koruna. Jiní zemští světci jako Jan Nepomucký, svatý Prokop nebo i císař Karel IV., který byl také zařazen mezi ochránce české země, představovali důkaz Boží přízně a mariánská zjevení byla důkazem její lásky k českému národu atd. atd.⁴⁶⁵

V současné době se poměrně často objevují názory, že novodobý český národ je ideovým konstruktem kulturní elity, Josefa Jungmanna a okruhu jeho spolupracovníků – výsledkem její reakce na evropské podněty, pojímající podle Herderovy teorie národ na základě kulturních znaků, především jazyka. Novodobý český národ tak díky nim přešel od zemského patriotismu osvícenců, otevřeného Evropě, k omezenému českému nacionalismu, jehož nevyužitou alternativou byl Bolzanův koncept dvojjazyčného zemského národa.⁴⁶⁶ Národní dějiny jsou sice konstruktem, vzniklým reflexí, zpracováním a interpretací historické látky, ale výsledek nelze odmítnout jako výmysl, protože vznikal kritickými metodami historické

⁴⁶³ MACURA, *Znamení zrodu*, s. 153, 127.

⁴⁶⁴ ŘEZNÍK, *Formování moderního národa*, s. 31, 50 – 65.

⁴⁶⁵ RAK, *Bývalí Čechové*, s. 15, 37 – 39.

⁴⁶⁶ Eduard MAUR, *Pojetí národa v české osvícenské historiografii. Ignác Cornova a František Martin Pelcl*, in: *Mezi časy... Kultura a umění v českých zemích kolem r. 1800*, Praha 2000, s. 134.

vědy. První historici tak stvořili vizi dějin, z níž pak národní hnutí vyšlo a vytvořilo z ní národní mentalitu.⁴⁶⁷

4. 2. 2. Český národ v historiografii

Odkaz historické literatury v národním jazyce, k němuž se učenci obraceli, byl základem pro národní hnutí ať už ve smyslu slavných dějin, nebo historicko právního argumentu a samostatné národní identity. Propojení generací minulých, současných a budoucích vytvářelo ve výsledku kolektivní subjekt, tedy národ. Každý národ jako homogenní společenství potřebuje i svou kolektivní zkušenost, národní dějiny – proto bylo prvotním úkolem národní agitace vytvořit obraz společné národní minulosti. Koncept národních dějin umožnil národu pochopit svou podstatu, „smysl“ svých dějin. U nevládnoucích národů jím vždy byla slavná minulost a tragická současnost; primární rolí národních dějin proto zůstávalo ukotvit národní identitu v čase ve smyslu rčení „byli jsme a budem“.⁴⁶⁸

Starší česká historiografie byla zaměřena téměř výhradně zemsky. Při srovnání české barokní historiografie se soudobou historiografií jiných zemí se ukazuje, že u nás nevznikala zpracování říšských dějin nebo životopisy císařů, zato máme řadu vlastivědných spisů o české zemi, o významných osobnostech, české šlechtě apod. Tato tendence se projevovala už od prvních kronikářů a dějepisců a v 18. století s nárůstem ediční činnosti, která přibližovala současníkům české středověké dějepisectví a jejich díla, ještě zesílila – vzpomeňme například šest svazků Dobnerových *Monument* a jeho kritickou edici Hájkovy kroniky, vydávané od 60. do 80. let, či pozdější podobné ediční počiny Pelcla a Dobrovského.

U starších historiků se objevuje kulturní i teritoriální pojetí národa, tedy z hlediska jazyka i státního útvaru – Stránský například nemluví o národech jako etniku, ale přímo jako o státně organizovaných společenstvích, za takový národ považuje třeba i Moravany. Vedle jazyka jsou zásadním vymezujícím prvkem národa zvyky, mravy a zákony, důležitý je společný původ od Praotce Čecha a jeho družiny, která zemi zorganizovala do státní formy a tím dala vzniknout plnoprávnému národu. Cizinci proto nemají žádný oprávněný nárok na účast ve vedení země; už od dob kroniky tak řečeného Dalimila se českými dějinami vine souvztažnost cizinec =

⁴⁶⁷ ŘEZNÍK, *Formování moderního národa*, s. 121.

⁴⁶⁸ ŘEZNÍK, *Formování moderního národa*, s. 120 – 122.

Němec, který je přirozeným nepřitelem Čechů a Slovanů vůbec a touží jen po tom obsadit českou zemi a podrobit si ji.

České osvětské dějepisectví pochopitelně na předcházející pojetí navazovalo, neslo se už ale v jiném duchu. V 18. století se české země stále více integrovaly do monarchie. Jako zemský jazyk (především u elit) převládla němčina, osvětská myšlenka tolerance se projevovala i v kulturní sféře a němečtí autoři žijící v Čechách se pod vlivem patriotické vlny věnovali českým dějinám. Z jejich práce pak na začátku 19. století vyšlo Jungmannovo kulturní i Bolzanovo politicko-teritoriální pojetí národa. Nebyl to jen vliv Herderovy teorie o národech, ale především tyto tradiční pohledy, které tkvěly hluboko v minulosti a proto se u nás tak snadno prosadily.⁴⁶⁹

Novodobé dějepisectví často podsouvalo národní kategorii vzdálenější historii pod dojem, že i v minulosti byla národní příslušnost zásadní veličinou. To jistě byla, ale většinou v případě, že byla národnost vázána třeba na vyznání, jinak neměla takovou důležitost jako identita náboženská, lokální, stavovská apod. V pramenech se sice objevuje pojem národ a důraz na jazyk, ale většinou v situacích konfliktu a ohrožení, v našem případě tedy jako vymezení se proti přílivu cizinců. To je znakem nehotové, nevyhraněné národní identity; moderní národ existuje sám pro sebe a nemá potřebu zdůrazňovat se jako protipól k jinému národu.

Na konci 18. století získávala národní problematika v historiografické produkci silnější a silnější pozici. A nešlo jen o dějepisné monografie, vlastenectví a národní povědomí se prolínalo i do tehdejší žurnalistiky. Když se zaměříme na oblast Voigtovy působnosti, tak zjistíme, že „seibtovská“ Neue Literatur se o vlastenectví zajímala jen minimálně. Seibtovi příznivci v redakci časopisu propagovali především němčinu a německou literaturu. Proto jsou mnohými považováni za „nerakušany“; jejich cílem však nebylo začlenit se do německé kultury a připojit tak v kulturním oblasti Rakousko k Říši, naopak se snažili prosadit ji v Rakousku, bez popírání jeho kulturní suverenity. Seibt i jeho kolegové také používají pojem rodák v zemském smyslu.⁴⁷⁰

S vlasteneckými postoji se častěji setkáme v konkurenčních Bornových Prager gelehrte Nachrichten. I když jejich vydavatel a část přispěvatelů tvořila základ pročesky orientované Společnosti nauk, časopis byl od počátku orientován naopak

⁴⁶⁹ MAUR, *Pojetí národa v české osvětské historiografii*, s. 135 – 140, 146.

⁴⁷⁰ MYLNIKOV, *Vznik národně osvětské ideologie v českých zemích*, s. 201.

prorakously. V předmluvě k prvnímu číslu, v níž Born předložil čtenářům svoji představu směřování časopisu, jsou jako vůdčí idea zmiňovány názory rakouského osvícence Josefa Sonnenfelse. Časopis se hodlal v jejich duchu zabývat soudobou problematikou, jelikož díky Sonnenfelsovi, který v Čechách rozšířil osvětské myšlenky, se u českých učenců probudil zájem o přírodu, numismatiku, dějiny i hospodářství;⁴⁷¹ to všechno pochopitelně v rámci zájmu o zemi, nikoli o národ.

Jistý názorový posun Bornovy skupiny se projevil v časopise Společnosti nauk, který začal vycházet o několik let později. Společnost už od počátku hlásala české povědomí a přináležitost k tradicím české minulosti a v Abhandlungen se brzy začaly objevovat národně agitační zmínky o prvenství Čech mezi ostatními rakouskými zeměmi. Nejvíce je český duch znatelný v historických a filologických člancích, které jsou přes latinskou a německou formu české obsahem i obrannými tendencemi.

Domácí historici poslední třetiny 18. století byli prodchnuti myšlenkou slavného národa s bohatou kulturní i politickou minulostí, k níž se upínali jako k záruce lepší budoucnosti. Propojením minulosti s přítomností a odhalením bývalé velikosti národa šířily učené spisy obecný zájem o historii; její znalost se stala pro vlasteneckého vzdělance téměř povinností, četl se i těžkopádný Dobner, o to víc bylo v oblibě Voigtovo numismatické a biografické dílo, Pelclovy *Kurzgefasste Geschichte* nebo Dobrovského spis o české řeči a literatuře. Také v české zemské šlechtě se probudilo vlastenectví, obdiv k historickým a literárním památkám a především sběratelské touhy, které daly po přelomu století vzniknout veřejným institucím muzejního typu, které by zprostředkovaly sbírky badatelům i veřejnosti.⁴⁷²

Tento historismus, už vlastně jako romantický způsob národní agitace, zesílil v prvních desetiletích následujícího století. 18. století ještě neprojevovalo zájem o celé české dějiny, zmínky o pohanském pravěku se objevovaly jen málokdy, u osvětských učenců převažoval zájem především o kulturu humanismu. Inspirace literaturou tohoto období a nová vydání renesančních humanistických spisů měla národu ukázat, jak bývala čeština kvalitní a zároveň i jak kvalitní bylo humanistické myšlení. Tyto myšlenky byly totiž v lecčems podobné osvětským: zájem o minulost i současnost národa, péče o jazyk a literaturu, náboženská tolerance, ale i postupné

⁴⁷¹ Prager gelehrte Nachrichten 1, 1771, s. 3.

⁴⁷² HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 337 – 355.

sebezdokonalování a šíření vzdělanosti; na to vše by osvícenští učenci mohli s klidným svědomím a z celého srdce přísahat.⁴⁷³

4. 3. Jazyk

4. 3. 1. Osvícenská germanizace

Jak už bylo několikrát zdůrazněno, hlavním identifikačním znakem národa je jeho jazyk, který se odlišuje od jazyka nadřazeného státu a bojuje s ním o pozici a využití v oficiální sféře. V našem případě čeština jako lehce zaostalá řeč venkovského obyvatelstva soupeřila s rozvinutou živou němčinou o své místo v úředním styku a především v tištěné literatuře vyšší úrovně, tedy odborných spisech a kvalitní beletrii.

Ale ani sama němčina nebyla dlouhou dobu na prvním místě. Před bělohorskou porážkou měla převahu čeština a když Obnovené zřízení zemské nařídilo zrovnoprávnění češtiny s němčinou v úředním styku, bylo to naopak za účelem zlepšení pozice němčiny.⁴⁷⁴ Německý jazyk v té době nebyl ani prosazován vídeňským dvorem, u dvora se mluvilo především italsky a španělsky a němčina se začala hojněji používat až za císařovny Marie Terezie a jejího syna Josefa II. Ještě před polovinou 70. let 18. století píše František Martin Pelcl, že německy mluví kupci, měšťané a úředníci, zatímco pro šlechtu je němčina a německé knihy příliš obyčejné; mnohý šlechtic se naučil německy až ve zralém věku a ještě k tomu nijak dokonale.⁴⁷⁵ Aristokratickým jazykem 18. století byla francouzština, němčina používaná od dob třicetileté války především v armádě se šlechtě dlouho zdála příliš hrubá. Úroveň německého jazyka a jeho oblíbenost povznesl až Karl Heinrich Seibt svým universitním působením; během třetí čtvrtiny století tak němčina v literatuře téměř zcela vytlačila dosud běžnou latinu.

V souvislosti s centralizačními snahami osvíceného císaře Josefa II. se často mluví o germanizaci. Situace v našich zemích však nebyla zas tak tragická, jak by se zdálo, na rozdíl od jiných vedlejších zemí byla čeština stále pomocným úředním jazykem a pro vrchnost v českojazyčném prostředí i jazykem nezbytným. Němčina začala v úředním styku převažovat nikoli na základě tlaku shora, ale vlastní iniciativou úředníků, kteří se v představě větší ušlechtilosti poněmčovali sami od sebe

⁴⁷³ MYLNIKOV, *Vznik národně osvícenské ideologie v českých zemích*, s. 228 – 230.

⁴⁷⁴ ČORNEJOVÁ, *Wie Finster war die Finsternis*, s. 386.

⁴⁷⁵ HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 74.

– centrální úřady naopak musely situaci korigovat, jak o tom svědčí například patent, který roku 1753 předepisoval některým vyšším úředníkům povinnost umět česky. Roku 1776 byla němčina školskou reformou jako vyučovací jazyk doporučena, nikoli však nařízena, základní předměty jako katechismus, čtení, psaní a počty ale nemohly být v českých regionech vyučovány německy; podle výnosu z roku 1786 proto měly být v každém kraji zastoupeny i české školy.

V klášterních školách a seminářích se interakcí chovanců z různých zemí národnostní cítění jen utvrzovalo. Na bohosloví byla také povinná výuka češtiny kvůli pastorační činnosti na venkově – proto také později kněžstvo mohlo být nositelem jazykového obrození. Tady je třeba připomenout, že jezuité na svých školách udržovali výuku v češtině, a teprve piaristé po zrušení jezuitského řádu prosazovali na převzatých školách němčinu i v českých krajích.

Osvícenská státní praxe dospěla k názoru, že jednotný úřední jazyk je nezbytný. Populární státník Josef von Sonnenfels za jediný vhodný jazyk považoval němčinu, která bude sloužit jako integrační faktor monarchie. Josef II. vycházel z představy, že monarchie bude konglomerátem zemí jednotlivých národů, které budou navenek vystupovat jako jednotný stát a budou ke komunikaci používat jeden jazyk; přesto výuku češtiny prokazatelně podporoval, jak o tom svědčí výše zmíněná nařízení nebo výuka češtiny na universitě i vojenských akademiích ve Vídni.⁴⁷⁶ To sice mělo ryze praktický účel, císař se však mohl držet dalšího Sonnenfelsova názoru, že úředník, který neumí německy, není pro stát užitečný (čímž nesplňuje základní osvícenskou myšlenku občanské povinnosti a nestojí tedy za jakékoli ohledy), a češtinu podporovat nemusel.

V poslední čtvrtině století monarchie dospěla do podoby racionalisticky centrálně spravované instituce, „státního stroje“, řízeného dvorskou skupinou kosmopolitních osvícenců. Protěžování němčiny bylo jeho nástrojem pro zjednodušení chodu státu, nikoliv nacionalistická snaha potlačovat národní práva. Jak už bylo řečeno, národní příslušnost nehrála v osvícenské státovědě žádnou roli. Vlastenectví bylo nahrazováno věrností dynastii, politickou sounáležitostí občanů na jednom území spravovaném jedním panovníkem – manifestem tohoto myšlení je právě Sonnenfesův spis o lásce k vlasti. Na konci století však nastala krize dosavadního režimu a zrodil se problém rovnoprávnosti, vyvolaný otázkou, proč

⁴⁷⁶ BĚLINA, KAŠE, KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české X*, s. 134 – 154.

některé skupiny obyvatel mají omezenou šanci na sociální vzestup jen proto, že mluví jiným jazykem. Odpovědí na to byl jednak český lidovýchovní jazykový program, který se začal rýsovat v 80. letech, jednak v rámci zemského stavovského vlastenectví demonstrativní výuka šlechtických dětí češtině.⁴⁷⁷

Jazykové nároky však mezi požadavky české šlechty na sněmu nezazněly, přestože se o nich jednalo – kněží požadovali výuku češtiny na gymnáziích kvůli budoucím duchovním, byli však odmítnuti s tím, že němčina je „obecný a národní jazyk v této německé říši“. Osvícenci se snažili zprostředkovat česky mluvícímu, tedy venkovskému obyvatelstvu znalost němčiny, aby překonalo svou zaostalost; naopak některé knihy zakazovali česky vydávat, aby „český sedlák“ nepřišel na nevhodné myšlenky (například o idejích Francouzské revoluce, svobodě a rovnosti a podobně).⁴⁷⁸

4. 3. 2. Český jazyk jako hlavní národní znak

Konec 18. století spojil nakrátko šlechtu s počínajícím národním hnutím ve snaze o zachování vlivu na zemskou samosprávu. Příklon k češtině sloužil šlechtě jako manifestace proticentralizačního postoje. Jen hrstka české historické šlechty považovala češtinu za součást své politické identity a v případě potřeby ji použila především jako nástroj politické demonstrace, vlastencům naopak posloužil její postoj jako důkaz, že čeština si nezaslouží podceňování, když jí mluví i vyšší vrstva společnosti – vzpomeňme například Pelclovu chválu hraběnky Nosticové a jejich synů v prvním díle *Abbildungen*. V podobném duchu Pelcl zmiňoval i další šlechtičny a jejich rodiny; ve své nástupní řeči na katedru českého jazyka dokonce prohlásil, že většina české šlechty vede své děti k české řeči.⁴⁷⁹

Čeština po bělohorské porážce ztratila svou převahu v zemi částečně i kvůli nucenému odlivu českých protestantů, kteří tvořili převážnou většinu vzdělanců v zemi. Přicházející cizí rody česky pochopitelně nemluvily, takže se čeština udržela především u venkovského obyvatelstva a nižších městských vrstev.⁴⁸⁰ Přestože převahu v psaném slově postupně získala latina a němčina, český jazyk se nikdy nedostal na pokraj zániku, jak by se mohlo zdát z národní agitace, ani nebyl zcela

⁴⁷⁷ Josef PETRÁŇ a kol., *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. – 90. letech 18. století*, Praha 1990, s. 305 – 307; ŘEZNÍK, *Formování moderního národa*, s. 112.

⁴⁷⁸ HROCH, *Na prahu národní existence*, s. 27 a 54 – 55.

⁴⁷⁹ RAK, *Bývalí Čechové*, s. 71; HROCH, *Na prahu národní existence*, s. 55; HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 158 – 159.

⁴⁸⁰ PETRÁŇ a kol., *Počátky českého národního obrození*, s. 233.

odsunut na společenskou periferii. Mluvit a psát česky se nikdy nepřestalo, dobrou znalost jazyka museli prokázat misionáři a kazatelé, vycházely české knihy pro potřeby církve i k praktickému vzdělávání obyvatel v různých hospodářských záležitostech. Česky se jednalo na úřadech, i když úřední čeština nebyla nijak pěkná – ale to ostatně nebyla ani úřední němčina.⁴⁸¹

V tištěné podobě byla čeština využívána pro lidové zábavné a naučné knížky, pro náboženskou literaturu a vesnickou administrativu, česky se tiskly písně, všemožné veršovanky, kroniky a kalendáře. Po polovině 18. století se tak jazyk ocitl na takové úrovni, která nebyla pro potřeby náročnější literatury dostatečná. První „obrozenci“, osvícenští učenci závěru století, proto propagovali četbu humanistických spisů, od níž si slibovali rozvoj nedostatečné slovní zásoby. Objevili se také známí puristé, „brusiči“ jazyka, kteří si místo chybějících slov či germanismů vymýšleli prapodivné tvary bez jazykovědného základu; jejich snahy potřel až Josef Dobrovský svými pracemi o slootovorbě.⁴⁸²

Snahy prosadit národní jazyk se na počátku druhé fáze projevovaly v žurnalistice a lidovém výchovném čtení. Pak následoval sběr lidové poesie a slovesnosti, překlady cizích děl pro obohacení a rozvíjení národního jazyka i vlastní básnická tvorba, kratší vyprávění a povídky pro vlastenecké časopisy. S přechodem do třetí fáze se objevily i romány; odborná literatura a vědecká terminologie mohla vzniknout až ve chvíli, kdy byl v zemi dostatek vysokoškolských vzdělavců.

Nejúčinnějším prostředkem jazykové obrody bylo školní vyučování. Požadavek výuky v mateřském jazyce se objevil už v začátcích hnutí.⁴⁸³ V roce 1791 byla na naléhání stavů zřízena katedra českého jazyka na Karlo-Ferdinandově universitě – především z praktických důvodů, z nichž se už delší dobu vyučovala ve Vídni. Po přelomu století začaly vycházet kvalitnější mluvnice a učebnice češtiny, jako byla například mluvnice Josefa Dobrovského z roku 1808, který v ní propojil humanistickou podobu jazyka se soudobou.⁴⁸⁴

Jak už bylo řečeno výše, pro českou zemskou šlechtu byl česky mluvící obyvatel především poddaným, proto češtinu na své společenské úrovni nepoužívala. Někteří šlechtici však češtinu alespoň podporovali jako jazyk někdejšího nezávislého státu, tedy jako argument proti centralismu. Představit, „objevit“ a užívat

⁴⁸¹ ČORNEJOVÁ, *Wie Finster war die Finsternis*, s. 387.

⁴⁸² PETRÁŇ a kol., *Počátky českého národního obrození*, s. 234 – 237.

⁴⁸³ HROCH, *V národním zájmu*, s. 65 – 67.

⁴⁸⁴ PETRÁŇ a kol., *Počátky českého národního obrození*, s. 239.

češtinu v praxi tak museli právě učenci ve šlechtických službách. Patriotismus učenců ovšem nebyl totožný s patriotismem šlechtickým, kterému šlo především o stavovská práva, ale byl založen na osvícenském mravním kodexu vzdělance, jenž je odpovědný za výchovu a vzdělávání „svého“ lidu a za blaho „své“ vlasti. Vlasti sloužili odhalováním její minulosti a stavovskému snažení tak dodávali historické argumenty.

Národní vymezení však vyžadovalo vypořádat se s dvojjazyčností země. Učenci konce 18. století na ni měli různé názory. Dobner považoval češtinu za domácí jazyk Čech a německy mluvícím obyvatelstvem se v tomto kontextu nezabýval, Voigt sice rozlišoval mezi Böhmen a Deutsch-Böhmen, ale i on měl češtinu za jazyk české vlasti; přesto ani jeden z nich česky nikdy nepsal a Dobner s největší pravděpodobností ani nemluvil. František Martin Pelcl už byl o něco vyhraněnější a odlišoval pravé Čechy (Böhmen) od ne-Čechů (Deutschböhmen), přičemž České království podle něj patří Čechům a Němci tu nemají co dělat. Budoucnost českého národa však podmiňoval všeobecným přijetím češtiny.

V tom byl zajedno i s dalšími vlastenci. Všichni, kdo se aktivně zabývali národní agitací, se shodli na tom, že jazyk a literatura jsou v úpadku, je třeba obnovit postavení češtiny jako literárního jazyka a dát jí důstojné postavení v zemi. Začali proto sepsovat rozklady o kvalitách českého jazyka a o tom, proč je třeba dbát o jeho oživení – byly to vlastně jakési obrany, náplní i formou podobné známé obraně Balbínově. Jako první vyšlo v roce 1773 Kinského *Erinnerung über einen wichtigen Gegenstand von einem Böhmen*, následovala Pelcova obhajoba české řeči v předmluvě k edici Příhod Václava Vratislava z Mitrovic, roku 1783 vyšla obrana Thámova a o dva roky později se o jazyk zasazoval František Faustin Procházka v předmluvě k vydání Dalimilovy kroniky. Tiskem vyšla také Pelcova přednáška u příležitosti otevření katedry českého jazyka, množství obran zůstalo také v rukopise; za krátkou dobu jich vzniklo poměrně velké množství.

Hlavní argumenty obran byly ve všech případech historizující, předkládaly současníkům dávnou slávu češtiny jako jazyka samostatného státu, králů i vzdělanců. Vedle toho obrany chválily češtinu z jazykového hlediska pro její ohebnost a schopnost přesného vyjádření, vysoce hodnotily její libozvučnost, bohatství synonym, metafor apod. Z praktického hlediska byla čeština nezbytnou pro některé profesní i sociální skupiny, třeba pro vrchnost, důstojníky, lékaře, úředníky a duchovní. V rámci toho se agitátoři snažili získat vrchnost a vzdělanou šlechtu pro

uznání češtiny právě jako užitečného prostředku při komunikaci s poddanými a služebnictvem.

Kromě tohoto horování pro češtinu však obrany neobsahují žádné konkrétní požadavky, kromě zavedení její výuky do vyššího školství. Až do poloviny 90. let také neexistovala téměř žádná původní česká tvorba. Učenci pohybující se mezi vysokou šlechtou, jako byl Pelcl nebo Dobrovský, se k celé věci stavěli skepticky, protože věděli z vlastní zkušenosti, že ve vyšších kruzích je čeština užívána jen ojediněle; naopak v měšťanském prostředí, v němž se pohybovali pozdější obrozenci Kramerius a Rulík, se pochybnosti o úspěchu národních snah téměř nevyskytovaly.

Učenci se už koncem století shodovali v tom, že je třeba studovat češtinu nejen jako historickou řeč humanistické literatury, ale i jako dosud živý jazyk, který je třeba přetvořit ve spisovný. Stejně jako Voigt, i Pelcl a Dobrovský vycházeli z toho, že čeština dosáhla svého vrcholu v 16. století a chtěli humanistické spisy použít jako vzor jazykové normy. Proti tomuto pojetí se postavili mladší obrozenci, bratři Thámové nebo František Jan Tomsa s tím, že je potřeba zohlednit i soudobý mluvený jazyk, sjednotit jeho dialekty do spisovného jazyka a dát mu pravidla. Prosazení veleslavínské češtiny zabránilo sporům o to, který dialekt bude upřednostněn, později však vedlo – stejně jako v případě jiných národních hnutí – ke sporům a odštěpení, o něž se v českém případě postarali slovenští štúrovci.⁴⁸⁵

Kodifikace jazyka byla záležitostí až dalšího období. Učenci z první fáze k ní sice svými patriotickými postoji a vědeckou činností vytvořili předpoklady, jejich pohled na národ byl ale jiný, obyvatelstvo brali pouze jako objekt svého zájmu, své péče. Obdivovali jazyk, folklór a tradice, ale neusilovali o jeho emancipaci – nepovažovali ji za reálnou ani za nutnou a jazykové rozdíly viděli jako přirozený důsledek sociálního rozvrstvení.⁴⁸⁶

4. 4. Vlastenecké cítění Voigtovo a jeho přátel

4. 4. 1. Voigt

Jak už bylo několikrát zdůrazněno, Voigt byl i přes svůj původ a používané jazyky českým vlastencem, vlastencem v zemském smyslu. Žil v době, kdy národní hnutí nebylo ještě ani v plenkách a odlišování původu z hlediska etnika se objevovalo jen výjimečně. Přesto o sobě Voigt vždy tvrdil, že je pravověrným Čechem a veškeré

⁴⁸⁵ HROCH, *Na prahu národní existence*, s. 28, 56 – 67.

⁴⁸⁶ ŘEZNÍK, *Formování moderního národa*, s. 154.

své snažení věnoval prospěchu své vlasti a národa. Vlastí sice měl na mysli české země, národ však pro něj představovalo jejich obyvatelstvo bez ohledu na řeč, kterou mluvilo, a ještě spíše vyšší vrstvy než prostý lid venkova a měst (o něm se vyjadřuje i poměrně nelichotivě – ve spise *Über den Gebrauch der Volkssprache bey dem öffentlichen Gottesdienste*, který vydal pod pseudonymem Nikolaus Richter, mluví o nižších vrstvách a označuje je jako chátru (die Pöbel). Nemůžeme za tím ale hledat nějakou povýšenost, ta byla Voigtovi jako řeholníkovi naprosto cizí, jako učenec však přicházel do styku se zcela jinou společností a ta pro něj představovala základ národa, nikoli nevzdělaná masa bez zájmu o kulturní záležitosti.

Voigtovo vlastenectví se neslo v osvícenském duchu prospěšnosti. Voigtovým hlavním cílem nebylo získat si proslulost, ale pracovat pro blaho své vlasti a k jejímu rozkvětu – jak píše v předmluvě k prvnímu dílu *Beschreibung*, „přispět tak, jak bude v mých silách, k většímu povznesení a ochraně historie mé vlasti a k jejímu všeobecnému užitku“. Utilitaristické osvícenské názory ostatně zastával celý život, v knize *Gedanken über der Piaristen Verfassung und Lehrart*, která vyšla těsně před jeho smrtí, propaguje státní dohled nad výchovou mládeže, kterou považuje za nejdůležitější starost státu. „(...) kdyby by tito mladí občané nebyli včas vzděláni, vyrostou v zahálčivé, nepotřebné, velkou měrou škodlivé členy státu. (...) chlapci a jinoši nezůstanou tím, čím jsou teď, ale budou z nich muži, hospodáři, rolníci, státní úředníci atd. Jsou budoucím státem, musejí být proto k této službě připraveni podle potřeb společnosti.“

Užitečný své zemi však chtěl být především sám. Neutěšená situace v české zemi, kde se český živel projevoval jen málo, a pochybnosti a skeptický pohled zahraničních, ale i domácích vzdělavců na českou kulturu roznítily ve Voigtovi vlastenecký zápal – jak píše Pelcl ve Voigtově nekrologu, „upadl do vlasteneckého nadšení“ a předsevzal si zachránit čest své vlasti objevováním a uveřejňováním důkazů o kulturní vyspělosti Čech. Jan Strakoš vidí v jeho vlastenecké činnosti základní etapy národního obrození: jako první zájem o historii národa, probuzený netečností spoluobčanů a despektem zahraničí, z toho následně vyplývající vydávané obrany a chvály národní kultury a jako vrchol pak vlastenecko-filologický zájem ve spojení s uvědomělým vlastenectvím.⁴⁸⁷

⁴⁸⁷ STRAKOŠ, *Počátky obrozenského historismu v pražských časopisech*, s. 114.

Ve Voigtově době sice o národním obrození opravdu ještě mluvit nemůžeme, můžeme však připustit, že byl předchůdcem pozdějších buditelských a obrozených učených snah. Asi nejmarkantnějším výsledkem Voigtova vlastenectví je série *Effigies/Abbildungen*, která měla připomenout domácím vzdělancům, že česká kulturní historie zná mnohé významné osobnosti evropského formátu, a zahraničí měla dokázat, že Češi nebyl vždy jen skomírajícím zaostalý národem, za který jsou v současnosti považováni. Očekávali bychom tedy i v medailonech osobností kromě popisu jejich významu a úspěchů i důkazy jejich vlasteneckého cítění; zmínek o lásce k vlasti je v nich však poměrně málo a omezují se spíše na podporu kultury a věd v zemi nebo záměrné šíření její cti svými schopnostmi a výsledky bádání. Výjimkou je přetištěná vlastenecká báseň Matěje Kolína z Chotěřiny, kterou složil údajně při svém povýšení do šlechtického stavu: přídomek z Chotěřiny přijal na počest svého mecenáše Jana Hodějovského z Hodějova, který se narodil na tvrzi Chotěřině, a i když by prý bylo jednodušší připojit ke svému jménu příponu -berg či -stein, Matěj Kolín je hrdým Čechem a tato možnost by pro něj byla nepřijatelná. Tato vsuvka je rozvedená poměrně podrobně a je očividné, že tím Voigt učinil zadost svému zatím v textu spíše potlačenému vlasteneckému cítění.

Ve svém zápalu Voigt často českou kulturu vychvaluje a přeceňuje – což se ovšem vyskytuje i u jiných autorů jeho doby. Ve snaze přesvědčit cizince i krajany o kulturní výši svého národa vyzdvihuje Čechy nad ostatní země, především německé, protože právě ze strany Němců se kritika úrovně české kultury ozývala nejčastěji. Velmi důrazně to formuloval například v reakci na recenzi prvního dílu *Abbildungen* ve Wielandově Merкуру, kterou vložil do předmluvy druhého pokračování série. Voigt se tu rozhořčeně brání proti nařčení, že se nechal příliš unést láskou k vlasti a přeceňuje své krajany. Vzhledem k dochovaným zprávám cizích – a tedy i objektivních – autorů má Voigt podle svých slov plné právo považovat Čechy za „první mezi okolními národy, kteří opět pozvedli vědy v těchto končinách“, a za svůj vlastenecký zápal se nestydí ani v nejmenším. „(...) tuto lásku ke své vlasti a krajanům bych nikdy nezapřel; budu na ně více pyšný, tak jako si každý spravedlivý muž odedávna bral za povinnost ukazovat toto nadšení pro vlast.“⁴⁸⁸

Za snahou ukázat, jak naši předkové horlivě pěstovali umění a vědy, byl pokus pohnout své současníky k zájmu o ně. Voigtovi, stejně jako jeho další učeným

⁴⁸⁸ *Abbildungen*, 2. díl, předmluva, s. XXIV.

kolegům, šlo především o šlechtu, která měla nejširší možnosti propagovat vlasteneckou kulturu nejen v rámci země, ale i za jejími hranicemi. Za Čechy, příslušníky českého národa, byli tradičně považováni pouze ti, kteří měli v zemi inkolát, tedy lidé svobodní, nikoli poddaní. Stížnosti na národní lhostejnost a poněmčení tak směřovaly především do řad šlechty, ne na veškeré obyvatelstvo; dlouho zakořeněná představa, že první buditelé a obrozenci stáli jako hrstka proti celému poněmčenému národu, je pouze obrozenskou legendou.⁴⁸⁹

Kromě květnatých dedikací, které provázely snad všechny knihy vytištěné koncem 18. století, k tomu měly pomoci i různé angažované promluvy a pojednání. Voigt se šlechtě a její kulturní úrovni nejvíce věnoval v úvodu k druhému svazku *Effigies/Abbildungen*, v předmluvě o učené šlechtě Čech a Moravy. Voigt v ní přesvědčuje domácí šlechtu, že vzdělanost a učenost není v rozporu s urozeným původem, naopak je jeho vhodným doplňkem, a dokládá to příklady z minulosti jmenovaných šlechtických rodů. Stejně jako vzdělávat se je pro šlechtu více než žádoucí podporovat vzdělané muže v jejich vědecké práci: „Zkušenost ze všech dob nás naučila, že podpora, kterou vznešení a bohatí příznivci věd a umění poskytli nuzným učencům a jejich (věd a umění) zapáleným zpracovatelům, neobyčejně přispěla k jejich povznesení. Oproti tomu odrážejí díla těchto učenců obapolný lesk zpět na své dobrodince (...),“ píše Voigt ve svém článku o českých mecenáších v šestém svazku *Abhandlungen*. Této metody ostatně využíval i Voigtův vzor Bohuslav Balbín, který se v *Epitome* líčením slavných činů jejich šlechtických předků snažil své současníky národně povzbudit.⁴⁹⁰

Voigtovo vlastenectví vycházelo z pozice historismu, nebylo to však ještě ono romantické nadšení pro vše minulé a starobylé, které ovládlo Evropu v první polovině 19. století. Voigt staví minulost proti modernímu osvícenskému vkusu, proti novému myšlení a pořádkům; není to však jen historismus pro historismus, nekritický obdiv minulosti z odporu ke změně, ale snaha ukázat přítomnosti nutnost znát své dějiny a (v rámci literární historie, kterou považoval v tomto směru za nejdůležitější) tvorbu svých předků. V tom Voigt viděl záchranu pro národ, jenž byl v minulosti slavný, ale postupem času upadl a zakrněl. Chtěl ukázat svým současníkům dřívější soběstačnost národa i jeho vysokou kulturní úroveň a doufal, že její poznávání vzbudí u každého vlastence touhu pokračovat ve slavném díle předků – Jan Strakoš

⁴⁸⁹ KUČERA, RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, s. 197.

⁴⁹⁰ KROFTA, *O Balbínovi dějepisci*, s. 40.

to považuje za buditelský, regenerační národní program.⁴⁹¹ To je ovšem poněkud předčasné, Voigt rozhodně žádný ucelený program neměl a nenajdeme ho ani u žádného z jeho přátel a spolupracovníků.

Vlastenectví a snahy dokázat kvalitu českého národa v minulosti vedly učence konce 18. století k přehodnocení některých názorů na určité dějinné okamžiky. Lze to vyzorovat například z postoje k nejstarším dějinám. Obdiv k „pohanskému dávnověku“ byl sice záležitostí zase až následujících desetiletí, Voigt i někteří jeho současníci se už ale pokoušeli vytvořit představu Čechů jako relativně vyspělého slovanského kmene.

V předmluvě k prvním *Abbildungen* Voigt brání „čest národa“ před všeobecnými předsudky: jednak tvrdí, že přišedší Čechové vůbec nebyli hrubými a nevědomými barbary, naopak hned po svém usazení vytvořili jakési republikánské zřízení, obdělávali půdu, dolovali drahé kovy a provozovali zahraniční obchod; podle Voigta měli i vlastní organizované náboženství, i když „pověrečné a falešné“. Voigt sice později od Dobnera přejal skeptický pohled na pohanské doby, přesto však uvěřil Veleslavínově a Balbínově informaci o raně středověké „akademii“ na Budči, kde se vzdělávali urození včetně budoucí kněžny Libuše i Přemysla Oráče (!) – i přesto, že už za Voigtova života byla tato myšlenka vyvrácena jako nesmyslná.

Daleko výrazněji je změna pohledu patrná v případě husitství. Voigt jako řeholník a pravověrný katolík samozřejmě nemohl s Husem souhlasit, ale na rozdíl od Balbína s ním alespoň sympatizoval a také zařadil jeho medailon (spolu s Jeronýmem Pražským) do *Abbildungen*. Za příčinu husitských válek považoval totiž především národnostní spory na universitě, nikoli přímo Husovo učení. Husa se dokonce snaží obhajovat tím, že se katolictví vzdálil jen v několika málo bodech. Podobně Voigt chválí i Komenského jako učence, ale odmítá jej jako mystika a kazatele. Nemůžeme však za tím hledat osvícené myšlení či dokonce náboženskou toleranci, je to spíš vlastenecký obdiv, že bojovali proti Němcům za svou zemi. Podobným způsobem uznává Voigt i činnost Jednoty bratrské pouze kvůli její literární produkci, duchovním zpěvům a jazyku Kralické Bible, jinak její učení pochopitelně odmítá. Obdivuje kulturu reformace a především humanismu, Hájka obhájí pro jeho vlastenectví i čistý jazyk; stavovský odboj sice přísně odsuzuje jako vzpouru proti právoplatnému panovníkovi, lituje však pobělohorské situace, popravených

⁴⁹¹ STRAKOŠ, *Počátky obrozenského historismu v pražských časopisech*, s. 75 – 77.

⁴⁹¹ STRAKOŠ, *Počátky obrozenského historismu v pražských časopisech*, s. 154.

českých šlechticů a učenců a velkého množství exulantů, s nimiž Čechy opustila převážná část tehdejší vzdělanosti.⁴⁹²

Přestože byl Voigt v podstatě německého původu, vždy o sobě prohlašoval, že je Čech. Na rozdíl například od Borna nebo Kinského, kteří po odchodu do Vídně postupně ztratili s Čechami užší kontakt, neuvažoval Voigt nikdy ani na chvíli o tom, že by se do Čech nevrátil. „Nestačím se vynadivit, že jste mě mohl podezřívát, že bych snad přešel k Rakušákům!“, píše Dobnerovi první léto svého pobytu ve Vídni. „Mnohem dražší jsou mi moje Čechy, než abych je zaměnil za nějaké výhodné podmínky. Již jsem zažil dvojí odloučení od naší provincie, ale i kdyby se přihodily další dvě, svou vlast bych nikdy neopustil.“⁴⁹³ Nepřijal tehdy ani nabídku saského šlechtice de Bolza, který mu nabízel místo vychovatele v Drážďanech za velmi velkorysých podmínek. Voigt byl duší i tělem vázán k české zemi a cítil se součástí českého národa.

Voigt si samozřejmě uvědomoval etnickou jednotu Čechů a Moravanů. Sám se také považoval za příslušníka jednoho česko-moravského národa – jak píše v pojednání *Über den Geist der böhmischen Gesetze*: „unserer Nation – Böhmen und Mähren“. Německy mluvící obyvatelstvo ze svého pojetí nijak nevyděluje, na rozdíl od pozdější Bolzanovy koncepce dvou zemských národů spadají pro Voigta všichni obyvatelé země do jednoho. Voigt byl také poněkud nekritickým slavjanofilem, stejně jako někteří jeho současníci a mnozí pozdější vzdělanci (ale i předchůdci – povědomí slovanské vzájemnosti najdeme také u Balbína). Slovanskou vzájemnost považuje za jedinou možnost, jak čelit vlivu Německa a postupné germanizaci. Obdivuje Rusko jako samostatný slovanský stát a podle polského a ruského vzoru doporučuje latinu pro odborné texty, aby byly přístupné i jiným (především slovanským) národům, které běžně nemluví německy.

V rámci svého českého vlasteneckého cítění Voigt vždy svou rodnou řeč nazýval češtinu, přestože se česky naučil až za studií. A o tom, že se jazyk naučil více než dobře, svědčí jeho časté jazykové rozbory, kterými prokládá svá pojednání. V knize o duchu zákonů se několikrát zabýval etymologickým původem některých pojmů vztahujících se k formě vlády v Čechách, v *Actech* uvádí původní české názvy děl i měst, přírodní a právní termíny apod.; ve snaze obohatit současnou slovní zásobu z literárních památek tam přetiskuje také větší ukázky ze starších děl nebo

⁴⁹² HANUŠ, Mikuláš *Adaukt Voigt, český buditel a historik*, s. 73.

⁴⁹³ Voigt Dobnerovi, Vídeň 30. července 1776.

malý vícejazyčný slovníček vybraných pojmů, který vytvořil. Voigt začal s analýzou a propagací češtiny nikoli jako Dobrovský kvůli pomoci učencům, kteří česky neuměli, ale ve snaze pomoci dosud živému jazyku.⁴⁹⁴ V již několikrát zmiňované předmluvě prvního dílu *Abbildungen* o vývoji věd v Čechách Voigt zdůrazňuje, že „naše česká řeč“ před dvěma sty lety dosáhla vysokého stupně dokonalosti – tehdejší literární díla nenechávají nikoho na pochybách, že „česká řeč ve srovnání s jinými evropskými řečmi nezaostává ani v bohatství, půvabu a důrazu slov, ani v případných výrazech a způsobech řeči, naopak mnohé překonává“. Voigt tímto jazykovým historismem brání češtinu proti cizím i domácím posměvákům, kteří nevěří, že by čeština byla schopná složitějšího vyjadřování. „Rozumní mužové nám snad spíše budou předhazovat dnešní úpadek a nyní módní zanedbávání naší mateřštiny. To však je důsledek zkaženého vkusu a předsudků (...); všechno, co se zdá být nové, nadšeně přijímat; starým opovrhovat, opravdovou důkladnou učenost nahradit hrátkami a vtipnými hrami, dát přednost cizím věcem před domácími a cizí řeči před vlastní.“

Tento módní příklon ke všemu, co přicházelo ze zahraničí, byl podle Voigta největším kamenem úrazu. (Copak by asi řekl, kdyby viděl dnešní velmi podobnou situaci?) Úpadek používání češtiny nebyl záležitostí až 18. století, mluvil o něm už Balbín a jeho současníci. Stejně jako u Voigta, ani u nich nešlo o nějaké moderní jazykové vlastenectví, učenci je spíše dávali do souvislosti s úpadkem prestiže království, když dříve česky mluvil i sám panovník.⁴⁹⁵ Voigt jako historik dobře věděl, že pro národ, který nepoužívá prvořadě vlastní jazyk, je jazyková otázka existenční. Proto si jako svůj hlavní úkol stanovil předkládat svým zaslepeným současníkům starší českou literaturu psanou kvalitním jazykem či překlady antických klasiků jako důkazy, že čeština se jim vždy vyrovnala a vyrovná a pranýřuje spoluobčany, že v osvícenském duchu zatracují vše staré a přijímají bez rozlišení vše nové i v řeči, že se nevzdělávají v rodném jazyce a místo něj raději používají jazyk cizí. Voigtovy stížnosti na všeobecný odklon od češtiny však neznamenají, že by odsuzoval své krajany, kteří píší německy. To ostatně dokládá velkou částí svého díla, například popisem českých mincí, které vydal v němčině. I tady je však podle něj důležitá jazyková úroveň, na niž Voigt vždy úzkostlivě dbal; jak sám uvádí, jeho popis „sami Němci chválili pro čistotu a kvalitu slohu“.

⁴⁹⁴ KUČERA, RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, s. 198.

⁴⁹⁵ STRAKOŠ, *Počátky obrozenského historismu v pražských časopisech*, s. 109 – 110.

Obrodou jazyka chtěl Voigt zároveň dosáhnout obrození česky psané literatury. Vzorem literární češtiny pro něj byla ta veleslavínská, ale nikdy netrval na zakonzervování její historické podoby, naopak podporoval její další vývoj. V úvodu k prvnímu dílu *Act* vyjadřuje Voigt svůj cíl: poznání minulé národní kultury je zrcadlem a příkladem k napodobování věcí chvályhodných a vyvarování se věcí chybných; poznání národních dějin a literatury, které jsou dokladem kulturního významu a soběstačnosti, rovnocennosti a často i prvenství národa, se má stát podnětem k nové tvůrčí práci.⁴⁹⁶ *Acta litteraria* a *Effigies/Abbildungen* můžeme považovat za vrchol národní agitace před jejím faktickým vznikem; bylo to tak předčasné, že ostatní učenci nemohli než pochybovat, zda bude česká kultura vůbec schopna nového vzestupu.⁴⁹⁷ Voigt se snažil ukázat přítomnosti, že je nutné znát svou minulost a věřil, že poznání slavné národní kultury vzbudí u českých vlastenců touhu pokračovat v díle předků, že „budou po jejich příkladu povzbuzeni k vynikajícímu a horlivému pěstování věd a umění.“ Voigtovi životopisci Josef Hanuš a Jan Strakoš se shodně domnívají, že jej můžeme považovat za předchůdce buditelů z přelomu 18. a 19. století, kteří se k jeho působení vraceli pro inspiraci, že z jeho příkladu pramení mohutná vlna obrozenského historismu. Voigt je podle nich prvním buditelem, obrozencem, protože se snažil vymezit program obrození v duchu národní tradice a národního vývoje za všeobecného pesimismu a nedůvěry v životaschopnost národa.⁴⁹⁸ Že byl Voigt jedním z hlavních inspiračních zdrojů obrození, je celkem pravděpodobné, jeho tvorba byla poměrně rozsáhlá a trvalo delší čas, než byla téměř zcela zapomenuta – vzpomeňme například na Rulíkovu *Učenou Čechy* z počátku století nebo na Palackého *Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber*, jimž byly bezpochyby vzorem *Effigies/Abbildungen*. Musíme si však opět uvědomit, že hledat u Voigta nějaký obrozenský program je jen iluzí; na konci 80. let 18. století existovaly obrozenské myšlenky stále ještě pouze v náznacích.

4. 4. 2. Dobner

Voigtův učitel a přítel Gelasius Dobner jeho vlasteneckou horlivost rozhodně nesdílel. Dobner se nepovažoval ani za Čecha, ani za Němce, ale v osvícenském pojetí za občana habsburského státu. Čechy považoval sice za svou vlast, ale

⁴⁹⁶ KUTNAR, Mikuláš *Adaukt Voigt, profil historika a vlastence*, s. 80.

⁴⁹⁷ STRAKOŠ, *Počátky obrozenského historismu v pražských časopisech*, s. 99.

⁴⁹⁸ HANUŠ, *Bohuslava Balbína Bohemia docta*, s. 140; STRAKOŠ, *Počátky obrozenského historismu v pražských časopisech*, s. 239.

začleněnou do monarchie, vymezenou územně právním a historicky státoprávním hlediskem.⁴⁹⁹ Také on pracoval pro dobro a užitek vlasti, byl však pro svou práci nařčen z odrodilství a němectví, protože jeho hlavním kritériem bylo hledání pravdy, ať už odhalovala věci pro zemi příznivé či nikoli.

Největší pozdvižení rozpoutala jeho kritika Hájkovy kroniky a popření existence Praotce Čecha. S tím Dobner narazil nejen u nás, ale i za hranicemi – jeho odhalení totiž silně narušilo aktivity polského knížete Jabłonowského, který se v té době snažil prokázat existenci Čechova bratra knížete Lecha a odvodit od něj svůj původ. Vyhlásil proto prostřednictvím Gdaňské společnosti přírodovědců cenu za upřesnění doby příchodu Lecha do Polska a v Lipsku pak založil vlastní učenou společnost, která se věnovala pouze této otázce; za každou příhodnou odpověď dobře platil, takže se vyskytly i případy, kdy autor pojednání náhle naprosto změnil své stanovisko. Jabłonowski nechápal, proč Dobner tak důrazně popírá existenci Praotce Čecha a tím i Lecha, čímž otrásá základy polských dějin, a hledal za tím nějaký Dobnerův zjištný záměr – dokonce nabídl Dobnerovi peníze za to, že svá tvrzení odvolá.

Dobner jej pochopitelně odmítl, tak se Jabłonowski spojil s Františkem Pubičkou a s Václavem Prokopem Duchovským a poskytl jim prostor ve svých *Actech*. Pubička, od roku 1767 oficiální dějepisec českých zemí, proti Dobnerovi ostře vystupuje v předmluvách ke třetímu a čtvrtému dílu svých *Chronologische Geschichte Böhmens*, které vydal v průběhu sedmdesátých let, ovšem v reakci na Dobnerovu kritiku předchozích dílů jeho dějin. Nicméně se dá říci, že okruh Pubičkových spolupracovníků a přátel se stal jakousi pobočkou Jabłonowského společnosti.

Václav Prokop Duchovský, sekretář pražské arcibiskupské konzistoře, vydal jako reakci na Dobnerovy *Annales* pojednání pod názvem *Lucifer lucens non urens*. Tento diletantský spisek, jehož tisk nakonec musel zakázat sám arcibiskup, obsahuje v úvodu horoucí vlastenecký výlev, který svou apologetičností překonal i Balbínovu *Obranu*. Nedlouho po něm vydal z podobného důvodu spis *Dissertatio historico-chronologico-critica* augustinián P. Athanasius.

Ohlasy ze zahraničí přišly hned následujícího roku po vydání prvního dílu *Annales*. Recenze v lipských *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen auf das Jahr*

⁴⁹⁹ KUDEĚLKA, *Gelasius Dobner*, s. 221.

1762 otiskly na straně 2 pochvalu Dobnerovi za snahu osvětlit minulost a oddělit pravdu od výmyslů. Toto východisko potvrdil i Dobner, který v předmluvě k další části *Annales* formuloval v odpověď několik zásad historické práce. Mimo jiné zde zdůrazňuje historikovu povinnost nedůvěřovat slepě tradici, ale hledat spolehlivý historický důkaz. Protože Dobnera obviňovali z nevlastenectví jako pražského Němce, zabývá se také výkladem, co je ve skutečnosti vlastenectví: vlastenectví nesmí být jen opakování výmyslů středověkých kronikářů, i když se vlasteneckému citění hodí, je to naopak důkladné prověření pramenů, náprava veřejného mínění a vymýcení všech mýtů a výmyslů, které přinese české historii větší užitek.⁵⁰⁰

Spor o Praotce Čecha byl prvním výraznějším projevem českého vlastenectví od Balbínových dob a podle jeho intenzity je zřejmé, že české vlastenectví bylo už v 60. letech 18. století poměrně silné. Těžištěm sporu byli praotcové národů, tedy mytologické postavy, které dodávaly národu jistou jednotnost. Kdyby byl tento spor čistě vědecký, byl by veden o hodnověrnost starých pramenů, taky však šlo o tradiční představy o podobě národa, kterou Dobner zásadním způsobem narušil. Obvinění z nevlastenectví bylo nejčastějším argumentem jeho protivníků, bylo však zcela nepatřičné. Dobner byl vlastencem; byl vlastencem zemským, vědomým si své příslušnosti k zemskému národu. Výčitky, že si vůbec dovolil zpochybnit Hájka a existenci Praotce Čecha, i ty, že cituje a leckdy preferuje německé historiky a německá díla, vycházely z nepochopení Dobnerova stanoviska jako kritického historika, pro nějž je obecná historická pravda důležitější než jakékoli soukromé citění.⁵⁰¹

4. 4. 3. Přátelé ze Společnosti

Střediskem českého vlastenectví byla Společnost nauk, jejíž základ tvořili účastníci „nostického salónu“, pravidelných intelektuálních schůzek u Františka Antonína Nostice. Učenci a šlechtici, kteří se tam setkávali, se považovali za vlastence a s nadšením podporovali zkoumání českých dějin i české řeči, konverzace však podle dobového zvyku probíhala francouzsky a německy. Aristokratičtí členové Společnosti se k vlastenectví znali veřejně, mecenátem i vlastní literární činností. Litoměřický biskup Emanuel Arnošt z Valdštejna štědře podporoval Dobnera a Voigta a vycházel jim vstříc při jejich bádání, za což byl oslavován v mnohých dedikacích a

⁵⁰⁰ MYLNIKOV, *Vznik národně osvícenské ideologie v českých zemích*, s. 128, 162 – 164.

⁵⁰¹ KUDEĚLKA, *Spor Gelasia Dobnera o Hájkovu kroniku*, s. 47 – 54.

roku 1784 byl jmenován čestným vicepresidentem Společnosti; byl také uctíván jako vlastenec, pocházející ze starého českého šlechtického rodu, který uměl česky a vlastnil i mnohé české knihy, což zase tak obvyklé nebylo.

Podobně působili František Josef Kinský, který při výchově mládeže prosazoval české hofmistry a dbal na výuku domácích dějin, Ignác Born, z nějž českého vlastence vytvořila nejspíše až atmosféra salónu, takže to nakonec byl spolu s Pelclem on, kdo v Prager gelehrte Nachrichten zastupoval české vlastenectví podložené historickou tradicí, nebo František Antonín Nostic, výrazná postava stavovských snah o zachování postavení proti centralismu, který zaměstnával Pelcla jako vychovatele svých synů a nechal je od něj učit česky.⁵⁰²

4. 4. 4. Pelcl

František Martin Pelcl, Voigtův blízký přítel, se s ním v názorech často shodoval, v některých ohledech se však jeho smýšlení od Voigtova zásadně lišilo. Podle některých názorů vlastenecké citění v Pelclovi probudil až Voigt. Stejně jako on se Pelcl vždy prohlašoval za Čecha s rodným jazykem češtinou (otevřeně mluvil o tom, že se německy naučil až v dospělosti a popíral svůj německý původ s tím, že si jeho rodina musela v německém Rychnově změnit jméno z českého Kožíšek⁵⁰³), za zemský jazyk však měl němčinu.⁵⁰⁴ Čechy vždy považoval za součást slovanského národa, ale přitom zůstával austroslavistou – viděl potenciál českého jazyka i národa vyvíjet se v rámci monarchie, protože habsburské soustátí obývají tři čtvrtiny Slovanů a jen jedna čtvrtinu Němců, takže slovanské jazyky a tedy i čeština mají převahu.⁵⁰⁵

I Pelcl obhajoval český jazyk proti němčině. Nelíbilo se mu potlačování češtiny v rámci osvětské státní unifikace a radoval se z nezdaru snahy zavést německé učitele i v českých školách, v čemž viděl záměr zakázat národu jeho rodnou řeč. Sice by bylo jednodušší mít jednu řeč než čtyři (latina duchovních, francouzština šlechty, němčina obchodníků, měšťanů a úředníků, a čeština části měšťanstva, rolníků a „lůzy“), tím by se však podle něj ztratila česká národní výlučnost.⁵⁰⁶

Co se týče jazyka, na rozdíl od Voigta Pelcl neměl nutkání k buditelským činům. Češtinu považoval za vhodnou spíše k výchovným účelům pro venkovany než

⁵⁰² HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, s. 84, STRAKOŠ, *Počátky obrozeného historismu v pražských časopisech*, s. 50.

⁵⁰³ MAUR, *Pojetí národa v české osvětské historiografii*, s. 141.

⁵⁰⁴ HANUŠ, *František Martin Pelcl, český historik a buditel*, s. 17 – 21.

⁵⁰⁵ MYLNIKOV, *Vznik národně osvětské ideologie v českých zemích*, s. 212.

⁵⁰⁶ MAUR, *Pojetí národa v české osvětské historiografii*, s. 144.

k velké literatuře; k překladům cizí literatury do češtiny nabádal především proto, aby děti a obecný lid, který neumí německy, mohl číst něco, co by jej osvěcovalo a vzdělávalo.⁵⁰⁷ Sám česky až do konce 80. let nepsal, výjimkou je jen jeho česká edice *Příhod Václava Vratislava z Mitrovic* z roku 1777, v češtině vydal *Novou kroniku českou* teprve na začátku 90. let. Ta měla sloužit jako náhrada za zneváženou Hájkovu kroniku. Kupoval ji především nižší klérus a řádoví duchovní, kteří byli ve styku s běžným obyvatelstvem, ve městech pak bohatší řemeslníci, živnostníci a vzdělanci; nezájem pochopitelně projeví větší průmyslníci, bankéři a velcí obchodníci, kteří se hlásili spíše k německu, a až na pár výjimek kronika nezaujala ani šlechtu.⁵⁰⁸

Šlechtici přitom hráli v Pelcově kariéře zásadní roli, ať už jako soukromí zaměstnavatelé a mecenáši, nebo jako skupina zemských stavů. Pelcl jejich snahy o zachování pravomocí podporoval, je možné, že Balbínovu *Rozpravu* vydal jako gesto na jejich podporu – v oživení češtiny zase natolik nevěřil. Stavby naopak po dlouhých průtazích prosadily v roce 1792 založení katedry české řeči a literatury, do jejíhož čela byl vybrán právě Pelcl. Ten ve své nástupní řeči obhajoval české zájmy mimo jiné tím, že zdůrazňoval užitečnost znalosti češtiny i pro panovníka – když bude znát řeč svých poddaných, budou ho za to milovat jako jeho předchůdce Josefa II.

Stejně jako Voigt zdůrazňoval i Pelcl ve svých drobných článcích pro *Abhandlungen* a v nejrůznějších předmluvách, že své spisy vydává pro větší slávu vlasti. Své vlastenectví mohl opřít o širší základnu dějinných událostí než Voigt, protože nebyl omezen příslušností k církevnímu řádu. Už v prvním vydání *Kurzgefasste Geschichte* z roku 1774 obdivuje husitství kvůli jeho zápalu pro vlast a zdůrazňuje, že Češi mají být pyšní na svého Žižku nebo Prokopa, protože i když to byli husité, tedy rebelové, byli to křesťané, takže stojí výše než antičtí pohanští hrdinové, kteří jsou stále obdivováni. V dalších vydáních dějin pak stále kladněji hodnotí Jana Husa, třeba pro jeho zájem o vývoj českého jazyka a jeho obranu.⁵⁰⁹

Vlastenectví prošlo za poslední třetinu 18. století velkou proměnou, od lásky k vlasti jako geografickému celku v rámci habsburské monarchie po návrat k myšlence samostatnosti českého státu a zárodkům nacionálního pojetí

⁵⁰⁷ STRAKOŠ, *Počátky obrozenského historismu v pražských časopisech*, s. 55; HANUŠ, *František Martin Pelcl, český historik a buditel*, s. 19.

⁵⁰⁸ PETRÁŇ a kol., *Počátky českého národního obrození*, s. 309.

⁵⁰⁹ MYLNIKOV, *Vznik národně osvícenské ideologie v českých zemích*, s. 210.

vlastenectví. Voigt ve svém vlasteneckém cítění ustrnul někde uprostřed, ve snaze zaktivizovat potomky kdysi slavného zemského národa ke znovuoobjevení kvalit české kultury, jazyka a literatury ve srovnání s kulturou německou, nikoli však ve snaze o nacionální emancipaci etnicky českého obyvatelstva celé země. Voigtovi nešlo v první řadě o obrozenské burcování všeho lidu k odporu proti německé převaze, spíše o zachování a obrodu skomírající zemské kultury, která se pro svou současnou podobu stávala terčem posměchu. I když by snad jeho snahy o povznesení obrazu vlasti před okolním světem mohly být označovány za první náznaky národního obrození, Voigt zatím ještě nebyl obrozencem, jak je známe z první poloviny 19. století. Promítat do jeho doby romantické představy o národním buditeli, bojujícím za český národ a jeho samostatnost, byť jen kulturní, by bylo více než předčasné.

Závěr

V kontextu vývoje českého osvícenství a formování vědeckého myšlení v našem kulturním prostředí představuje osobnost Mikuláše Adaukta Voigta pozoruhodný fenomén. Svým dílem se pohybuje na pomezí dvou vědeckých světů, staršího barokního popisného pojetí a moderní osvícenské analytické vědy. Nestal se pilířem české vědy, nebyl však ani jedním z mnoha „krasopisců“ (jak se sám často vyjadřoval), kteří produkovali kvanta textů bez valné hodnoty. Jeho učenecská kariéra se odvíjela typicky pro svou dobu, zakotvenou stále v barokní tradici, avšak díky kontaktům s výkvětem osvícensky smýšlejících vzdělců, díky přátelství mecenášů a vysoce postavených šlechticů se ve svém bádání dostal mnohem dále než jeho předchůdci.

Díky tomu měl Voigt také možnost částečně se vymanit z konzervativního církevního myšlení a čerpat z moderního osvícenského přístupu k vědě a poznání všeobecně. Svou výchovu a kořeny v církevním řádu zcela odložit nedokázal, což se pochopitelně odráží v jeho názorech a celém díle; nebyl žádným radikálním novátorem, dokázal však přijímat nová východiska a nutné změny, které osvícenská filosofie přinášela.

Mikuláše Adaukta Voigta jsme poznali jako poctivého a důkladného muže, který s pokorou přijímal veškeré úkoly a povinnosti a s neobvyklou pílí se věnoval jejich splnění. Nebyl tím typem učenice, jenž by disponoval silnou invencí, z vlastní iniciativy by se nořil do podstaty nejrůznějších problémů a přinášel převratná odhalení. To je pochopitelně dáno jednak oborem, jednak dobou – a jistě i jeho příslušností k církevnímu řádu, který jako hlavní ctnost vyžadoval právě pokoru a poslušnost. Přesto nemůžeme Voigta odsoudit jako pouhý nástroj svých přátel či nadřízených, jako prodlouženou ruku jejich zájmů. Voigt sice většinou začal pracovat na něčí popud, ve svém bádání však postupoval pečlivě a předloženými záležitostmi se zabýval do větší hloubky i šířky, než zadání vyžadovalo, a v pozdějších letech pak doplňoval zadanou práci i vlastními tématy, která jej osobně zajímala. Kromě touhy vyhovět přání svých představených, přátel nebo mecenášů ho pohánělo i silné vlastenecké cítění, které v kombinaci s osvícenskými ideály vyústilo v potřebu pracovat pro blaho národa, pro jeho obranu a povznesení. Je více než pravděpodobné, že i kdyby Voigt nedostával nová a nová zadání práce, jeho vědecká činnost a dílo by nebyly o mnoho menší.

Spisy, které Voigt za necelých dvacet let své učenécké kariéry napsal, můžeme většinou rozdělit do dvou skupin: spisy numismatické a spisy literárně historické. Kromě pokusu o dějiny Karlovy university u Voigta čistě historická pojednání nenajdeme, vždy v nich převažuje jeho literární nebo jazykovědný zájem (když pomineme oslavný spis na knížete Ditrichštejna a pseudonymní obranu katolické bohoslužby). Jazyk a literární kultura minulosti pro Voigta představovaly základ kulturní úrovně národa; jeho snahou bylo jednak o této dostatečně vysoké úrovni přesvědčit zahraničí, jednak ji obrodit a ještě více povznést.

Prozkoumat Voigtovo dílo dostatečně důkladně by vyžadovalo mnohem více času a prostoru, než se této práci dostává. Všechné aspekty, exkursy a postřehy, které Voigt ve svých pracích často zmiňuje, by si zasloužily další zájem a prozkoumání. To bude tedy záležitostí dalšího bádání o Voigtově životě a díle.

Nejasnosti a další možné cesty samozřejmě zůstaly i v souvislosti s jeho životem. Matriky Horního Litvínova a Janova, odkud Voigtovi předci pocházeli, jsou zachovány poměrně kompletně a rozhodně bude zajímavé vysledovat Voigtovu rodovou linii dále do minulosti. Matriky mohou dát odpověď na otázku, zda Voigtova rodina patřila mezi dávné starousedlíky česko-německého pohraničí, nebo zda některý z jeho předků přišel do tohoto kraje třeba z německých zemí – což by mohlo být dalším z mnoha dokladů síly zemského vlastenectví v Čechách. Za pozornost by jistě také stálo B Voigtovo působení v různých řádových kolejích v českých i německých zemích, jeho dochované přednášky a přípravy, které by mohly ukázat, zda se už v ranějším období u Voigta neobjevovalo vlastenecké smýšlení.

Voigtovy spisy jsou všeobecně poměrně dobře dostupné, v naprosté většině vyšly tiskem a jsou k dispozici v knihovnách nebo v digitální podobě. Výjimku tvoří pouze poslední díl *Beschreibung a Acta litteraria*, které zůstaly v rukopise a spolu s celou Voigtovou pozůstalostí zmizely neznámo kam. Voigtovo dílo není v této práci popsáno kompletně, záměrně byly zcela pominuty jeho příspěvky do *Neue Literatur*, protože Voigtovo působení v tomto časopise nespadá do okruhu působení učenců z nostického salónu, které bylo pro tuto práci základním odrazovým můstkem. Při dalším rozboru Voigtova díla budou určitě jeho časopisecké příspěvky prozkoumány, stejně jako odezva na jeho práci v jiných domácích i zahraničních časopisech – tento aspekt do této práce také již nezapadal.

Za hlubší prozkoumání budou také stát Voigtovy literárně historické spisy. Jak už ukázala tato práce, rozdíl mezi latinskou a německou verzí *Effigies/Abbildungen* je

minimální; zajímavější by bylo srovnání Voigtových prvních dvou dílů s Pelclovým pokračováním, jak dalece se odlišují stylem i obsahem a zda je v nich ještě patrný Voigtův vliv. *Acta litteraria* jsou zajímavá už jen výběrem titulů, které do nich Voigt zařadil, a za prozkoumání by stálo, podle jakého klíče je Voigt vybíral a proč je považoval za nejvýznamnější z české literární tvorby.

Voigtovy články v *Abhandlungen* jsou převážně jazykovědně zaměřené. Zabývá se v nich různými důležitými jevy i záležitostmi zdánlivě minimálního významu, v jeho době však mělo jakékoli zkoumání českého jazyka význam zásadní. Jak víme, Voigt se sice česky naučil až za svých gymnasiálních studií, ale podle těchto článků je zřejmé, že se jazyk naučil velmi dobře a pronikl do jeho podstaty a tvorby. I když v pozdějších letech česky nepsal (alespoň podle jeho dochované tvorby), rozhodně by stálo za pokus prozkoumat jeho působení v řádové výuce, zda se někde v dochovaných přípravách výuky neobjeví česky psaný zápis.

Samostatnou kapitolou ve Voigtově životě je jeho numismatické dílo. Přestože *Beschreibung* je obsáhlá fundovaná syntéza, Voigt na ní nezačal pracovat až po nabytí nějakých větších numismatických zkušeností, ale v podstatě hned od počátku své učenécké kariéry. Už z jeho prvního vytištěného numismatického příspěvku o podmokelském pokladu je patrné, že měl o dějinách mincovnictví přehled a byl schopen kritického a analytického uvažování. Proto je *Beschreibung* více než pouhý soupis, kterým jsou jeho katalogy císařské sbírky mincí a medailí – ty ovšem byly jako soupis sestavovány záměrně.

Beschreibung můžeme opravdu považovat za základní kámen moderní numismatiky. Voigt k němu musel nastudovat ohromné množství materiálu, nejen o mincovnictví, ale i o hornictví, hospodářství, politických dějinách, genealogii a další a další. Dnes pochopitelně můžeme považovat jeho názory za překonané, ale musíme si uvědomit, že s informacemi, které měl Voigt ve své době k dispozici, nebylo téměř možné vytvořit dokonalejší dílo. V každém případě bude zajímavé porovnat Voigtovy názory na přiřazení mincí jednotlivým původcům, na jejich obchodní hodnotu, na historické souvislosti a podobně s dnešními znalostmi o dějinách českého mincovnictví; a můžeme předpokládat, že naše dnešní poznání není o mnoho bohatší než Voigtovo před více než dvěma sty lety.

Zbylé Voigtovy spisy se kategoriím poněkud vymykají. Dějiny Karlovy university, které Voigt stihl zpracovat jen zčásti, můžeme považovat za běžné dějepisné dílo, přehled událostí podložený množstvím pramenného materiálu. Životopis knížete

Ditrichštejna je klasickou oslavou psanou na objednávku a pojednání o výchově v piaristickém řádu i ostrá polemika ohledně katolické bohoslužby, již Voigt vydal pod pseudonymem, jsou apologiemi vzniklými jako reakce na kritiku a nemají větší význam.

Jinak je tomu u posledního Voigtova velkého spisu. Kniha *Über den Geist der böhmischen Gesetze* sice na první pohled vypadá podobně, zabíhá však občas k filosofickým spekulacím a odráží názory svého autora více, než by se u historického díla očekávalo. To byl také jeden z hlavních důvodů, proč tento Voigtův příspěvek do soutěže Společnosti nauk nebyl vybrán jako vítězný, pouze jako přívazek k soutěži, s rozpaky a nejspíš hlavně ze soucitu. Voigt přitom pouze poměrně důsledně vycházel z Montesquieuovy předlohy, a tu rozhodně za dějepisné dílo považovat nelze; příčinou jeho neúspěchu bylo pouze to, že kniha nezapadala do očekávání členů Společnosti, kteří měli jinou představu o požadovaném zpracování. To však rozhodně neznamena, že by Voigtovo pojednání o duchu českých zákonů nebylo kvalitní, a jistě by stálo za rozbor z právně historického hlediska.

Voigtovo dílo je v současné době poměrně neznámé, s výjimkou jeho numismatických prací. Ve své době však jeho spisy měly určitý ohlas a čtenářskou popularitu, i kdyby jen pro to, že podobné knihy jako například *Abbildungen* jiní autoři nevydávali. Pozdější učenci navazovali jak na jeho numismatické spisy, z nichž buď jako J. Neumann a H. Miltner vycházeli, nebo je jako J. A. Riegger nebo J. Mader kritizovali a doplňovali, tak i na literárně historická zpracování, z nichž čtenáře nejvíc zaujaly právě již zmiňované *Abbildungen*, jak je vidět třeba na příkladu Rulíkovy *Učené Čechy*. Desetiletí následující po Voigtově smrti, první polovina 19. století, však byla bohatá na převratné události v běžném i vědeckém životě a Voigtovy spisy byly brzy překonány pracemi, kterým posloužily jako opora a odrazový můstek. Nástup romantismu a zahledění do nejstarší minulosti odsunulo předchozí osvěcenské období stranou obecného zájmu a dílo Voigtovo i mnohých jeho současníků zapadalo stále hlouběji do základů nové formy poznání, kde zůstalo skryto jako téměř neviditelná, avšak nepostradatelná součást moderní české vědy.

Voigtovo dílo známe poměrně podrobně, co však zůstává více skryto, jsou jeho osobní názory. Samozřejmě je možné vysledovat jeho smýšlení v některých spisech, jako například v *Abbildungen* nebo v *Über den Geist der böhmischen Geschichte*, jsou to však jen střípky, úlomky myšlenek zachycené pouze mimochodem při popisu

historických událostí. O něco více informací můžeme získat z předmluv a úvodů k jeho spisům, kde své názory leckdy vyjadřuje přímo a lze z nich dobře vysledovat jeho vlastenecký postoj, jeho snahy pracovat pro dobro celé země a někdy i stížnost na okolnosti, když se dílo nedaří. Některé Voigtovy názory na soudobé události a náznaky Voigtova smýšlení přinášejí jeho dopisy Gelasiu Dobnerovi, které jsou uloženy v Dobnerově pozůstalosti v Národním archivu. Voigt se v dopisech vyjadřuje k aktuálním událostem, většinou však hovoří velmi opatrně, spíše z pozice komentátora, a své myšlenky nevyjadřuje příliš jasně. Edice této korespondence by sice byla významnou součástí této práce, mnohé odbočky a nejasné zmínky v dopisech, stejně jako bližší prozkoumání okolností Voigtova života a kariéry v době, kdy korespondence vznikla, vyžadují důkladnější rozbor celého souboru. Voigtova korespondence si zaslouží komplexní zpracování a pečlivou editorskou práci – to zůstává jedním z dalších úkolů do budoucna.

Život Mikuláše Adauka Voigta neoplývá strhujícími momenty ani dějinnými událostmi, jeho dílo není základním pilířem moderního pojetí vědy a neplní stránky učebnic. Voigt sdílí osud mnohých mužů a žen, kteří působili v přechodných obdobích, na pomezí epoch a vývojových stadií. Jako mnozí další byl i Voigt v něčem předchůdcem a v jiném pokračovatelem, někdy hleděl daleko dopředu a jindy urputně setrval u tradice. Bez těchto lidí, kteří svým slavnějším následovníkům prošlapávali cestu, by jejich úspěchy byly mnohem menší a mnohem obtížnější. Přesto se na tyto důležité postavy dějin postupně zapomíná.

Účelem této práce bylo především to, aby Mikuláš Adaukt Voigt a jeho dílo zapomenuto nezůstalo. Doufejme, že se to podařilo.

Použitá literatura

Archivní prameny

Archiv Národního muzea, Genealogická sbírka H, fond H 29 – z Kolovrat, Krakovský a H 42 – z Nostic; Genealogická sbírka Rudolfa Vratislava z Mitrovic, fond CH 20 – z Nostic.

Národní archiv v Praze, 1. oddělení (M. Horákové, Praha-Dejvice), nesetříděný fond Dobner, Gelasius (dopisy z let 1770 – 1785).

Státní oblastní archiv Litoměřice, Matrika Horní Litvínov 1684 – 1752 (n. o. z.), sign. 48/1, Matrika Horní Litvínov 1753 – 1770 (n. o. z.), sign. 48/2.

Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter u Nepomuku – oddělení zemědělsko-lesnických fondů a sbírek (5. oddělení), fond Rodinný archiv Nostitz-Rhienecků.

Staré tisky (do roku 1800)⁵¹⁰

Archiv der Geschichte und Statistik, insbesondere von Böhmen, Theil 1 – 2, Dresden 1792 – 1793.

Auserlesene Bibliothek der neuesten deutschen Litteratur, 9. Band, Lemgo 1775; 14. Band, Lemgo 1778.

Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen, Heft 1 – 12, Prag und Leipzig 1787 – 1794.

Der Teutsche Merkur, Des Fünften Bandes Dritter Stück, Weimar März 1774.

Peter BRUKNER, *Reden zur Beförderung der Aufklärung über verschiedene Gegenstände*, Brün 1788.

František Martin PELCL, *Biographie des Adaukt Voigt, à S. Germano*, Abhandlungen der Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, auf das Jahr 1787, oder Dritter Theil, nebst der Geschichte derselben, Prag und Dresden, 1788, s. 15 – 20.

⁵¹⁰ Voigtovy vytištěné práce jsou uvedeny v kapitole 3. 1.

Joseph Anton RIEGGER, *Ein paar merkwürdige Briefe, des um die Böhmisches Geschichte so verdienten Piaristen, Adaukt Voigt. An den Herausgeber*, Archiv der Geschichte und Statistik 1792, s. 396 – 403.

Jaroslav SCHALLER, *Kurze Lebensbeschreibungen jener verstorbenen gelehrten Männer aus dem Orden der Frommen Schulen*, Prag 1799.

Jan Josef VALDŠTEJN, *Designatio iconographica Oberleutensdorfenses pannariasofficinas vvlgo fabricas pencilli arbitrio representans*, Pragae 1728.

Monografie

Pavel BĚLINA, Jiří KAŠE, Jan P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české X*, Praha – Litomyšl 2001.

Romana BERANOVÁ VAICOVÁ (ed.), *Nosticové/Nostitz*, Krajské muzeum Karlovarského kraje, p. o., Muzeum Sokolov 2007.

Vincenc BRANDL, *Život Josefa Dobrovského*, Brno 1883.

Ivo CERMÁN, *Šlechtická kultura v 18. století. Filosofové, mystici, politici*, Praha 2011.

Ivana ČORNEJOVÁ a kol., *Dějiny University Karlovy 1348 – 1990*, díl II. 1622 – 1802, Praha 1996.

Dějiny Prahy. Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti, Praha-Litomyšl 1998.

Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku III. (16. – 18. století)*, Praha 2006.

Karl Adolf Franz FISCHER, *Verzeichnis der Piaristen der deutschen und böhmischen Ordensprovinz*, München 1985.

Herman FREUDENBERGER, *The Waldstein Woolen Mill. Noble Entrepreneurship in Eighteenth-Century Bohemia*, Boston 1963.

Jan HALADA, *Encyklopedie českých nakladatelství 1949 – 2006*, Praha 2007.

Josef HANUŠ, *František Martin Pelcel, český historik a buditel*, Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění III, č. 38, Praha 1914.

Mikuláš Adaukt Voigt, český buditel a historik, Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění č. 32, Praha 1910.

- Národní museum a naše obrození*, Praha 1921.
- Josef HAUBELT, *České osvícenství*, Praha 2004.
- Dějepisectví Gelasia Dobnera*, Praha 1979.
- Alexius HORÁNYI, *Scriptores piarum scholarum liberaliumque artium magistri*, Pars II, Budae 1809.
- Ulrich IM HOF, *Evropa a osvícenství*, Praha 2001.
- Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence*, Praha 1999.
- V národním zájmu*, Praha 1999.
- Jan JINDRA, *Česko-německý a německo-český technický slovník všech oborů*, díl II. Praha b. l. (1928).
- Josef JOHANIDES, *František Martin Pelcl (1734 – 1801), život a dílo. Soupis základních pramenů a literatury*, Rychnov nad Kněžnou 1981.
- Karel KABÁT, *Prvých padesát roků trvání knihtiskárny Státního nakladatelství*, Praha 1926.
- Matyáš KALINA z Jäthensteinu, *Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer*, Prag 1836.
- Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy 1770 – 1774 a české probuzení*, Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění č. 31, 1909.
- Kamil KROFTA, *O Balbínovi dějepisci*, Praha 1938.
- Jiří KROUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770 – 1810*, Brno 2006.
- Jan P. KUČERA, Jiří RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1983.
- Milan KUDĚLKA, *Spor Gelasia Dobnera o Hájkovu kroniku* (= Rozpravy Československé akademie věd, roč. 74, seš. 11), Praha 1964.
- František KUTNAR, Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 1997.
- Václav LEDVINKA, Bohumír MRÁZ, Vít VLNAS, *Pražské paláce. Encyklopedický ilustrovaný přehled*, Praha 2000.
- Eugen LEMBERG, *Sudetendeutsche Lebensbilder*, Reichenberg 1934.

- Milena LENDEROVÁ, Božena KOPIČKOVÁ, Jana BUREŠOVÁ, Eduard MAUR (eds.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009.
- Vladimír MACURA, *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*, Jinočany 1995.
- Milan MACHOVEC, *Josef Dobrovský*, Praha 1964.
- Charles MONTESQUIEU, *O duchu zákonů*, Praha 1947.
- Alexandr MYL'NIKOV, *Vznik národně osvícenské ideologie v českých zemích 18. století. Prameny národního obrození*, Praha 1974.
- Emanuela NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, *Dvě století vědecké numismatiky v českých zemích (1771 – 1971)*, Praha 1971.
- Josef PETRÁŇ a kol., *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. – 90. letech 18. století*, Praha 1990.
- Friedrich Erdmann PETRI, *Lehrbuch der städtischen Gewerbkunde für Gelehrten und Mittel-Schulen*, Leipzig 1807.
- Jaroslav PROKEŠ, *Počátky české společnosti nauk do konce XVIII. stol.*, Praha 1938.
- První výroční zpráva c. k. státního gymnasia na Král. Vinohradech za školní rok 1895*, Praha 1896.
- Jiří RAK, *Bývali Čechové*, Praha 1994.
- Jan RULÍK, *Učená Čechy*, Praha 1807.
- Miloš ŘEZNÍK, *Formování moderního národa. Evropské „dlouhé“ 19. století*, Praha 2003.
- Peter A. SCHMITT, *Langenscheidt Fachwörterbuch Technik und angewandte Wissenschaften*, München 2004.
- Karel SKLENÁŘ, *Archeologie a pohanský věk*, Praha 2000.
- Obraz vlasti*, Praha-Litomyšl 2001.
- Pravěké a raně středověké nálezy v Čechách do roku 1870*, Fontes archaeologici pragenses 36, Praha 2011.
- Milan SKŘIVÁNEK, *K osvícenskému pojetí a výuce dějepisu ve světle rukopisů piaristické koleje v Litomyšli* (= Acta varia de scholis piis, sv. 1), Fakulta restaurování, Universita Pardubice 2008.

Bedřich SLAVÍK, *Od Dobnera k Dobrovskému*, Praha 1975.

Kristina STRACHOVÁ, *Morální časopisy pražského osvícenství* (diplomová práce), Jihočeská universita v Českých Budějovicích 2010.

Jan STRAKOŠ, *Počátky obrozenského historismu v pražských časopisech a Mikuláš Adaukt Voigt. Příspěvek k historii protiosvětské reakce v národním obrození*, Praha 1929.

Adam ŠREJBER, *Heraldické konvoluty z knihovny Emanuela Arnošta hraběte z Valdštejna* (diplomová práce), Pedagogická fakulta UJEP, Ústí nad Labem, 2002.

Jiřina TONCAROVÁ, *Bohuslav Balbín a jeho Bohemia docta* (diplomová práce), Jihočeská universita v Českých Budějovicích, Filosofická fakulta, Historický ústav, České Budějovice 2010.

Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny zemí koruny české II, 1197 – 1250*, Praha-Litomyšl 2000.

Jaroslav VÁVRA, *Osvětská éra v česko-ruských vědeckých stycích* (= Studie ČSAV 10), Praha 1975.

Josef VOLF, *Dějiny veřejných půjčoven knih v Čechách do r. 1848*, Praha 1931.

Ferdinand Adolf WEBER, *Kritisch-Erklärendes Handwörterbuch der deutschen Sprache*, Leipzig 1842.

Eduard WINTER, *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740 – 1848*, Praha 1945.

Metodej ZEMEK, Jan BOMBERA, Aleš FILIP, *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631 – 1950*, Prievidza 1992.

Články v časopisech a sbornících

Luboš ANTONÍN, „Stará piaristická knihovna“ v knižním fondu zámecké knihovny Mikulov, *Bibliotheca Strahoviensis* 3, 1997, s. 197 – 212.

Václav BARTUŠEK, *O studentech gymnázia ve Slaném, jeho učitelích a příznivcích v prvním období školy v letech 1658 – 1778*, in: O. Judlová, M. Dundr, *Almanach Gymnázia Václava Beneše Třebízského – 350 let*, Slaný 2008, s. 50 – 86.

Významný rychnovský piarista – řádový provinciál P. František Friese a s. Gerardo, in: *Orlické hory a Podorlicko* 14, 2007, s. 51 – 84.

Pavel BĚLINA, *František Antonín Nostic (historický portrét)*, Střední Evropa. České dějiny 42, 1994, s. 85 – 86.

Teoretické kořeny a státní praxe osvěcenského absolutismu v habsburské monarchii, Československý časopis historický 29, 1981, s. 879 – 905.

Ivo CERMAN, *Empfindsame Briefe. Familienkorrespondenz der Adelligen im Ausgang des 18. Jahrhunderts*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526 – 1740) (= Opera historica 11)*, České Budějovice 2006, s. 283 – 301.

Gelasius Dobner a česká šlechta. Proměny šlechtické genealogie ve věku osvícenství, in: Václav Bůžek, Pavel Král (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007, s. 88 – 105.

Josef II., in: Marie Ryantová, Petr Vorel (edd.), *Čeští králové*, Praha – Litomyšl 2008, s. 487 – 498.

Osvícenství v českých zemích, in: Marie Koldinská – Ivo Cerman (edd.), *Základní problémy studia raného novověku v českých zemích (v tisku)*.

Jiří ČAREK, *Z dějin staroměstských domů*, Pražský sborník historický XI, 1978, s. 5 – 69.

Ivana ČORNEJOVÁ, *Wie Finster war die Finsternis*, Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Böhmisches Länder 35, 1994, s. 384 – 387.

Joseph FIEDLER, *Correspondenz des Gelasius Dobner mit dem Hofrathe von Rosenthal*, in: Franz Miklosich, *Slavische Bibliothek oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte, Zweiter Band*, Wien 1858, s. 1 – 45.

Martina GREČENKOVÁ, *Střet tradičního s moderním? Český sněm, vláda a společnost v letech 1740 – 1848*, in: *Sejm czeski od czasów najdawniejszych do 1913 roku*. Opole, Uniwersytet Opolski 2000, s. 69 – 86.

Josef HANUŠ, *Bohuslava Balbína Bohemia Docta*, Český časopis historický 12, 1906, s. 133 – 148, 298 – 311, 407 – 426.

Počátky kritického dějepytu v Čechách, Český časopis historický 15, 1909, s. 277 – 302, 425 – 463.

Květoslava HAUBERTOVÁ, *O archivářské činnosti F. M. Pelcla. Příspěvek k vývoji rodinného archivu falknovských Nosticů*, Sborník archivních prací XXV, 1975, č. 2, s. 339 – 358.

Mája HAVLOVÁ, Jan T. ŠTEFAN, *Vliv ilustrace jedné knihy na obrazovou výzdobu interiéru*, in: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 15. odborné konference, Olomouc 22. – 23. listopadu 2006, Brno – Olomouc 2007, s. 11 – 18.

Tomáš HLOBIL, *Počátky výuky estetiky na hlavních universitách rakouské monarchie (1763-1805)*, Aluze. Revue pro literaturu, filosofii a jiné 3, 2007, s. 89 – 109.

Jiří HRBEK, *Mezi Bohem a přirozeným právem. Příspěvek k legitimizaci osvěcenského panovníka v politické teorii 18. století*, in: Jaroslav Lorman – Daniela Tinková (edd.): *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství (sborník z kolokvia)*, Praha 2008, s. 32 – 54.

Jan KAHUDA, *Dva neznámé pokusy o český diplomatář*, in: Zdeněk Hojda, Hana Pátková (eds.), *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*, Praha 2008, s. 255 – 261.

Antonín KOSTLÁN, *Josefínská vzdělanost a vznik Královské české společnosti nauk*, in: Hana Svatošová (ed.), *Praha Mozartova. Kulturní a společenský život v Praze 1780 – 1800 (publikace k výstavě Clam-Gallasův palác, 21. listopadu 2006 – 28. ledna 2007)*, Praha 2006, s. 29 – 41.

Oldřich KRÁLÍK, *Josef Dobrovský a Gelasius Dobner*, in: *Josef Dobrovský 1753 – 1953. Sborník studií k dvoustému výročí narození*, Praha 1953, s. 361 – 412.

Jiří KROUPA, *Antropologický obrat a umění v českých zemích kolem roku 1800*, in: *Mezi časy... Kultura a umění v českých zemích kolem r. 1800*, Praha 2000, s. 11 – 24.

Květa KŘÍŽOVÁ, *Nostický palác – příspěvek k historii interiérů a sbírek*, Zprávy památkové péče 67, 2007, č. 5, s. 389 – 396.

Milan KUDĚLKA, *Gelasius Dobner*, Věstník Československé akademie věd 2, 1969, s. 205 – 222.

František KUTNAR, *Mikuláš Adaukt Voigt, profil historika a vlastence*, Věstník Československé akademie věd 79, 1970, č. 1, s. 75 – 85.

Milena LENDEROVÁ, *Francouzský salon 18. století. Pokus o uchopení problému*, Opera historica 4, 1995, s. 205 – 219.

Na obou březích Seiny. Francouzské salony 18. století, Dějiny a současnost 6, 2011, s. 30 – 33.

- Jaroslav LORMAN, Daniela TINKOVÁ, *Předmluva*, in: Jaroslav Lorman, Daniela Tinková (edd.), *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství* (= Studie Ústavu českých dějin Filosofické fakulty UK 1/2008), Praha 2008, s. 7 – 15.
- Claire MÁDLOVÁ, *Úloha šlechty v kulturním a intelektuálním životě Prahy*, in: Hana Svatošová (ed.), *Praha Mozartova. Kulturní a společenský život v Praze 1780 – 1800* (publikace k výstavě, Clam-Gallasův palác, 21. listopadu 2006 – 28. ledna 2007), Praha 2006, s. 42 – 49.
- Eduard MAUR, *Pojetí národa v české osvícenské historiografii. Ignác Cornova a František Martin Pelcl*, in: *Mezi časy... Kultura a umění v českých zemích kolem r. 1800*, Praha 2000, s. 134 – 146.
- Lubomír NEMEŠKAL, *Mikuláš Adaukt Voigt a první česká vědecká práce numismatická*, *Československý časopis historický* 19, 1971, s. 671 – 682.
- Jan NOVOTNÝ, *K počátkům novodobé nakladatelské činnosti a knižní kultury u nás*, in: *Mezi časy... Kultura a umění v českých zemích kolem r. 1800*, Praha 2000, s. 303 – 313.
- Praha 1780 – 1800*, in: Hana Svatošová (ed.), *Praha Mozartova. Kulturní a společenský život v Praze 1780 – 1800* (publikace k výstavě, Clam-Gallasův palác, 21. listopadu 2006 – 28. ledna 2007), Praha 2006, s. 8 – 17.
- Jiří RAK, *Protiosvícenská reakce v pojetí husitství u F. M. Pelcla*, *Husitský Tábor* 8, 1985, s. 195 – 205.
- Ferdinand SEIBT, *Franz Martin Pelzel und der Ursprung des böhmischen Dilemmas*, in: Eduard Mühle (ed.): *Mentalitäten – Nationen – Spannungsfelder. Studien zu Mittel- und Osteuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Beiträge eines Kolloquiums zum 65. Geburtstag von Hans LEMBERG*, Marburg 2001, s. 71 – 82.
- Johann SCHLENZ, *Gelehrtenbriefe an den Leitmeritzer Bischof Em. E. Reichsgrafen von Waldstein*, *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 51, 1913, s. 458 – 475.
- Ludwig SCHLESINGER, *Zur Geschichte der Industrie in Oberleutensdorf*, *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 3, 1865, č. 5, s. 133 – 148.

- Gustav SKALSKÝ, *Mikuláš Adaukt Voigt, zakladatel české numismatiky*, Numismatický časopis československý IX, 1933, s. 9 – 31.
- Jiří SLÁMA, *Kosmovy záměrné omyly*, in: Jan Klápště, Eva Plešková, Josef Žemlička, *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*, Praha 2003, s. 261 – 267.
- Dana SVOBODOVÁ, *Příspěvek k vývoji numismatiky v Čechách na sklonku 18. století (Aleš Pařízek – Jaroslav Schaller – Josef Antonín Riegger)*, in: Jiří Sejbal (ed.): *Mikuláš Adaukt Voigt, zakladatel české numismatiky. Sborník prací ze sympozia k 250. výročí narození M. A. Voigta*, Brno 1988, s. 101 – 117.
- Zdeněk ŠIMEČEK, *Mikuláš Adaukt Voigt a česká společnost*, in: Jiří Sejbal (ed.): *Mikuláš Adaukt Voigt, zakladatel české numismatiky. Sborník prací ze sympozia k 250. výročí narození M. A. Voigta*, Brno 1988, s. 9 – 23.
- Richard ŠÍPEK, *Pražská majorátní knihovna hrabat z Nostic a Rienecka*, *Zprávy památkové péče* 66, 2005, č. 1, s. 28 – 33.
- Jan T. ŠTEFAN, *Ilustrace a ilustrátoři Voigtova numismatického díla*, in: Jiří Sejbal (ed.): *Mikuláš Adaukt Voigt, zakladatel české numismatiky. Sborník prací ze sympozia k 250. výročí narození M. A. Voigta*, Brno 1988, s. 73 – 100.
- Michael WÖGERBAUER, *Četbou k občanské společnosti. Knižní kultura a četba v Praze 1780 – 1800*, in: Hana Svatošová (ed.), *Praha Mozartova. Kulturní a společenský život v Praze 1780 – 1800 (publikace k výstavě, Clam-Gallasův palác, 21. listopadu 2006 – 28. ledna 2007)*, Praha 2006, s. 82 – 92.

Internetové zdroje (14. 5. 2012)

- <http://www.muzikus.cz/klasicka-hudba-jazz-clanky/Italska-opera-18-stoleti-v-Praze-Praha-1786-Jednou-se-tu-snad-budou-na-ulici-davat-cele-opery~29~prosinec~2008/>.
- Hana CHADIMOVÁ, *Veřejná knihovna ve Vysokém Mýtě* (bakalářská práce), Universita Pardubice, Fakulta filosofická
http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/36205/1/ChadimovaH_Verejnaknihovna_M_M_2010.pdf.
- Hedvika KUCHAROVÁ, *Poznámky k řádové výuce v Čechách a na Moravě v 17. a 18. století*, <http://www.vosaspsekrizik.cz/piariste/4.htm>.

Josef HAUBELT, *Od němčiny k češtině*,

http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/od_nemciny_k_cestine.html.

Josef PETRÁŇ, *Královská česká společnost nauk. Místo České učené společnosti v dějinách a v proudu vědy*, Vesmír 74, 1995, č. 11,

<http://www.vesmir.cz/clanek/kralovska-ceska-spolecnost-nauk>.

Jan T. ŠTEFAN, *K vzájemným interakcím ilustrátorů a ilustrací bohemikálních tisků druhé poloviny 18. století*, in: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 13. odborné konference, Olomouc 23. – 24. listopadu 2004, Brno 2005.

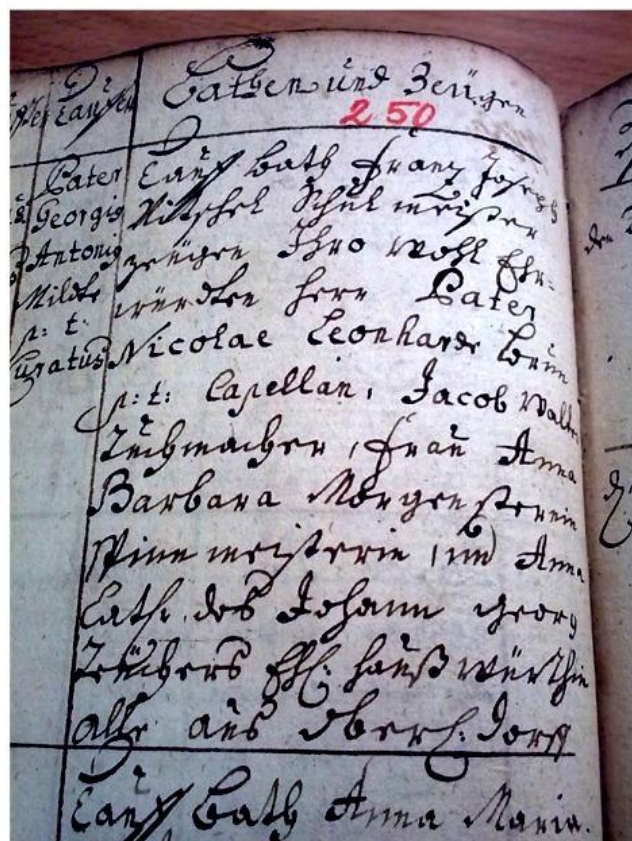
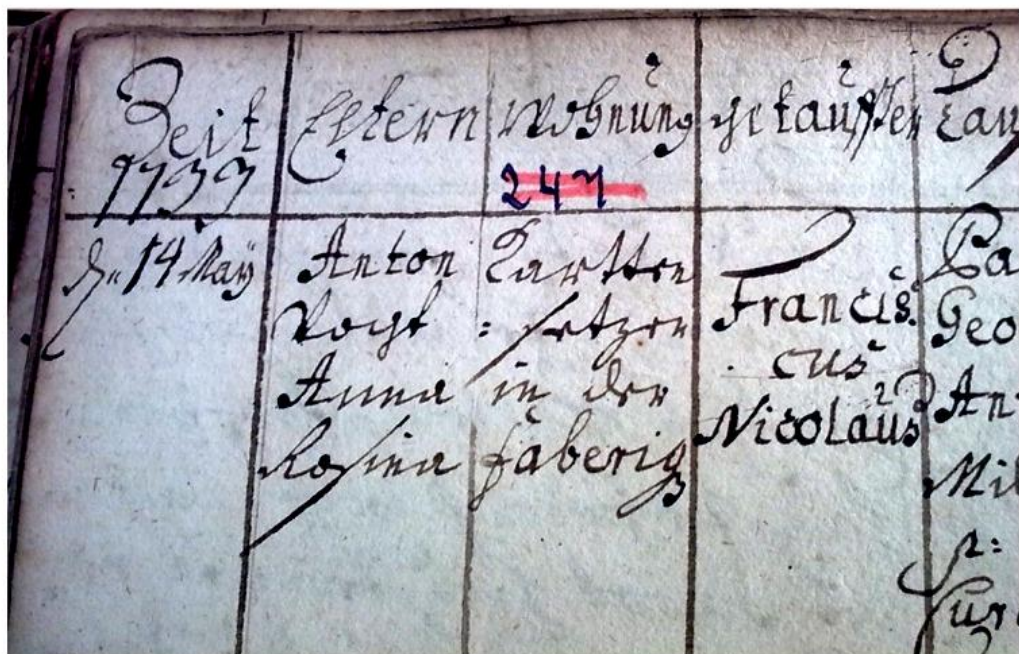
<http://www.vkol.cz/cs/aktivita/konference-a-odborna-setkani/13--rocnik-odborne-konference/clanek/k-vzajemnym-interakcim-ilustratoru-a-ilustraci-bohemikalnich-tisku-druhe-poloviny-18--stoleti/#fn2>.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

6. Novemb. Ist. Capitulat vordem
 alhier der Ehefrau Jungfrau Anton Vogt,
 der 2. Antl. Andreas Vogt, Führlingsknecht
 Eselrich: Wagn von Tacht. Haidengröngel
 mit der Ehrentugentwaidung Jungfr. Rosina
 der 2. Herrn Eysen Führlingsknecht
 Eselrich: Tochter von Tacht. Haidengröngel
 nach allem gebräuchlichen Verordnungen
 Jüngst, Joseph Führlingsknecht und Meier Joseph
 Carl Josef, Oberknecht Vogt, alhier.
 — Annus Domini 1782 Nr. 2 in 14 Jähren
 am 8. Juli ist Capitulat vordem der Führlingsknecht

April der Meier Joseph Führlingsknecht von
 Haidengröngel, der 2. mit allen heiligen
 Sacramenten versehen alt 18 Jähr.
 April die Führlingsknechtin von
 Tacht. Rosina, der 2. mit allen heiligen
 Sacramenten versehen alt 17 $\frac{3}{4}$ Jähr.
 May die Anna Führlingsknechtin von
 Tacht. der 2. mit allen heiligen Sacra-
 menten versehen, alt 40 Jähr.
 May die Anna Maria Meierin von Göschen
 der 2. mit allen heiligen Sacramenten ver-
 sehen alt 20 Jähr.
 May die Führlingsknechtin von Tacht.

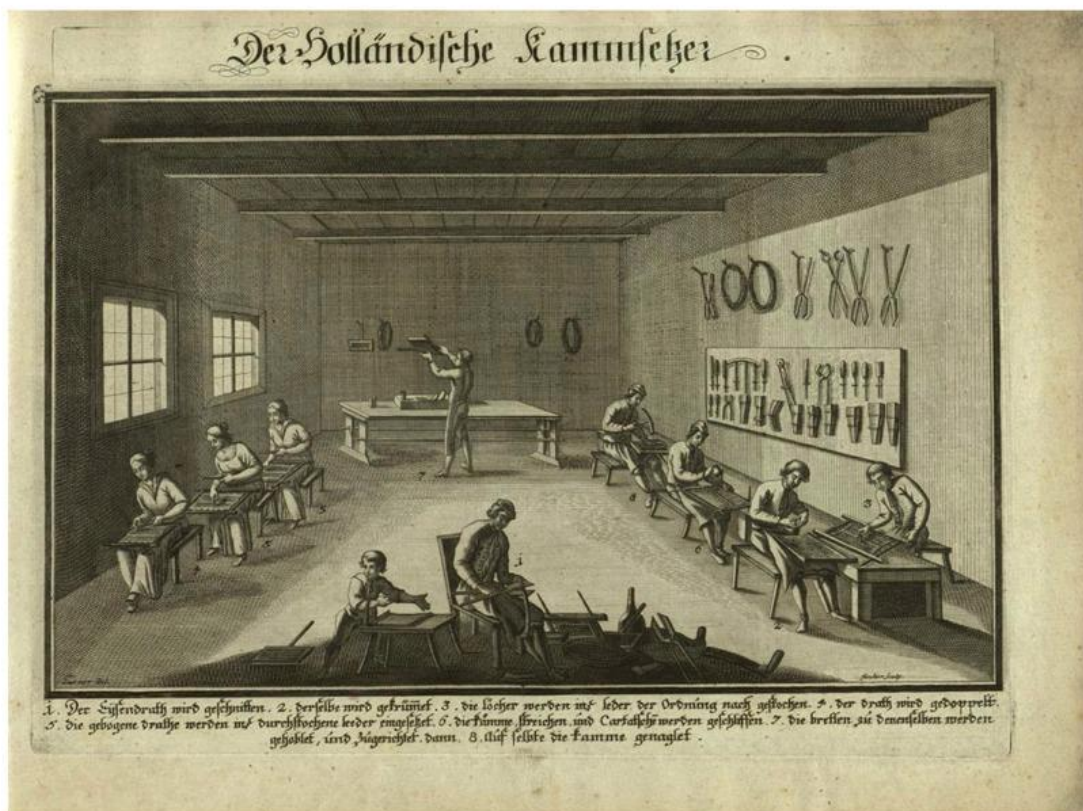
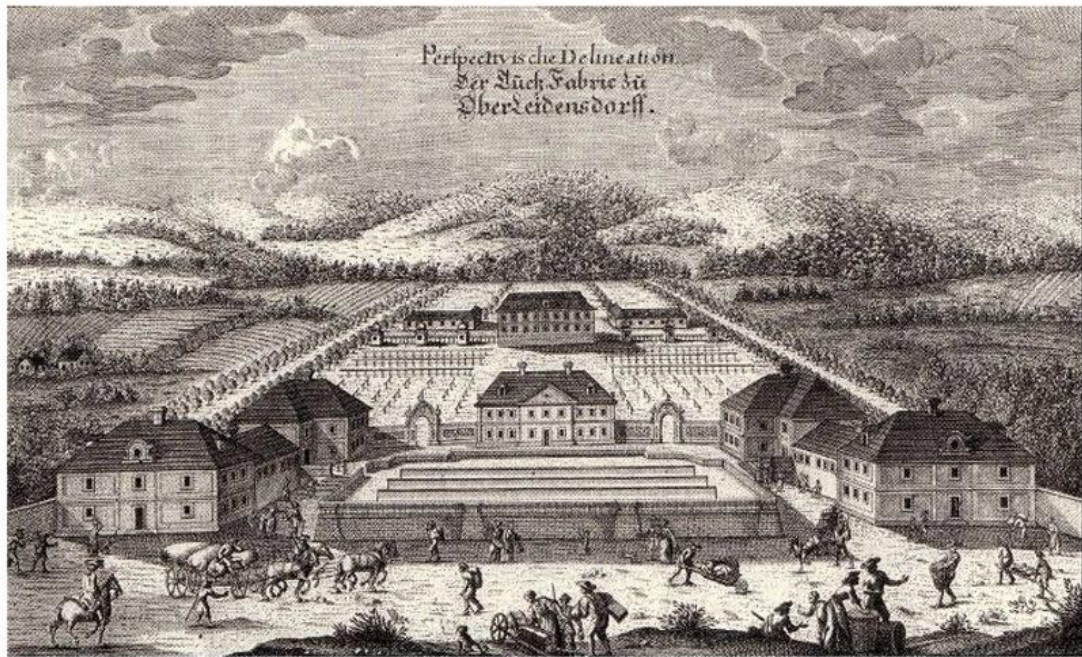
Matrika Horní Litvínov. Nahoře zápis o sňatku Voigtových rodičů, dole úmrtí matky.

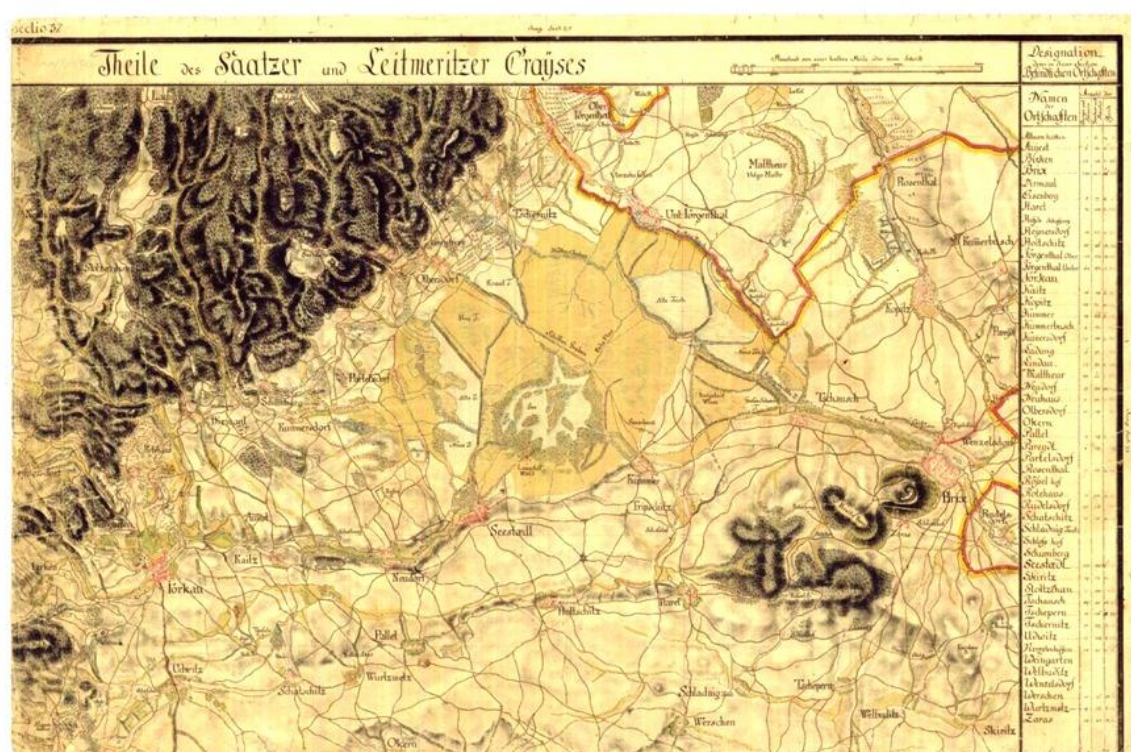
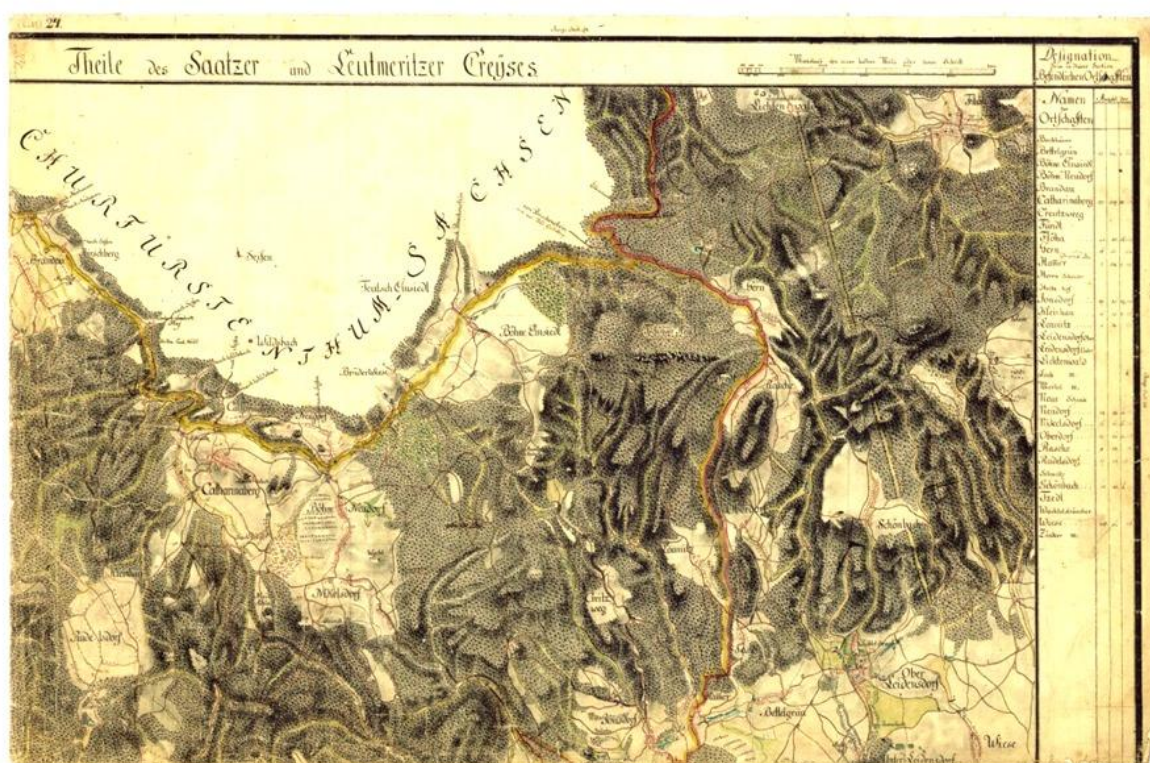
Matrika Horní Litvínov. Zápis o narození Mikuláše (Adaucta) Voigta. První jméno Franciscus niky neužíval.

Voigtova podobizna z výukové portrétní kolekce školy v klášteře Zlaté Koruně. Velká část této sbírky byla vyhotovena podle Voigtových *Abbildungen*. K zahnutí plátna došlo při přerámování ve 30. letech 20. století, když byly obrazy umístěny na zámku v Českém Krumlově v majetku Schwarzenbergů. Fotografii poskytl Národní památkový ústav, ÚOP v Českých Budějovicích.

Valdštejnská manufaktura na konci první třetiny 18. století. Publikaci *Designatio iconographica Oberlebensdorfenses pannarias officinas vulgo fagbricax penicilli arbitrio representans* z roku 1728, kterou vydal majitel továrny Jan Josef Valdštejn. Voigtův otec v ní vykonával činnost zobrazenou na dolní rytině.

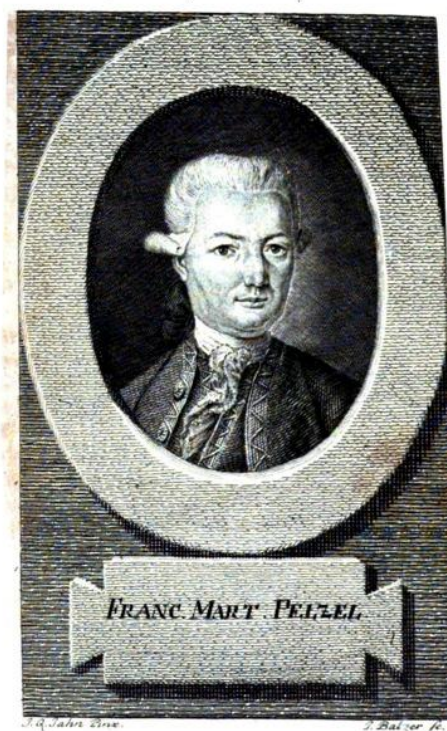
Horní Litvínov za I. vojenského mapování v letech 1764 – 1768 a 1780 – 1783.
Foto © Laborař geoinformatiky, Universita J.E. Purkyně – <http://www.geolab.cz>.

Narození			
narození	jména rodičů	zaměstnání otce	křestní jména
14. 5. 1733	Anton Vogt Anna Rosina	Kartensetzer in der Fabrig	Franciscus Nicolaus
31. 8. 1735	Anton Vogt Anna Rosina	Kartensetzer in der Fabrig	Anton Panthaleon
17. 5. 1737	Anton Voigt Rosina	Kauffmann Allhier???	Anton Panthaleon
7. 9. 1738	Antoni Voigt Anna Rosina	Kauffmann Allhier	Anna Maria
19. 3. 1740	Antoni Voigt Anna Rosina	Kauffmann und Kartensetzer Allhier	Anna Maria Francisca
14. 6. 1742	Anton Pantaleon Voigt Anna Rosina	Kauffmann Allhier	Maria Veronica
17. 12. 1743	Anton Pantaleon Voigt Anna Rosina	Kartensetzer in Stadt Oberl:dorff	Maria Theresia
5. 11. 1745	Johann Anton Pantalion Voigt Anna Rosina	von Stadt Ober- Leutensdorf	Johann Joseph Simon Judae Tathaei
Úmrtí			
úmrtí	jméno zemřelého	okolnosti úmrtí	
14. 10. 1735	Anton Panthaleon	die Anton Voigt Kartensetzers Kind von Stadt Oberleutensdorff alt 6 Wochen	
7. 11. 1737	Anton Panthaleon	der Anton Voigts Kauffmanns Kindt von Stadt Oberl.dorff alt 17 Wochen	
12. 9. 1738	Anna Maria	des Antoni Voigts Kauffmanns Kidnt allhier alt 8 Tag	
4. 3. 1744	Maria Theresia	des Anton Voigts Töchterlein Nahmens Maria Theresia von Oberl.dorff alt 10 Monate	
7. 4. 1746	Johann Joseph Simeon Juda Tatheus	der Herrn Antoni Pantalion Vogts Söhnlein Nahmens Johann Joseph Simeon Juda Tatheus von Stadt Ober-Leutensdorff alt ¼ Jahr und 2 Monath	
6. 5. 1748	Anna Rosina	die Anna Rosina Vogtin aus Stadt Oberl.dorff so mit allen Heylen Sacramenten Versehen, alt gegen 40 Jahr	

Narození a úmrtí členů rodiny Antona Voigta podle matriky pro Horní Litvínov.
Kurzívou chybně uváděná podoba jména otce, tučně zvýrazněny děti, které přežily.
Záznam o úmrtí otce se v matrice nepodařilo dohledat, pravděpodobně se před smrtí odstěhoval.

Piaristické školy. Nahoře gymnázium ve Slaném, kde Voigt studoval, dole (na snímku blíže k levému okraji) komplex koleje a gymnázia v Kosmonosích, kde později vyučoval.

Voigtovi nejblíží přátelé a mecenáši, kteří zformovali jeho život a kariéru: Gelasius Dobner, biskup Emanuel Arnošt z Valdštejna, Ignác Born a František Martin Pelcl.

Hochedelgebohrner Herr!

Verehrungswürdigster Freund!

Daß Dero letztes Schreiben mir höchst angenehm müsse gewesen seyn, brauch ich nicht zu sagen. Ohne alles Wortgepränge also diene ich auf die mir vorgelegten Punkte mit folgender Antwort. Ich arbeite wirklich mit großem Eifer an der Nachricht von dem Institute der frommen Schulen, wozu mich sonderlich unser Provinzial ermuntert hat. Er forderte aber eine ausführliche Beschreibung von mir. Da es nun ohnehin bey mir eine litterarische Erbsünde ist, daß, wenn ich eine Materie behandle, und bey der Arbeit immer mehr und mehr Gegenstände entdecke, ich der Feder den Lauf lasse, und ins Weitläufige hinein gerathe: so war es mir auch da ergangen. Ich lege den Plan vor Augen, wie ich ihn bearbeiten wollte;

1.) Entstehung des Instituts der frommen Schulen; 2.) Eigentliche Absichten und Anstalten des Stifters; 3.) Ausbreitung der frommen Schulen von Rom nach Mähren, und von da aus nach Böhmen, Polen, Ungarn, Litthauen, Oesterreich, und in andere Kreise Deutschlands; 4.) Innerliche Verfassung des Instituts, und die gemeinschaftliche Lebensart der darinn lebenden Geistlichen; 5.) Vorberestung der Lehrer; 6.) Die in den frommen Schulen übliche Lehrart, a) in den Trivialschulen, b) in den lateinischen Klassen, c) in den höhern Wissenschaften; 7.) Männer, welche in der böhmischen Provinz sich besondere Verdienste um das Institut, oder durch herausgegebene Bücher merkwürdig gemacht haben. —

Der

Wohlgebohrner, u. s. w.

Mit allem, was in meinen Kräften steht, bin ich bereit Eurer Gnaden zu dienen. Ich wollte nicht eher schreiben, bis man nicht etwas aus den Schriften unseres Voigts gesammelt habe. Hier ist also eine Abhandlung über die musikalischen Instrumente der slavischen Völker, die man aus den hie und da zerstreuten Papieren zusammen klaubte, doch so, daß kein Wort zugegeben ist, was nicht Voigtisch wäre.

Ich schließe anben die Gedanken über das Piaristen-Institut, die eben von Adaukt geschrieben, und anfangs für die Statistik gewidmet waren. — doch durch die Schrift des Gotthards, Memoire betitelt, war der Seelige aufgebracht, und ließ durch seine Brünner Freunde das Büchlein auflegen.

In meinem Verzeichnisse der Voigtischen Werke, erwähnte ich auch jenes vom Cardinal Dietrichstein, welches ganz gewiß, wenigstens nach meiner Einsicht, eines der schönsten Werke ist. Doch das Manuscript ist beim Fürsten von Dietrichstein, dem es der Verfasser dedicirte; und ich weis keine Wege, daselbe ohne Beleidigung des Fürsten, unsers Stifters, zurück

Einige litterarische Briefe.

403

zurück zu bekommen. Er will es nicht aufgelegt wissen, aus Ursache, weil man ihn beredete, als wenn diese Schrift etwas enthielte, was zum Nachtheile des fürstlichen Hauses wäre. Gnädiger Herr! geben Sie mir einen Rath, wie man sie, doch ohne Beleidigung überkame? Könnte es nicht vielleicht durch die Gesellschaft geschehen? Sie ist, ich wiederhole es, schön — gelehrt — mit Diplomatus und Nummis versehen. &c.

Rudolfsburg, den 15. Jänner,
1788.

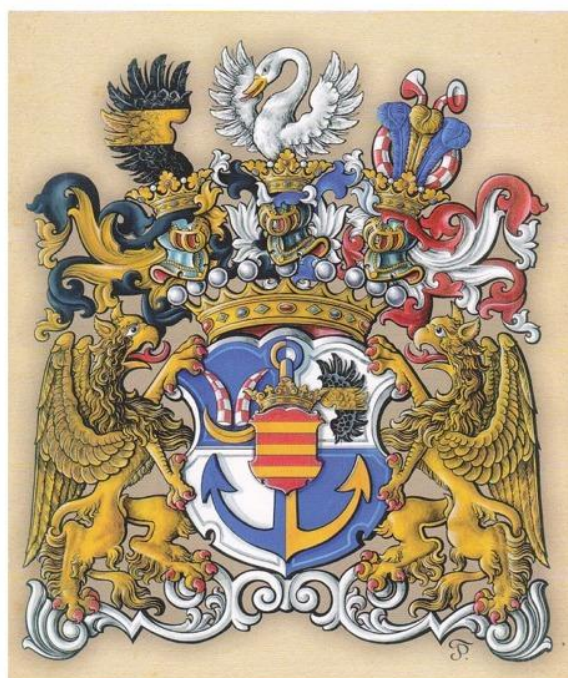
Xaverius Frise,
Provincial.

Dopis piaristického provinciála J. A. Rieggerovi, v němž provinciál popisuje Voigtovu písemnou pozůstalost.

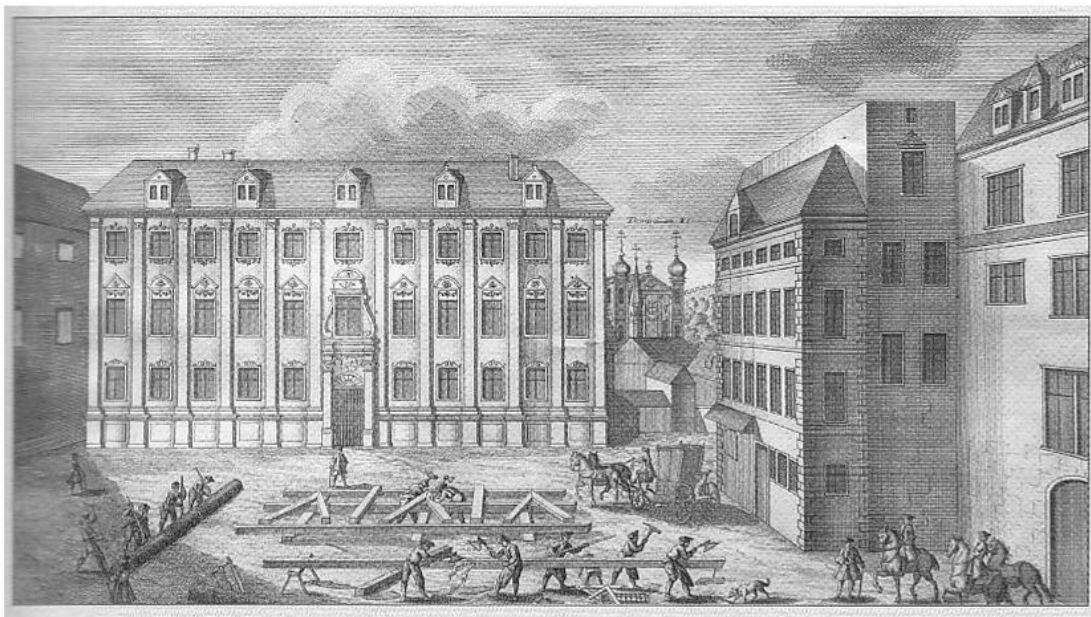

05	P. Georg Beutel	1774	P
710	P. Adam Zenik	1777	P
1711	P. Nikolaus Herbst	1777	P
1711	P. Adalbert Bittner	1779	P
713	P. Adaukt Voigt	1781	P
715	P. Felizian Lehner	1782	P
716	P. Romuald Siess	1782	P
717	P. Jakob Tschamler	1782	P
719	S. Sperl	1787	P
726	P. Lukas Wisner	1787	P

Hromadný hrob členů mikulovské piaristické koleje byl původně umístěn na starém městském hřbitově. Hřbitov byl v roce 1977 zrušen a předělán na park. Na původním místě hrobu stojí dnes deska se jmény všech pochovaných členů koleje od 17. do 20. století. Rok Voigtova úmrtí je uveden chybně; kameník si patrně spletl číslici 1 a 7, které v tehdejšímu písmu často vypadaly podobně.

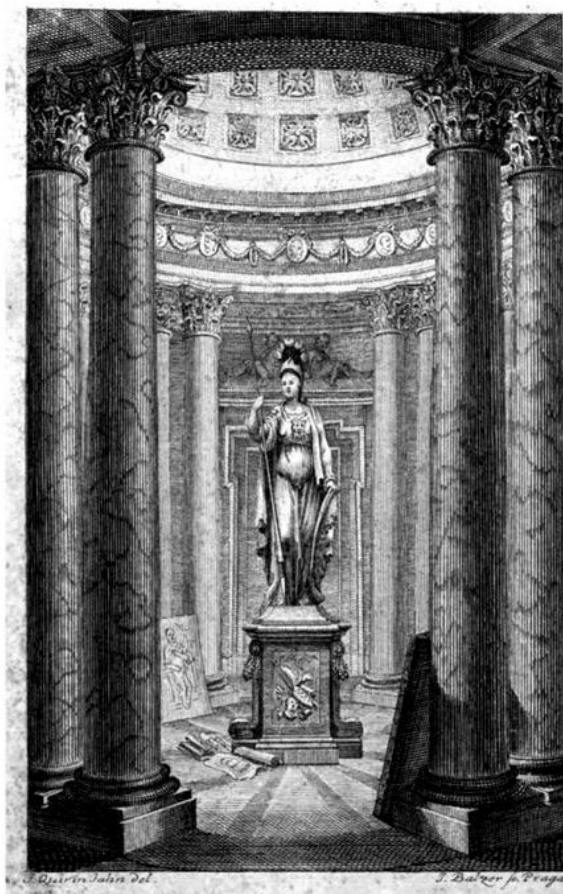
Hrabě František Antonín Nostic a jeho manželka Marie Alžběta rozená Krakovská z Kolovrat, příznivci a podporovatelé věd a umění.

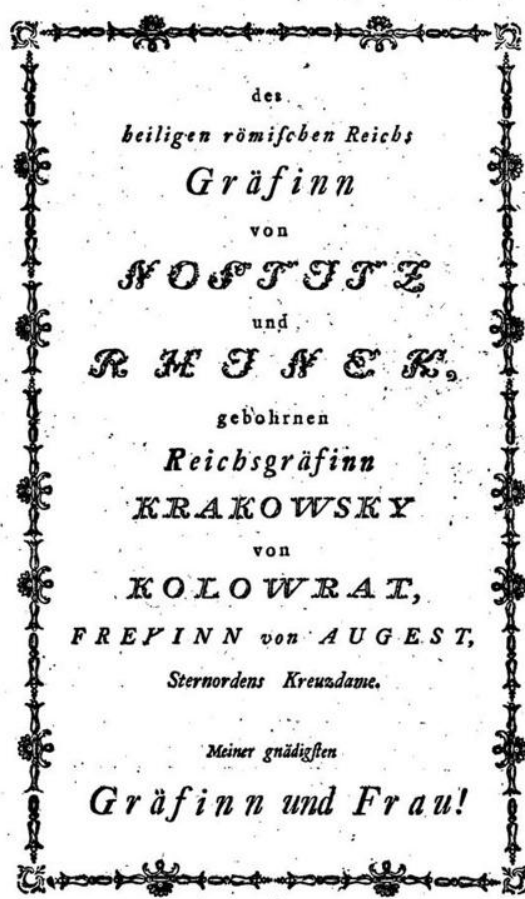
Pražský malostranský Nostický palác v první polovině 18. století. V tomto domě se scházela učená společnost v tzv. nostickém salonu. Dole interiér knihovny.

Zámek Měšice u Prahy, nostické letní sídlo. Objekt je v současnosti v soukromém vlastnictví.

Úvodní rytiny prvního a druhého dílu *Abbildungen*. Na první rytině při levém okraji vyobrazená skupinka osvětců patrně odkazuje na Voigtovy přátele, členy budoucí Společnosti nauk.

Dedikace prvního dílu *Abbildungen* hraběnce Nosticové. Dole Pelclova předmluva ke třetímu dílu, v níž vysvětluje čtenářům Voigtův a Bornův odchod do Vídně a převzetí dalších pokračování série.

66

Hussens Werke sind theils einzeln zu Prag, und an andern Orten, theils insgesammt zu Nürnberg im Jahre 1508, und neuerdings im Jahre 1715 in zween Bänden gedruckt worden; worinnen auch einige seiner Briefe, welche die Geschichte seiner Zeiten trefflich erläutern; und nebst diesen verschiedene Nachrichten anderer Gelehrten, von dem Leben, der Lehre, und dem Tode Hussens zu finden sind. Zacharias Theobaldus, Johann Cocbleus, Wilhelm Seyfridus, Johann Christoph Mylius, und andere, haben seine Lebensgeschichte in eigenen Abhandlungen aufgezeichnet. Man findet solche auch in mehreren Kirchengeschichten, und den meisten böhmischen Geschichtschreibern, als bey dem Aeneas Sylvius, Dubravius, Hayek, und in Balbini Epitome. Erst im Jahre 1742 hat einer der berühmtesten Historikern, Herr Franz Domin. Häberlin zu Göttingen eine Schutzschrift für den Kaiser Sigismund ausgegeben, in der er diesen Fürsten wider die falsche Anklage, als ob er sein kaiserliches Wort gebrochen, und die dem Huss durch den öffentlichen Geleitsbrief zugesagte Sicherheit nicht geleistet hätte, vertheidiget hat.

Wir nehmen hier Gelegenheit zu sagen, daß wir nicht begreifen können, aus was für einem Grunde die deutschen Protestanten unsern Huss für einen Blutezeugen ihrer Glaubenslehre halten mögen. Es ist bekannt, daß Huss nur in sehr wenigen Stücken von der gemeinen Glaubensbekenntniß der katholischen Kirche abgewichen sey; daß er das meiste, so wie die übrigen Katholiken geglaubt, Messe gehalten, und noch am siebenten Tage vor seinem Tode nach katholischem Gebrauche gebeichtet habe; — ja daß er, wie man aus denen ihm von der Kirchenversammlung zur Last gelegten Punkten erschen kann, fast nichts als die Gewalt

61

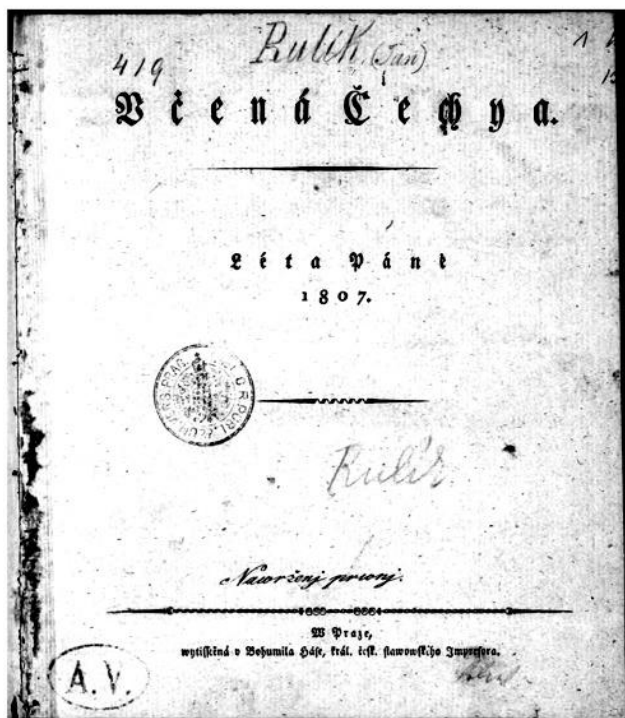
JOHANN HUSS

Wenn wir einen Gelehrten aufführen, dessen Name jedem Patrioten verhaßt seyn muß, der in Böhmen durch seine Irrlehre, und die daraus erfolgten Unruhen, die schrecklichsten Verheerungen angerichtet hat: so geschieht es nicht darum, weil wir seine Irrthümer billigen, oder ihn gar als ein Muster zur Nachahmung aufstellen wollen; vielmehr soll seine Geschichte feurigen und unbiegsamen Genien zur Warnung dienen, wie leicht ein zu heftiger Charakter, eine zu hartnäckige Eigenliebe für seine Meynungen, und eine unzeitige Begierde, freye Sätze mit ungemäßigter Dreistigkeit zu vertheidigen, nicht nur sich selbst, sondern auch öfters, wenn sie den Geist der Uneinigkeit ihren Mitbürgern einflößen, ganzen Staaten den Untergang zuziehen können. Endlich aber, was für ein Recht hätten wir wohl einen Mann, der wirklich im Besitze von Verstand und Gelehrsamkeit war, deswegen aus der Zahl unserer einheimischen Gelehrten zu verstoßen, weil er seine Fähigkeit und Gelehrsamkeit misbrauchte, Falsches und Wahres miteinander vermischte, und endlich gar auf Irrwege gerieth? — ein Fehler den er mit mehrern Gelehrten aller Jahrhunderte gemein hatte.

Johann Huss bekam seinen Beynamen von dem Dorfe Hussinetz, im Prachiner Kreise, wo er im Jahre 1373 zur

E 4

Husova podobizna a medailon v prvním díle *Abbildungen*. Přestože se o něm Voigt z hlediska katolické víry vyjadřuje kriticky, na rozdíl od některých jiných duchovních autorů jeho existenci nezapírá.

P o g e d n á n í.

O přigeti, prospěchu, a osudu vměnj, a včenosti w Čechách.

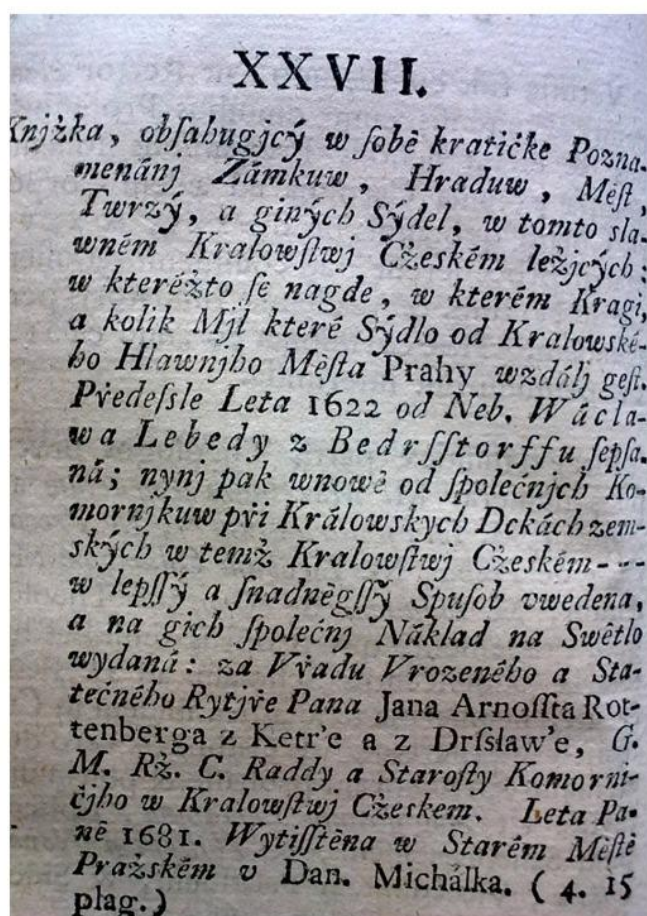
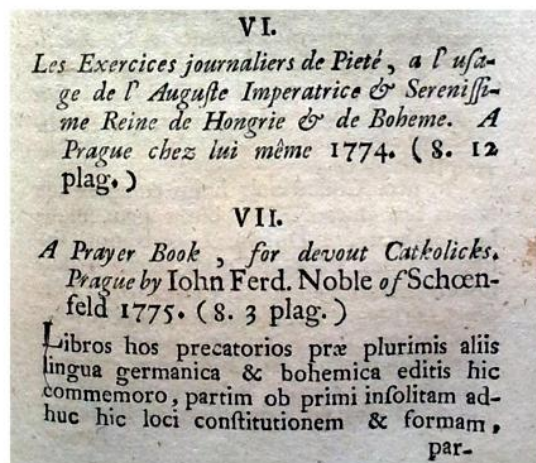
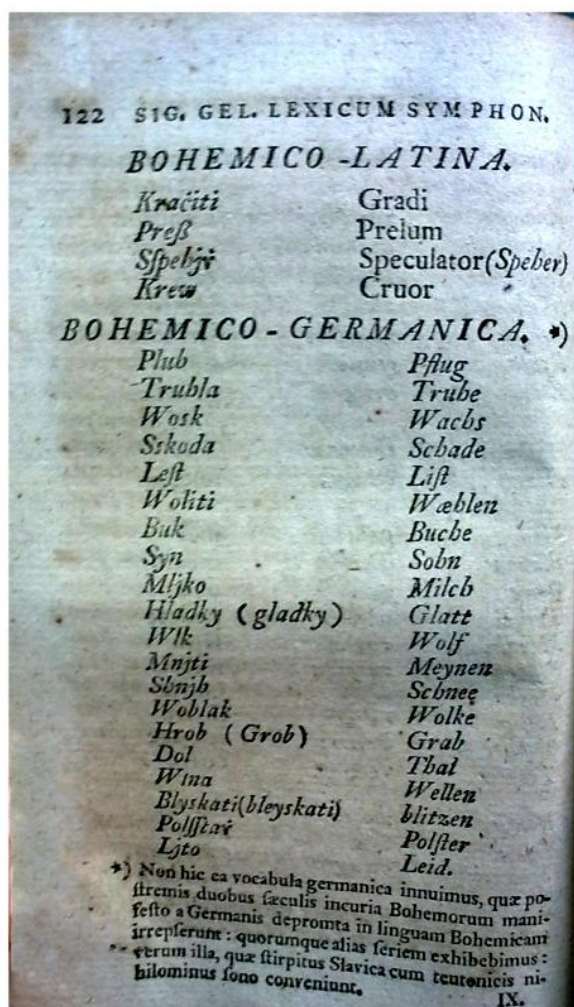
Muselibychem gíť w literárných přiběžých malo zběhlj býti, kdybychom newěděli, kterať vměnj aneb včenost wysoce zrosla; kterať w swém prospěchu se stwěla; a kterať diwným osudem zapadla. Gegj počátkowé wěťšj dílen possli od nepatrné náhody, rostli pomalu wzchůru, a škeze společnosti, powčenj, a příklady sauseděťho národu začala se zmahati, a po čase pilnosti a schopnosti na takowj stupeň wystaupila, že byla za diw a wstrnutj časům spoluwěťým. Sotwa pať na takowj stupeň swěťho blestwu wystaupila, tu powstaly zase rozličné náhody a případnosti, kterež gegj slawný blest zatemnily; gi snížily; a do přestěťho w nic wwedly, žeť sotwa gegj podoba pozůstala.

My nemáme potřebj, abychom této prawdy v cyžýho národu wyhledáwali. Diwné náhody, změny, a osud vměnj a včenosti w naši wlastnj wlasti nás o tom přestwědčuj. Nlebude snad našj málým Čechům přjstomným y budoucým bez wděčně, když tuto předneseme, gať a kterým způsobem vměnj a včenost Čestá powstala; gaťým změnám byla podrobena, že téměř, gaťž tjkáme, na počepj byla, a kterať sezase stwěla, a stkwj se až podnes.

Předně ale widj se za sluffné y potřebné, abychom lastawěťho našeho čtenáře o tom maličko sprawili, kterať na wgmu poctiwosti našeho národu někteřj Němečj krowykáti newidjnosti a diwoťých mrawůw Otcům a Předkům našj přiosobowali.

Přalo se owšem a tať y wěťšj se, že Otcowé a Předkowé naši, přiššedše do této země, a w nj se osadiwše, byl národ diwoťý, kteryžby se nižádým počestným práwem, ani dobrým a chwalitebným řádem nesprawowal. Kdyby třeba bylo tomu tať, že naši Otcowé a Předkowé wstawičně hleděli bogů, a newřanowawše okolnjch sausedů gim něco possřodili: z toho předce nenásleduge, a wěť gest nemožná, aby w takowém množstwj spogěťho lidu, genž po dobytj této země v prostřed swých nepřá

Učená Čechy Jana Rulíka, inspirovaná Voigtovými *Abbildungen*. Rulík převzal a přeložil Voigtovu předmluvu k prvnímu dílu.

Acta litteraria neobsahovala jen stručné recenze dříve vydaných spisů, místy se Voigt ponořil více do hloubky. Kromě latinských, německých a českých knih uváděl i francouzské a anglické; otázkou zůstává, nakolik oba jazyky ovládal.

Adhuc autem vivens deservit de Praefato
 Wolfgang Gerle, cuius in maiori
 Voigt Acta d. V. (nunc Voluminis II°)
 videri hactenus hactenus hactenus
 §. 8. Ina facit hactenus hactenus
 quod. — et hactenus hactenus
 deservit hactenus.
 Literis Karoli Legati ad me ad. Praga
 in maiori. Literaria Acta Bohem.
 et hactenus hactenus hactenus
 eadem; hactenus hactenus hactenus
 hactenus hactenus hactenus hactenus
 quemdam Dobrovizium; hactenus
 hactenus hactenus hactenus hactenus
 hactenus.

Hanlivý přepis na poslední straně exempláře prvního dílu Act, uloženého v Moravské zemské knihovně, který ostře napadá Voigta kvůli velkému zdržení ve vydávání dalších dílů časopisu. Majitele svazku a tedy i autora poznámky se nepodařilo odhalit.

Abhandlungen

einer
Privatgesellschaft

in Böhmen,

zur Aufnahme der Mathematik, der vaterländischen Geschichte, und der Naturgeschichte.

Zum Druck befördert

von
Ignaz Edlen von Born,

Herrn auf Alzedlitzsch, Inghau, etc.

der kais. Akademie der Naturforscher, der Akademien der Wissenschaften zu London/ Stockholm/ Siena/ München/ der Ackerbaugesellschaft zu Padua/ und der Gesellschaft naturforschender Freunde zu Berlin Mitglied.

Erster Band.

Mit VIII Kupfertafeln.

Prag 1775.

Im Verlage der Gerlischen Buchhandlung.

Abhandlungen

der

Böhmischen Gesellschaft
der Wissenschaften,

auf das

Jahr 1785.

nebst der Geschichte derselben.

Mit Kupfern.

Prag, 1785.

Titulní listy časopisu Společnosti nauk **Abhandlungen**. V rámci reorganizace Společnosti v roce 1784 se jeho název zestručnil a vznikl i nový oficiální emblém Společnosti nauk (dole).

Untersuchung

über die Einführung, den Gebrauch, und die
Abänderung der Buchstaben und des
Schreibens in Böhmen,

von

Adauct Voigt,

Vicerektor der frommen Schulen zu Prag.

I.

Die böhmischen Alterthümer haben mit dem größten Theile der ältern böhmischen Geschichte einerley Schicksal. Leichtglaubigkeit, Vorurtheile und Mangel an kritischer Einsicht haben einen so dicken Nebel darüber gezogen, daß man wenig Deutliches daran erblicken kann; doch haben wir bey dem Gegenstande, welchen wir zu erläutern uns vorgenommen haben, zum guten Glück, einige geschicktere Mittel, als sonst wo, diese Finsterniß zu zerstreuen; und es lassen sich durch Hülfe bewährter sowohl einheimischer, als auswärtiger Schriftsteller hierin mehr Spuren des Wahren entdecken: da wir uns, bey Erforschung andrer Sattungen unsrer Alterthümer, größtentheils mit Wahrscheinlichkeiten und Muthmassungen begnügen müssen.

II.

Wenn wir dem Sayet, diesem Lieblingsgeschichtschreiber unsrer Nation glauben wollen; so hatten unsre Vorfahren

II.

Adauct Voigt,

aus den frommen Schulen,

Abhandlung

über die

Naturgeschichte Böhmens.

(Eine Preisschrift, welche das Accessit erhalten.)

§ 2

Nachricht

Von merkwürdigen böhmischen Mäcenaten,
und einigen ihnen sowohl von einheimischen als
auswärtigen Schriftstellern dedicirten Büchern.

von

Adauctus Voigt

Priester des Ordens der frommen Schulen, und k. k. öffentlichen Lehrer der Universal- und Litterargeschichte auf der Universität zu Wien, wie auch ersten Vortrager der Universitätsbibliothek im weltlichen Fache.

Sint Mäcenates; non deerunt Flacce Marones. — So schrieb ehemals Martial an einen seiner Freunde, und er antwortete nicht Unrecht. Denn die Erfahrung von allen Zeiten hat gelehrt, daß die Unterstützung, welche vornehme und reiche Söhne der Wissenschaften und Künste dürftigen Gelehrten und eifrigen Bearbeitern derselben angedeihen lassen, zu ihrer Aufnahme ungemein beitragen.

Im Gegentheil werfen auch die Werke solcher Gelehrten einen gegenseitigen Glanz auf ihre Wohlthäter zurück: indem denselben eine Art von Unsterblichkeit zuwege bringen: und Caelius Mäcenatus der vornehme Römer und Minister des Augustus, von welchem alle Beförderer der Gelehrsamkeit einen ehrenvollen Namen Mäcenaten haben, ist durch seine Freundschaft mit den besten Gelehrten seines Zeitalters weit mehr, als durch seine königliche Herkunft großen Reichthümer und tiefe Staatskünste berühmt geworden.

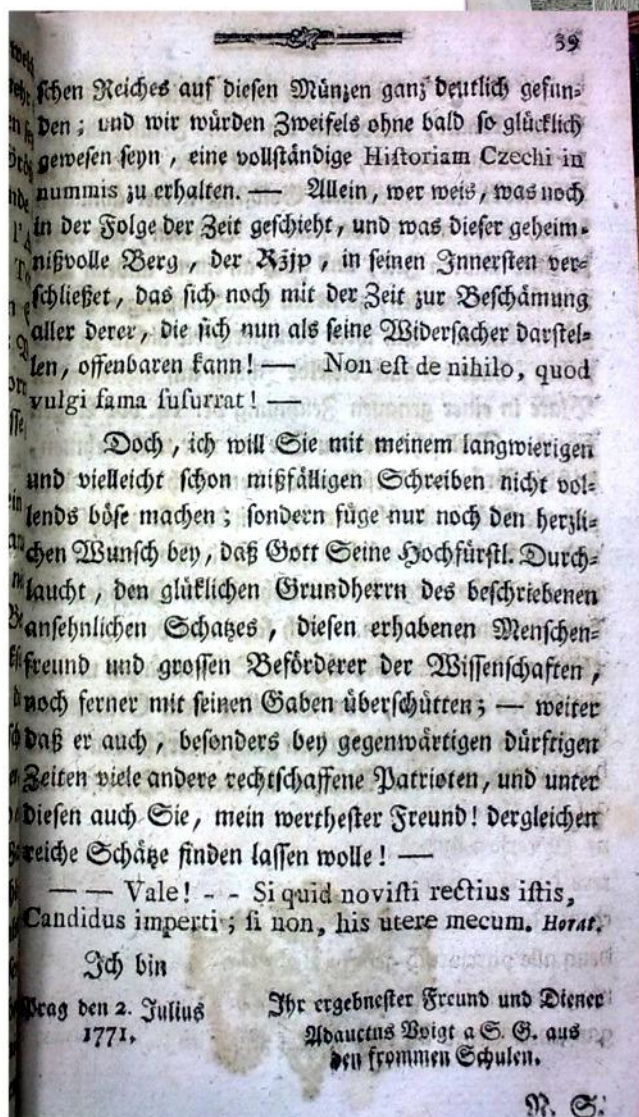
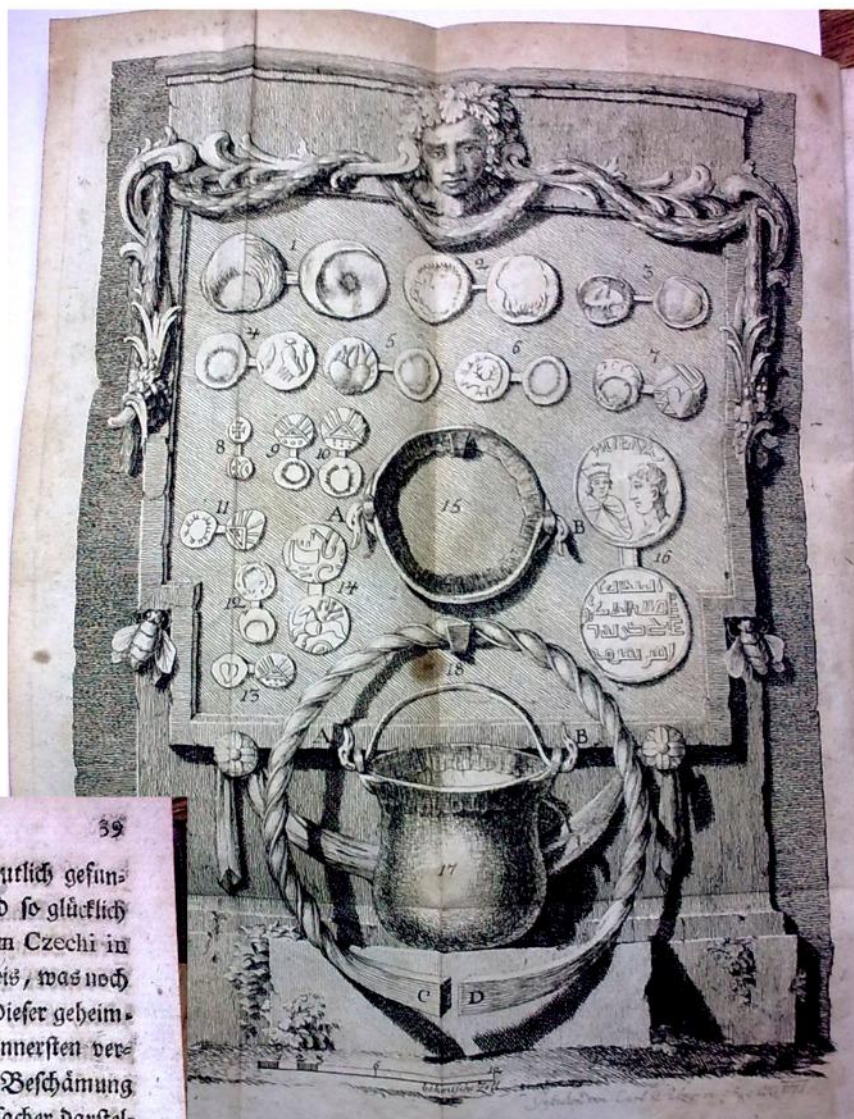
X 3

Eno

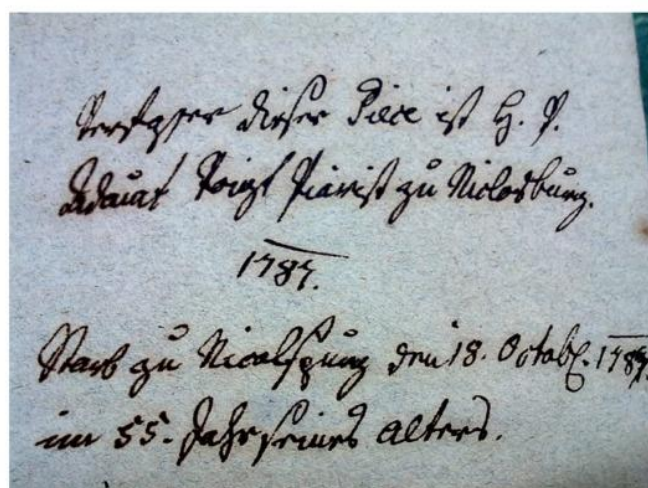
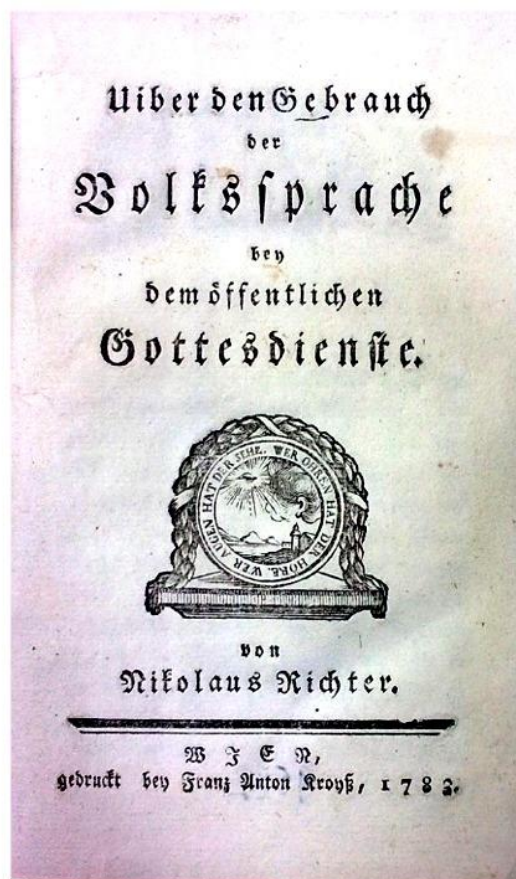
Voigtovy články v Abhandlungen dobře ukazují postup jeho kariéry – v letech svého působení ve Vídni uváděl u svého jména v záhlaví článků veškerou možnou titulaturu.

Nejznámnější Voigtovo dílo *Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen*. Vpravo pocta biskupu Emanuelovi z Valdštejna, na základě jehož sbírky a štědré podpory tyto první moderní dějiny českého mincovnictví vznikly.

Úspěšná Voigtova numismatická prvotina o nálezu zlatého depotu v Podmoklech, díky níž se uvedl do pražského společenství učenců a šlechtických příznivců věd.

Posmrtně vydaný oslavný životopis kardinála Ditrichštejna, o jehož tisk se na žádost piaristického provinciála postarala Společnost. Dole poznámka z exempláře uloženého v Moravské zemské knihovně, který vlastnil Vratislav Monse. Vpravo titulní strana Voigtovy obrany katolického ritu, kterou publikoval raději pod pseudonymem.